

રાજલંઘ

ગ્રંથ ૫ મો

૧૯૪૭-૧૯૪૮

★

હંસરાજ મોસારજી પબ્લિક સ્કૂલ

અધેરી

મુદ્રિત રૂ. ૨-૦-૦

દૂધ

સને ૧૯૩૪ માં દેશ અગિયાર કુટુંબોને દૂધ પહોંચાડવાનું શરૂ કર્યું હતું. દરેક કુટુંબને જેમ સંતોષ થતો ગયો તેમ તેમના સ્નેહીઓને ભલામણ કરીને તેમને અમારા સાહુકર બનાવ્યા.

આમ આજે ઝોદ વપર પછી અમે આશરે ચોદસો કુટુંબોને દિવસમાં બે વખત ઘર બેઠા દૂધ પૂરું પાડીએ છીએ.

તમારી દૂધની જરૂરિયાત મારે મળે! :-

ટેલિફોન નંબર :- ૪૨૮૯૮

ઇન્ડિઅન એક્સપ્રેસ ડેરી

૪૩, લુલમ રોડ, ચોપાટી,

મુંબઈ - ૭.

— 'भारती'ના સૌજન્યથી (બા. વિ. બ. કોલેજ, અમરેલી.)

સ્વ. ચિ. પુષ્પસેન કરસનદાસ રેશમવાલા

જન્મ : ૬-૩-૧૯૦૨

મૃત્યુ : ૨૦-૪-૧૯૮૮

હુમલ પ્રસંગમાં શાળાના વિદ્યાર્થી ચિ. પુષ્પસેન કરસનદાસ રેશમવાલા (પાલજી) (અરિયાવાલા હી. બ. દેવજીવાઈ સ્વામીજી દેશના દોહિનો)ના એક આત્મકથાની દૃષ્ટિ ખીમારી ખાદ, મંગળાચાર તા. ૨૦-૪-૮૮ ને રોજ, સર હરજીવનદાસ દેશપરદામાં નિવસેલો અકાળ અને હુમલ અવસાનની નોંધ લેતાં અમને અહીં હુમલ થાય છે. આચાર્યે રવગરથી સમજાવવામાં હાજરી આપી હતી અને મૃતદેહને પુણ્ય અર્પણ કર્યાં હતાં તેમ જ તેમણે 'આશ્રમ ભગવાનશ્રી'માંથી પ્રાપ્તના પાઠ કર્યાં હતાં. શાળાના વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો સમગ્રે તા. ૨૦-૪-૮૮ ને રોજ અપેરે મળેલી શોકસભાએ પચ્ચર કરેલા કાગળની નકલ નીચે રજૂ કરી છે.

—શ્રી. પીકુવાઈ મ. દેસાઈ

કસબ

"હુસસાજ મોસરજ પગલિક રફલના વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો સમગ્રે તા. ૨૦-૪-૮૮ ને રોજ અપેરે એ વાગે મળેલી આ શોકસભા આ શાળાના એક અતિ વહાલોસોયા વિદ્યાર્થી બાઈ પુષ્પસેન કરસનદાસ રેશમવાલાના અકાળ અને હુમલ અવસાનના સમાચારે અત્યંત શોકની લાગણી અનુભવે છે.

બાઈ પુષ્પસેન એક અત્યંત નિર્દોષ, નિષ્વાદસ અને સરજ કલ્પના વિદ્યાર્થી હતા. એમના આતંહી અને હસમુખા સ્વભાવને લીધે તેઓ સહુ વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો સમગ્રમાં ખૂબ પ્રિય હતા. શાળાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ હોંસપૂર્વક આગળ પડતો ભાગ લેતા હતા. આજી તરફથી ચોલતાં અગત્યનાં ભહેર ફેડો માટે ફોજો લોગો કરવાના સેવાકાર્યમાં પણ તેઓ મુખ્ય ભાગ લેતા હતા. બવિધમાં તેઓ એક સાથે સામાજિક કાર્યકર્તા અને સેવક થતા. એમનું અકાળે અવસાન થવાથી આ શાળાને મોટી ખોટ પડી છે. એમના બધાથી એમના કુટુંબીજનોને તે ન પુરાવ એવી ખોટ પડી છે.

મલુ એમના કુટુંબીજનોને તથા એમના સહુ રેનેહીઓ અને મિત્રમંડળને આ આઘાત સહન કરવાનું શક્ય નરે અને સહનતાના આત્માને અર્પડ શાંતિ અર્પે એમ આ સભા પ્રાર્થના કરે છે."

राजहंस

(हंसराज मोरारजी पब्लिक स्कूल, अंधेरी, उ. मुम्बई)

RAJHANS

(The Annual Number of Hansraj Morarji Public School, Andheri)

राजहंसः प्रयुक्तोऽयं हंसराजकलालयात् ।
मानसे पिबुषां सम्यक् रमता इष्यभावः ॥
(वी. एल. शानमोग.)

Editorial Board.

Shri. Dhirubhai M. Desai, B.A.; B.T.; Dip. Ed. (Edinburgh)
Principal.

Shri. Chandramadhav C. Desai, B.A.; Dip. Ed. (Baroda);
Dip. Phy. Ed. (Madras); Vice Principal.

Shri. Jayantilal G. Danawala, M.A.; B.T. (Managing Editor).

Shri. Durgesh T. Shukla, B.A.

Master Himmatlal C. Davawala VII Master Rasiklal M. Boal VII
" Jagdishchandra F. Modi VI " Vansraj K. Bhatia VI
" Aruna G. Bhatt VI " Chandulal H. Betal V

વિદ્યાર્થી સભા (પ્રિન્સિપલ કાઉન્સિલ), ૧૯૪૬-૪૮

પ્રમુખ- હિંમતલાલ ચ. દવાલાલ

મંત્રી- રસિકલાલ મુ. બોલ

નાયક :

હુસૈનખાન :

સભા અને સમૃદ્ધ પ્રાર્થના

જરાવંત ક. મહેતા

ચંદુલાલ કે. બેટાઇ

અચાર્ય અંબળા

જગદીશચંદ્ર ક. મોદી

વનરાજ ક. જાડીયા

લોચન ખંડ

- મોટા વિદ્યાર્થીઓ : હર્ષદ દ. શેઠ

પ્રભુદાસ અલંબેરા

નાના " : અનિલાલ ચ. શાહ

જયસિંહ ખી. કાપડીયા

વાચનાલય

દરજોશિંદ લિ. આર્યા

મહેન્દ્ર રા. પટેલ

ફેડિંગ

મનસુખલાલ પ. દેમાણી

શિશ્નકિશોર ન. મહેતા

અંદરની રમતો

હર્ષદ દ. શેઠ

રંગીકાંત મ. ઝવેરી

બહારની રમતો

ખીમજી જ. દાંડ

મોહનલાલ બા. જોશી

પર્ચેસ

કનૈયાલાલ ન. પરીખ

પુરુષોત્તમ છા. જોશી

ગુપ્ત ધણેલી વસ્તુઓ

સ્વર્ગાચાર્યજી. પટેલ

મુરમણી જ. અચાંદ

વિથેટર

મુરેશ ચ. પરમાણી

અન્નવદન ર. પેઈન્ટર

વર્ગો

પ્રાથમિક શાળા લલિતકુમાર ચ. પટેલ

અનિલકુમાર ઇ. ફેસાઈ

બીરજી ૧ હું વિપિનચંદ્ર બા. ખોતા

ઉદયસિંહ જ. અચાંદ

" ૨ હું ઉમેશ મ. પરમાણી

મહેશ મ. ફેસાઈ

" ૩ હું કલિદાસ ચ. શાહ

અનિલ છા. અલીઆ

" ૪ હું કમ્બોજ મ. પટેલ

અમીચંદ ને. શાહ

" ૫ હું ચંદુલાલ કે. બેટાઇ

કનૈયાલાલ ન. પરીખ

" ૬ હું જગદીશચંદ્ર ક. મોદી

હાફિઝલાલ હ. નાયક

" ૭ હું મનસુખ ચ. દેમાણી

વિનોદચંદ્ર ત્રિ. પટેલ

(અનુસંધાન પૃ. ૮ સ્ત્ર ૨)

હંસરાજ મોરારજી પવિત્ર સ્કૂલ, અંધેરી (મુંબઈ)

આઈ કૃષ્ણભાઈ અને હંસરાજ મોરારજી ચેરિટી ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ

૧. હીવાન બહાદુર કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝંવેરી એમ. એ.; એલએલ. બી.;
મુલપૂર્વ ન્યાયાધીશ, હાઈકોર્ટ મુંબઈ.
૨. શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી, બી. એ.; એલએલ. બી.; એડવોકેટ;
દિલ્લા એગ્રીકલ યુનિવર્સિટી, હૈદરાબાદ.
૩. શ્રી મુલજી રણછોડાસ
૪. શ્રી ધરમસી મુળરાજ ખમઉ
૫. શ્રી ચરણદાસ મેગલ, બી. એ.

આચાર્ય

શ્રી. ધીરુભાઈ મં. દેસાઈ, બી. એ.; બી. ટી.; ડિપ્લોમા ઇન એજ્યુકેશન (એડિનબરો)

ઉપાચાર્ય

શ્રી. ચંદ્રમાધવ ચં. દેસાઈ, બી. એ.; ડિપ્લોમા ઇન એજ્યુ. (વડોદરા);
ડિપ્લોમા ઇન શીકીંગ એજ્યુ. (મદ્રાસ);

મુપરિન્ટેન્ડન્ટ

શ્રી. મોહનલાલ બા. મારેતર, મેટ્રિક; છ. ડી. સી.

શિક્ષકમણ

- ૧ શ્રી મહેન્દ્રભાઈ ન. હીવાન, બી. એ.; એસ. ટી. સી.;
હાઈર ડિપ્લોમા ઇન એજ્યુકેશન (અલીન); (ગણિત)
- ૨ „ મણિભાઈ નિ. નાપક, બી. એસસી.; બી. ટી.; ડિપ્લોમા ઇન શીકીંગ એજ્યુ.; (ઈન્ડિન)
(ગણિત, વિજ્ઞાન)
- ૩ „ હમરલાલ મં. દેસાઈ, એમ. એ.; બી. ટી.; કોવિદ
(સંસ્કૃત, ગુજરાતી)
- ૪ „ દુર્ગેશ મુકલ, બી. એ.
(ગુજરાતી, અંગ્રેજી)
- ૫ „ કાલાભાઈ ક. પટેલ, બી. એ.; બી. ટી.
(ભૂગોળ, અંગ્રેજી)
- ૬ „ રણસુખભાઈ ચં. મેઘનંદર, બી. એ.
(ઈતિહાસ, અંગ્રેજી)
- ૭ „ એચકેવલાલ બી. પરીખ, બી. એ.; બી. ટી.,
(ગુજરાતી, સંસ્કૃત)
- ૮ „ ભાલચંદ્ર ર. ટિળક, એમ. એ.; બી. ટી.,
(અંગ્રેજી, હિંદી)
- ૯ „ જયંતીલાલ ગો. દાણાવાલા, એમ. એ.; બી. ટી.,
(અંગ્રેજી, ગુજરાતી)
- ૧૦ „ કૃષ્ણનાથ ગો. દેસાઈ, બી. એસસી.; બી. ટી.; કોવિદ
(વિજ્ઞાન, ગણિત, હિંદી)
- ૧૧ „ રણછોડાભાઈ શા. પટેલ, એમ. એ.; હાઈર ડિપ્લોમા ઇન એજ્યુકેશન (અલીન)
(અંગ્રેજી, ભૂગોળ)

૧૨ „ પ્રસિદ્ધ ગિદ્દારી ફાત, રિપોર્ટાઃ ફ્રાન્સ એરીએન્ટલ ચ્યાર્ટ (કલકત્તા)	(ગિનકળા)
૧૩ „ આત્મારામ મા. શિર્ડે, મેટ્રિક; એસ. ટી. સી. (કોલિવલી); દાવિદ; એચ. ટી. ડી.	(ચારીરિક શિક્ષણ)
૧૪ „ વાણિય મણેશ તામિ, મેટ્રિક; એસ. ટી. સી.	(સંગીત)
૧૫ „ અમૃતલાલ શિ. વાટ, સેકન્ડ હાઇર ટ્રેઇનિંગ,	(પ્રાથમિક શાળા)
૧૬ „ ચંદુલાલ મ. ચુડલ,	(મંચપાળ)
૧૭ „ ગોવર્ધનભાઈ પાંચાલ	(નૃત્યકળા)
૧૮ „ માલતીચહેન મહેતા	(લેખક વર્ગ)
૧૯ „ નેશુન બી. રણીન	(બોર્ડિંગ)
૨૦ „ મહન સા. પરખ	(લસકરી ક્વાપત)

ઓફિસ અને અન્ય રજાફે

૨૧ બી. ભગુભાઈ મા. પટેલ,	(લિસાબનીલ)
૨૨ „ રતિલાલ પ. ફેસાઈ,	(કારકુન)
૨૩ „ ભગવાનજી મો. નાથક	(મદદગારી કારકુન)
૨૪ „ બીજુભાઈ બી. ફેસાઈ	(કેશિપર)
૨૫ „ કમલકર ક. રા. રા. મોર	(રોડર હાઇવર)
૨૬ „ ડૉ. રામેશ્વર પી. વાટ, એચ. બી.; બી. એસ.	(સુલ ડૉક્ટર)
૨૭ બી. શાંતાબહેન ના. ફેસાઈ	(મેટ્રીન)
૨૮ „ મંદુભાઈ સ. હાકુર	(નર્સ)
૨૯ „ કુસુમબહેન બી. ફેસાઈ	(સુપરવાઇઝર)

વિદ્યાર્થીનો નિયત સંકલ્પ

(દરરોજ સવાર-સાંજ પ્રાર્થના વખતે)

કંસરાજ મોવાડજી વિદ્યામંદિરના વિદ્યાર્થી તરીકે, હું એના આદર્શો સિદ્ધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

ભારત, ગુજરાત અને આર્ય સંસ્કૃતિ એ મારી જીવનનું ખૂબ મહત્વનું છે. ભારતની મહત્તા મારે, સમજાવે, હું મારું સર્વસ્વ અર્પણ કરવું તત્પર છું.

આર્ય સંસ્કૃતિ વિશુદ્ધ અને અખંડ રહે તે મારે એનો અભ્યાસ કરી એને જાળવવા માત્ર પ્રયાસ કરું છું ને ગુજરાતના આદર્શ સંસ્કારોને સિદ્ધ કરવા હું આતુ પ્રયત્ન સિદ્ધિ છું.

શાળાનો અન્ય સ્ટાફ

ઓફિસ :-

- ૧ પરશરામ ધનાજી (ટેલિફોન અને ઓફિસ)
- ૨ અનંત ગણેશ ગડકરી (બહારવું કામકાજ)
- ૩ ગોપાળ બાહુ (પુસ્તકાલય અને વિજ્ઞાનશાળા)
- ૪ લક્ષ્મણનારાયણ (જિન્ક, રેસનીંગ અને ઓફિસ)
- ૫ રાંકર ધોનુ (ટપાલ અને ઓફિસ)

રસોડો :-

- ૧ તુકારામ દેવુ
- ૨ પાનુ માધુ
- ૩ લક્ષ્મણ ગંગારામ
- ૪ કાનુ ગોવિંદ
- ૫ બાહુ તુકારામ
- ૬ મહિપત ભાગ્યાજી
- ૭ મણુપત કિશો
- ૮ બાહુ શ્રીપત
- ૯ કેશવ બાહુ
- ૧૦ સહદેવ વેપારામ
- ૧૧ સખારામ રાવજી
- ૧૨ ખાંડુ રામા

રસોડોઆ :-

- ૧ કરસનજી રવાણકર
- ૨ ડાહ્યાભાઈ જીવતરામ
- ૩ ગોરધનભાઈ નરુભાઈ
- ૪ લક્ષ્મીચંદર ભગવાનજી
- ૫ નાથુભાઈ સુંદરજી
- ૬ દામેજી પુરપોતમ
- ૭ ભાવજી કરે જાગજી
- ૮ શંભુમણી વળેરામ

રેસ્ટોર :-

- ૧ સુભાષનાથજી ૬૫ ગંગાજી
- ૨ રવાળજી પુરપોતમ
- ૩ મણુભાઈ મણુપત
- ૪ લક્ષ્મીભાઈ રાવજી
- ૫ બાહુ તુકારામ

ધોળી ખાતુ :- નારાયણ મહિપત

રમત ગમત :- પંડિ શિવાજી

વર્ગની સાફસફી :- વશવંત શુભાજી

ફર્નિચરનું કામકાજ :- મણુપત તુકારામ

શુદ્ધિ :-

- ૧ શિવરામ વશુ
- ૨ મણુપત ગોવિંદ
- ૩ શિવરામ કુસા
- ૪ સોનુ બાહુ
- ૫ ધર્મી ધોનુ
- ૬ માણુ ધોનુ
- ૭ તાણુ સોનુ
- ૮ નરસ પાંડુ
- ૯ બીમા બાહુ

૧૦ ભોલીરામ બાહુ

૧૧ ધોનુ સખારામ

૧૨ કમલ તુકારામ

૧૩ ચોનુ વિંકુ

ચોકીદાર :-

- ૧ ભાણુસીંગ ખડ્ડીસિંગ
- ૨ બિજાભોલ ૪૪ ગાળદાદરસિંગ
- ૩ બદનસિંગ દાદરસિંગ

ખાલી :-

- ૧ હરિ લક્ષ્મણ ૨ બીણુ લાહ

સફાઈ :-

- ૧ સોનુભાઈ ટંકર
- ૨ ડાહીબહેન સાલુભાઈ
- ૩ ડાહ્યાભાઈ ટંકર
- ૪ રતનબહેન ડાહ્યાભાઈ
- ૫ રમણભાઈ મંગળ

નાની :-

- ૧ તાનાજી લક્ષ્મણ ગોહાજી

ખાંડર હાંકનાર :-

- ૧ ગુલશરસિંગ તાલસિંગ

નંબર	નામ	વર્ગ	નંબર	નામ	વર્ગ
૧૭૭	બાલમુકુંદ જો. પટેલ	ત્રીજી	૧૯૬	ચોગેશ મુ. દોશી	ચોથી
૧૭૮	ગોપાલ તો. બાટીઆ	ચોથી	૧૯૭	અરજીકુમાર ગિ. બટ	છઠી
૧૭૯	ધીરજલાલ ગી. ઠક્કર	છઠી	૧૯૮	અનિલકુમાર ગિ. બટ	ત્રીજી
૧૮૦	કિરીટકુમાર લ. પટેલ	ત્રીજી	૨૦૦	જમનાદાસ કા. વાંઝા	ત્રીજી
૧૮૧	છતેન્દ્ર ગી. ચાવડા	પહેલું	૨૦૧	રજનીકાન્ત મ. ઝવેરી	છઠી
૧૮૨	વિતુલાલ સો. જરીવાલા	ચોથી	૨૦૨		
૧૮૪			૨૦૩	જગદીશચંદ્ર કૃ. દેસાઈ	ચોથી
૧૮૫	વિનયકુમાર મ. પાઠક	પ્રાથમિક	૨૦૪		
૧૮૬	મંદકાન્ત જ. મહેતા	ચોથી	૨૦૫	ધીરુભાઈ જો. પટેલ	ત્રીજી
૧૮૭			૨૦૬		
૧૮૮	નરસરાવ કા. પરમાર	ત્રીજી	૨૦૭	છતેન્દ્રમણદ ચં. દેસાઈ	સાતમું
૧૮૯	જયપતલાલ જો. બાદશાહ	ચોથી	૨૦૮	દંસરાજ જ. યુકાદમ	સાતમું
૧૯૦	જયપીલાલ જો. બાદશાહ	સાતમું	૨૦૯	કૃષ્ણરાજ જ. મુકાદમ	ચોથી
૧૯૧	અનિલરાય જો. બટીઆ	ત્રીજી	૨૧૦	અણ્ણતસિંહ પ. કાપડીઆ	ચોથી
૧૯૨	નરસચંદ્ર જ. પોઠા	પહેલું	૨૧૧	સુભાષ્વંતરાય મુ. દોશી	સાતમું
૧૯૩	અશોકકુમાર મ. ઝવેરી	પ્રાથમિક	૨૧૨	હંકોરભાઈ કા. નાયા	છઠી
૧૯૪	વિજયમણી કા. ઠાકર	સાતમું	૨૨૫	મણુમન ધ. મળજર	ચોથી
૧૯૫	મહેશ મુ. દોશી	ત્રીજી			

— આવી નિયાનીવાળા વિદ્યાર્થીઓ સાળા છોડી ગયા છે.

વિદ્યાર્થી સભા (પ. ૨ નું અનુસંધાન)

નામ	ગૃહ	હાજરનામ
કુલ્ય	ગૃહ કિરીટ કા. દલાલ	મુલ્લસચંદ્ર બ. સંધવી
સ્થાનંદ	„ હરજોર્જિંદ વિ. માગ્યા	રજનીકાન્ત કે. સંભરાજકા
વિવેકાનંદ	„ પ્રભુલાલ જા. અજમેરા	દલીચંદ લા. મહેતા
ટાગોર	„ પુરુષોત્તમ જો. જોશી	મહેશ અ. પરમાણી
અર્ચવંદ	„ ચંદુલાલ જો. બેટાઈ	દસમુખ જા. અજમેરા
રામચંદ	„ માધવજી રા. ઠાકર	ત્રીજી મ. વોરા
સુદ	„ હાજીઆઈ કા. બાટલા	ખીમજી જા. ટાંક
અશોક	„ અણ્ણસિંહ ખી. કાપડીઆ	દિલીપ કા. જોશી
મહાવીર	„ જયવંત રા. મહેતા	ગોપાલ તો. બાટીઆ
ગાંધી	„ જગદીશચંદ્ર કૃ. મેહી	ધરમરાજી જા. મચંદ

તંત્રીઓ : 'દેનિક હંસ' :- જગદીય મોહી, અરજી બટ, ચંદુલાલ બેટ
તંત્રી : 'અમવાકિક હંસ' :- નરરાજ બાટિયા

‘રાજહંસ’ના પાંચમા અંકના પ્રકાશન સમયે આવેલા કેટલાક સંદેશા.

(૧) મહાત્મા ગાંધીજી ગયા પરંતુ એમનું ધ્યેય તો સદા જીવંત રહેવાનું. એમના એ ધ્યેયનો-
દેશસેવાનો-પડયો આપણે ત્યાં પડે છે. આપણી શાળાના વિદ્યાર્થીઓને દરરોજ સવારે ને
સાંજે પ્રાર્થના વખતે ‘નિપત સંકલ્પ’ કરવો પડે છે, ને પેલા ધ્યેયનો પડયો છે, ‘ભારત,
થુજરાત અને આર્ષ સંસ્કૃતિ એ ત્રણેની સેવા મારા જીવનનું ધ્યેય માનું છું.’ આ
રીતે આપણી શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ ગાંધીજીનો સંદેશો કીલ્યો છે, અપનાવ્યો છે, તે
જાણી કેને સંતોષ નથી કે ખીજું કંઈ નહીં તો વિદ્યાર્થીઓનું માન આ આચરણ જ
આ શાળાની ઉપયોગિતાની સાબિતી પૂરી પાડે છે. આ ઉપરાંત, શિક્ષણની એકએક
દિશામાં શાળા વિકાસ કરી રહી છે, એ શાળાના દેવાલ પરથી જણાઈ આવે છે; એટલે
કે પ્રગતિ છે, પીછેહઠ નથી. એ પ્રગતિ બિવિવિધમાં વધતી જરી જ એવી મને ખાતરી છે.
મિન્સીપાલ અને તેમના મદદનીશો ખરા અંતઃકરમથી શાળાનો ઉત્કર્ષ કરી રહ્યા છે ને તે
ખરજા અમલમાં પડે છે. ‘ટ્રસ્ટીઓને એ નેહ મુખી, માય તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય
પામવા જેવું નથી.

૧૧-૩-૧૯૪૮

દીવાન બહાદુર કૃષ્ણલાલ મા. ઝંવેરી

(૨) Thanks for sending me the ‘Rajhans’. The progress that
the Haneraj Morarji Public School makes is always a matter
of pride to me. I wish your efforts every success,

13-3-1948.

Smt. Lila Bai Munsbi.

(૩) હિંદની પુરાતન, બંધ, આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ કદી, પશુ નેખમાઈ મા ગુમ થઈ ન હતી.
તેના સામા રક્ષણકાર જનિમુનિઓએ તે જાળવવા ઠાળજી રાખી હતી, પરંતુ આપણી જ
આખિા પર પ્રાચીન જડવાદની અંધારી ઢોલથી યોદ્ધીક સદીઓમાં આપણે એમ માનવા
લાગ્યા હતા કે માનપ્રાપ્તિ માટે, હિંદ દેશે પશ્ચિમના દેશો તરફ નજર કરવી રહી. આ
મોહભળમાંથી આ દેશનો પાશ્વિક સાહિત્ય (વેદ, ગીતા, ઉપનિષદ, ધર્મપદ, આગમો
છંદાદિ)માંથી એવો તો અપૂરવ ખાળો જડતો કે જે આખા જગતને તેના શુદ્ધ વિકાસમાં
હાયમ નિભાવી શકશે, આ નવપડતરનું કામ, ‘રાજહંસ’ મારફતે હં. મો. પશ્ચિમ
રૂઝના વિદ્યાર્થીઓ હસાદથી ઉપારી લેશે તો અધેરીમાંથી આસપાસ અજવાળું ફેલાશે,
એટલું જ નહીં પરંતુ આખા જગતમાં હિંદની પ્રતિષ્ઠા પુનઃસ્થાપિત થઈ જશે. પશ્ચિમનો
ઉદ્ધાર-પૂર્વના આધ્યાત્મિક આદર્શો વડે જ થશે એ વાતની મને પૂરી ખાતરી છે. એ
દિવસ જલદી આવે એવી હાર્દિક પ્રાર્થના સાથે, ‘રાજહંસ’ના પાંચમા અંકને મારા
આભીર્વાદ મોકલું છું.

તા. ૧૪-૩-૧૯૪૮.

મિન્સિજ મુરયોદ શા. દાણ, એમ. એ. એક. ડી. એસ.

(૪) ને કંઈ નેહું અને જાણું તે પરથી લાગે છે કે વિદ્યાર્થીઓની સર્વોત્ક્રમણ ઉત્તમિ માટે,
હં. મો. પશ્ચિમ રૂઝના વાતાવરણ બહુ જ સુંદર છે. પ્રતિદેશીની શાળા ઉપર પરમ
કૃપા છે. વિદ્યાર્થીઓ મજબૂત અને તેજસ્વી અને એજ મારી શુભેચ્છા.

હં. ધીરેન્દ્ર ડી. મહેતા, પીએચ. ડી. (મુનીય)

તા. ૧૮-૩-૧૯૪૮.

ડેપુટી રજીસ્ટ્રાર, બારડોલી વિવાહવન.

‘રાજકંસ’નો આ વાર્ષિક પંચમેશ્વર વાયકો સમક્ષ મૂકતાં મળેલા આનંદ ઘાય છે. અમને સંતોષ છે કે લશ્કરી સન્તાવાળાઓએ જૂન, ૧૯૪૬ માં અમને અમારા વિદ્યાળ અને અનેક સમવેગવાળાં મકાનો પરત કર્યાં ત્યારથી અભ્યાસની અને અભ્યાસોત્તર પ્રવૃત્તિઓમાં શાળાની પ્રગતિ સારી ચરખી સાધી ચકાષ છે. આ શાળાની તેમજ ભારતીય વિદ્યાભવન તરફથી આમતી શેઠ મેગાજી મથરાદાસ આદેશ કોલેજ અને શેઠ નારાયણદાસ મનોરદાસ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાયન્સની અનેકદેશીય પ્રવૃત્તિઓને લીધે પણ ‘નવયુગરાત’ અભ્યુદય બન્યું છે. ઉપર્યુક્ત સંસ્થાઓના સહયોગે પ્રવરતી રચાવવામાં આવેલી ‘નવયુગરાત કલેજ’ આનંદપ્રેરણક અને સંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ હાય ધરે છે. વખતોવખત બાળજો, પ્રવચનો, અને દુર્તમિત્રો ગેરકવવામાં આવે છે, અવારનવાર બંને સંસ્થાઓના વિદ્યાર્થીઓને પણ તેમાં ભાગ લેવાને આમંત્રણ આપવામાં આવે છે.

દીર્ઘદષ્ટિવાળા દ્રુટી સાહેબોએ ‘નવ યુગરાત’માં આવેલાં, લશ્કરી સન્તાવાળાઓએ બિડા કરેલાં, મકાનો ખરીદી લીધાં તેથી અનેક રસકાંથી પ્રવૃત્તિઓ હાય ધરવાનું શક્ય બન્યું છે.

ગયે વર્ષે જે પ્રવૃત્તિઓ હાય ધરવામાં આવી હતી તે સર્વ આ વર્ષે પણ ચાલુ રાખવામાં આવી છે નખકાળાની એક નવી પ્રવૃત્તિ આ વર્ષે જ હાખમ કરવામાં આવી છે.

શાળાનું પોતાનું જ પિયેટર દોવાળી, તેમાં સભાઓ, મૃદસભાઓ, પ્રવચનો, વિદ્યાન વ્યક્તિઓનાં બાણજો, સંગીત, નાટક અને સિનેમાનાં અનેક કાર્યક્રમો ચોજવાનું શક્ય બન્યું છે. શાળા પાસે પોતાનું જ ‘સિને-ગ્રેગેટર’ છે તેથી રૂબરૂવિવિવચ અને સાંસ્કૃતિક ક્ષિત્તિ વિદ્યાર્થીઓને બતાવવાનું શુભ બન્યું છે. રહીશ ક્ષિત્તિ કંપનીઓના અધિકારીઓના સહકારથી, શાળાના ‘વિદ્યુત્ત્વચ એક્સક્યુટિવ’ ખાતાનું કામ સરળ અને સંગીન બન્યું છે; તે માટે તેમનો આભાર. આ ખાતું શ્રી. રણસુખભાઈ પેઠનર સંભાળે છે.

દોશિયાર અને હાખક વિદ્યાર્થીઓને માસિક રા. ૨૫ થી રૂ.૧૫ સુધીની ત્રીસ જેટલી બખર્ષતો આપવાના દ્રુટી સાહેબોના ઉમદા અને હાર નિશ્ચયે મોગ્ય વિદ્યાર્થીઓને આ શાળા પ્રતિ આજ્ઞા છે. આ શાળાની શિટનને બીજે સદ્ બવામાં આ વિદ્યાર્થીઓનો સારો ફાવો છે.

૧૬ મી ડિસેમ્બર, ૧૯૪૭ ને રોજ, શાળાનો એથો ‘વાલી દિન’, શેઠશ્રી. ચરણદાસ મેગાજી પ્રમુખપદે ઉજવાયો હતો.

‘નૂનરાત વ્યાપાર પ્રચારક મંડળ’ તરફથી સેવાયેલી ‘હયા કોસલ કસોટી’ માર્ચે શ્રી. ચંદ્રાપ્રવ દેસાઈ અને શ્રી. આત્મારામ શિંડેએ વિદ્યાર્થીઓને તેપર કપી દતા; એમાં ભાગ લેનારા પદ વિદ્યાર્થીઓ પેશના હપ વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તીર્ણ થયા હતા. તા. ૨૦-૧૨-૪૭ ના રોજ ઉજવાયેલા ‘સાર્વિક શિષ્ય દિન’, વ્યાપાર પ્રચારક મંડળના પ્રમુખ શ્રી હાદુભાઈ પ્રસાદીના દસે એ વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્રો આપવામાં આવ્યા હતાં. એજ દિને સાંજે શાળાનો હજો વાર્ષિક રમતમથતનો મેળાવો પ્રખપ આતની સેનિટરીય કાઉન્સિલના ઉપપ્રમુખ શ્રી. શાંતિભાઈ

ચાલના પ્રમુખપણા હેઠળ ઉજવાયેા હતા. પ્રમુખશ્રીએ આ પ્રસંગે બોલતાં, પર્વટનોની અગત્ય અને તે કેમ યોજવાં જોઈએ તે સમજાવું હતું.

પાછલાં વર્ષોની જેમ, આ વર્ષે પણ વિદ્યાર્થીઓએ લાપણા, ચર્ચાઓ અને પર્વટનો વગેરે યોજનાં હતાં. મુંબઈની 'પ્રોટેસ્ટન્ટ મિશન સર્મિત' તરફથી યોજાયેલા સાર્વજનિક રસનિયાન, શ્રી. મહિમાસ નાયકના માર્ગદર્શન હેઠળ, વિદ્યાર્થીઓએ રૂપિયા ૨૧૦૧ જેટલું ભંડોળ ભેગું કર્યું હતું. આ પ્રકરણ કાર્યમાં હિસાદપૂર્વક કામ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને અભિનંદન થયે છે.

કાર્તિકવીના ઇન્ડિયન ઓફ શ્રીકીલ એજ્યુકેશન તરફથી યોજાયેલી મુંબઈની માધ્યમિક શાળાઓની રમતમતોમાં, આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ ભાગ લીધો હતો અને લાઇ ખીમજી ટીકે વ્યક્તિગત એમ્પાયનથીય પ્રાપ્ત કરી હતી. એ માન મેળવવા માટે એમને અભિનંદન થયે છે.

૧૫ મી ઓગસ્ટ, ૧૯૪૭નો દિવસ દિનના ઇતિહાસમાં સુવર્ણરૂપે લખાયો; બ્રિટિશ રાજસત્તાની પૂર્વસી તે દિને, આપણી ખાલિજો જિતરી. આ 'સ્વાતંત્ર્ય દિન' એક મહાપર્વની જેમ, વિદ્યાર્થીઓ અને શાળાના સભ્યોએ જાજ્યો. હતા, મુંબઈ શહેરની અનુપમ શાસતી જોવા માટે, વિદ્યાર્થીઓને તે રાતે લઇ જવામાં આવ્યા હતા.

માંધી અહાંજાલિ સપ્તાહ:—પેલા આનંદ પર્વે પણ માંડ થોડાં અઠવાડિયાં વીળ્યાં જ્યાં તેા ૩૦ મી જાન્યુઆરી, ૧૯૪૮ ને દિને, આપણા ધ્વારા જાપ્તનું ગોળાએ મારી ખૂન કરવામાં આવ્યું. જાણ તેા સારાટોચીયે મહાન અને સાધુસંતોધી પણ વધુ ઉદાત્ત હતા. જાપ્તના મૃત્યુથી વિષ્ણુને મહાન ખેડ પડી છે. ૩૦ મી જાન્યુઆરીથી ૧૨ ફેબ્રુઆરી સુધીના દિવસો વિદ્યાર્થીઓ અને શાળાના સભ્યોએ શોકમાં વિતાવ્યા. આ દિવસોના કાર્યક્રમોનો વિગતવાર હેવાલ આ અંકમાં અન્ય સ્થળે આપેા છે. માંધી અને ગાંધીવાદ, અનંત કાળસુધી સર્વને પથદર્શક અને પ્રેરણામક બની રહેા એમ પ્રાર્થના.]

૭ મી માર્ચ, ૧૯૪૮ ને રાજ લેવાયેલી 'રાષ્ટ્રભાષા'ની પરીક્ષામાં ૭૫ વિદ્યાર્થીઓ બેઠા હતા; તેમજ ભારતીય વિદ્યાભવન તરફથી લેવાતી 'ગીતા'ની પરીક્ષામાં પણ થોડા વિદ્યાર્થીઓ બેઠા હતા. આ બન્ને પરીક્ષાનાં પરિણામો સારાં આવ્યાં હતાં. માર્ચના છેલ્લા અઠવાડિયામાં જાળવીરા મઠિ (નર્મદાતટે અંદાદ, કરનાળી, સુરપાણ વગેરે, વડોદરા અને પાવાગઢ) 'યુજરાત'નું પર્વટન અને જાડેના વિદ્યાર્થીઓ માટે, મહાજયેશ્વરનું પર્વટન સાથે જ યોજવામાં આવ્યું હતું. 'યુજરાત'ના પર્વટનમાં સહાયજૂત યવા માટે, શ્રી. યુધ્ધવંતરાય શાહ, શ્રી. લતાજહોન શાહ અને હિંદુસ્તાન રમઉટ એસોસિએશનના સલાવાળાઓના અગ્રે આભારી છીએ.

શોક:—શાળાના મિસ્ત્રી શ્રી. પરજી હમીરના અકાળ અવસાનની તોષ બારે દેને હમને છીએ. તેના કુટુંબીજનોને અમારાં આશ્વાસન; પ્રજા બાઈ પંચુના આત્માને સાથે ગાંધી જયો એવી અવધર્મના.

સ્વામત અને વિદ્યાર્થી:—આ વર્ષે રસનિયાન શાળામાં જોડાયેલા વિદ્યાર્થીઓ ૨૧૦૧ રૂપિયાના સભ્યોનું અગ્રે હાર્દિક સ્વાગત કરીએ છીએ. તેઓ આ સંસ્થા સાથે એકરત યજ્ઞ અમ

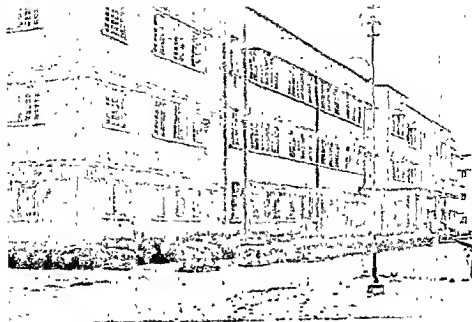
અને તેના મેથને પહેલવા, સક્રિય એવું જણ કરે એમ મંચીએ છીએ. શાળા છોડી ગયેલા વિદ્યાર્થીઓ અને સ્ટાફના સરખા તેઓ જ્યાં હોય ત્યાં સુખી માથે એમ છાત્રીએ છીએ.

આભાર:—આ અંકના સંપાદન પાછળ, રાત દિવસ અવિરત શ્રમ કરનાર શ્રી. જયંતીલાલ દાણાવાલાનો, સંપાદનનું સામાન્ય નિરીક્ષણ કરવા માટે હિપામાર્થ શ્રી. ચંદ્રમાધવ દેસાઈનો, ફરતપત્રો અને પ્રેરણાઓ જવા માટે શ્રી. કુર્ગેશ શક્તિ, શ્રી. એમ્બરલાલ પરીખ, શ્રી. હમ્મરલાલ દેસાઈ અને શ્રી. બાલચંદ્ર ટિળકનો, ફોટોગ્રાફી વિભાગ માટે શ્રી. કુર્ગેશ શક્તિ અને શ્રી. રણસુખલાલ પેઠનરનો, અન્ય ચિત્રોની પસંદગી માટે શ્રી. પુલિનબિહારી ફરતો, જલ્દેરખમરો અને મુદ્રણાવધી વ્યવસ્થા કરવા માટે શ્રી. ગોદનલાલ મારતરનો, અંગ્રેજી લેખો ટાઇપ કરવા માટે શ્રી. રતિલાલ દેસાઈનો, લેખો આપનાર વિદ્યાર્થીઓ અને સ્ટાફના મદદખોનો, ટૂંકા ગાળામાં પ્રતોકસુ બનાવી આપવા માટે ટાઇપસ્ટુ એવ ઇન્ડિયાના સંચાલકોનો, છાપકામ કાળજીપૂર્વક કરાવી આપવા માટે ધીન્યુ ઇન્ડિયા રેસનરી ખાદેનો શ્રી. એમ્બરલાલ દેસાઈનો, જલ્દેરખમર આપનાર સૌ સંસ્થાઓ તથા ભક્તિઓનો અને બીજા સર્વો નમ્રો એક યા પીછ રીને સહકાર આપે છે તેમનો અમે હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

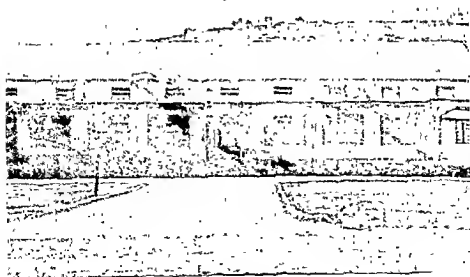
આમ જ આમંત્રણ સ્વીકારીને શાળાની મુલાકાતે આવનારા અને 'રાજદંસ' માટે સહેલા પાઠનારા સર્વ બાઈ બહેનોનો તેમજ શાળાની બધી અગત્યની પ્રવૃત્તિઓમાં અમને સમાહ, લયનો, ઉત્સાહ, પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન આપવા માટે બાહ્ય કબીલાઈ અને હંસરાજ મોરારજી દૂરદના સૌ દૂરદી સાહેબોનો અમે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

આ અંકમાં રહી મચેલી ભૂલો દુષ્ટ અજુબા વાચકોને વિનંતી કરીએ છીએ.

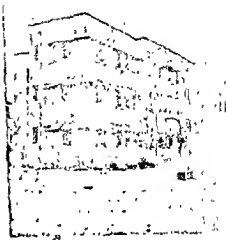

Our School Buildings at Andover

Our School Theatre.

Our Main Buildings (Andheri)

The Deck of the Main Building

Our Play Ground (Andheri)

હુસરાજી મારારજી પાઠશાળા સ્કૂલના

સને ૧૯૪૭-૪૮ ની સાલના કામકાજનો હંક અહેવાલ

જનુન, ૧૯૪૬ થી પ્રસ્તુત ચાલતું કામકાજ તેનાં આવીજાન અને અનેક સમવડાવાળાં મકાનોમાં ચાલે છે. દિનપ્રતિદિન તેની પ્રગતિ સધાતી જાય છે. એ સંતોષનો વિષય છે.

શુદ્ધોઃ—આ શાળા પરંપરા (A resident's School) છે. વિદ્યાર્થીઓને ૬ થી શુદ્ધોમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. દરેક શુદ્ધની સંભાળ રાખવા માટે, એક શુદ્ધપતિ હોય છે, વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ, તંદુરસ્તી, ટેવો, વર્તન અને સર્વાંગી વિકાસ તરફ શુદ્ધપતિ દેખરેખ રાખે છે. વિદ્યાર્થીઓ દરેક પ્રગતિ રસપૂર્વક અને નિયમીતપણે કરે એની સંભાળ પણ તેઓ જ રાખે છે. તદુપરાંત, દરરોજ સવારે ૮-૧૫ થી ૯-૧૫ અને રાત્રે ૮-૦ થી ૧૦-૦ દરમિયાન તેઓ વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ તરફ દેખરેખ રાખે છે અને નમ્રતા વિદ્યાર્થીઓને શીખવવા માટે પોતાની પાસે બેસાવે છે. દર અઠવાડિયે શુદ્ધસભા મળે છે; તેમાં શુદ્ધને લગતા સર્વ પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવામાં આવે છે. શુદ્ધ દીક પુસ્તકાલયો અને વાચનાલયો છે; અર્થશાસ્ત્રો અને મનોરંજક કાર્યક્રમો પણ ગોઠવવામાં આવે છે. શુદ્ધપતિ ઉપરાંત, વિદ્યાર્થીની સંભાળ એક અગ્રભવી મેટ્રન અને સુપરવાઈઝર રાખે છે. બધાં મળીને રજાનાં ૨૫ બાઈબલ્હેનો શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની સાથે રહે છે.

આરોગ્ય:—વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્યની સંભાળ રાખવા માટે, શાળાના ડોક્ટર દરરોજ સવારે શાળાની મુલાકાત લે છે; આખા દિવસ દરમિયાન તેમના આરોગ્યની સંભાળ રાખવા અને માંદગીમાં માતૃજાત કરવા માટે, એક અગ્રભવી નર્સ પણ રાખવામાં આવ્યા છે. વર્ષ દરમિયાન, બે વખત વિદ્યાર્થીની સંપૂર્ણ ફાકતરી તપાસ અને આર વખત તેમનાં બજન અને ઊંચાઈનાં માપ, ફાકતર લે છે.

આહાર:—વિદ્યાર્થીઓને પૌષ્ટિક, પચ અને ફચિટર તેમજ વિવિધ ખેતરક મળે એની ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે. રૂપ, ધી, હાથ, માખણ ફળો તથા લીલાં શાકભાજીનો ખોરાકમાં સારા પ્રમાણમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. બોજન વેળાએ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, રજાશીપર, મેટ્રન તથા સુપરવાઈઝરમાંથી બે વગર વધારે વ્યક્તિઓ હંમેશાં બોજનખંડમાં હાજર રહે છે.

શારીરિક શિક્ષણ:—સવાર સાંજ બાપામ તથા રમતમખતોનો કાર્યક્રમ પણ વ્યવસ્થિત રીતે ચાલવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને રમવા માટે ૨૫ એકરનું વિશાળ મેદાન છે. તેઓ હોડી, ફૂટબોલ, ક્રિકેટ, ખેલો, હુલુહ, લંગડી વગેરે અનેક દેશી-વિદેશી રમતો રમે છે. શ્રી. મહિમાઇ નાયક અને શ્રી. આહમદામ શિક્ષક શાળાના આ આવશ્યક અંગને વિદ્યસાવવામાં યોગ્ય ધ્યાન આપે છે. કુસ્તી, મલખમ, બોક્સિંગ અને લસ્ટરી ક્વાપત માટે જુદા ઈન્સ્ટ્રુક્ટરોની નિમણૂક કરવામાં આવી છે.

મુખ્ય માન્યતી 'શારીરિક શિક્ષણ બોર્ડ'ની સુચના મુજબ તા. ૨૦-૧૨-૪૭ નો દિન 'શારીરિક શિક્ષણ દિન' તરીકે જાહેરવામાં આવેલો હતો. તેમજ શાળાનો રમતમખતનો

સુધીના ચિત્રપટો દાખાતાં ચિથેટરમાં જ અંતરવામાં આવ્યા હતાં. એ કાચે શ્રી. રણસખભાઈ પેઇન્ટરને સોંપવામાં આવ્યું છે.

૧ ડોન કિંગડોઈ	૧૩ કીંગ કીંગ
૨ કીંગ ટેમ્પલ	૧૪ કેવીટીનાં આ બુમ-ટાલિન
૩ કોમેરા મેલક	૧૫ માકસ અધર્સ એટ ધી સર્કસ
૪ વેરટર્ન બુધર	૧૬ ટાઈન એરોધર્સ (હિંદી)
૫ કસ્ટાબેન્કા	૧૭ સ્ટોર્મ
૬ પીકસ એટ હોલીવુડ	૧૮ હન્ડમેક એટ ધી નાટરડામ
૭ ટાઈન્સ ન્યુયોર્ક એડવેન્ચર	૧૯ મોરિડકોન પ્લેથાઉન્ડ
૮ કોફિન્સ એન બ્લીન્સ	૨૦ કેપ્ટન ડરેનિયસ
૯ હમ્મેલ્ડલ બ્લેકરિમથ	૨૧ પદાધી (નાટક)
૧૦ ટાઈન ટ્રાન્સ	૨૨ જગ બીલી (હિન્દી)
૧૧ રફી બર્ડસ	૨૩ સિંદર
૧૨ પબ્લિક રોપ્ડેસ	૨૪ ભગવાન છુદ (જામ નાટક)

રાજાનાં મુખપત્ર: 'રાજહંસ':—આ પત્રની તૈયારી માટે વિદ્યાર્થીઓનું અને તંત્રીમંડળ નીચવામાં આવે છે. આ વર્ષે આચાર્ય શ્રી ધીરુલાલ મ. દેસાઈએ એના મુખ્ય તંત્રી, શ્રી. જયંતીલાલ દાણવાલાએ એના સંપાદક, શ્રી. ચંદ્રમાળવ દેસાઈ અને શ્રી. કુર્મીલ મુખે એના સહાયક તરીકે વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શન આપ્યું છે. સરકાર પાસેથી 'રાજહંસ' છાપવાની પરવાનગી મળી હોવાથી, આ અંક છાપવાનું મળ્યા વગરની જગ્યા, આ વર્ષે પણ સક્રિય મેન્યું છે.

'દૈનિક હંસ' અને 'અઠવાડિક હંસ':—શ્રી. જયંતીલાલ દાણવાલાનાં માર્ગદર્શન હેઠળ, આ બન્ને પત્રો, પ્રસિદ્ધ કરે છે. આ વર્ષે દરમિયાન, દૈનિક હંસના તંત્રીઓ તરીકે જગદીશ મોદી, અરુણ ભટ્ટ અને ચંદુલાલ બેટાઈએ અને 'અઠવાડિક હંસ'ના તંત્રી તરીકે વનરાજ ભાટિયાએ કામ કર્યું હતું.

અર્થમંડળ:—રાજાના આ મંડળના આગ્રહ હેઠળ, શ્રી ધીરુલાલ દેસાઈના માર્ગદર્શન હેઠળ, અચાર્યો, કાવ્યો, વકતવ્યકળાની દરિદ્રતા વગેરે કાલક્રમે ચોખવામાં આવ્યા હતા. પ્રિન્સ. કે. એસ. વજીવ, શ્રી. મરતઠકાર, શ્રી. મણિભાઈ દોશી, શ્રી. અનુવેદી, શ્રી. રમણલાલ સોની, શ્રી. કમલતાજીદેન મુનશી, શ્રી. જગલ્લદ મોદી, પ્રિન્સ ખુરશીદ દાણ અને ડો. ધીરેન્દ્ર મહેતા વગેરે સામળહેનોએ આ મંડળના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ પ્રેરણાત્મક મેલમનો કર્યાં હતાં. આ ઉપરાંત, આર્થિક પછીથી, પસંદ કરેલા વિષયો પર સિદ્ધકો તરફથી પ્રવચનો કરવામાં આવ્યાં હતાં તેમજ અમલના બનાવો અને સમાચારોનાં આધારિત અવલોકનોએ નિયમીત કાર્યક્રમ ચાલવામાં આવ્યો હતો.

રેડિયો પ્રોગ્રામ્સ:—એલ હન્ડિયા રેડિયો તરફથી રજૂ થતાં સંમેલન, નાંતાદાપો, વિવેચનો વગેરે કાલક્રમે વિદ્યાર્થીઓ સાંભળે છે. જમવાના તથા નવરાસના સમયે, તેઓ

છે અને બીજા એ રેડિયા વિદ્યાર્થીઓએ ખરીદ્યા છે. બાપુજીની સ્મરણાવધાના દિવસે અને અરિયવિસર્જનના દિવસે અપાયેલાં અરુણાચલ તેમ જ ૧૩ સોહાગિતો દરમિયાન નેતાઓએ આપેલી અનુસિંઓ, વિદ્યાર્થીઓ અને સ્થાનના સભ્યોએ સાંભળી હતી.

મનોરંજક પ્રવૃત્તિઓ:—ફોરોગ્રાફી, ટપાલની પ્રિક્ટીસો સંમંદ, ચિત્રો, બાપા વગેરેમાંથી ‘કલિગો’, વૃત્ત, સંગીત, ચિત્રકળા, બાગકામ, કાંતણ, વાચન—તેમના વગેરે પ્રવૃત્તિઓ વિદ્યાર્થીઓ હોશી દામ ધરે છે. ‘કોમર્સિયલ આર્ટ’ પણ એક મનોરંજક પ્રવૃત્તિ તરીકે હાથ ધરવામાં આવી છે. જેમને એ માટે રસ હોય તેમને માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. ફોરોગ્રાફી એક એવી બીજી પ્રવૃત્તિ છે જેમાં વિદ્યાર્થીઓ ઊંચો રસ લે છે. ફોરોગ્રાફી અને કોમર્સિયલ આર્ટની પ્રવૃત્તિઓનું ડાયરેક્ટીવ રજીસ્ટ્રારને સોંપવામાં આવ્યું છે.

બાળવીર પ્રવૃત્તિ:—આ પ્રવૃત્તિ આ વર્ષે જ હાથ ધરવામાં આવી છે; તેમાં ૬૭ નેટલા વિદ્યાર્થીઓ જોડાયા છે. બુધવાર અને રવિવારે સાંજના ગાળામાં આ પ્રવૃત્તિ ચલાવાય છે. શ્રી. વી. જી. રાવની પદ્મી વર્ગગૃહ અને એની જિયાન્ટની સંવત્સરી બિજવવામાં આવી હતી. ગાંધીપ્રદાનસિ સપ્તાહમાં પણ બાળવીરોએ જાગ લીધો હતો. તદુપરાંત, મેઝુરના નિર્વાસિતોને એક માત્ર સુધી મદદ કરવા, દરરોજ બાળવીરોને મોડલવામાં આવ્યા હતા. આમ સેનાકાપની તાલીમ તેમને આપવામાં આવી હતી. આ પ્રવૃત્તિ શ્રી. બામચંદ્ર દિગ્ગ, શ્રી. મણિભાઈ નાયક અને શ્રી. આત્મારામ શિકેના માર્ગદર્શન હેઠળ ચાલે છે.

ઉત્સવો અને અગત્યના પ્રસંગોની ઉજવણી:—વિદ્યાર્થીઓએ નીચેના પ્રસંગો યોગ્ય કાર્યક્રમો યોજાને, જિજ્ઞાસુ હતા:

૧ ટિળક સંવત્સરી	૧૨ માસ કમીઆસ સંવત્સરી
૨ મહાદેવ દેસાઈ સંવત્સરી	૧૩ સાક્ષરતા દિન
૩ સ્વાતંત્ર્ય દિન	૧૪ કર્મચર્યા સંવત્સરી
૪ ગણેશવિજયી	૧૫ ૬ જી વાર્ષિક રમતગમતોનો મેળો
૫ ગુરુસંમેલન	૧૬ મહાવિજયતી
૬ ગાંધી જયંતી	૧૭ દંડારાજ મેઘાણ સંવત્સરી
૭ એની જિયાન્ટ સંવત્સરી	૧૮ સંસ્કૃતિ મુદ્દા દિવસ
૮ વાલી દિન	૧૯ ૧૫ ઓક્ટો, ૧૯૭૭
૯ રાગોર જયંતી	૨૦ ચોરી મહાભારત સંવત્સરી
૧૦ સુભાષ બોઝ દિન	

શ્રી. જયકાશ નારાયણે સાળાના મેદાનમાં તે દિને પ્રવચન કર્યું હતું. આ દિનેના ઉમંગ અને આનંદ ઓરજ હતો.

ગાંધી અહાંત્રલિ સપ્તાહ:—પરંતુ આ આનંદ ઝાઝો ટક્યો નહીં. ૩૦ મી જાન્યુઆરી, ૧૯૪૮ ના દિને, એક જાનજીવ્યા કિંદુ સુવાને પૂ. ગાંધીજીવું મોળાઓ ખારીને સંજી નિપાળવું. આપુ ગયા. દેશનો પ્રાણ ગયો. જગતનો ફિરસ્તો ગયો. અહિંસા અને શાંતિનો દૂત ચાલ્યો ગયો. ૩૦ મી જાન્યુ. થી ૫ મી ફેબ્રુઆરી સુધીની સપ્તાહ રાજવામાં આવી હતી. આ શોકસપ્તાહ દરમિયાન ગાંધીજીને પ્રિય એવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ હાથ પરવામાં આવી હતી. (૧૨ મી ફેબ્રુઆરી સુધી શોક પાળવામાં આવ્યો હતો.) દૈનિક કાર્યક્રમ નીચે મુજબ હતો:—

સવારે ૬ વાગે જીવવાનું

- ૬ થી ૭ શારીરિક ક્રમ
- ૮ થી ૯ મુદમાં અભ્યાસ
- ૯ થી ૧૦ ૧૨૦૦ સમસ્ય સમુદાયના
- ૧૦ થી ૧૧ વર્તમાન પત્રોનું વાચન
- અષ્ટોરે ૧૧ થી ૩૧ ગાંધીસાહિત્યનું વાચન
- સાંજે ૪ થી ૫ સમુદાય મંતવજી
- ૫ થી ૬ વર્ષ સંક્રાંત કામ
- રવે ૮ થી ૮-૧૦ ૧૨૦૦ સમસ્ય સમુદાયના

રાત્રે ૮ થી ૯, રેડિયો પર અહાંત્રલિ સંમળની

• ૯ થી ૧૦ મુદમાં અભ્યાસ

શારીરિક ક્રમ:—મુદતી, રસતાની અને વર્ગો પાછળની સાફસરી, બાગશાગ, ચાકાકા સમારવી, રોષાક કરવી, તે ખીરસળી, વાસણો મંજીર્વા, બાગશાગ ને બાગશાગ સાફ કરવા, ફૂલ કરવો, કપડો ધોવી, બૂટ અંખલ પાલીસ કરવી વગેરે કામો વિદ્યાર્થીઓએ હોલિધી કર્યાં હતાં.

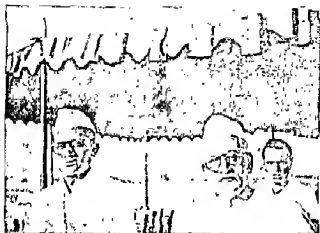
રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર પ્રવૃત્તિ:—રાષ્ટ્રભાષાના અભ્યાસ અને વિદ્યાર્થીઓમાં જાગૃતિ વધે એ હિતુથી વર્ગમાં અપાતા શિક્ષણ વિષયો, જુદા વર્ગો પછી લેવાય છે અને વધતી રાષ્ટ્રભાષા પરીક્ષાઓ માટે વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરવામાં આવે છે. શ્રી. કમરલાલ દેસાઈના માર્ગદર્શન હેઠળ, આ પ્રવૃત્તિ ચાલે છે.

૧૯૪૭ ના ફેબ્રુઆરીમાં 'ગવર્નમેન્ટ'માં રાષ્ટ્રભાષા પરીક્ષાને બેસવામાં આવ્યા બાદ, દિંદીની પરીક્ષામાં રસ લેનારા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતી ગઈ છે:—

પરીક્ષા	પ્રારંભિક	પ્રવેશ	પરિચય	કોલિડ	કુલ સંખ્યા	પરિણામ
ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૭	૨૪	૧૩	૧૧	—	૪૮	૫૪%
સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૭	૨૬	૧૬	૧૧	૧	૫૪	૮૫%
માર્ચ, ૧૯૪૮	૨૭	૨૮	૫	૨	૬૨	૮૫%

ત્રીજી પરીક્ષામાં, આ વખતે રાજા-પરવાળાના વિદ્યાર્થીઓ ઉપસ્થિત, રજાના કેટલાક સળે પછી ગેલ છે. થોડી બહેનો પછી બેઠી છે. આ એવી વિશેષતા ગણાય.

સુખ્ય રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર સમિતિ વરણી મુજબ ગાંધી જયંતી ઉત્સવ વેળા, દિંદીમાં નિર્મલેષન લેમજ વજનની દરીદામાં બાગ લેવા એ વિદ્યાર્થીઓને મોટાવા હતા. આપ રજાના મારતર નિર્મલેષનની દરીદામાં પ્રથમ અને લાક હોતેન્દ રેશમવાલા વાનુલની દરીદામાં ત્રીજી હનમ મેળવી શક્યા હતા. તે માટે એ જને બાઈઓને અભિનંદન પડે છે.

Sri Chhotubhai Purani on the Physical Education Day.

— By Shri R. C. Pantar

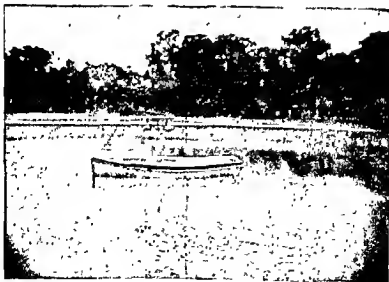
or distinguished Guests on the Annual Sports Day

— By Shri R. C. Pantar

On the occasion of Shri Shave's Inspection visit to our school

| By Shri B. C. Painter

A Beauty Spot.

By Chandulal H. Botal, Std V

- શ્રી. મુશરરાલ દેસાઈ, શ્રી. વાળચંદ્ર ટિલક, શ્રી. આત્મારામ સિકે અને શ્રી. કૃષ્ણકાંત દેસાઈ રાષ્ટ્રભાષાની પરીક્ષાઓ માટે વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરે છે.

પુસ્તકાલય અને વાચનાલય:—શાળાના પુસ્તકાલયમાં પસંદ કરેલાં ૬૦૦૦ ઉપર પુસ્તકો છે. વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો માટેના નુદા વિભાગો ઉપરાંત વર્ગો અને ચહેનાનાના પુસ્તકાલયો પણ રાખવામાં આવ્યાં છે. પહેલાં બેની દેખરેખ શાળાના અંચાલ રાખે છે અને ત્રીજી-ચોથની દેખરેખ વર્ગોના 'નાયકો' રાખે છે. શાળાના વાચનાલયમાં ગૂજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજી દૈનિકો, સાપ્તાહિકો, માસિકો, ત્રિમાસિકો વગેરે સારી સંખ્યામાં મંગાવવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓએ ચૂંટેલા બે 'નાયકો', શ્રી એન્ડરસનની પરીખના માર્ગદર્શન હેઠળ વાચનાલયની વ્યવસ્થા સંભાળે છે.

વાલી દિન:—૧૬ મી ઑક્ટોબર, ૧૯૪૭ ને દિને, આ શાળાનો ચોથો 'વાલી દિન', રોહથી ચરણદાસ મેજનના પ્રમુખપણા હેઠળ ઊજવાયો હતો. શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ, સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તથા શ્રી. ફર્ગેશ ચુક્લ, શ્રી. રણુસખભાઈ પેઠન્ટર, શ્રી. ગોવર્ધનભાઈ પાંચાલ, શ્રી. માલતીબહેન મહેતા અને અન્ય શિક્ષકોના માર્ગદર્શન હેઠળ રંગભૂમિ તૈયાર કરી હતી. અઢી કલાકનો સંગીત, નૃત્ય, વાદન અને નર્વટકાઓનો સુંદર કાર્યક્રમ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો.

લલિત કલા મંડળ:—જુદી જુદી લલિત કલાઓમાં રસ ઢેતા વિદ્યાર્થીઓએ આ મંડળની સ્થાપના કરી છે. એ મંડળમાં શાળાના ચાથુ તેમજ ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓ અને આગળના સભ્યો ભાગ લે છે.

માસિક ફેલોશીપ્શન:—પ્રત્યેક માસમાં નક્કી કરાયેલ તારીખે માસિક ફેલોશીપ્શન યાપ છે. આમાંથી ઉપાચાર્ય અથવા ડેપુટી સિક્સક તે વેળા ખર્ચની જાગ્ય અને તેનું ગૌરવ સમજાવે છે.

શાળાના છેલ્લા "સરકારી નિરીક્ષણ"ના અહેવાલમાંથી કેટલાક ઉતારાઓ:

(૧) તા. ૨૯-૮-૪૭ ને રાજ યથેલા 'સારીરિક શિક્ષણ નિરીક્ષણ'ના અહેવાલમાંથી ઉતારો:—

"હંસરાજ મોરારજી પબ્લિક સ્કૂલ સંસ્થાન પ્રાંતમારાળા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કરવાની તેમ રાખે છે. આપાર, એ બરથાળામાં જરૂરી સઘળા સાધનો, પૂરતા શિક્ષકો છે અને એનું સંચાલન યોગ્ય રીતે મધ રહ્યું છે.

દૈનિક કાર્યક્રમમાં શારીરિક શિક્ષણ ઉપર સારો ધ્યાન મુકવામાં આવ્યો છે. શાળા પાસે વિશાળ ફાઈગલ્ડ અને બધી રીતે સજ્જેલો અગ્નિશીલ છે. તમામ ગ્રહસ્થિઓ બાળકનું શરીર સુદૃઢ અને તેમજ આરોગ્ય ખાસે એવી રીતે હાથ ધરાય છે.

(૨) તા. ૧૧-૨-૪૮ ને રાજ યથેલા 'સરકારી નિરીક્ષણ'ના અહેવાલમાંથી ઉતારો:—

શાળાનાં મકાનો: સર્વ રીતે સંતોષકારક છે.

ફર્નિચર અને અન્ય સાધનો: પૂરતા અને સુવ્યવસ્થિત છે.

શિક્ષકો:—પૂરતી સંખ્યામાં અને સારી લાયકાત ધરાવનારા છે. મનરેન્ડ પ્રોવિડન્ટ ફંડની યોજના અમલમાં છે. પંચાયત, વધારાની યોજના, નોટરીની શરતો અને રમના નિયમો તકથી કરવામાં આવ્યાં છે.

શાળાની વિશિષ્ટતાઓ:—સ્કાલિંગની પ્રવૃત્તિ, વિદ્યાર્થી વસ્તુભંડાર, પર્ચેસીંગ, મર્યાદા, નાટ્યપ્રયોગો, વિદ્યાર્થી સભા, શિક્ષણવિષયક ચિત્રો વગેરે.

સામાન્ય નોંધ:—પુસ્તકાલય, વાચનાલય, પ્રયોગશાળા વગેરે માટે સારી ગોઠવણ છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે રહેવા-જમવા-બાથવાની બવરશા સુંદર છે. અભ્યાસેતર પ્રવૃત્તિઓ ઉપર યોગ્ય ધ્યાન આપાય છે, અને તે માટે અવાહિતી બવરશા ડરવામાં આવી છે. શાળાની ચિસ્ત સતોષકારક છે. પહેલાં કરેલાં સ્વચ્છતા અભ્યાસમાં મુડવા પ્રયત્નો મધ્ય રહ્યા છે.

વિદ્યાર્થીઓના દરરોજનો કાર્યક્રમ

સવારે	૬-૦	ઊઠવાનું
"	૬-૫	૪૬ દીઠ પ્રાર્થના
"	૬-૩૦ થી ૭-૦	બ્રાથમ (મોટા વિદ્યાર્થીઓ)
"	૭-૦ થી ૭-૩૦	" (નાના ")
"	૭-૩૦ થી ૮-૧૦	ફૂલ ખીવાનું અને તેનાર મવાનું
"	૮-૧૦ થી ૮-૧૦	મુદમાં અભ્યાસ
"	૮-૧૫ થી ૮-૪૫	સમૂહપ્રાર્થના અને પ્રવચન

શાળાના યોગે

તાલ

૧. સવારે	૮-૫૦ થી	૧૦-૨૫	
૨. "	૧૦-૨૫ થી	૧૧	
"	૧૧-૦ થી	૧૨	જમણું (બધા વિદ્યાર્થીઓ માટે)
જ્યોરે	૧૨-૦ થી	૧૨-૪૦	આરામ (મુદમાં)
૩. "	૧૨-૪૦ "	૧-૧૫	
૪. "	૧-૧૫ "	૧-૫૦	
૫. "	૧-૫૦ "	૨-૨૫	
"	૨-૨૫ "	૨-૪૦	છુટ્ટી
૬. સંજી	૨-૪૦ "	૩-૧૫	
૭. "	૩-૧૫ "	૩-૫૦	
"	૩-૫૦ થી	૪-૧૦	ફૂલ અને નારતો
"	૪-૧૦ થી	૪-૧૦	મનોરંજક પ્રવૃત્તિઓ (હોબીઝ)
"	૪-૧૦ થી	૬-૧૦	સ્વતંત્રતા
રોજી	૭-૦ થી	૮-૦	જમણું (બધા વિદ્યાર્થીઓ)
"	૮-૦ થી	૮-૧૦	સમૂહપ્રાર્થના (" , ")
"	૮-૧૦ થી	૮-૩૦	અભ્યાસ (નાના વિદ્યાર્થીઓ)
"	૮-૧૦ થી	૧૦-૦	" (મોટા ")

શારીરિક-શિક્ષણનું સમયપત્રક

સવારે:- (૧) મરજિયાત-૫-૩૦ થી ૬-૩૦ મહાબમ, કુરતી, આસનો, હંડ, બેઠક, બોક્સિંગ વગેરે જોડવાનું વગેરે.

(૨) ફરજિયાત ૬-૩૦ થી ૭ મોટા વિદ્યાર્થીઓ (૩) ૭ થી ૭-૩૦ નાના વિદ્યાર્થીઓ

	સોમ.	મંગળ.	બુધ.	ગુરુ.	શુક્ર.	શનિ.
(૧)	લાડી	લેઝીમ	કેલિસ્ટેનિકસ	રિથેરેન્સિસ	હંડક્રાંત	સંપૂર્ણ ક્રાંત

અથવા સંપૂર્ણ

(૨)	લેઝીમ	લાડી	"	"	મગદળ	"
-----	-------	------	---	---	------	---

(૧)	કેલિસ્ટેનિકસ	ડમ્બેલ્સ	લેઝીમ	"	માર્મીંગ	"
-----	--------------	----------	-------	---	----------	---

(૨)	ડમ્બેલ્સ	કેલિસ્ટેનિકસ	માર્મીંગ	"	લેઝીમ	"
-----	----------	--------------	----------	---	-------	---

બોક્સિંગ અટવાડિયામાં ત્રણ દિવસ: સોમ, બુધ, શુક્ર : સમય: ૬-૩૦ થી ૭-૩૦ સવારે.

સાંજે:- ૫-૧૦ થી ૬-૧૦

	સોમ.	મંગળ.	બુધ.	ગુરુ.	શુક્ર.	શનિ.
૧	ક્રિકેટ	વોલીબોલ	ક્રિકેટ	ફુટબલ	ક્રિકેટ	હોકી
૨	ફુટબલ	ક્રિકેટ	બાસ્કેટ બોલ	ક્રિકેટ	હોકી	બેબો
૩	ક્રિકેટ	ફુટબલ	બેબો	હોકી	વોલીબોલ	ક્રિકેટ
૪	બેબો	ક્રિકેટ	ફુટબલ	મંગડી	હોકી	ક્રિકેટ
૫	મંગડી	હોકી રમતો	ક્રિકેટ	ક્રિકેટ	બેબો	ફુટબલ

તરવાણ:- (૧) પહેલી ટુકડી ૭-૫૦ થી ૮-૫૦, બીજી ટુકડી ૮-૧૦ થી ૯-૧૦

શિક્ષકોનાં પ્રવચનો

૧ શ્રી. જયકુમાર ૨ રશિયાની સાંઘી એલીઝાબેથ ૩ પુષ્ટીની પ્રશિક્ષણ ૪ જીવનની કળા ૫ વક્રત્વકળા ૬ આદર્શ અને વ્યવહાર ૭ ગીતા અને આપણું જીવન ૮ હનુમાનની સ્વામીબંધિ ૯ સસ્કરી તાલીમ ૧૦ લોકમાન્ય દિગ્ગજ ૧૨ બબ્બ ઝોનરટ માસ ૧૩ આપણો રાષ્ટ્રપિતા ૧૪ યુદ્ધરાત્રી સમર્પિત ૧૫ લોક માઉન્ટબેટન ૧૬ કવિવર ટાગોર ૧૭ ગાંધીજીના ઉપવાસ ૧૮ માતૃ સ્વધનુ ૧૯ કેમસ	૨૦ આપણાં પુરાણો ૨૧ રાષ્ટ્રભાષા ૨૨ સૌંદર્ય-દષ્ટિ ૨૩ ફોટોગ્રાફીની કળા ૨૪ ડૉ. એની બેલાન્ડ ૨૫ પર્વતો ૨૬ માધીન હિંદમાં આપણી ફરિયાદ સિદ્ધિઓ ૨૭ વધવિજ્ઞાના ૨૮ પ્રણયો અને તેમની ખાસિયતો ૨૯ ગાંધી, વેગ અને યાન ૩૦ માતા લાભાલાલ ૩૧ સોનેરી પિંજરનું પદ્મી ૩૨ રવ. નારાયણ ખરે ૩૩ સ્વ. ગોખલે ૩૪ સોફ્ટીસ અને ગાંધીજી ૩૫ ભંડારી અને ત્રણ ગોળીઓ ૩૬ એડીસન

Mandal on the Physical Education Day, 20th December, 1947. In the evening, on 20th December, '47, the Sixth Annual Sports was held under the presidency of Shri Shantilal Shah, M. L. C. Deputy President of the Bombay Legislative Council. Speaking on this occasion, the President laid a special stress on the value of Trips and Excursions and made a few important suggestions about how they should be organised.

As in the past, this year also, the pupils held debates, lectures and organised trips and excursions.

Our boys collected funds amounting to Rs. 2101/- during the Literacy Week organised by the Bombay City Adult Education Committee. Those who worked enthusiastically in collecting such a good sum deserve our warm congratulations.

The school participated in the Inter Schools Sports held by the Physical Training Institute, Kandivli and we are glad to record that the Individual Championship was secured by Master Khimji J. Tank, a student of this school. We congratulate him for bringing this honour, both to himself and the school.

15th August 1947, will remain a red-letter day in the History of India as the heavy yoke of the British rule was thrown off on that day. The Independence Day was celebrated by our pupils and the staff in the most fitting manner. Boys were also taken to Bombay to witness the unique and matchless illuminations of the different parts of the city.

Gandhi Shradddhanjali Saptah: Within a few months of the celebration of the happiest day, (the Independence Day), the whole nation, nay, the whole humanity, was plunged into untold grief by the shocking news, on the evening of 30th January, 1948, of the passing away, by facing the bullets of an assassin, of our beloved Bapu, the Father of the Nation, who was greater than the kings and monarchs and sublimer than the saints and sages. The pupils and the staff passed these days—30th January to 12th February, 1948—in mourning this great loss to mankind. The programme of these days is published elsewhere in this magazine. May Gandhi and Gandhism live to guide and inspire us for ever!

The trips to Gujarat (the Narmada Bank—Chandod, Karmali, Surpan are Baroda and Pavagadh etc.), for the Scouts and to Mahaballeshwar for the rest were organised in the month of March, 1948. We are thankful to Shri Gunvantrai Bhatt and Smt. Latabai Bhatt and to the authorities of the Hindustan Scout Association for helping us in organising the Scout Camp this year.

Obituary: We are grieved to take note of the premature and sad demise of Shri Prabhu Hamir, our school carpenter. The pupils and the members of the staff convey their heartiest condolences and deep sympathy to the members of his family. May God grant eternal peace to the soul of the departed.

Welcome and Farewell: We heartily welcome both the pupils and the members of the staff who joined us this year. We wish that they would identify themselves with this Institution and try their level best to fulfil its cherished goal.

We wish a happy time to all the pupils and the members of the staff who left us during this year.

Thanks: Our sincere thanks are due to Shri J. G. Danawala for his untiring efforts in compiling this Number, to Vice Principal Shri C. C. Desai for his general supervision in this work, to Shri D. T. Shukla, Shri O. C. Paikh, Shri J. M. Desai and Shri B. R. Tilak for reading manuscripts and proofs, to Shri D. T. Shukla and Shri R. C. Painter for the Photography Section, to Shri P. Dutt for the Child Art Section, to Shri M. B. Master for the Advertisement Section, to Shri R. P. Desai for typing out the articles and to the pupils and the members of the staff who contributed articles etc., to the authorities of the "Times of India" for preparing blocks in a short time, to Shri Oshchhavlal Desai of the New India Stationery Mart for carefully looking after the printing work, to those firms and individuals who sent their advertisements and to all those who co-operated with us in one way or the other. Our sincere thanks are also due to those gentlemen who accepted our invitation and visited our school, to those who sent a message for "Rajhans". We wish to convey our very sincere thanks to all our Trustees for giving us guidance, encouragement and inspiration in carrying out all the important activities of the school.

We request our readers to overlook the mistakes in this issue.

રાજકોટ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	રાજકોટ તંત્રીમંડળ		૧
૨	વિદ્યાર્થી સભા		૨
૩	દૂરદીઓ અને સ્થાન		૩
૪	શાળાનો અન્ય સ્થાન		૪
૫	વિદ્યાર્થીઓનાં નામ		૧-૮
૬	સંદેશાઓ		૯
૭	સંપાદકીય		૧૦-૧૨
૮	અહેવાલ		૧૩-૨૨
૯	Editorial		૨૩-૨૫
૧૦	અનુક્રમણિકા		૨૬
૧૧	મન અને તેની શક્તિ: રજનીકાંત શ્રી, માસિક ૧		
૧૨	ઉપા	જયવંત ક. મહેતા ૩	
૧૩	શ્રી. મુનશીજીનું બાળક: હરગોવિંદ વિ. માસિક ૪		
૧૪	શ્રી. બિન્દાસ	બલવંત વ. નાયક ૭	
૧૫	પ્રજ્ઞા	જગદીશચંદ્ર મોદી ૧૦	
૧૬	ગોરાઈની સફર	નરેન્દ્ર ર. પટેલ ૧૨	
૧૭	બાલકની એક જીવનગાથા	શ્રી. હર્ષિદાસ	
		મ. દેસાઈ ૧૩	
૧૮	લેનાવલા	હર્ષદ હ. શેઠ ૧૫	
૧૯	પૂજારણ	વનરાજ ક. ભાટિયા ૧૮	
૨૦	મારી સહચરી	વિજય હ. શેઠ ૨૦	
૨૧	એ કમનસીબ પગ	ગોગેન્દ્ર લ. શાહ ૨૧	
૨૨	વિશ્વવેલિ ગાંધીજીને અર્પણ		
		શ્રી. જયવાનજી મો. નાયક ૨૩	
૨૩	હરમાવેલું કમળ	શુભવંત શુ. શેઠી ૨૪	
૨૪	અભિલાષ	સ્વરાજકુમાર પુ. પટેલ ૨૫	
૨૫	સમાજને આહુતિ	રામજી હં. તારપરા ૨૬	
૨૬	પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ		
		દરગોવિંદ વિ. માસિક ૨૮	
૨૭	બાપુ ગયા	ચંદ્રકાંત જ. સહેતા ૩૧	
૨૮	આદ્યુ બાપુ સો શ્રી. કલ્યાણકાંત ૩	પટેલ ૩૨	
૨૯	અખં છીપતાં	શ્રી. દુર્ગેશ શુક્લ ૩૪	
૩૦	સ્વાતંત્ર્યમાતાને	રામજી હં. તારપરા ૩૫	
૩૧	બાળસમરજો	ગરીશચંદ્ર મોદી ૩૬	
૩૨	સ્વતંત્ર દિન અને બાપુ શતિલાલ શ્રી. શાહ ૩૭		

ક્રમ	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૩૩	લી લીધું! લીધું!	હમૈશ સુ. પરખાણી ૩૯	
૩૪	એક ડોસાનાં પત્થકમ	મો. ધો. ૧ જી, ૨ જી ૪૦	
૩૫	લાલુ રમણ	મો. ધો. ૩ જી ૪૨	
૩૬	બાળક, શિક્ષક અને સમાજ		
		શ્રી અમૃતલાલ શિ. ભટ્ટ ૪૩	
૩૭	સંમિલા હેરા	વનરાજ ક. ભાટિયા ૪૭	
૪૮	સામરને બેળો	મણભાઈ કા. ભાટિયા ૪૯	
૪૯	"કેવોગણિ કોકરો!"	ચંદુલાલ કે. બેટાઈ ૫૨	
૫૦	તરેલું	હોકારલાલ દ. નાયક ૫૪	
૫૧	એક પાદગાર અકસ્માત વનરાજ ચ. ડાપરાણી ૫૮		
૫૨	અપહતી રાત	કનકરામ દુ. રાવલ ૬૦	
૫૩	બાપુનું મરિયાળ	નરમરલાલ મો. પટેલ ૬૧	
૫૪	મહાપ્રભુપર	શ્રી દુર્ગેશ શુક્લ ૬૩	
૫૫	ચેતરજીનાં સેભાઈ દિમતલાલ ચ. દવાલા ૬૪		
૫૬	ચિસ્ત	શ્રી. મણિભાઈ નિ. નાયક ૬૮	
૫૭	આજીસારીનો દીવો		
		શ્રી. જોગલલાલ ચી. પરીખ ૭૦	
૫૮	શ્રી. અરવિંદ આશ્રમ, પોંડીચેરી		
		શ્રી. ધીરુભાઈ મ. દેસાઈ ૭૩	

હિંદી વિભાગ

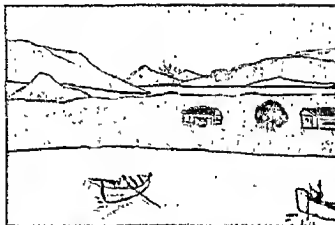
૫૯	સાહસતા કી સમસ્યા શ્રી. કૃષ્ણલાલ મો. દેવાઈ ૧
૬૦	સુરપાળ ચોર પાવાગઢ કા પર્વત
	શ્રી. માલવિંદ રા. સિલક ૨
૬૧	વર્ષા ઝટ્ટુ
	કનૈયાલાલ ન. પરીખ ૪

English Section

52	Child Delinquency Shri C. C. Desai 1
53	Unhappy Former: Dalipkumar C. Desai 2
54	Where Is Peace?
	Shri Jayantilal G. Danawala 3
55	Gandhiji's Technique of Satyagrah
	Shri Ranchhodhbhai P. Patel 5
56	What Next? Shri Ratilal P. Desai 7
57	New Era of Indian Women,
	Navinchandra C. Mehta 8

pratik D. Mehta, Std. V

By Jayvant S. Mehta, Std. III

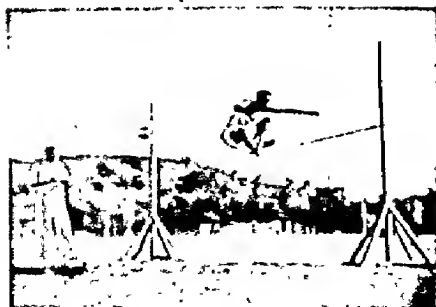

pratik R. San, brajka Std. V

Our Indian Town

— By Mrs D. T. Noble

High Jump at the Indian Athletic Sports

— By Mrs D. T. Noble

મન એક અદ્ભુત પદાર્થ છે. પ્રાચીનકાળથી લેઈક તેની દિવ્ય શક્તિથી પરિચિત છે. મનમાં શક્તિનો અખંડ સ્રોત વહે છે. તેજ શક્તિના પ્રવાહને અંતરમુખ્ય કરવાથી મનુષ્ય દેવત્વ પામી શકે છે.

મનુષ્ય અનેક પ્રકારના વિષયોમાં પેતાના મનની શક્તિને વેકરી નાખે છે, પરંતુ નો માનસિક શક્તિને દૃઢ બનાવવામાં આવે તો અસ્તબ્ધ ક્ષમો પણ મુગમ બની જાય છે.

મન વિના, મનુષ્ય ઓછા કામ કરી શકતો નથી. બધાં કાર્યોમાં નો મનોલેખ હોય તો જ તે સફળ થાય. પશુપેદના ચિવસંકલ્પ સૂક્તમાં આ પ્રમાણે આવે છે— “યસ્માન્ન શ્રુતે કિંચન કર્મ કિંચતે તન્મેમનઃ શિવસદૃશ્યમગતુઃ” અર્થ—“જેના મેલ વિના, કંઈ પણ કામ કરી શકતું નથી તે માટે મન યુક્ત સંકલ્પ કરનારું બને.” આ સૂક્તમાં “માટે મન યુક્ત સંકલ્પ કરનારું બને” એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. તેવું કારણ મનની અચળતા છે. ગીતામાં મન વિષે અર્જુન કહે છે—

चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद दृढम् ।

तमगाढं विप्रहं प्रत्ये वायोरिव सुदुष्पटम् ॥

અર્થ—“અરેખર મન અતિ બળવાન, અચળ અને અથવાનાર છે. તેનો નિમદ કરવો એ વાયુને રોટી રાખવા જેટલું કઠણ છે.” અર્જુનની આ સંકાપ જવાબમાં શ્રી. કૃષ્ણ કહે છે—

सर्वज्ञं महाबाहो मनो दुर्निद्रं चलम् ।

अस्मादेन तु बौद्धेय वैशम्पेय च शृणु ॥

અર્થ—“હે મહાબાહો અર્જુન! નિઃસંદેહ અચળ મનનો નિમદ કરવો એ પણ કઠણ છે, પણ અવશાસ અને વૈરાગ્ય વડે, તેમ કરી શકાય છે.”

ગીતામાં સુચરેત “વૈરાગ્યનો” મનને વશ કરવાનો ઉપાય સૌ માટે ક્રિયાશીલ રૂપે શક્ય નથી પણ “અવશાસ” વડે; મનનો નિરોધ સૌ કોઈ કરી શકે છે. સૌ કોઈ પેતાની ભાવને કોઈ પણ પ્રકારના સજ્જનાત્મક કાર્યમાં શેડી મનને આમલેખ-ભટકતું અટકાવી શકે છે.

અંગ્રેજીમાં એક કહેવત પણ છે "An idle brain is a devil's workshop." તેને જ મળતી "નવરો એકો નબોદ વાળો" આ કહેવત છે. મનને વસ કરવાનો આ ઉપાય નીચેના પ્રસિદ્ધ દર્શાવેલી બરાબર સમજાશે.

એક રોડ હતો. એક દિવસ એક અભણો માણસ તેની પાસે આવ્યો અને નોકરી માટે તપાસ કરી. તેણે રોડને ખાતરી આપી કે તેને જે કામ સોંપાશે તે બધું જ તે પૂર્ણ કરશે. પણ જો કામ ન મળે તો ભાગીદાર થાવું કરશે. રોડે તે માણસને નોકરીમાં રાખ્યો અને પોતાના બધા કામ તેને સોંપ્યા. પેલા માણસે બધા કામો ઝડપથી પૂર્ણ કર્યા અને બીજા કામ ન મળતાં રોડના મકાનની બારીના કાચ તોડવા લાગ્યો. રોડે આ જોઈ વિમાસણમાં પડ્યો. તેને એક વિચાર સૂઝ્યો. તેણે નોકરને બોલાવ્યો અને પોતાના મકાનના માળ પર ચઢીતર દરવાજું ફરમાવ કર્યું. આમ રોડે પોતાના શક્તિશાળી નોકરને વસ કર્યો. આપણે પણ પેલા શક્તિશાળી નોકરના જેવું આપણું મન સદા કામમાં લગાડેલું રાખવાના ઉપાયે વસ કરી શકીએ. શ્રી. કૃષ્ણે ગીતામાં કહ્યું છે કે :

યતોયતો નિશ્ચરતે મતઃ ચંચલમસ્થિતમ્ ।

તતસ્તતો નિવર્ત્યેતત્ ક્ષાત્કમન્દૈવ વરોત્તપે ॥

અર્થ :—“આ અસ્થિર ચેત્ત્વ મન ત્યાં ત્યાં લટકવા જાય છે, ત્યાં ત્યાંથી એને પકડી પોતાને વસ કરે.” આ પ્રમાણે મનનો નિશ્ચય યત્ન, ચતુષ્પાને અદ્ભૂત શક્તિ મળી રહે છે. આવી સિદ્ધિ મેળવનાર યોગી મનની શક્તિદારા પરોક્ષ રીતમાં પડતી ઘટનાને હેતુ બાબત આપી શકે છે. મનની શક્તિના વિકાસ વડે જ, દિગ્બોધીશ્વર, અને મેક્ષાતેરીકમ જેવા પ્રયોગો આદરી શકાય. મનને વસ કરનાર સત્ય સુખ પામી શકે છે, કેમકે સુખ કે દુઃખ આર્થિકિક લાભ છે; તે માનવાથી એટલે કે મનની ભાવનાથી ઉદભવે છે. જેમકે એક ધનિક માણસને કોટિ વાગનાં, ધણું કષ્ટ થાય છે. જ્યારે એક વનવાસીને કોટિ વાગતાં વિશેષ કષ્ટ થતું નથી. વનવાસી તેને નજીવી બાબત ગણે છે જ્યારે ધનિક માણસ પીડિત થઈ બૂમચાણ કરી મૂકે છે. કોટિ લાભો એ બન્ને પ્રસંગોમાં સામાન્ય બાબત છે છતાં એક તેને પોતાના મનથી કષ્ટદાયક સમજી દુઃખ પામે છે, જ્યારે બીજાને મન તે નજીવી બાબત છે. સામાન્ય જનો વિવિધ આવી વસ્તુ કે પ્રિય સગાનું-મરણ થતાં આકુળબાકુળ બની, મનની સ્થિરતા ગુમાવી બેસે છે, પણ યોગી પુરુષો તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ માનસિક સ્થિરતા જાળવી, શાંતિ જાળવી રાખે છે. રમૂનિકાર મનુષ્યે પણ કહ્યું છે કે : મન એવ મનુષ્યાણાં વારણં વચ્ચનોમયોઽઃ । મદાપુરુષોની મદતા ધણું કરીને તેમની માનસિક સ્થિરતા અને મનના મક્કપણમાં રહેલી છે. ભગવાન શુદ્ધ જેવા અદ્વિંશાના પૂજારીના મન પર, કટુવચનોની કોઈ અસર થતી નહિ. તેમને મન તે પુંચવળાં સમ દત્તી. સ્ત્રિંગીના કડેક ફોટમાં, મન પરતો કાણ અને માનસિક સ્થિરતા ધણું જરૂરી છે.

રાજનૈતિક ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર રાજનીતિજ્ઞને માનસિક સ્થિરતાની જોડેથી આવશ્યકતા છે, તેટલીજ પરીક્ષામાં બેસવા જનાર વિદ્યાર્થી તેમજ વ્યાપાર કરનાર વેપારીને પણ જરૂરી છે.

પહેલાં કહ્યું તેમ મન એક શક્તિનો સ્ત્રોત છે. જેમાં શબ્દનાં અદ્વિધનો થાય છે, તેવાજ માનસિક વિચારોનાં પણ અદ્વિધનો થાય છે. યોગીરાજ શ્રી, અરવિંદ ચોતાના આધ્યમમાં રહીને દુનિયાનાં મને તે ભાગમાં રહેતા ચોતાના અનુયાયી સાધકને માનસિક તરંગો વડે પ્રેરણા મોકલી શકે છે. જેમ રશિયોમાં શબ્દના તરંગો પકડવાની અનુકૂળતા હોય તેમ સાધકનું મન પણ માનસિક તરંગો પ્રત્યે સચેતન હોવું જોઈએ. મન વશ થતાં તે સ્થિર બને છે અને તે વડે આત્મિક શક્તિઓનો વિકાસ સંધાય છે.

આમ આપણું મન ધણું શક્તિશાળી છે. તેનો નિમજ્જ કરવાથી સુખ, દુઃખ, માન-અપમાન, વગેરે દ્વંદ્વોથી દૂર રહી સ્વચ્છ સુખ મેળવી શકાય છે. મજ્જન કરવાથી મન વશ કરી શકાય છે. કેમકે ચાદશી માવના ચરણ ચિદ્દિભવતિ તાત્પર્યે । મનની સ્થિરતા વડે રમૂતિચક્રિત પણ કુશાલ બનાવી શકાય. આપણા આપણા અદ્ભૂત મનને જોતા વિષયોમાં ભટકવું અટકાવી ધ્યયરને પ્રાર્થના કરીએ કે "તન્મે મનઃ શિવશબ્દસ્તુ" । દસ્યોમ્ ।

ઉપા

જસવંત કરસનદાસ મહેતા
પોચાજી ૭૬

પ્રસારતી ધૂબ આનંદ આવી
રુમજુમ નાચેતી વ્યોમ કેવી !
હે આ તો ઉપા આવી !
નિત્ય સપાદે પડે કિરણ ઉપાનાં,
ડૂબતા અદ્ભુતે લાલી રી વેરતા,
આણુ આણુ શો મલકાય !
હે આ તો કોણુ આવી !
ઉદ્વિના નીરબજે સોનેરી શાસતાં
રંગીલી માહલી આમતેમ દોહતાં,
મંડ મંડ સમીર ટુકાય,
હે આ તો ઉપા આવી !
ધરતીનાં પંખીઓ કિલકિલાટ કરતાં,
કોણ કોણ આમતેમ ઊઠતાં ચક્રતાં,
કેવું મધુર ગીત ગાય !
હે આ તો કોણુ આવી !

એક લેટિન ગ્રંથકર કહે છે કે તકના આગલા વર્ગમાં વાળ છે અને પાછલા ભાગમાં તાલ છે. તેને તેના આગલા ગુન્જાથી પકડે તોજ તેને પકડી શકાય પરંતુ છોડી દીધી તો હાથ પણ તેને પકડી શકે નહિ.

આવી તક મને એક વખત મળેલી. મેં તો તેને આગલા ગુન્જાથી જ પકડેલી; એટલે એ તકને હું ખરેખર પામી શક્યો. આ તક હતી 'ચેબૂર' જવાની. મારી કલ્પનાના સામ્રાજ્યની બહાર 'ચેબૂર' હતું. પરંતુ એ કહે પણ મારી કલ્પના પહોંચી. હું જે ખરું કહેવા માંચુ છું તે ત્યાંની સંસ્થા વિશે છે.

અમારી શાળામાં દરેક જાતની રમતમમતો રમાય છે. મારો રસ હાથી તરફ વિશેષ છે. જો કે અમે ફૂટબોલ પણ રમીએ છીએ. આ ફૂટબોલ રમતા તેના પૂરેપૂરા લાભ મેં ઉઠાવ્યો. એક દિવસ અમારા શિક્ષકે ત્યાંની સંસ્થા The Children Home School or Children Aid Society ના વિદ્યાર્થીઓ સાથે રમત (ફૂટબોલ) ખેલવાનું નક્કી કર્યું. જો કે રમત રમવામાં મારું નામ ન હતું પરંતુ વધારાના વિદ્યાર્થી તરીકે મારું નામ હતું. વળી તે દિવસે શાળામાં 'ચિત્ર' બતાવવાના હતા. આ બેમથી મારે એક પસંદ કરવાનું હતું. મને બહારના સામ્રાજ્યમાં ધૂમવાતો જે શોખ છે તે મને 'ચેબૂર' જવા ગ્રેરતો હતો જ્યારે મારી આંખ 'ચિત્ર'ની કેમણી કરવાનું કહેતી હતી. આ બંને વિચારોના મનોમંથનમાંથી મને અમૂલ સાંપડ્યું. આ અમૂલનું પાન કરવા માટે 'ચેબૂર' જવાનું ઉચિત ધ્યાનું.

આમ નક્કી થયા બાદ અમાં ઉંડીને ચોખ્ખા મન્યાક આપી અમારી ખસમાં બેઠા. અમે થોડાજ વિદ્યાર્થીઓ હતા, એટલે બેસવામાં સગવડતા હતી. પરંતુ જ્યારે શિક્ષક આવ્યા ત્યારે જ ખસમાં પ્રાણ આવ્યા. અને પછી તેણે પોતાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. બિચારી ખસ કોઈ દિવસ કહે છે કે મારા પર આટઆટલો બોલો શા માટે લાગે છે ?

ખસ ચાલી. પોતાની ફરજ બજાવવા હંમેશાં તરફર રહેતી ખસ આપણને કેવી ઉપયોગી છે ? ખસમાં અનેક ચર્ચાઓ ચાલી. બહુ ચર્ચામાંથી એકઠી ચર્ચા હોય તેવું લાગતું હતું. કોઈ કોઈ તો વાતો કરી પોતાના મનને આનંદમાં રાખતા હતા. જ્યારે વાણિ લેખકો અને કવિઓ કલ્પના

સામાન્યમાં ધૂમી રહ્યા હતા. કંઈપનાનાં મેળાઓ તોફાને ચડી અમને વિચારનાં કરી મૂકતાં હતાં. ન્યારે અમે 'ચિંતુર' પહોંચ્યા ત્યારે સુદર કુંગરોની માગા ધરતીમાતાના મગામાં આરોપેની જોઈ. તેમાં કુંગરો તે પુષ્પો જેવા ભાસતાં હતાં અને મનુષ્યો તો નાના કદના જેવા રસના ઝોગિયા રસ પીવામાં મગચુલ હોય તેમ લાગતું હતું.

હવે સંસ્થા વિશે કહેવું ઉચિત લાગે છે. પરંતુ તે પહેલાં તેના જન્મકાળ અંગે પ્રશ્નઘનું નામ આપવાને મન રેડી યાદવું નથી. તેના જન્મકાળ મૂલકાળના અપ્રમદ્ય સદિવકાર, પ્રખર ઝૂસદી અને ઝુજરાતના સિદ્ધી થી. કનેચાક્ષત મુનડી છે.

ન્યારે અમે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાંના લગભગ ૪૦૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ તાલીઓના ગડગડાટથી અમારે સહાર કર્યો. પછી અમારા વિદ્યાર્થીઓ રમત રમવા મેદાને પડ્યા. યજ્ઞ પ્રવર્તે ૩૫૧ છતાં વિજય તો તેઓને ફાળે જ ગયો, પરંતુ અમારા માટે જે મહાપ્રશ્ન લાગે હતા તે સંસ્થાને નિરખવાનો; તેમાં તો અમે જ વિજય પામ્યા.

જો કે હું તે સંસ્થાનું તાદૃશ ચિત્ર ખુબ કરવાને અસમર્થ છું છતાં મારી કંઈપનાને ઓળખી જવું જે ચિત્ર નિરખવું તેને અન્દોમાં ઉતારવાનો આ પ્રયત્ન છે.

અમને વિજય પ્રાપ્ત થયો નહિ પણ આ અને કેળવે છે-સાર આપવામાં અને જરાપજ સંકાય અનુભવો નહિ. ત્યાર બાદ અમે સંસ્થા નિરખવા નીકળ્યા.

આ સંસ્થામાં દેવિત, સમાજવિદેશી વિદ્યાર્થીઓ રહેતા હતા. જેમને ચોરી કરવાની આદત હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓને પકડીને અહીં મોકલી દેવામાં આવે છે. સમાજ જેને રક્ષાના કરી મૂકે છે તેઓનું ગૌરવ આશ્ચર્યજનક આ છે.

પ્રથમ, ન્યારે વિદ્યાર્થી દોષ કરે ત્યારે તેના પર જુજ કામ ચલાવવામાં આવે છે. પછી તેને માટે આ રચાન હોય છે.

અહીં વિદ્યાર્થીઓને લગભગ ૬૮ વર્ષ સુધી રાખવામાં આવે છે. આ ૧૮ વર્ષ દરમિયાન, તે વિદ્યાર્થીને નાગરિક જ્ઞાતવના પ્રવર્તે કરવામાં આવે છે. જે આ પ્રવાસોની અસર વિદ્યાર્થી ૫૨ વરસ થાય તો થયેલી સજાનો ડું ભાગ રાખી અને પછી નોકરી જોગી તેમને આ સંસ્થામાંથી રજા આપવામાં આવે છે.

તેઓ આ ૧૮ વર્ષ દરમિયાન કાપડવસ્ત્રાદિ, સુધારીકામ, મારીકામ વગેરે અનેક જાતના ઉદ્યોગો શીખે છે. અમે તેમણે બનાવેલાં રમકડાં, ટેપ્સ, ખુરશી, મારીકામ, કાપડ વગેરે નિરખવા ગયા ત્યારે અમને લાગ્યું કે અમે કાલ મેદા જેટલાં આપ્યા છીએ.

તેમને આ કામ બદલ ગુણક મળે અને એક દિવસમાં વધુમાં વધુ નણ ગુણક આપી શકાય તેવા ધારો છે. એક માસને અંતે એક ગુણકની એક માત્ર એય તેનો હિસાબ ચૂકવવામાં આવે, આ પૈસા તેના ખાતામાં જમે થાય. એક માસના હિસાબ મુજબ દરેક આના થાય, આ પૈસા તે જ્યારે સંસ્થામાંથી નીકળે ત્યારે તેને આપવામાં આવે છે.

તેમને રસોઈ દાણ કરવાની હોય છે. એક શિક્ષક તેનું ધ્યાન રાખે અને બધા વિદ્યાર્થીઓ ગૃહ પ્રમાણે જમવા માટે જાય, કેવું સરસ !

વળી વિદ્યાર્થીઓ માટે દરેક જાતની રમવાની સમજ પણ રાખવામાં આવી હોય છે.

માનસિક અને શરીરિક બોડવાળા વિદ્યાર્થીઓ પણ અહીં રહે છે. તેમની પાછળ પૂરતું ધ્યાન રાખી તેની તે બોદ દૂર કરવાના શક્ય પ્રયત્નો થાય છે. એક વાંસ વર્ષનો વિદ્યાર્થી સાય પાંચ વર્ષ જેવડો નાનો લાગતો હતો. તે બોલી શકતો ન હતો. તે વિદ્યાર્થી હજી મારી સમજ પડેો થાય છે.

રખડતા વિદ્યાર્થીઓને થોડા રસ્તે દોરવતી, કોમવાદનો નાશ કરતી, સમાજના અન્યાયને દૂર કરતી આ સંસ્થા મને તો ખુબ ઉચ્ચ લાગી. સમાજથી નિંદાઓલા, ભાતુભાવથી વિખૂટા પડેલા, ગરીબ અને અશક્ત વિદ્યાર્થીઓની જેને કશી કદર નથી હોતી તેવા વિદ્યાર્થીઓની આ સંસ્થા છે. શુનેચારોને આમ થોડા રસ્તે દોરનાર આ સંસ્થાને કેવી સંસ્થા તરીકે વર્ણવવી ?

વળી અહીં કોમવાદ જેવી વસ્તુ જ ન હતી. જે જોઈ મને આનંદ થયો. બધા ભાઈઓની મારફત રહેતા હતા.

ટૂંકમાં આ સંસ્થા એક સિતમ સંસ્થા તરીકે વર્ણવી શકાય.

વળી આશ્રમ પમાડે તેનું એ છે કે મુનશીજીના બે પુત્રો એકજ વર્ષમાં જન્મ પામ્યા. એક આ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને થોડા માર્ગે દોરતી સંસ્થા અને બીજી હંસરાજ મોરારજી પબ્લિક સ્કૂલ જે ધનવાનોના પુત્રોને થોડા માર્ગે દોરતી છે. આમ એકજ વર્ષમાં સમજાતા બંને ઘરોને સુધારવાનો પ્રયત્ન થયો કહેવાય. કેટલી પ્રતિષ્ઠા નેમ !

જાવિ પ્રજાજનો, લવિષ્ણના લેખકો અને સમાજના આજેવાનોએ આ વાત ખ્યાલમાં રાખવી જોઈએ કે તેઓ લવિષ્ણની પ્રજાને મજબૂત, ઉચ્ચ અને એક બનાવે.

આટલાથી વધારે શું થઈ શકે ?

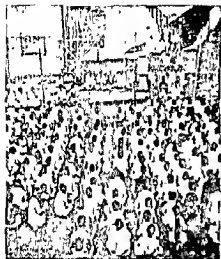
'Bapa at his Evening prayer'

—By Rajkant B. Master, Std. VII

'Buddha & Gandhi'

—By Kaverlal N. Patel, Std. IV

Morning Prayers

— By Shri R. C. Painter

Evening Prayers

— By Shri R. C. Painter

Students Listening to the readings
from the Gandhian Literature — By Shri R. C. Painter

Students going to Yerava
to pay homage to Bapu — By Shri R. C. Painter

“રાષ્ટ્રનું પ્રાણ-પ્રાણેનું આજે કાળા લઈ ગયો,
રાષ્ટ્રનો દેહ નિઃશ્વેત રાખ જેવો પડી રહ્યો.”

(બાદશાહી)

૩૦મી જાન્યુઆરીનો રૂપ અરત ઘર્તા દિંદો સૂપ પશુ અરત થયો, એ જ્યોત આપણને અજવાળતી હતી, જ્યોત લુપ્ત થઈ. પાછો અધકાર ફરી વળ્યો, દિવડો છુપાયો, હીરો ખોવાયો. આ હીરો ન હતો કોઈનર, પણ એ તો હતો અદિસા અને સત્યનો ઉપાસક, સારાયે ભારતનું નર. આ નર દુનિયામહી ઝગકતું હતું. એના નરથી અંધારાની રાત્રી પણ ઝગકતી હતી. એ હીરો હતો દિંદો તારણદાર ! એ હતો દિવ્ય આત્મા ! આ હીરો તે રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજી. જગતની વંદનીય વિભૂતિ ! આત્મા દિંદો—દુનિયાને રચીને, એ દિંદોના સ્વાતંત્ર્ય મંદિરના શિશ્વો થાકી ગયા. હજારો કવિતાઓ ખેલી રહી—

કરોડો પુત્રની માતા આજે અપુત્ર સરખી રહે

ને એના અંતરે સત્તા જન્મની અન્ય કે રહે.

શિવાજીની પેઢે એણે કંઈ યુદ્ધો નથી ખેલ્યા કે અર્ધસંજેનું મુસદ્દાપણ નથી ખતાવ્યું. પણ એણે તો આખી દુનિયાને ગાનવતાનો પાઠ શીખવ્યો છે. એ તો હતા મહાત્મા ! દિંદોના આત્મા ! એને છોડતાં આખું દિંદો રચ્યું, દુનિયા રડી. જે ન રચ્યું હોય તો તે માનવ જ નહિ એમ ગાનવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. એને “દિંદો” રાજવસ્થાન આપે તો તે પણ એને નહોતું જોઈતું. કોઈ એને ઘસડે તો એનો એ હાથ પકડવા પણ ન જાય. આવો હતો એનો ત્યાગ અને એની અદિસા. અદિસાનાં તો એણે અનેક યુદ્ધો ખેલ્યાં છે. સત્ત એકનો પ્રાણ હતો, અદિસા એમનું શરીર હતું, દિંદો એમનો આ મા હતો. અદિસાથી છુટેલાં યુદ્ધોની કિંમત આંખોએ, તે દિંદોના આખો ખમ્મનો ખાલી ઘર્તા પણ ખૂટે એટલી છે. દિંદો એનું ઝણ પણ શકે એમ નથી.

ધણા દેશોએ આઝાદી મેળવી. એમાં લોહીની નદીઓ વહી, અને ખમ્મનો પણ ખૂટયો. લોકો પાવમાલ થયા. દિંદો પણ આઝાદ થયું—પરંતુ લોહીની નદીઓ નથી વહી કે દિંદોના ખમ્મનો ખાલી નથી થયો. એના સેનાપતિની શક્તિ નેપોલિયનથી અનેક ધણી હતી. અને એનો ખમ્મનો તો ખૂટતો જ ન હતો. કહેવાય છે કે “બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો રૂપ આપમતો જ નથી.” આવા સામ્રાજ્યને પણ એણે ડાખ્યું. દિલ્લસર જેવો મરી શીટવા, પણ જેણે જરા પણ હાર ખાધી ન હતી.

એવા સાધારણને પણ આપણા બાપુએ એક અદિશાના રાજાની ઢાળ્યું. અને વારતમાતાને મુક્ત કરી. "કોણે ક્યું હતું અને કોણે કરી ખતાવશે ?" આતું કામ કરનાર આ હીરો મળ્યા. આજીવોદયથી પણ વધુ સક્રિય ધરાવતું પ્રેમનું બળ એમનામાં હતું. એમના મૃત્યુથી જ જીવન જામ્યું થશે. એમના મૃત્યુથી એક દુવતારકંસનો ભોમિયો, બલુભોજ આજોવાન, સ્વાતંત્ર્યનો ધડકારો, વિશ્વશાન્તિ અને ભાતુભાવનો એક પયગંબર મળ્યો. નેતાઓ ઉપર પોતાની કિંમતનો ભાર મૂકી એ હીરો મળ્યા.

મહાત્માએના મૃત્યુથી કોણ અચ્ચક છે ? ઈશુ ખ્રિસ્ત મદમદ પેગમબર, કબીર વગેરેનાં મોત કેવી રીતે આવ્યાં, તેની કેને ખબર નથી ? આપણા બાપુ પણ એવી જ દરોશમાં મેલા. હાતિદાસની ઉપાધી માંડીને, વસિષ્ઠ અને વિશ્વમિત્રથી માંડીને મોદતદાસ મુધી ચક્રપુરોની પરંપરા અક્ષાવર્તની પુરાણી વેદી પર હોમાઈ છે. આ હુતાશાઓનો બનેલો વિરાટ ચક્રપુર એજ આર્પાવર્તનો અલ્હા ! એ આત્માના હૃદયનું બાપુજીમાં યતા હતા અને તેથી જ બધા દિવસોએનાં હૃદયમાં તે એકગ્રંથે રાત્રી કરતા હતા. એ 'તો અન્યાય સામેના ન્યાયના વિજયનું પ્રતીક હતા. એ તો હતા શાંતિ અને સ્વાતંત્ર્યના દૂત ! એ તો રાષ્ટ્રની લેખ સૌની આગળ ઉધાસ અને સાક્ષ દતા. સ્વયં, સર્વપ્રેમસમભાવ, અદિશા, અસ્પૃશ્યતા, દેશપ્રેમ, માનવપ્રેમ, રાષ્ટ્ર અને સમર્પણથી બનેલું એમનું શરીર હતું. બહે એ સ્થૂળ દેહ ધૂળમાં મળ્યો, પણ એના ચમત્કારો તો સહાને માટે અસ્તિત્વ ધરાવશે જ, બાપુ માનવતાના પરમ ઉપાસક હતા, એનું પ્રતિબિમ્બ તો હિતદાસની આરસી જરૂર પાડશે. બાપુ અવસાન નથી પામ્યા, પ્રાણનાં બાળકો હી પણ અવસાન પામતાં નથી.

ગાંધીજી એક માણસ ન હતા, પરંતુ સંસ્થાઓના સમૂહ હતા, સાધનાઓના સમુચ્ચય હતા, સારકારિક બલનું કેન્દ્રસ્થાન હતા, સંસ્કૃતિકાર હતા, એ માત્ર વર્તમાન ધાળના ન હતા પણ ભૂતકાળ અને ભાવિની અગ્રતા હતા. એમનું ૨૬૨મું જન્મ છે કે એમની ચૈતન્યશક્તિ મુક્તાવસ્થામાં ન હતી, તેમનામાં પ્રેરણાનું સામર્થ્ય હતું. તે અન્યના અંતરમાં રહેલાં ચૈતન્યને જાગૃત કરતું હતું એજ પ્રમાણે એમની ત્યાગજાતના કારણે એમને અસામાન્ય મહત્વ પ્રાપ્ત થયું હતું. કવિવર કહે છે: "ધરાને મનુષ્ય સ્વરૂપ લેવાની ઇચ્છા થઈ અને તે ગાંધીજીએ અવતર્યો હતો. અમારી પૌર્ણાત્ય સંસ્કૃતિનું અંતિમ ધ્યેય ગાંધીજીએ પૂર્ણ કર્યું હતું. આર્પસંસ્કૃતિ એમનામાં પ્રગ્લિયત થયેલી જણાતી હતી." મનુષ્ય કેટલી હદ સુધી શુદ્ધ થઈ શકે તેનો પરિચય જન્મતને બાપુજીએ કરાવ્યો.

ગાંધીજી દિંદો રાષ્ટ્રીય હિતદાસ ધડનાર, દિંદો પ્રજામાં એકલા પ્રકાશનાર, તેમનામાં આઝાદીની ભાવના જાગૃત કરનાર અને પોતાની શક્તિની અસ્મિતા પ્રજા કરાવનાર, હરિજનોદ્ધારક, એકલા એ દિંદો જ વીર કે તારણદાર નથી પરંતુ પશ્ચિમની પ્રજાઓ જેઓ ઈશુના પયગામને અને બેબેને મૂલી ગયા છે અથવા જેમણે એ સંદેશને હજો

દીધા છે, તે સંતોનો સંદેશ ગાંધીજીએ નવેસરથી આપ્યો છે. એમનું નામ ક્યારેય માનવજાતના મહાત્મા સ્વયં અને સંતોની પદ્ધતિ બિરાજી ગયું છે, અને એના વ્યક્તિત્વના તેજના કિરણો દુનિયાના 'ખૂણેખૂણામાં પ્રસરી' છે. અતિશયોક્તિ ન ગણાય તો કહું કે હિંદુ' આખરું જન્મેલું' આત્મ એમને જાણે છે.

સાબરમતી અને સેત્રાવના એ સંતપુરુષ તો યુત્યુધી પણ પર છે, હાડકાના માળા જેવો એમનો કાષ્ઠાજંચુર દેહ માત્ર પડ્યો છે. એમનો દિવ્ય આત્મા તો અનંતમાં મળી ગયો છે અને ભારતભરમાં અતિ વ્યાપક સ્વરૂપે ફેલાઈ ગયો છે, અને એકએક હિંદીના દિલમાં ગાંધીજીની શાદની નોત પ્રગટાવી ગયો છે, જે ચિરકાળ સુધી જલ્યા કરશે.

રામમહારાજજી, ખંડુકા કે ગોળીયા, જેલ કે દમન, અપમાન કે હાનિ, અરે મોત પણ બાપુજીના આત્માને ક્યાંથી શકતા નહિ. બાપુજી કોઈ દિવસ સત્યાગ્રી, ક્ષમાગ્રી, કૃપાગ્રી, ક્રાંતિગ્રી કોઈ દિવસ છવ્વજ સખતા નહિ. "બાપુ તો મુકામમાં હતા. એને દસડામાં આવે તો પણ એ મદદની ચીસ પાડી નહિ પરંતુ એના દસડાના તરફ હાથો અને હાથ એમને મરવાનો પ્રસંગ આવે તો પણ તે દસડાં હસડાં મરશે." બાપુજી એની મોટાઈમાં અપૂર્વ હતા. બાપુજી વિશે એટલું લખાય કે આપણે એની કમ્પના પણ કરી શકાએ નહિ. એને માટે લખવું જેટલું સહેલું છે, તેટલું જ કઠણ છે. એમના વિશે એટલું લખાયું છે, કે કોઈને એમના છવન વિશે જણાવવાનું રહેલું નથી, એમણે પોતે પ્રકાશ જેવો તેવો પ્રકાશ નથી, અને એ પ્રકાશ આ દેશને વર્ષોનાં વર્ષો સુધી પ્રકાશિત બનાવશે.

“રાહીલી ઈસુની સાથે ત્યાગ યુધ્ધતણો મળ્યો,

કાળના ગ્રંથને આજે ઇતિહાસ નવો મળ્યો.”

: સંસ્કૃતિ :

“મનુષ્યમતિની સંસ્કૃતિ એ પુરુષની પરમાત્મા પ્રત્યેની પ્રાર્થનાની, અને પ્રાર્થનાના દળ રૂપ સંસ્કૃતિ ઉપર એણે મેળામેલા વિજયની, સત્તાતન યોગ્ય છે.”

—૨૫, આનંદરાંકર મુવ.

અહો કેવું સુંદર દશ્ય ! કેટલું રમ્ય ! રવિશંકર પશ્ચિમના અરબી સાગરમાં ડબી રહ્યા હતા. સંધ્યાનાં નવનો શિયર થઈ રવિશંકરનો લયકાળ નિરખી રહ્યા હતાં. એ નિરખવામાં, પોતાના લયકાળની સ્મૃતિ પણ એ વિસરી જવા લાગી. એનાં નવનોમાં માધુર્ય અને અમૃત જીવનું. રવિશંકર એક છેલ્લું હાસ્ય દે'કવું અને સંધ્યાનાં અંતમાં ક'પારી છૂટી, તેનું મુખકમળ લાલ થઈ ગયું. થોડી પળો શાંતિમાં પસાર થઈ ગઈ. એ સમયે સંધ્યાના અંકમાં શુક્રતારો આરામ લેતો હતો. તેણે અચોક્કસ સંધ્યાને તત્કાલ કરી. "મા, મામા આભા." આટલું કહી તે માતાના વદાનસેવા અંકમાંથી ઊઠી, મામા પાસે દોડી ગયો. સંધ્યાનો લયકાળ આવી ગયો, તેથી શુક્રને ચંદ્રમામાને આશ્રયે મૂકી દસતી દસતી નાચતી શોધમાં તે ચાલી ગયું.

પૃથ્વીનાં રમણીય દર્યોને દેહિધમાન કરવા, ચંદ્ર પોતાની સક્રિય અજમાવતો હતો. ચંદ્રિકાને શ્વેત સુદીપ્તી બધું દોષ દેવા પોતે હુકમ આપી દીધો હતો. એનો અમલ પણ થઈ ગયો. પાંચ નદીઓનો રમણીય પ્રદેશ પંજાબ શાંતિની નિદ્રા લઈ રહ્યું હતું. અળખળ કરતી પાંચે નદીઓનો અવાજ પંજાબની ભૂમિ પર મૂંઝવણ રહ્યો હતો. આજ આ રમણીય પ્રદેશ અંતરનો તાગચૂકમાંથી મુક્ત બની ગયો હતો.

અરે ! આ કેવું ! આ માનવો કેટલા ભેરશોરથી ધસી રહ્યા છે ? અનેક પ્રકારનાં હથિયારોથી સજ્જ થઈ તેઓ ક્યાં ધસી રહ્યા છે ? 'ઓ.....ઓ...' અરે ! આ તો માનવના અંતકાંક્ષોનો અવાજ, આ તો માનવનું ખૂન. માનવ હિંસર અત્યાચાર ! અહો પંજાબના ખૂણેખૂણામાંથી આ જ અવાજ, આ જ ધ્વનિ આવી રહ્યો છે. કેટલો કરુણ અને ભયંકર ! અરે, આ તો માનવનાં ટેંગેટેલાં પંજાબની ધરતી હિંસર ધસી રહ્યાં છે, શું આ બધા માનવશક્ષક દરો ?

લોકો ભાગવા લાગ્યા છે. ક્યાં ? અરે મને ત્યાં. જ્યાં હવે પૃથ્વીની શકાય ત્યાં. જ્યાં શાંતિથી શુભન વ્યતિત કરી શકાય ત્યાં. પણ આ સ્ત્રીઓને તો સાથે લેતાં જાઓ, તેઓ જે દુશ્મનોને હાથે જશે તો તેમના હિંસર અત્યાચાર યશી, તેમને વટલાવવા અપ્રત્યક્ષ કરશે. પણ શુભન કરતાં સ્ત્રી જાઓ જ વદાલી હોય છે. પેલાં બાલકો તો જુઓ; કેટલાં ગભરાયેલાં છે. તેમની કતલ થઈ રહી છે, કોઈ એમને બચાવે, કોઈ એમની વદારે ધાવ. "લાચાર." લાચાર ! શા માટે લાચાર ? મૃત્યુથી બી ગયાં ! દુશ્મનોનો સામનો કરવાની દિ'મત નથી ! કાલર થઈ ગયા છે ! વિચાર છે તમારા શુભનો.

પથુ અરે ! બાગીને જરો કર્યાં ? 'ક્યાં જઈશું ? શું કરીશું ?' સે'કડો અને હાજરો માનવો સ્ત્રી પામ્યા, અસંખ્ય સ્ત્રીઓનાં અપહરણ કરાયાં અને બાળકોનાં મુકાદાનાં ઢગ થયાં. લાખો માનવો હિંદમાં આવ્યા અને લાખો માનવો પાકિસ્તાનમાં ગયા. ખ્યાર વતનને છોડી, ખ્યાર ઘરને છોડી, સ્ત્રી-બાળકોને છોડી, જમીન, જંગીર, સંપત્તિ જોરે સર્વસ્વ ત્યાજી માત્રા હાથમાં દાઢ પ્રગટ્યો, વેરનાં બીજ વનાયાં, કલહનો પ્રારંભ થયો. બધુંવ વિસર્જ્ય ગયું.

માનવોનાં હૃદય અને સ્મૃતિ પર ઉપર ચિત્રો પ્રગટ થયાં. ગુંઘઓનો ત્રાસ, નાસભાગ, સ્ત્રીઓનાં અપહરણ અને અત્યાચાર, સર્વસ્વની ભૂટ, લવ્ય ઇમારતોની રાખ, બાળકોનાં મુકાદા ઢગ, લોહીની નદીઓ, બાળકોની કિડિયારી, મરતા માનવોની ચીસ, બૂખમરો, અને દિનરત — શું આ બધું કદી સ્મૃતિપટ ઉપરથી બૂંસાઈ જશે ? માનવો બૂંસી જશે ? કેવી રીતે બૂંસી જશે ? અરે આ દુશ્મો તો સર્વદા આપ આગળ અચળ ખડા રહેવાનાં. એ ચીસો, એ કિડિયારીઓ અને તેટલા કાન દાખો તો પણ સંજાગવાની જ.

પંજાબ, ચારા પંજાબ ! શું પાણી ઓણું પડ્યું ? પાંચ પાંચ નદીઓ તારી વિશાળ છાતી પરથી વહે છે એથી પણ ત્યાં ન છીપી ! કે માનવના રક્તની નદી વહેવડાવી ? તને શું થયું ? ક્યાં કારણે તેં આ મહા અત્યાચાર કરી પરિધાન લીધાં ? તારા સ્વેત લાલ ઉપર એક પણ આણું કલંક ન દતું તેથી તેં આ કાચું ક્યું ? અરેઅર, તું તારો આદર્શ બૂંસી ગયું. તારી છાતી ઉપર રક્તની નદીઓ વહાવી 'વિશ્વશાંતિ'નો સદેશ ઈ રીતે આપી રાકશે ? હિંદુ કરીને અહિંસાનો આદર્શ કેમ અપાશે ? અરે, બૂંસ્યો ! તારો શો વાંક ?

લાખો અને કરોડો વર્ષોથી તેં આ માનવોને આશ્રય આપ્યો, કેટલાયને પાલ્યા, કેટલાયનું પોષણ કર્યું. અનેકને મન, માન્ય અને દ્રવ્ય તારી છાતી ચીરીને પજુ તેં આપ્યું. પણ આજ એ જ માનવોએ તારા શા દાઢ કર્યાં ? જેમને માટે તેં સર્વસ્વ ક્યું. અરે, સે'કડો વર્ષોની ગુલામી સહી લીધી પણ એ માનવોને જરા પજુ દયા ન આપી. જરા પણ વિચાર ન આવ્યો. નિર્દોષ અને મૂક એવાં તારાં બાળકોનાં દુકકા કર્યાં. તારાં આંસુ એમના હૃદયને પીગળાવી ન શક્યાં, તારું રુદન એમના કાને ન પહોંચ્યું. અને તારી આશને ચૂંચી કરી તારાં અગ્નિના બે દુકકા કર્યાં. પછી લોહીની છોળાં હાડે એમાં શી નવાઈ ? જેને તેં પાલ્યા એમણે જ તારા દુકકા કર્યાં. બોલ તું દર્પિત કે સોગામુર ? છેલ્લાં સે'કડો વર્ષોથી તેં હાથ જ ક્યાં બોલ્યો છે ? પણ એ દિવસો તો સહેજે પસાર થઈ ગયા. એ મુશ્કેલીએ તો વિજય લીધી પણ આવા દિવસો કેવીરિતે પસાર થશે ? તારા સંતાનો-લાલ બાળનાં હોવ લે, બહેનોનાં અપહરણ કરે અને બાળકોની કતલ કરે એ તું શા માટે સદન કરે છે ? આખરે આ બધું ક્યાં સુધી જેરવંશે ? પંજાબ ! હવે તો હાથ ધાવ છે. આમ મૂક ખતી શાંત બેસી

રહેવાથી કંઈ જ નથી થવાનું. ઉપાડી મૂક આ માનવોને. દયાનો આ જમાનો નથી. આજ સુધીની દયાનો બદલો જોયો? મુલાતી અને ખૂનામરડી સિવાય તને બીજું કંઈ પણ આવત થયું છે? ખૂનીઓ પ્રયે ક્યાં સુધી પ્રેમ સમજશે?

“જ્યાં સુધી મારામાં જીવ છે, જ્યાં સુધી આ પૃથ્વી પર મારું અસ્તિત્વ છે અને જ્યાં સુધી રામ, છુદ્, નાનક અને ગાંધી વગેરેનો આદેશ સંજ્ઞાપ્ય છે ત્યાં સુધી તો હું માનવનો બહિષ્કાર નહિ કરી શકું. આજ સુધી, મેં એ જ આદેશ સર્વને દીધો છે અને આંત સુધી પણ એ જ આદેશ દબ્ય. કોઈ દિવસ માનવ જરૂર સમજશે. કેમ દિવસ મારા સંતાનો આ રકતને બદલે પશ્ચાત્તાપનો આંસુઓની નદી જરૂર વહેવડાવશે. આખરે વિજય સ્વપ્નનો જ છે, અદિ'સનો જ છે, તપશ્ચર્યાનો જ છે.”

શું આ જ તારો જવાબ છે? હે પંજાબ, આટલા બધાં પ્રશ્નોનો આ એક ટૂંકો જવાબ છે? ખરેખર જવાબ ટૂંકો છે પણ એ જવાબમાં કેટલી ઉચ્ચ લાવના છે! કેટલો પ્રેમ છે! ખરેખર તને અને આ ભારતીને માનવો કયારે સમજશે? ફરી તેને “સજલામ્ સુક્લામ્ મલ્લપજ શિતલામ્” કયારે ખનાવશે? શાંત તો અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે. પણ પ્રભાત હજી ઊઠ્યું નથી, એ પ્રભાત-વર્ષો પહેલાં શાંત અને આકાશ પ્રભાત-કયારે ઊઠશે? એક પંજાબ!

ગોરાઈની સફરે

નરેન્દ્ર રથઉડાભાઈ પટેલ

કોચલુ બોધું,

હરિ અમે અતિ
સાગરને તીરે,
કે બામે મજને,
લકષ ખાણું સાથે,
કે ગોરાઈની સફરે.—(૧)
હરિ અમે આત્મા
સિસોડીના સારે,
ને મેરાઈની વાટે,
કે શિક્ષકની સાથે,
કે ગોરાઈની સફરે.—(૨)

હરિ અમે ઉપાયા
રવિવારને દિને,
કે મોજમજા માટે,
લકષને કેંકે દેરાત સાથે
કે ગોરાઈની સફરે.—(૩)
હરિ અમે આત્મા
ગૃહપતિની સાથે,
ગોરાઈની વાટે,
કે વીજળીના વેગે,
કે ગોરાઈની સફરે.—(૪)

હરિ અમે ચોખ્ખાં
ઝોરખાં ગામે,
તાડેલાં છબિ,
રમ્યા એવા મોળે,
કે ગોરાઈની સફરે.—(૫)

બંદૂકની એ ત્રણ ગોળીઓ!!! શ્રી. ઈશ્વરલાલ મગનલાલ દેસાઈ એમ. એ.; બી. ટી.; કેવિદ્.

૧૯૪૮ ના જાનેવારીની ૩૦ મીની સાંજનું એ કાળ યોગદિયું હતું. ભગવાન સુરનારાયણ દિલ્લી શહેરમાં હાથગાના એ ભાગકર કાવત્રાંથી ત્રસીને મમદેવની પુત્રી વસુતાના પશ્ચિમ ભાગમાં છૂપાઈ જવાની ઉતાવળ કરતા હતા. બિરતા હાઉસમાં ગાંધીજીની સાંજની પ્રાર્થનાનો સમય થયો. મહામાણ જલદી જલદી પ્રાર્થનાભૂમિ તરફ જઈ રહ્યા હતા. માંડમાંડ ત્યાં પહોંચ્યા એટલામાં તે ધડા ધડા ધડા બંદૂકની ત્રણ ગોળીઓ છૂટી. કોઈ હવારાએ એનું પાપી કાપ કરી નાખ્યું. ત્રિલોકમાં ત્રાસ વતી રહ્યો.

ભગવાન પ્રસન્ન સહજ રમરણ થાય એવો બનાવ બની ગયો. ઈસુને પણ તેના જ લોકોએ ત્રણ ખીલા મારીને વધરતબ સાથે જડી હીધા હતા ને? દુનિયા આગળ વધી અને બંદૂકપિરતોલની શોધ થઈ. ૨૦ મી સદીના ઈશુના એ અવતાર ઉપર ખીલા ઠોકવાને બાદે ગોળીઓ છૂટી. ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન થયું. જમતે કેટલી પ્રગતિ કરી? ૨૬ કેમળ દેદ ઉપર ત્રણ ત્રણ ગોળીઓ શું કામ? ખૂનીની મુશ્કેલ એક ગોળીથી પણ પાર ન પડી હોત? એ ત્રણ ગોળીઓ શું સૂચવતી હતી?

આખીસ કોટિ માનવસાગરનું મંથન કરી એ મહામાનવે આઝાદી-અમૃત મેળવ્યું. ૧૫ મી આગષ્ટના પેલા પર્વદિને રાત્રાંતર-તરરવા દિવસોએ એ અમૃતપાન કરવામાં મશગૂલ થયા. નગરોમાં આનંદોત્સવ મંડાયા. અમૃત પીવા કોણ ના દોડે? પૌરાણિક સાગરમંથન પછી દેવો પણ અમૃત માટે દોડેલા? પણ જે એર નીકળ્યાં તે કોણ પીએ? ગાંધીજીએ તે વેળા, દિંદુ-મુસ્લીમ વૈમનસ્થનો દાવાનળ હોલવવા બંગાળ-વાત્સા કરી. અમૃતપાનની એને વાંછના નહોતી. કેમી વૈમનસ્થનું શેર જો રાષ્ટ્રદેદમાં વ્યાપ્યું તો અમૃત લોખાણ જવાનું છે એનો તેમને પૂરો ખ્યાલ હતો.

આ ઉપરાંત એક ખીજું એર હતું. હિન્દુધર્મના ખોટા અનુનનું અને હરિજનબંધુઓ પ્રત્યેના આપણા કર વર્તનનું. હિન્દુ મહાસભાના અગ્રણીએને હિન્દુ ૫૬ પાદશાહી સ્થાપવાની સ્વપ્ના આવવા લાગ્યાં. એ ભયાનક એરનો સામનો ન થાય તો દેશમાં માનવરક્ષણી જ રચાય.

ત્રીજું એર પેદા થયું દેશના ભાગલાને પરિણામે. અનિવાર્ય એવા એ ભાગલાને લાંબી આપણા હળવો ખાંધેલો હુખના દાવાનળમાં હડસેલાર્થ થયા. એ અમાનુષી યાતનામાંથી વૈરવૃત્તિનું એક ત્રીજું એર પેદા થયું. સરણાધીઓનાં દિલમાં એ એર સચરતી રહ્યું.

આઝાદી તો આવી પણ આ બધાં ઝેરોનું નિવારણ આપણે કરવાનું હતું. ભગવાન શંકર વિના, એ ઝેર કેણુ પીએ? એ ત્રણ પ્રકારનાં રાષ્ટ્રબાપીં ઝેરોએ કાળામુખી 'ત્રણ' ગોળીનું રૂપ લીધું અને દિન્દિના એ ધારા ખાણુએ એ ત્રણે ગોળીએને પોતાની છાતીએ જડી લીધી અને તેઓ અનંત સમાધિમાં પોદી ગયા. બીજાએ માટે અમૃત સીતી ઝેરને હેથે જડી લઈ સત્ય, પ્રેમ અને શાંતિનો એ પથગંધર, સત્ય, પ્રેમ અને શાંતિની પરમમૂર્તિ, પ્રભુમાં સમાઈ ગયો, મૃત્યુ-ધન્ય યશ્'.

ગાંધીજી અમર થયા. જેવું ધન્ય જીવન તેણે જ ધન્ય મૃત્યુ, રાષ્ટ્રના એક મહામુશ્કેલ પ્રશ્નના ઉકેલ આપે, મહાત્માએ અતિમ બલિદાન દીધું. પણ એ બલિદાન અને એ ખૂનીની એ ત્રણ ગોળીઓ આપણને ત્રણ પ્રશ્નો પૂછ્યા જ કરશે. ૧) આપણે મુસ્લીમો પ્રત્યેની કોઈપણ ગતતી ક્યુનો કંટાળે બંધે ત્યાગ કર્યો છે? ૨) અસ્પૃશ્ય મજૂતા આપણા બાંધે. અધવ તો કોઈ પણ મનુષ્ય આપણા કરતાં બેઠેલો છે એ ભાવના કેટલા પ્રમાણમાં દિલમાં દહી સંધરી રાખી છે? ૩) શરણાર્થી પ્રત્યેની આપણી સહાનુભૂતિ કેટલી છે? આ ત્રણ પ્રશ્નોના સંતોષકારક જવાબ આપીને, જ આપણે એ મહાહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત કરીએ, પ્રભુ આપણને સદ્બુદ્ધિ આપે એવી પ્રાર્થના. *

* (ગાંધી-પ્રધાનમંત્રિ સંપત્તિ દરમિયાન, રાજાના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલું પ્રવચન)

શિક્ષણ

શિક્ષણનું આપણું ચરમ ધ્યેય સત્યમ, શાયમ અને સુદરમને પહોંચવાનું છે. પ્રિય-અપ્રિય, સુખ-દુઃખ, સંપદ-વિપદ બંધાને આપણે આતંદ-હૃદયથી સ્વીકારીએ એ આપણી તપશ્ચર્યા હોવી જોઈએ. આપણી સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ, આપણા મહાન પુરુષોનાં જીવન એમ સાખ પૂરે છે કે જીવનને આંરણું ઉત્તમ બનાવવું એ બધાં માટે શક્ય છે. જગદીશ્વર આપણને એ શક્તિ આપે એટલું પ્રાર્થશિ.

—શ્રી. જયંતીલાલ દાશાવાલા,

A Scene from 'Nawab Sehebnai Mutakat'

— By Shri R. C. Painter

A Scene from a dance-drama, 'Haleem Meer'

— By Shri R. C. Painter

Our Students at Madh Island :

— By Shri D. T. Shukla

Our Students Cooking during the Gandhi Week : By Shri D. T. Shukla

લોનાવાલા એટલે સૌંદર્યનું ધામ. ત્યાં કુદરતે ને કળાકારોએ ચારે દાયે પોતાની કળાનો છટકો ઉપયોગ કર્યો છે. તેની આનુબાહુ સુંદર કળાત્મક, સૌંદર્યપૂર્ણ રચના આવેલાં છે. એ સ્વર્ગના જેવું લોનાવાલા જોવાની તક મને મળી. એ કુદરતની ગોદમાં હું ખૂબ નાચ્યો, દૂધ્યો, રોડ્યો, ને ત્રણે માતાની ગોદમાં ન રમતો હોજી એવું મને લાગ્યું. ખરેખર જેણે માતાને ન જોઇ હોય, તેની માઠી ગોદનો અનુભવ જેણે ન કર્યો હોય, તેનું વાત્સલ્ય જેણે ન અનુભવ્યું હોય, તેને તે એ બધી ખોટ કુદરત જ પૂરી પાડે છે, કુદરત તેની માતા બનીને વાત્સલ્ય ને માઠી ગોદનો અનુભવ કરાવે છે, કુદરત તેનો પિતા બનીને તેના હૃદયને આધારન આપે છે. તેના અનાથ બાળકોને કુદરત જ તેના જીવનમાં શાલતી બીજી પૂરે છે. એવા એ કુદરતી ધામને જોઇને કયો મનુષ્ય પોતાના જીવનને ધન્ય ન માને?

લોનાવાલાથી થોડે દૂર 'બહેરામજી-પોષ્ટ' આવેલું છે ત્યાં સુંદર ઘંટાઢાર વનઝરો, જૂરા નીચ પહાડો ને એની પાસે તમ્બર આવે એટલી જાડી ખીણ આવેલી છે. સાંજના તો ત્યાં વાતાવરણ અદ્ભુત રંગીલી રંગાય છે. એ નીલવર્ણ પહાડો પર, વટઝરો પર, ને એ જાડી ખીણ પર જ્યારે સંખ્યા દેવી પોતાની રંગબેરંગી સુંદરીની ભાત પાડે છે, ને તેની એ કળાત્મક સુંદરી પર, તેના પાડીલા આજ નીલા શરીર ને તેના મહાકર નયન પર જ્યારે અરત થતો સૂર પોતાની નજર આશમતાં આશમતાં મડિ છે, ને તેની તેજસ્વી આંખોમાંથી સરતી તેજસ્વી કિરણોની ટશરો આ સંખ્યાદેવીની સુંદરી પર, તેના દેહ પર પડે છે, ત્યારે તો ખરેખર ત્યાં વાતાવરણ મસ્તીમય ને જનમૂલ બને છે. એ મસ્તીથી આનુબાહુનું વાતાવરણ જીવંત બને છે. પક્ષીઓ કિલકિલાટ કરી મૂકે છે, ને તેના કોમળ સ્વર આનુબાહુની વાતાવરણને નવો જ એપ આપે છે. એ સરના પડવાઓ દૂર દૂર સંભળાય છે. 'હું' મારી ભાતને વંદી ગયો, ને મને થયું કે ખરેખર સ્વર્ગ હોય તો તે અહીં જ છે ને ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર અનુભવવો હોય તો કુદરતમાં જ અનુભવાય છે. કપાંક વાંચેલું વાક્ય વાદ આવ્યું કે, "દેખીતી સહિદારાજ ઇશ્વર પ્રકટ થાય છે." તેનો ખરેખરો અર્થ મને અહીં સમજાયો.

તેનાથી થોડે દૂર, 'ક્યૂકનોઝ' આવેલું છે. તે પણ ખરેખર સરસ છે. ત્યાંનો કુખર નાકના આકારનો છે, આથી તેનું નામ. 'ક્યૂકનોઝ' પડ્યું છે. એમ ત્યાંની લોકવાયકા છે, અમે તો ઠેક તે નાક સુધી પહોંચ્યા, નાકની દાંડી પર બેસા માનવામાં પણ ન આવે તેવું અદ્ભુત દ્રશ્ય

જોયું, આનુબાહુ ઊંચા, નીચા, અનેક બુદ્ધી બુદ્ધી આકૃતિવાળા, રંગીવાળા પહોડા છે. નાનામોટા વાંકાચૂંકા રસ્તાઓ છે. તેની પર ઝંડપથી સરી જતી મોટરો ને ખટારો સાથે, બધે નાનાં ગણુડાં દરતાં દરતાં ન હોય !!! નાનાં નાનાં ઝરણાં, ને તેમાં પણ રૂંદશ જોતાં ધસતાં જ ન હોય તેવી રીતે જોઈ જાય છે. પણ પોતાની એક નાના અને મોટા વચ્ચેથી કાઢે છે ત્યારે ખરેખર તે આનુબુ વાતાવરણ તેજોમય બને છે. અને હૃદય આશુ સ્મરણ કરાવે છે. !

દોનાવધારી પંચ માણસ છેડે કાતાંની શુદ્ધિએ આવેલી છે. અહા ! શું તેવું નકલી શી તેની કળા ! સુદર કોતરણીવાળા સ્થળો એક મોટા ખંડમાં આવેલા છે. તેની ઉપર પહેરવેશ, ને આભૂષણોમાં સફળ શોધી કાઢ્યાં મૂર્તિઓ જોઈ જરૂર આપણને આગળની રાં અને જૂના સમયની કળાનો ખ્યાલ આવે. આગળની આપ'સંસ્કૃતિ કેટલી ઉચ્ચ કક્ષાએ હતી, તેની કળા કેટલી બધી વિશાળ પાયા પર વિસ્તી હતી તેની સામજ આપણને આ આપે છે. આ કળા જોઈને મારું મસ્તક ચપ્પી ઊંચું મધ ગયું ને મને લાગ્યું કે ને આ : બંધાર, આપણી સંસ્કૃતિનો ખળનો પરદેશના લોકોને બતાવવામાં આવે, તો અમેજોની : નથી કે આપણને 'જગત' કહી શકે. તમને નથી લાગતું કે આપણું 'રહુ' નાંક આ ! આ સંસ્કૃતિએ રાખ્યું છે...? એ કળાએ જ આપણી યતી બદલવી બતાવી છે એમ મને !

કળાત્મક મૂર્તિઓ જોઈને, અને તેજ પહેરવાં આભૂષણો જોઈ આપણને આગળની જાહે લાકીતું બાન થાય કે પહેલાં પણ અત્યારના આધુનિક ફેશન અને શૌખને શરમાવે તેમાં પહેરવે ને અલંકારો હતા, દરેક મૂર્તિએ બુદ્ધી બુદ્ધી બતાવ્યાં અલંકારો, અભૂષણો, ને વચ્ચે પરિધાન કા હતાં. અલંકારોની આકૃતિ (ડીઝાઇન) આપણે જોતાં બુદ્ધિએ તેવી ન હતી. તેની વચ્ચે પહેરવાં જતા મોઈ બોર જ હતી. બેસવાની હાથ પણ કળાત્મક હતી. દરેક મૂર્તિ બુદ્ધીબુદ્ધી રીતે (પોઝથી) બેઠેલી હતી. તેનો વર્ણક અલંકારો હોય. આગળના વખતમાં પણ 'ફોટોગ્રાફી' જે કંઈક હતી, એમ મને લાગ્યું. તેની આનુબાહુ નાના મોટા ખંડો આવેલા છે. દરેક ખંડમાં એક ચોરો કે ચોટલો છે. આવી સહેજે લાગ્યું કે એ ચોટલાનો ઉપયોગ પથારી તરીકે થયો હતો દરેક ચોટલામાં નાના સુદર તાકા છે. તાકાની ઉપર, એક ખંડો છે. તેનો ઉપયોગ કેડિયા મુકા માટે થયો હતો. ત્યાં એક માતાનું મંદિર છે. આનુબાહુ એક વિશાળ મેશન જેવું છે તેમજ અંદરના બાગમાં, પાણીના ટાંકા પણ આવેલા છે. જે મોટા ચોટલામાં, મૂર્તિઓ આવેલી છે તેની બહાર એક અલંકાર-રચના પણ છે. આવી મને લાગ્યું કે આ સ્થળ અસહન જામોનામાં શુદ્ધ સાધુઓ હશે ત્યારે આ સ્થળ કેટલું સુંદર લાગતું હતું ! જગાંદે અહીં સંસ્કૃત શોધોનો મંત્રોચ્ચાર થતો હતો ને તેના પડખાથી આનુબાહુની ખીજો ગાજતો હતો ત્યારે વાતાવરણ કેટલું પવિત્ર !

શુદ્ધ બનવું હશે. ||| મને તેવું દિવસ જલિનું મણી આમું હોય તો પણ તે અદિસક બની જાય. આમું રમણીય ને પવિત્ર સ્થળ જોવાનું ને હોવાનું હયા મનુષ્યને મન થાય ? પણ લાચાર ! મહા પરાણે મારે તે હોવાનું પડ્યું. પણ મારા સ્વારા નસીએ તેવાં જ બીજા રમણીય સ્થળમાં હું જઈ ચડ્યો.

ત્યાંથી થોડે દૂર ભાગ ગુફા આવેલી છે તે પણ સરસ છે. તે કાલાં ગુફા જેવી જ છે. ત્યાંનું પાણી અમૃતનો ખ્યાલ આપે તેવું મીઠું ને ઠંડું છે તેની ઉપર લોદનક ને રાવજનક નામના બે મોઢા આવેલા છે. તે ખૂબ જ બીચે છે. અમે તો ત્યાં પહોંચ્યા. નીચે જોયું તો જલે દમણા જ ચક્કર ચાલશે, તેની કીડી ખીણ છે. મને યશુ કે સિવાજી મદારાજ આટલે બીચે પોતાના ધેમા ને સેનિકા કેવી રીતે મ્યાનતાં હશે...? એ વાત તો કલ્પનાની પણ બહાર લાગી. તેમના સેનિકા ને પોતાઓ કેવા હશે. ||| જલે દનુમાન જેવા હશે ! બિચારા મોઢા તો બેમુની પાસે બમ્યાં જેવાં લાગતાં હશે.

લોનાવઝાથી થોડે દૂર, 'દાકગિસ-લીપ' કરીને એક રમણીય સ્થળ આવેલું છે. ત્યાં પણ નાના મોટા કુચરો ને ટકરીઓ આવેલાં છે. ખીણો પણ પુષ્કળ છે. પનરહોથી કચી પડેલો આ મરિચ આંખિને ઠંડક આપે છે. ત્યાં મેં ખૂબ જ જોરથી 'જ્ય દિ' કરીને ત્રાડ પાડી, તો તે મીઠા મીરવણીય અચળને વધારી લેતો તેવા જ પડ્યો પડ્યો ને આભુઆભુનું વાતાવરણ 'જ્યદિ'ની થોલણાથી ત્રાજી ભીંધું. સિવાજી મદારાજના વખતમાં પણ આ ખીણો "દર દર મદારેવ"ના અવાજથી કેવી ગાજતી હશે !||| હું મહા મુશ્કેલીથી આ રમણીય સ્થળ છોડીને, કુદરતનું ધામ ત્યજીને, આપણી કળાને વંદન કરીને, કુરોપ ને અમેરિકાની મંદી ત્યાં આવેલી છે તેવાં કૃત્રિમ ધામ મુખર્ષમાં આજો દમ્ભે એ દરેક આંખ અલગ આવે છે ત્યારે હું મોરી જાનને જુથીને તેમાં ત-મથ ખનું છું. ખરેખર, કમરની ને કળાકારની કળા લોનાવઝા પર જ વસી છે. એક એ કળા ને કુદરતના ધામમાં જો ત્રાડ પડેલી આવે તો દિ'દની કળા પર જરૂરી આધારના ઉદ્ગાર કાઢે !

મોંઘાંદેથી પામતાં પહેલાં, સોંઘાં બનતું પડે,
સોંઘાં વેહી દેતાં, ના ના સુદરતા મળે."

—સ્વ. કલાપી.

ચાલી પૂજારણું પૂજા કરવાને

કુમકુમ પગલી પાડતી હ રે,
રૂમરૂમ રૂમરૂમ ચાલે હ રે,

ગોઝું વઢન વળી સાડી, રતુંબડી

નવલખો હાર સોહે કંઠે હ રે,

કરમાં કંકાવટી ને ફૂલોના હાર વળી,

પૂજનો યાજ લઈ ચાલી હ રે,
હૈયે ઉલ્લાસ ભેર ધાતી હ રે,

હર્ષકું અધીર બને, ભવાને કાળ બરે,

બનતી ભેંજાવરી દોડે હ રે,
પ્રભુની પાસ તે તો દોડી હ રે.....(૧)

આ રદ્યા નજીકમાં જ પ્રભુનાં ધામ છે.

વાંલા બેઠાં હશે, ગોપીઓ હ રે,
બે ડગ, પાંચ ડગ ભેટી હ રે.

વાટલડી જુએ છે, મારી રાંઠલડીની,

પહેરાણું દોડમાં પ્રેમમાળ હ રે,
હૈયું કરી વેગળું દોડતી હ રે.

જાય છે એ તીર વેગે, ઈશ્વરનાં ધામ પરે,
 ખગે અટવાય કાંઈ પ્રેમનાં વીરે,
 ખાતી ગેથડિયાં પડતી હ રે.

હેતી પ્રભુનાં નામ, પડતી એ સંકડી,
 વેરાયાં પ્રેમનાં ફૂલો હ રે,
 ઢળતી એ દ્વાર પાસ પ્રભુનાં હ રે....(૨)

વેરાયાં ફૂલપાન, તૂટી એ પ્રેમમાળ,
 તૂટ્યાં ન હૃદયતાર હુથેથી રે
 પહોંચ્યા એ સંકસૂર હુથે હ રે.

વેરાયેલ ફૂલ મહી', એકાદ ફૂલ વળી,
 પડતાં પોદયો પ્રભુ ચર્ચે હ રે.
 પહોંચી એ પ્રેમમાળ હુથે હ રે.

વેરાયાં ફૂલ-પાન તૂટી એ પ્રેમમાળ,
 તૂટ્યાં ના હૃદય-તાર હુથેથી રે,
 સાંધ્યા એ પ્રેમતાર ફૂલડે હ રે....(૩)

મારી પ્રિય સહચરી મારી પાસે કેટલાંય વર્ષોથી હતી. કોઈ વખત તે મારાથી વિખૂટી પડી નથી. મારી સાથે કંઈયે ક્યો નથી. હસીને કંઈક અજબરી તે તે મારી સાથે વખત નિર્મળન કરતી. કોઈવાર છું તેને સાથે ન લઈ ગયો હોઈ તો તે મારા ટેબલ પર ખેંચી રહેતી હતી, અને મને જોઈને આશ્ચર્યથી “મને તમારી સાથે લઈ ગયો” એમ કહેતી. કોઈવાર તે મારાથી રીક્ષાઈ નથી. રાત્રે છું સ્વપ્ન ગાઈ છતાં તે તે મારી સાથે વાત કરીને કરતી. કોઈ દિવસ તેની વાતને સ્વતંત્ર જ આવી નથી.

આજે એક માસ થવા આવ્યો, પરંતુ એ મારી પ્યારી સહચરીનો પતો નથી. કમીય તેલું નામ નિશ્ચય નથી. ધણી ધણી રોષ કરી પરંતુ કંઈક સમાચાર નથી મળતા. મારા મનમાં કે આજે કદાચ સાતતાળીની રસત રમવાનો વિચાર થયો હશે એટલે ઘરના કોઈ ખુલાખોચમાં ભરાઈ હશે. ત્યાં પણ તપાસ કરી. એકેએક ખૂણે, એકેએક જોરડી ખાખર તપાસી, પરંતુ ત્યાં નિષ્ફળતા મળી. ઘરના બીજા માણસોને તેની છાજ સાટે પૂછ્યું, કોડેશીઓને પૂછ્યું કે મારી સહચરી ક્યાં ગઈ? કોઈ મને કહેતું નથી, તેમ જવાબ પણ નથી આપતું. આખા મામમાં તપાસ કરી. મારા મનમાં કે કોઈ હાથથી ગયું હશે. માટે કામગીરીમાં પણ મોટા સિંક સાથે જવાબ. ૨. ૧૦૫૮ ઈનામ જાહેર કર્યું પરંતુ કોઈ આજે પડી અથવા બીજું કંઈપણ મને મારી પ્રિય સહચરી પાછી મેળવી આપતું નથી. શું કરું? મેં તપાસમાં કરી જ ખામી રાખી નથી પરંતુ નિષ્ફળતા વચ્ચે મને કરુણ જણાયું નથી. ઘરના ખૂણ જોયા. તે નાની હોવાથી કદાચ કંબાઈમાં તે નહિ ભરાઈ હોય. એની આજે ઘરના કબાઈ તથા મોટી પેટીઓ પણ તોડી કઢો, કહે, કહે, કહે કે ક્યાં ગયો કહું?

શું એ મારી પ્રિયતા સહચરીએ મારી જોડે રીક્ષામાં તો નહિ લીધા હોય? કેટલી સુધર તેનાં વાણી અને દેખાવ હતાં! ખરેખર, અદ્ભુત. મને તેના વચ્ચે સહેજ પણ એન પડતું નથી. તે ક્યાં છુપાઈ હશે અથવા ક્યાં ગઈ હશે? કદાચ આટલાં વર્ષોથી તે મારી પાસે હતી તે—અતિવિચિત્ર વચ્ચા...એ સિદ્ધાંત મુજબ તેને મારી ઉપર તિરકાર તો નહિ આવ્યો હોય. ધણી ધણી રોડી ‘હું’ મેં તેની સાથે ખરાબ વર્તન કર્યું નથી. મેં તેને ખાવાનું આપવાનું બધું કર્યું નથી, છતાં પણ તે ક્યાં ગઈ ગઈ?

સૈદ્ધાંતિક રીતે તે મારી સાથે રહેતી. વાતો કરતી. તેને મારા વિના જોડાઈ નહિ અને તેના વચ્ચે મને જોડાઈ નહિ. પરંતુ એકાએક આ અવસ્થા બની ગયો. કદાચ મારાં કાવતો શરૂ.

એ સૂત્રને આધારે કાંઈ તેને હિપાડી તો નહિ મળું' દોષ ! ખરે તે મારી સમાનજ હતી. ખાતાંપીતાં, મૂતાંબેસતાં, બચ્તાં, બદાર જતાં, બદારગામ જતાં, પણ મેં તેને ભણ નથી. પરંતુ એક નજીવી જૂઠા થતાં તે કષ્ટિ જતી રહી. તે આટલી બધી ચંચળ હશે એમ મને જાણ્યું હોત તો જરૂર હું તેને પચસર પણ હોડત નહિ. પરમાં કાંઈ ના દોષ, ત્યારે હું તેની સાથે વાતો કરી વખત પસાર કરતો, તેની ગેળ ફરવાની ક્રિયા અને બદ્દન મચતી. હમેશાં તે મક્કમાં ફરતી અને વાતો કરતી. સહેજવાર પણ ઘાકતી નહિ. નિદા તો તેની કુશનજ હતી, નિદા તેને મચતી જ નહિ. હમેશા તે સતેજ જ રહેતી. હું પણ તેને વખતસર નિયમિત ખેરાક આપતો.

આજે એ માલી મધ્ય છે. હું તેના વિદેશો થયો છું. મને એકલગાથને સજીવું નથી કે કેમ વખત પસાર કરું ? તેના વિના મારું જીવન નીરસ છે. હું જરૂર નહીં જીવી શકું. મને સારું થીજ વગર ચાલશે. રોજ સવારમાં દૂધ પીધા વગર ચાલશે. પરંતુ મારી સાહેબડી વગર મને સહેજવાર પણ નહીં ચાલે. હું કાંઈ મને તે નહિ શીધી આપે ! ખરે, મારી સ્થિતિ વિરહી પદ્ધતિ જેવી થઈ છે. માથા જતી રહી અને હું અભ્યાસી નર જીવતો રહ્યો. હવે હું કઈ ? તેને ક્યાં શીખું ? કાંઈ ભોમિયો પંથ રહેતો બતાવતો નથી. એક બધાંકર કોષમાં હું પડ્યો છું. બદાર નીકળાવું નથી.

હું પ્રથમ માસ પર રહેમ નહીં કરે ? મને મારી ખારી સદયરી 'ધિહ્યાજી' પાછી નહીં મેળવી આપે !

★

એ કમનસીબ પણ

યોગેન્દ્ર લક્ષ્મીદાસ શાસ્ત્ર
યોગ્ય પાંચમુ.

સાંજનો સમય હતો. વિદ્યાર્થીઓ મેદાન તરફથી બેઠતાં ફૂટતાં ચાલ્યા આવતા હતા. સિયામનો હોડા પવન સુસવાડા કરતો ઠરીરમથી સોંસરો નીકળતો હતો. એકએક મનમાં કંઈ રૂચી આવતું ખરે પવન ! આજે તારી રોજની એકપારી ગાંત ક્યાં રૂચી આવશે ? આજે તું ઉદાસ છા માટે ? તારો ઉદાસ અને તનમનાઈ ક્યાં ગયા ? તું શું રહે છે ? તારા મુસકા અને મુગલે છે. એકસરખા ચિત્રોની આ પરપરાએ હું મુશ્કેલી અને સંકેતો પ્રવેશ કર્યો.

આનંદમાં ને આનંદમાં અને સૌ નકકી કરેલાં રથો આવી પહોંચ્યા બીજા દિવસના કારકમ રિપે કંઈક યચના મળશે એમ મેં તો ધારેલું પણ.....આ શું ? ફરેકના મેદા પર ચાંકા અને ભગની લામણીઓ પથરાયેલી હતી. હમેશના તોફાની અને બેદરકાર દેખાતાં મુખો પણ મંભીરતા ધારણ કરી બેઠાં હતાં. અજાણ્યા આ ફેરફારથી હું અકાંઈ જોડ્યો, ગૂઢમાંથી અને બીજા જગ્યાએથી

આત્મા આવતા શિક્ષકપદેએની પણ આજ દર્યા! ખરેખર! કોઈ દુઃખદ ઘટના બની હોવી એકબે પવન બિચારો ખાલી રહ્યા નહિ કરતો હોય.

ત્યાં તો ખાળુમાંથી કોઈ બોલી જાઉં છું: બાંધીજીવું અવસાન...હું જમ્યાં બેઠો આ હું શું સાંભળું છું? સ્વપ્ન તો નથી? પણ બનીથી પણ એવું સમર્થન થયું. અરે ભાઈ! આ તો અશ્વ છે. એવું કાને અચ્છાદ્યું. દૂર દૂર આશાનું કોઈ કિરણ ફરી નીકળતું હોય એમ લાગ્યું.

મારી નજર ફરી, ખાળુમાંથી પૂન્ય પીરુભાઈ અને બીજા એક બે ભાઈઓ જોઈ પાલી આત્મા આવતા હતા. અંકાએ બેર પાડ્યું. ધી, પીરુભાઈ આવી જાયા અને બે મિનિટ સળંગ સ્મરણનવલ શાંતિ પચાસ ગણ.

જાડે જાડે, કોઈ ગુણમાંથી અવાજ આવતો હોય તેમ તેમનો પીરગંભીર સ્વર ઘંઘળાયો. નમિત્રો! હમણાં એક અશ્વ આવી છે કે પૂન્ય મહાત્મા ગાંધીજી પર ગાળાવાર કરવામાં આવ્યો છે, અને તેમનું અવસાન થયું છે.” અને જ્યોત્સના ઇન્ડિયા રેડિયો રહેણે અને જનમંદૂરિ કાર્યાલયમાં રેકોર્ડિંગ કર્યો છે.”

તેઓ પાછા ગયા.

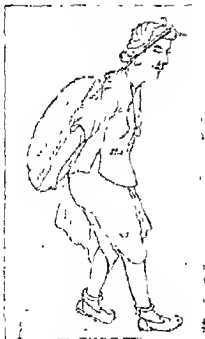
વેમના પાછા આવવાની અમે કામને રોળી રાહ બેસા લાગ્યા એ એક એક પણ અમને એક એક યુગ સમી લાગતી હતી.

તેઓ જ્યારે અમારી આંખે આવી ધીરજ ત્યારે તેઓનું નિરંતર મુખ કાંઈ પણ બોલવાને અશક્તિમાન હોય એમ લાગ્યું. અદા! બે ક્ષણમાં કેટલો બધો ફેરફાર! (પણ એવીજ બે ક્ષણોએ હિંદને નજાત બનાવી દીધું હતું તે કોણ જાણતું હતું?) મહામત્સરે તેઓ બોલ્યા, “રેલી વાત સાચી છે.”

પણ મારા કાન હજી પણ સાંભળવાને તૈયાર નહોતા. મન નહોતું માનતું અને કહેતું હતું કે એ મહાપુરુષનો કેણ દુઃખન હતો અને બે વાત સાચી હોય તો એ પવન, તું કાં સ્વપ્નની જતો નથી! આકાશમાં એક તારા પર નજર પડતાં દિલ બોલો જાઉં છું, તું હજીયે ટમટમે છે? બો રાત્રીજન, તારા પિતાનો શોક તને સાંભળતો નથી છું? પણ તે જાણ તો એમજ રહ્યા. મારા કરતાં તેઓ કંઈક વિશેષ જાણતા હતા. અને ક્યાં ખબર હતી કે પૂન્ય ખાળુનો અમર આત્મા તો હંમેશા અમારી સમક્ષે જ છે.

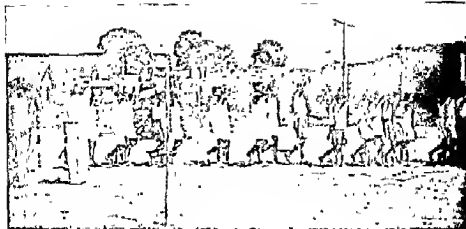
Shop Sketch —By Chundravadan R. Painter, Sid. VI

Man under the burden.—By Chundravadan R. Painter, Sid. V

A Sketch of Gandhi.—By Rajnikant B. Master
Sid. VII.

Students giving Guard of Honour, at Kandivli

By Shri H. C. Painter

Our Students participating in sports at Kandivli

—By Shri H. C. Painter

“વિશ્વજ્યોતિ ગાંધીજીને અંજલિ”

શ્રી. ભગવાનજી મોહનજી નાયક

[મૂલકા]

અચળ એ આત્મને
અમર આપુષ દઈ
શુભ પથે ઝાંઝો,
સાથે અર્થે

છવન છે દોહાણું પુનિત પંખીતણું,
જિજ્ઞાસા શાંતિ મનને મધનું,

સદાય ધ્યા, સાધી યા
કષ્ટમય પમથીએ
તણશ ના ઝોડો
એ હ પથે.

સર્વના હૃદયમાં પ્રજ્વળતી જ્યોતિ એ
વિશ્વને શાંતિને પંથ દોરે.

મૃત્યુ જોને ધરી નાપ જનતા, હોને જાંઘ લેપાસ પર જે વિરમશે,
આત્મની વેદના સુરગિત જાંઘ પર લુપ્ત સૌજન્ય પાણું પંચરશી.

દોરશે વિશ્વને દિવ્ય ઝિરિમૃગ પ્રતિ,
ત્યાં નથી આત્મની આતિ, સમુતા.

વિશ્વને આગિણે વેરશે કુસુમદલ, જે સુવાસે સદા દેવું જિભરે,
તાર દેવા તજ્યા પ્રજાવીને જગવશે શાંતિનો મુદ્દલ સ્વર મોજા કેલશે.

ઉવરે જણાવું હાન ચલુ. પેતાની ના ઉંઘની રંગને જોઈને તે તો આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો. વળી વિચિત્રતા તો એ હતી કે ત્યારે પોતે અવ્યાસમાં ખૂબ આજળ વધવાની તમન્ના ધરાવતો હતો ત્યારે રંગા તો એક અત્યંત ગામડિયણ હતી. લાવિષ્યમાં પોતે તેની સાથે સંસારસાગરમાં કુખમાં મારીને જીવન-નાવને કેવી રીતે પાર કરશે તે પ્રશ્ન તેને મુંઝવવા લાગ્યો. સમાજનું ચક્રાન ફેરવવાના વિચારે તેના મનમાં જુદા જુદા પ્રયોગ રચાઈ રચાઈ રહ્યા હતા. પરિણામે, અવ્યાસની બાબતમાં તે જોઈએ તેટલું ધ્યાન આપી શક્યા નહિ.

તે જ વર્ષે, તેને મુંબઈ સંબંધ જાણવી તક મળી. તેને એક મિત્ર મુંબઈમાં બહુતો હતો. તેને ત્યાં રહીને અવ્યાસ માધુ રાખવાનો તેનો વિચાર હતો. બધી આનાકાનીને અંતે, પૃથ્વીએ તેને મુંબઈ જવાની રજા આપી. ફેવરોએ મુંબઈ જતાં જ, જરૂરને કારણે કાર્યાલોમાંથી સિધ્ધાન્તિ મળવા લાગી અને આમ માતૃપિતાને બેઠાવવા પડતો ખર્ચનો ખોળે પછ તેણે ઓછો કર્યો.

#

#

#

અવ્યાસમાં : આજળ વધી રહેલા જરૂરથી બી. એ. ની પરીક્ષા આપી. સમાજ-સુધારક બનવાની તેની તમન્નાએ હવે ઉપ રવરસ ધારણ કર્યું હતું. પોતે બાલ્યાવસ્થામાં અનુભવેલા સમાજના સર્વ સમસ્યાઓ નાશ કરવા તે તકથી રહ્યો હતો. આ કાર્યમાં સાથ આપી શકે તેવા તેના પિતા સમજાવતું તો બે વરસ પહેલાં અવસાન થઈ ચૂક્યું હતું. હવે તો તેની મા અને સસરા ઉપર જ તેણે મુરસો ઉતારવાનો હતો. દરખાસ્ત રજાઓમાં, તે ઘેર જતો ત્યારે તેની માતા રંગાને તેડી જ લાવી દેવા. તે રંગા પ્રત્યે સ્નેહથી નહિ પણ મોહથી તો ભેટતો જ હતો. અવ્યાસમાં તે પાછળ પડતો હતો એ બીના તો સારી રીતે જાણતો હતો. છતાં શું થાવડ પરંતુ હવે તે શાહુકાર સસરા કે અન્ય સર્ગાસંબંધીઓની લાજ રાખવા તેમના હાથ તમે દબાઈ રહે તેવા ન હોતા.

તે ઘેર આવ્યો. રંગાને જોતાં જ તેને કાંઈ અચૂકાં લાગ્યો. પછી તેમાં રંગાનો શોંઘો ? દેખિત તો હતા તેના (રંગાના) પિતા, પેતાની માતા, અને સામાજિક રૂઢિચઢવો. તેથી રંગાને કુખી નહિ કરવાનો વિચાર આવ્યો. તેને થોડીવધુ કેળવણી આપવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ અધીગતિએ પહોંચેલા સમાજમાં તેમ કરવાને તે નિષ્ફળ નિષ્કર્યો. આવા સહેલા સમાજના સંચારમાં જીવવા કરતાં તો તેને મરવાનું ઇષ્ટ લાગ્યું. રંગાને સુધારવાના મયારો છતાં તે તો ગામડિયણ જેવી જૂના વિચારની જ રહી. જરૂર પ્રત્યે તેને મોહ હતો, સ્નેહ નહોતો. જરૂર શુદ્ધ સ્નેહમય જીવન જીવવાનાં સ્વપ્ન સેવતો હતો. છતાં “પડી પતોતી નિભાવી લેતી” એવો જરૂરો નિષ્કર્યો.

ફિરસો જતાં, તેનું જીવન વધારે ને વધારે ખાલુ બનવા લાગ્યું. છતાં આવી નિરાશામાં

તેને એક વ્યારા હતી કે પરીક્ષાનું પરિણામ સારું આવે અને કેઇ સારી દોષેજમાં દાખલ થઇ, પોતે આગળ અભ્યાસ કરી શકે તો સારું. એ વ્યારાએ, તે પરિણામની રાહ એવા લાગ્યો પણ કોને ખબર હતી કે સમાજને સમારવામાં નિષ્ફળ નિવડેલો આ યુવાન હવે પરીક્ષામાં ચે નિષ્ફળ જશે ? પરિણામ આવ્યું-ધાર્પા કરતા ધણીજ ઓછા ગુણ આવ્યા. તેને માટે વિવાલધનાં પારણાં હવે બંધ થયાં. જરૂરી એકની એક આશા પણ પડી બાળી ! બસ, થઇ રહ્યું. પોતાનું જીવન તેને શુંકે-રણ જેવું લાગ્યું, કમચિ જળાશય કેપાલ ન હોતું ! સમાજનો હિંદાર કરવાની મહેત્તણ ધરાવેલો યુવાન આજે પોતે જ સમાજનો ભોમ બની ગયો. બીજો દિવસે વહેલી પ્રભાતે ગામની નદીના કાપકરે ધોધ પર. તે સ્નાન કરવા ગયો, અને તેણે ધોધના ઊંચ જગ્યાં અનંત વર્ષો સુધીની કૂબડી મારી.

તે જ દિવસે, પ્રભાતમાં, ધોધ પાસે, મોટી મલમલેટની ઊભરાઇ હતી. સહેજ દૂર શાંત જળમાં, જરૂર ખમીશ દહિંગોચર થતું હતું. પૂજ અને રંજાના માત પર મંબી મેસાં અશ્રુભિંદુદાં રવિદેવના સોનેરી કિરણોથી ગમકી રહ્યાં ! !

પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ

દરગાવીનાં પિતૃલદાસ માકેયા
ધોળુ સાવળું

આજે આપણે પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના કાળમાં રહીએ છીએ. વિદેશીએ હિંદ પર આબ્બા અને ધણાં વર્ષો સુધી રહ્યા એટલે આપણા માનસને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિથી રંજતા મયા.

પૂર્વની સંસ્કૃતિ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની ખેતરતાણમાં, આપણે ધડીમાં પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવન જીવવાની તૈયારી કરીએ છીએ તો ધડીમાં, પૂર્વની સંસ્કૃતિ આપણને આકર્ષે છે.

પૂર્વની સંસ્કૃતિ જીવન સફળ બનાવવાનું કહે છે. પૂર્વની સંસ્કૃતિ દુઃખને આવકારે છે કારણ કે દુઃખ જ ખરું સુખ છે. દુઃખ વિના, સુખનો અનુભવ થતો નથી. પૂર્વની સંસ્કૃતિ જીવન સામે લુદ ખેલવાનું કહે છે. આ મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થયો તો તેને નિષ્ફળ જવા દેવા નહિ. આ આપણે અવતાર તે જીવની પરાક્રમ્ય છે. આપણે અત્યાર સુધી જેમ તેમ જીવન જીવતાં આવ્યા છીએ તે હવે મનુષ્યજીવનમાં પૂરેપૂરું સફળ રીતે જીવવું જોઇએ, નહિ તો ફરી આપણે તે ને તે જ સિમિતિ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. અહિંસા એ આ સંસ્કૃતિનો આદર્શ છે. જમે તે બેજે, અહિંસાને ઊડવી નહિ એમ આ સંસ્કૃતિ કહે છે. વળી આ સંસ્કૃતિ શાંતિને પોતાનું ધ્યેય મણે છે. શાંતિ હોય તો જ બધાં કાર્યો કરી શકાય એમ તે સંસ્કૃતિ કહેવા મગે છે. વળી આ સંસ્કૃતિ આખી પૃથ્વીને કુદૃષ્ય તરીકે માનવાનું કહે છે. આ સંસ્કૃતિ બીજાને અનુસરીને છે. આ સંસ્કૃતિ બાદબાતમાં માને છે.

આ સંસ્કૃતિ અગ્ર અને અધુનમ બિભી રહી છે. કારણ કે તેના આદર્શો ઉપર વર્ણુઆ પ્રમાણે વિશાળ અને ઉચ્ચ છે. તે બધી સંસ્કૃતિઓને પોતાનામાં સમાવી લે છે. આ જ આ સંસ્કૃતિનું વિશ્વપ્રિય છે.

પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ, જીવન મધ્ય છે. તે મોજશોખમાં જીવવાનું કહે છે. મનુષ્યનો અવતાર ફરી ફરી પ્રાપ્ત થતો નથી તેથી આ અવતારમાં પૂરેપૂરા આનંદ વૃંદી લેવો એમ તે સંસ્કૃતિ આપણને કહે છે. આ સંસ્કૃતિ યેનકેનપ્રકારેણ પોતાની ઉત્તરિ શોધે છે. આમ કરવામાં કોઈને શું થશે તે વિચાર આ સંસ્કૃતિ કરવા બેસતી નથી. આમ આ સંસ્કૃતિ આપણને જીવનમાં સુખ શોધવા તરફ ખેંચી જાય છે. આ સંસ્કૃતિ પણ અનેકાવતારમાં માને છે. પરંતુ અનેકાવતાર પછી આ જીવન પ્રાપ્ત થાય છે તે આનંદથી જીવન જીવવું એમ આ સંસ્કૃતિ કહે છે. ત્યારે પૂર્વની સંસ્કૃતિ દુઃખ ભોગવી જમવાનો આવિષ્કાર કરવા કહે છે. આ સંસ્કૃતિ પોતાનો પ્રચાર કરવા પ્રયાસો કરે છે. પોતાના સંસ્કૃતિ બધે ફેલાવ તેમ તે સંસ્કૃતિના પ્રચારકો કરે છે. પરંતુ ખરી સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કરવાનું રહેતું નથી. એ તો પોતાની બળથીજ ફેલાવ છે. જેમ યુગ્મબની યુગ્મ કંઈ બહારી રહેતી નથી તેમ સંસ્કૃતિની યુગ્મ પણ પોતાની મેળેજ બહાર ફેલાવ છે અને એજ ખરી સંસ્કૃતિનું ચિન્હ કહેવાય.

પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ દેશપ્રેમને બહુ મહત્વ આપે છે. પરંતુ તે પોતાના જ દેશ પ્રેમના પ્રેમમાં માને છે ત્યારે પૂર્વની સંસ્કૃતિ તો સમસ્ત વિશ્વને માટે પ્રેમ રાખવાનો આદેશ આપે છે. આમ પૂર્વની સંસ્કૃતિ સમક્ષ વિશાળ-કાવ્ય હોય તે મોજશોખમાં માનતી નથી. તે તો કહે છે આદમાને ઝોળાઓ. આદમાને ઝોળાખવાથી બહુજ સ્વર્ગ કરી શકાય છે. તેથી આ સંસ્કૃતિ આદમકંઠાણ અને મોક્ષને આવકાર આપે છે.

મનુષ્યસ્વભાવ સુખ માટે રાખ્યો છે. એમ તો આપણે પણ માનીએ છીએ, પરંતુ પૂર્વની સંસ્કૃતિ દુઃખને વધારે મહત્વ આપે છે એટલે દુઃખ આવે ત્યારે આપણે તેને આવકારવા તૈયાર થઈએ છીએ. ત્યાં આપણા પરની પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની અસર આપણને સુખ ભોગવી લેવાનું કહે છે. આમ આપણે સુખ અને દુઃખ બંને ભોગવીએ છીએ મહાપુરુષોની ઉત્કૃષ્ટિનું કારણ દુઃખ હોય છે. દુઃખ પડવાથી જ માણસને પૂરેપૂરા અનુભવ થાય છે અને એ અનુભવ વડેજ મનુષ્ય ખરું જીવન જીવવાને સમર્થ બને છે. આમ પૂર્વની સંસ્કૃતિ આપણને વધારે આકર્ષે છે પરંતુ જેમના પર પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની અસર રહી ગઈ હોય છે તેઓ દુઃખ સહન કરી શકતા નથી, હતાય થઈ જાય છે અને જીવન જેમ તેમ પૂરું કરવાના પ્રયાસો આદરે છે.

પણ લોહા આદમધાતુ કરે છે તેવું કારણ માત્ર આજ હોઈ શકે. તેઓ દુઃખને સહન કરી શકતા નથી અને સુખ પાછળજ રહ્યાં કરે છે એટલે ત્યારે દુઃખ આવે છે ત્યારે પોતાનો

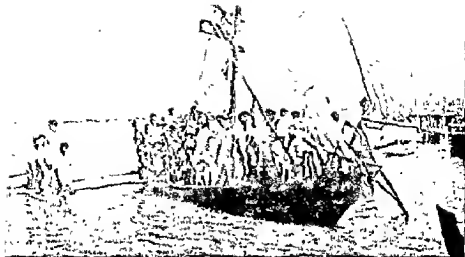
Shri Shantlal Shah, M. L. C. On the Annual Sports Day

—By Shri R. C. Painter

Dewan Bahadur K. M. Jhaveri & Sheth Charandas Megji
on the Annual Sports Day

—By Shri R. C. Painter

'Asthi Immersion' Ceremony

—By Rank M. Boal Sid. VII

At the Yerova Bridge on the Asthi Immersion Day —By Shri R. C. Painter

આત્મધાત કરી બેસે છે. આ સૂચુ તે જાને સંસ્કૃતિના ધર્મજ્ઞને અવસંખ્યાને જ છે. આવા આત્મ-
ધાત પાછળ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો દેશ વધારે પ્રમથ્યુમાં છે કોરજ કે તે દુઃખ સહન કરતાં ચિખ-
વાડતી નથી. આપણને સુખના સામ્રાજ્ય તરફ ખેંચી જાય છે. તેમાં દુઃખાનુભવ માત્રને સ્થાન નથી.

પૂર્વની સંસ્કૃતિ જાળવનાર કોઈને કોઈ જન્મ લે છે. તેના હમણાંના રક્ષક મહાત્મા ગાંધીજી
હતા. હવે તો તેઓ આલ્યા ગયા. હવે કોણ તેનું રક્ષણ કરવા આવશે !

મહાત્માજીએ તો આ સંસ્કૃતિ સુરખાજ-જીવન ધણું હતું અને તેથી જ તેઓ અમર થઈ જશે.

આવી વિશાળ સંસ્કૃતિને, તેના રક્ષકને, તેના રક્ષણમાં મદદ કરનાર સૌને આપણે વંદન કરીએ.

‘બાપુ’ ગયા

ચંદ્રકાન્ત જમનાદાસ મહેતા.

ધોરજી ધોરજી

ભારત બાપુ ગયા મને ત્યાગી, અરે !

નહિં દર્શન દેવાના ક્યાંય ઘરો ?... મારા.

પૂજ્ય ગાંધી ગયા, ભારત ભોમ ત્યજી !

કોને બોલાવીશું “રાષ્ટ્રપિતા” કહી ?... મારા.

હિંદી “રાષ્ટ્રમિતા” થાક્યા, જઈ ચિર શાન્તિની ગાદે,

થોડે થોડે સોઠે હમરે, યજ્ઞનાના તીરે.

આજે ભારતનો સંવરજ દૂજ્યા,

સધળો અધિકાર છવાઈ ગયો... મારા.

ભૂચું ભારત સત્ય, અહિંસા, અંધુતા, માનવતા,

“ગાંધીજી”ના દેહોત્સર્ગે, આંખે આંશુ છવાતા.

હરિજનનો એ તારણહાર ગયો,

સત્ય, અહિંસાનો એ પૂજારી ગયો... મારા.

દેંક કદો સદાં પછી, અતિ આવી આઝાદી,

અંતિ ધણું ભારત રે, જાતાં “રાષ્ટ્ર દેવ” દુનિયાથી.

ગયો સન્યાસી આજે ઊંડી અંબને,

અધનમુકત કરી મારભૂમિ જેણે... મારા.

વદસલ રૂએ, જવાહર રૂએ, રૂએ જનતા ભારત તણી.

બાપુ જાતાં દુનિયાભરમાં, હાહાકાર રહ્યો છે મચી... મારા.

૧. કલાકના ૧૦ માર્શલની ઝડપે દેહતી આગગાડીને અહીંયા સુધી પાસે પહોંચતાં ૧૭૫ વર્ષ લાગે છે.
૨. સુધનું ગુરવાકર્ષણ એટલું બધુંકર છે કે ત્યાં માણસનું વજન બે ટન જેટલું થઇ જાય છે.
૩. સુધનો પ્રકાશ ૧૫૭૫ પછી ૧૮ મી.ડી ઉમેરીએ તેટલી મીલુખતીઓના સામટા તેજ જેટલો છે.
૪. પૃથ્વીની ઉંમર ૩૦ અબજ વર્ષની છે.
૫. ચંદ્ર ઉપરના જિયામાં જિયા પવન લિખનિઝની જિયાઇ ૨૪૬૭૦ ફૂટ છે અને ધિયોદિલસ ખાણની જિયાઈ ૧૯૦૦૦ ફૂટ છે.

૬. સૌથી જિયામાં જિયા હરિયો (૩૫૪૦૦ ફૂટ) શીલીપાઈન્સ અને જાપાન વચ્ચે છે.
૭. સૌથી જિયામાં જિયા સ્થળ (૨૯૧૪૧ ફૂટ) હિમાલયનું માઉન્ટ એવરેસ્ટ શીખર છે.
૮. જમતમાં સૌથી વધુ ધમાલવાળું રોશન કલે કામ (ઇન્ડોન્ડો) છે. ત્યાં ૨૪ કલાકમાં ૨૫૦૦ ગાડીઓ આવજા કરે છે.
૯. જમતમાં સૌથી લાંબામાં લાંબા જુગરો સીમ્પ્સનમાં (સ્વીટઝર્લેન્ડ) છે. તેની લંબાઇ ૧૨ માઇલથી સહેજ વધારે છે.

૧૦. જમતમાં લાંબામાં લાંબુ પોર્ટફોર્મ સેનેપુર (હિન્દુસ્તાન) રોશનનું છે. તેની લંબાઇ ૨૪૧૫ ફૂટ છે.
૧૧. હિંદમાં આગગાડીની શરઆત ઈ. સ. ૧૮૪૯ માં મુંબઇ અને ધાણા વચ્ચે થઇ હતી.
૧૨. પહેલી રિંગળા આગગાડી હિંદમાં મુંબઈ અને કુર્ણા વચ્ચે ઇ. સ. ૧૯૨૫ માં ખુલ્લી મુકાઇ હતી.
૧૩. જમતમાં સૌથી ગોટામાં મોટું અને જૂનામાં જૂનું રક્ષા કેલોફોર્નિયામાં આવેલું છે. તેની ઉંમર ૫૦૦૦ વર્ષેની ગણવામાં આવે છે.
૧૪. જમતમાં સૌથી વધુમાં વધુ સિનેમાયુક્તો જર્મનીમાં છે (૭૭૬૭). હિંદમાં તે ૧૫૩૫ છે.

૧૫. જગતના દેશોની વસ્તીની સરખામણીમાં, દિંદે પહેલે નંબરે આવે છે.
૧૬. જગતના અધિકૃતોનો કુલ ભાગ દિંદેમાં છે. ૩૮ કરોડની વસ્તીમાંથી ૩ કરોડને લખતાં વાંચતાં આવડે છે.
૧૭. જગતની વસ્તી ૨૧ અબજ અને ૨૬ કરોડની છે. પૃથ્વી ૬૦ અબજની વસ્તીનું ભરથુંપોષણ કરવાને શક્તિમાન છે.
૧૮. દિંદેના માણસોનું સરેરાશ આયુષ્ય ૨૭ વર્ષનું છે.
૧૯. ઘાલદેશમાં એક લાખ માણસની વસ્તી હીકે ૮૮ ગાંઠા દોષ છે.
૨૦. અબમેર-મરચાડમાં એક લાખ માણસની વસ્તી હીકે ૩૮૩ આંધળા છે.
૨૧. દિંદેમાં પહેલવહેલું સિનેમાગૃહ કલકત્તામાં ઇ. સ. ૧૯૦૭ માં ખુલ્લું મુકાયું. મુંબઈમાં ઇ. સ. ૧૯૧૩ માં તેમ ખુલ્લું.
૨૨. દિંદેમાં પહેલવહેલી કાપડની મિલ કલકત્તામાં ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં ચાર થઈ હતી. મુંબઈમાં ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં.
૨૩. ૭૫ વર્ષ પહેલાં થેકિહામાં (નવપલનું) સુખ્ય બંદરની વસ્તી માત્ર ૫૭ માણસની હતી.
૨૪. ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં કાકટિયા (ઇસ્ટ ઇન્ડિય) માં સીંચી મોટા મહાકા થયો હતો. એનો અવાજ ૨૦૦૦ માઈલ દૂર દિંદુસ્તાનમાં સંભળાયો હતો.
૨૫. આજ સુધીમાં ૪૩૫ના રેકર્ડ નીચે પ્રમાણે નોંધાયા છે.
વિમાનનો રેકર્ડ કલાકના ૪૭૦ માઈલનો છે. વિમાનનો બેંચાઈનો રેકર્ડ ૧૪ માઈલથી સહેજ વધારે છે.
આમગાડીનો રેકર્ડ કલાકના ૧૧૨ માઈલનો છે.
મેટરકારનો " " ૩૬૬ માઈલનો છે.
મેટરસાઈકલનો " " ૧૫૮ " છે.

“અલો વીજીએ શાંખ, છીપલાં રંગ રંગનાં ભાઈ.”
કહી ઉમેશે દરિયાકાંઠે દૂર દેહ લીધ ક્યાઈ
તર રેતી પર પગલાં નાનાં રહ્યાં ટાડી ઉલ્લાસે,
શાંખ છીપલાં રંગબેરંગી ભાઈ જાળીમાં રુંધો.
કહો આવી, હો, રમાલમાં ઘો બાંધી, કાલ સવારે,
ભાઈ, આપણે આંગણ રચવી રંગાળી છે મારે.”
રમાલમાં લીધાં મેં બાંધી છીપ શાંખલાં સાથે,
ચળક ચળકતાં, વિવિધ રંગી દેં આંખ દેખતાં થાકે.

બીજી સવારે રમવાં જીતવાં નાંખાંકરણે જ્યાં ફૂંછાં,
ઉમેશે આવી કહ્યું, “ભાઈ, ક્યાં છીપશાંખલાં મારાં ?”
બેડી પોરકી, પડી તજર જ્યાં, શુખ પર છવાઈ ગલાન,
“અરે, બહુ આં તો છે ફિલાં, ચમક જોડી ક્યાં આની ?”

ઉદ્ગારે એના આ મારું ચિત્ત વિચારે તણાણું,
હુશે બંધને પડતાં એનું તેજ શુ આમ હજીવું ?
નથી પૂર્વ ચળકાર, તાજગી, ફૂંછપ, રંગ મજાનાં,
સાગરતર જે મસકે મસકતાં મ્હાન દીસતાં શાનાં !

મેં કહ્યું, “વાત જે ફરત આ કહી જાય કાનમાં એવી,
પરે બંધને તેની શાલા, મેલા જીડતી કેવી !
પશુ, પંખી, માનવને કાળે પંજર રચો ન કોઈ.
મુક્ત રહીને બસે ચુલવતાં વિશ્વ આંગણું ભાઈ.”

“ખરું ભાઈ, સાગરકાંઠે જઈ મૂકી આવશું આને ?”
મેં કહ્યું, “ભલે, મુજને શો વાંધો, જે તારું મન માને.”

તે સાંજે દરિયાખોળે જઈ શાંખ છીપલાં બેઠ્યાં,
છીપનયનમાં ફરી હપના આંસુ રેલ મહાદયાં.

મુક્તિમાતા આબ્યા આજે, દિંદ તજા ખારણીએ,
પૂજતા પૂજતા પૂછે દિંદી, “આબ્યા શા કારણીએ.

સુખ દેવા કે દુઃખ દેવા,
બાધ સાથે બુધ ખેલવવા ?”

“કામ નથી બેટા એ માતું”, બોલ્યા માતા મીકું,
અંગેના શોષણથી તવ મુખકું ફિકકું દીકું,
દોડીને આવી છું આજે,
પુત્રના રક્ષણને કાળે.

ભરતભૂમિના પરિધા બાગે, મને નદિ એ મુળને,
બાર્મિગાર્ધનું શોષિત દેખી, આપ નદિ કઈ પુળને ?
બાળકો ભારતના દેવા ।
બન્યાં શું દાનવના જોવા.”

‘છોરું કછોરું થાયે’ તે સમજીને દોષ ન કરજો,
ભરતગોમમાં આજે માતા, અપૂટ સંપત ભરજો.
શાન્તિ, સંપ અને સુખથી,
બચાવે રક્ત તજી ભૂખથી.

ખાપુજી ને અન્ય વીરોથી શોભે માનો અંક,
‘સત્ય અને અદ્વિસાના પથો પ્રથે’ છે સૌ રંક.
માતા, દુઃખ દરી લેજો,
સુશુદ્ધિ સૌને છું દેજો.

બાવબર્થો સત્કાર કરું છું, પ્રયાણ પાછું ન કરજો,
સૌને તારી ગોદમણી લઈ, પ્રભાવ તારો ભરજો.
રહીને અનંતકાળ સુધી
દરી લે સૌની કુશુદ્ધિ.

સ્વાતંત્ર્ય માતાને

રામજી હું સરાજ તારપર
ધોરણ સાતમું.

મુકિત માતા આબ્યાં આજે, દિ'દ તજા બારણીએ,
પૂજતા પૂજતા પૂજે દિ'દી, “આબ્યા શા કારણીએ.

સુખ દેવા કે દુઃખ દેવા,
બાધ સાથે બુધ ખેલવવા ?”

“કામ નથી બેટા એ માતૃ”, બોલ્યાં માતા મીઠું,
અંગેએના શોષણથી તવ મુખકું ફિક્કું લીકું,

દોડીને આવી છું આજે,
પુત્રના રસાયને બાજે.

બરતમુમિના પડિયા બાળે, ગમે નહિ એ મુજને,
બાઈબાઈનું શોણિત દેખી, થાપ નહિ કર્ષે તુજને !

બાળકો બારતના કેવા !
બન્યાં શું ઘનવના જેવા.”

‘છોરું કછોરું યાચે’ તે સમજને કોપ ન કરજે,
બરતબોમમાં આજે માતા, અપૂટ સંપત બરજે.

શાન્તિ, સંપ અને સુખથી,
બચાવે રક્ત તણી બૂખથી.

બાપુજી ને અન્ય વારેથી શોભે માતો અંક,
‘સત્ય અને અહિંસાના જયો પ્રથે’ છે સૌ રંક.

માતા, દુઃખ હરી લેજે,
સુખદિ સૌને હું દેજે.

બાવબર્યો સત્કાર કરું હું, પ્રથમ પાછું ન કરજે,
સૌને તારી ગૌરમહી લઈ, પ્રભાવ તારો બરજે.

રહીને અનંતકાળ સુધી
હરી લે સૌની કુબુદિ.

પેસો કાગડો ધીવાસો, હરામખોર મને સાફ રૂપિયે આજ ધી આપતો હતો. મેં ન લીધું એટલે ઉપરથી ખિન્નમને મને લાકડી મારી," ચકલાકાકા બોલ્યા. પોપટરામ બોલ્યા, "અરે કાગડાભાઈએ તો કાળા ખબર કરીને મરીનલાર્વિસ પર મોટામોટા ખગલા ચઢાવ્યા છે." "અરે લાલો જલદી ઘીનો ડબ્બો, તમારાં કાઠી ઘેર રાહ જોતાં હશે." પોપટરામ ઘીનો ડબ્બો લેવા ગયા ત્યાં ચકલાકાકાએ પાકાટમાંથી પચાસ રૂપિયા કાઢી લીધા. પોપટરામે ડબ્બો આપ્યો અને ચકલાકાકાએ પચાસ રૂપિયા આપ્યા, ડબ્બો લઈ કાકાએ ચનીશિડ રેલવેથી ચર્ચગેટની ટિકિટ કરાવી, લોકલ ટ્રેનમાં ચઢ્યા ચકલાકાકાના પેટમાં કુરકુરિયાં દોડદોડી કરતાં હતાં. એટલામાં તો ચર્ચગેટ રેલવેન આવી. કાકાને ખૂબ ખૂબ લાગી હતી. ઉતાવળમાં ઘીનો ડબ્બો ભૂલી ગયા. પારણામાં કાકા તેમની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં, કાકાને ખાલી હાથ હવાવતો જોઈને પૂછ્યું, "ઘીનો ડબ્બો ક્યાં?" કાકા ચમક્યા અને વિચાર કરી બોલ્યા, "એ તો હું ટ્રેનમાં લઈ ગયા." કાકા ચીકાકાને બોલ્યા, "તમે તો ધી લીધું! લીધું!" કાકાનું મોઢું પડી ગયું. કાકા બોલ્યા, "સારું થયું કે રસોઈ પૂરતું ઘી આ કબુતર બંદેન પાસેથી લઈ આવી અને રસોઈ કરી નાખી, નહિ તો ભૂખેજ મરત, ચાલો, હવે જમી લો."

ચકલાકા જમવા માટે રસોઈ તરફ વળ્યા.

એક ડોસાનાં પરાક્રમ

વાર્તા રચનારા : અશોક ઝવેરી,
(કોંકણ પટેલ, (કરીંટ પરીખ)
મા. ધોરણ ૧ છું અને ૨૦૮.

એક ધર હતું. તેમાં એક ડોસો અને એક ડોસી રહેતાં હતાં. તેઓ ગરીબ હતાં. પરામાં આવતાં ન હતું એટલે ડોસો થોડા પૈસા લઈને દૂરના શહેરમાં, અનાજ લેવા જતો હતો. રસ્તે જતાં જતાં, મોઢું જગલ, ચાબુડું, જગલમાં એક મોટો વાઘ રહેતો હતો. તે ડોસાને સાચો મળ્યો.

વાઘ-"ડોસા ડોસા, બીજો રહે, તું ક્યાં જાય છે?"

ડોસા-"ધરે ડોસી ભૂખી છે અને ભૂખે મૂંઝે પાડે છે; ડોસા ડોસા અનાજ લાવ, અનાજ રાંધી ખાવા દે, રાતી માતી ધાવા દે."

એટલે હું તો ડોસી માટે અનાજ લેવા જઈ જુ'.

વાઘ-“મને પગમાં કટિ લાગ્યો છે. તે કાઢી દેને, મને બહુ પીડા થાય છે.”

ડોસો-“ના, જાણ, હું મને કરડી ખાય.”

વાઘ-“નહીં કરડું.”

ડોસાને દયા આવી તેણે બેસીને, વાઘના પગમાંથી કટિ કાઢી દીધો. વાઘ ખુશ થયો, તે ડોસાને જંગલ સુધી, પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડી મૂકી આવ્યો. ડોસો શહેરમાં ગયો અને અનાજ વધારે ખાઈ ક્યો. રસ્તામાં એક વન આવ્યું. ડોસો ગભરાયો, એક વર તેની સાથે આવી જઈ રહ્યું.

વર-“ડોસા, ડોસા જોમો રહે; મને કઠ્ઠીને જૂળ લાગી છે. મને ખાંધ જવા દે.” ડોસો તો ખૂબ ગમરાઈ ગયો; પરંતુ દિવસ રાખી બોલ્યો.

ડોસો-“હું તો બરડો થયો છું. મને મારીને હું શું કરશે ? તેના કરતાં તો, આજ મારી સાથે; હું તને સરસ સિંકાર ખતાવું.”

વર-“નારે, જાણ, હું ક્યાં આવું ? મને હું હેતરે તો !”

ડોસો-“તને સિંકાર ન મળે તો મને મારી ખાલે.”

વર તો ખુશ થઈ થઈ તેની સાથે ચાલ્યું. રસ્તામાં વાઘની બેઠા આવી.

ડોસો-વર, વર, તારો સિંકાર ખતાવું ?”

વર-“ક્યાં છે સિંકાર ?”

ડોસો-“પેલી સામી બેઠામાં જો, ત્યાં સિંકાર બેઠો છે.”

વર તો રાજી થઈ થઈ બેઠામાં ગયું. વાઘ પીઠ ફેરવીને, જોયો હતો. વરને બેઠામાં વાઘને જોઈ ખો નહિ. તેણે તો દરજી ધારીને, તેની ઉપર પડ્યો. વાઘ તો જૂથે થયેલો, તે આ પગનાં બાંધી પિત્તવાઈ બેઠો અને એક સપાટો, વરને સાફ કરી નાખ્યું. ડોસો ખુશ થતો થતો વર

મયો. ડેસો ડેસો પુરી થયાં. ખાઈપીને તાજાં થયાં. પછી ડેસો પેલા માથેને મળવા મયો. વાથ તો બીજી બોલમાં હતો, ને પેલી બોલમાં અજગર હતો. અજગર ઊંધતો હતો, અજગર તે ડેસાના અવાજથી જાગ્યો ને બોલ્યો.

અજગર-“ડેસા ડેસા, તને ખાઉં.”

ડેસો-“હું તને એક ચરસ સિકાર બતાવું; ને સિકાર ન મળે તો મને ખાજે.”

અજગર ચાલ્યો; પેલા વાથની ગુફામાં ડેસો તેને લઈ ગયો, વાથ ઊંધતો હતો. અજગરે જોયા વિના, વાથ પર તરાવ મારી, વાથ જાગ્યો; વાથે અજગરને મારી નાખ્યો. ડેસો ખુશ થતો થેર ચાલ્યો. એના ગામના રાજાને તેણે બધી વાત કહી; રાજા ખુશ થયો ને ડેસાને મોટી મોકરી આપી. એટલે ડેસો ખુશ થયો, ખાઈપીને મજા કરી. એક વખત તે સિકાર કરવા નીકળ્યો, રસ્તામાં ચાર વાથ મળ્યા. ચારે વાથે ડેસા પર તરાવ ફેરી થઈ. ડેસો બચી ગયો, કારણ કે તેણે એવાં તો તોર ચલાવ્યાં કે ચારે વાથ મરણ પામ્યા; પછી ડેસાએ ખાઈપીને મોજ કરી કેવો પરાક્રમી ડેસો!

દયાળુ રમણ

મા. ધીરજી મીશ્ર.

એક હતો ઊકરા. તેનું નામ રમણ હતું. તે બહુ જ ગરીબ હતો. તેને રહેવા એક નાની સરખી ઝૂંપડી હતી. તેનાં માથાપ ઘરમાં અને આંધળાં હતાં. તે રોજ, હલેકટીક લોકલ ગામીમાં મુલાકાતી કરતા લોકો પાસે, સુંદર ગાયનો સંભાળીને પૈસા માગતો. તેના ચર બહુ મધુર અને બધાને સંજાગતો મગે લેવો; સરસ હતો. રમણ ગાયનો ગાય એટલે લોકો તે સંજાગીને ખૂબ આનંદ પામતા. ખુશ ખુશ થઈ જઈને તેને પૈસો, જે પૈસા દાનમાં આપતા, આમ તે આશરે 'એક રૂપિયો' મેજો કરતો. એક રૂપિયો મળે એટલે તે વધારે લેખ કરતો નહીં, મળેલા પૈસામાંથી તે અનાજ લાવતો, ખાવાનું બનાવતો અને ત્રણે જથ્થે ગેશીને લે ખાતા.

એક દિવસ રમણ સીમ માગવા સહેરમાં ગયો. ત્યાં એકબીજાં કુલ્લક ફાડી નીકળ્યું. લોકો આમતેમ નાસતાજ કરવા લાગ્યા; કેટલાક જૂઓ પાંચા લાગ્યા, રમણ જે ડબ્બામાં બેઠેલો હતો તેમાંથી લોકો ઊતરીને બહાર દોડી ગયા. દોડવામાં અને પોતાનો જીવ બચાવવાની હતાવળમાં માઠીમાં એક જે વધારે ઊકરા પ્યેકદોમ ઉપર પડી ગયો. રમણ પહેલો પહેલો તેની મદદે દોડ્યો. પેલા ઊકરાને તેણે ઊંચડી લીધી. રમણ તેને પોતાને થેર લઈ ગયો. તેને દોડતા દોડતા માર્યા ઉપર

એક પથ્થર વાગ્યો, છતાં હિંમત ન હાર્યો. સત્તામત રીતે, રમણ છોકરાને ઘેર લઈ આવ્યો, તેને દૂધ પાવું, તેને રહતો શાંત કર્યો. છોકરો હસતા-રમતા મડિયો. થઈ રમણ માથે પાટો બાંધ્યો.

રમણ આજે જે કંઈ કમાયો હતો તે પૈસાનું તે દૂધ લાવ્યો હતો. તેનાં માળાપ અને તે જુએ પેટ સુધી ગયાં. પાંચ દિવસ પછી, સહેરમાં શાંતિ ફેલાઈ; આ બધા દિવસ રમણ પેતા નાના સુદર છોકરાને દૂધ આપ્યું હતું. પોતાના પેટ પર કાપ મૂકીને મોઢા પૈસા બચાવેલા તે તેણે દૂધ લાવવામાં વાપર્યાં. કેવો જલો, પરગણુ છોકરો! સહેરમાં શાંતિ થયા બાદ, રમણ પોલીસચોકડાએ ગયો. પેલા છોકરાનાં માળાપ તે દિવસે પોલીસચોકડા પર તપાસ કરવા ગયાં. જેલો છોકરો પોતાની માને જોઈ ખુશખુશ થઈ ગયો; તેણે હાથ પહેળા કરીને માને પાસે બેસાવી; માનું હૈયું આનંદ ભરાઈ ગયું.

છોકરાનાં માળાપ ધણી જ ધનવાન હતાં. તેઓ રમણને મોટરમાં બેસાડી પોતાને ઘેર લઈ ગયા. તેનો ખૂબ ઉપકાર માનવા લાગ્યા. તેમણે રમણને રૂ. ૫૦૦ નું ખનામ આપ્યું. રમણે તે પૈસા દુધ, પેસા નાના ધાવત યમેલા છોકરાને આપી દીધા. માળાપે રમણને પૈસા લેવા બહુ સમજાવ્યો પણ રમણે તે ન જ લીધા.

શેઠ તો ઉપકારનો ખલો વાળવા માગતા હતા. શેઠે રમણને અને તેના અંધ માતાપતાને પોતાના બંગલામાં જ રહેવા માટે, એક ચોરડી આપી. રમણ હવે જીવ માગવા જતો નહીં, શેઠ તેને તેમ કરવા દેતા નહીં. શેઠે એને અધિરીની પંજિક રૂઢિમાં બાંધવા મૂક્યો. રમણનો બધો ખર્ચ શેઠ આપતા. રમણ બહુવામાં બહુજ હેશિયાર હતો. એક વખત, તો તેણે માસિક રૂ. ૧૨૫ ની (રોકાવરશીપ) જાનર્યાત મેળવી લાંબી. શેઠનો બાર હળવો થયો. રમણ ભણીગણીને ધણી જ હેશિયાર થયો. બી. એ. થયા પછી, રમણ શેઠની મિલમાં મેનેજર થયો. આજે રમણ મેનેજર તરીકે મરીબોની એવા કરે છે, તેમને ધણી જ મદદ કરે છે.*

* (અનિલ દેસાઈ, જિમિંલા મારતર, લલિત પટેલ, ઉપા દેસાઈ, નવનીત ગાંધી, દિનેશ કાપડીયા, વિનોદ શાહ અને છાત્રલાર્ધ પટેલ—આ બધાંએ ચોંટ કાઢેલી વાર્તા.)

બાળક, શિક્ષક અને સમાજ

અમૃતલાલ શિવરામ ભટ્ટ
સેકન્ડ ઇયર ટ્રેમ-૩.

આજનો વિદ્યાર્થી—બાળક એટલે જીવિજનો નાસ્તિક, દેશનો રૈનિક, રાષ્ટ્રની સાચી દોડત. વેન અપાતી ફગવણી, તેના શારીરિક અને માનસિક વિકાસ આવે, જે દેશ બેઠરકાર રહે તેનો

વિનિષાત બદ્ધ દૂર નથી.

આજના બાળ સ્વરૂપે દરતા બૂલકામાં કેટલાક દેશના નેતા, રાજપુરુષો, કેળવણીકારો, કવિઓ અને યુગપુરુષો હશે. તેને કાશ્યુ ઓળખી રહે છે.

દરેક બાળકના સ્વભાવ, બુદ્ધિ, દ્વિંમત અને ગુણો એકસરખાં હોતાં નથી. તેમના સદ્ગુણો વિકાસ કરવામાં અને દુર્ગુણો દૂર કરવામાં શિક્ષક અને સમાજ કેટલો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે તે નોંધવો.

‘આત્મા’ અજર-અમર છે, તેને કદી નાશ થયે નથી. છતાં તે દેહ ધારણ કરીને કર્મો કરે છે; તે વારંવાર દેહ બદલે છે, આત્મા બદલે નથી. આ સૃષ્ટિ ઉપર ન હોતો એમ આપણાથી કદી શકાય નહિ. એટલે કે આત્મા ભરે દેહ બદલે પરંતુ પૂર્વજન્મના સરકારો કંઈક અંશે તેમાં રહી જાય છે. તે વાતની આપણા વેદો, અને પુરાણો સાક્ષી પૂરે છે. એટલે બાળક નાનપણથી જ તેના પૂર્વજન્મના સરકારોનું પ્રગટ્ય તેની રમતગમતમાં, વિદ્યાભ્યાસમાં અને વક્તવ્યકળામાં, નાની આશ્ચર્ય રૂપે રજૂ કરે છે.

બાળક જન્મીને માતાના ઉદરમાં હોય છે ત્યારે, માતાના હૃદયમાં બિંદુના સારા માંદા વિચારોની છાયા બાળકના કુમળા માનસ ઉપર અંકાય છે. હર્મભાવના અને ઉચ્ચ ચારિત્ર ધરાવતી માતાને પેટે બાળો જ કુસાચર, દેહદોરી, દુષ્ટ પુત્ર જન્મ્યો હશે. એટલા માટે જ આપણાં શાસ્ત્રોમાં મર્મવતી માતાઓને ગીતા, રામાયણ, અને મહાભારત જેવાં, ધાર્મિક અને વીરત્વનાં પુસ્તકોનું મનન કરવા સુંદર ઉપવનોમાં રૂઝા, આનંદમાં રહેવા કહેલું છે. જ્યારે હૃદયને આધાત લાગે તેવા અવાજો ન સંભળવા કે સંભળવા, વાતો કે અતિશય મરમ એવંક ન લેવા અને નબળા વિચારો નાકરવા કહેલું છે કારણ કે એક મીથુના પૂતળા ઉપર નામી સરખી ટોર થયું અંકાય જાય છે. બાળક આ અવસ્થાએ બદલ કેમકે હોઈ માતાને મગતાં પોષણ અને વિચારો તેના જીવનને બંધે છે. એટલા માટે જ મહાન નેપોલિયને કહ્યું છે, કે

‘કહે નેપોલિયન દેશને કરવા આખાશન
સરસ રીતે તો એ જ છે કે દો માતાને રાત.’

જે દેશની માતાઓ કચ્છાએથી, બહારગમથી વિચુખ્ત હશે તે દેશની પ્રજા સદાને માટે ગુલામ, બળદીન અને હુદ્દીદીન દશે એટલું ઓછું છે. હજાર સારા ગુરુ કરતાં એક સદ્ગુણી માતા થયું સુંદર કામ કરી રહે છે.

બાળક પાંચ વર્ષનું થતાં સુધી ઘર અને શેરી એ એની સાળા છે, તે અવસ્થાએ બાળક આંખ અને કાનદ્વારા શિક્ષણ મેળવે છે. તે જે જે દ્રશ્યો શ્રુત્યે છે, જે જે વાત સાંભળે છે તેની છાપ કેમેરા અને રેકૉર્ડની માફક તેના મગજ ઉપર પડે છે અને ધીમે ધીમે, જ્યેષ્ઠાં દરવેળાં અને સાંભળેલા શબ્દોનું, તેની રમતગમતમાં અને સામાન્ય વાતચીતમાં, પ્રગટ્ય કરે છે. સારા અમર નકારા તેના નિર્દોષ જણાતા વર્તનને માતાપિતા આ અવસ્થાએ બાળકેલા તરીકે ગણી તેને દ્વરી કાઢે તો તે શુભો દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામી આખરે તેના જીવનમાં તે પચી જાય છે. માટે સદ્ગુણોને પોષવા અને દુર્યુગોને રૂખાવવાની કાળજી, કેળવણીમાં માતાપિતા જ લાઇ શકે છે બાળક આખા દ્વિસ દરમ્યાન, જે વધુમાં વધુ સમય આશ્રય શોધતું હોય તો તે માતાનો જ છે. છતાં બાળકના જીવનપરિવર્તમાં પિતા પણ છેક જ સુકત રહી શકે નથી. પિતાના શુભો દેહની સાથે વારસામાં ઉતરેલા હોય છે જ. બાળકને સ્વચ્છ ખોરાક, સ્વચ્છ હવા સંપૂર્ણ જીવન મળતાં તે આનંદથી કલ્પેલા કરતું જણાય છે. માંદગુ બાળક સ્વચ્છ શોષણ અને શરીરે કંગામ અને આખો વખત રડવામાં જ રમ્ય પડ્યું રહે છે. પાંચ વર્ષની જામર સુધીમાં તો બાળક ઘરમાંથી, ગામમાંથી અને શેરીનાં બાળકો પાસેથી ધણી વાતો શીખી લે છે.

૭ વર્ષ પછી તેને પ્રાથમિક શાળાનાં પગથીયાં ચઢવાનાં હોય છે. બાળક સ્વતંત્ર હવામાંથી આ બધિધાર યોરકામાં આવતાં એક પ્રકારની મજરામય અનુભવે છે. તેને પહેલે પહેલાં નાસી છૂટવાની શક્તિ યાપ છે, કારણ તેને કોઇ કામ કરજ પાડીને કરવાનું કહે તો તેને તે શુભામી સમજે છે અને શુભામી ક્રોધને મિથ હોય તેવું જણવામાં આવ્યું નથી. ખરી રીતે, તેને રમવાનું અને રમતાં રમતાં કામ કરવાનું ખૂબ મિથ લાગે છે, નહું નહું જોડું, તેના વિષે જાણતું. એની નકલ કરતી એ તેને ખૂબ મિથ છે. એટલા માટે જ મૅન્ટેસેરી પદ્ધતિ રમત ઉપર રચાયેલી છે. બાળક પૂછે છે, શિક્ષક તેને માર્ગદર્શન કરે છે. પ્રાથમિક શાળામાં બાળકને બદારની દુનિયાની રમતો રમવા મળે તે કિંતાવદ છે.

બાળક નાહું હોય છે તે વખતે તે કાઢને પોતાનું મજબૂત હોય તો તે માતાને જ. તેની દુનિયા ફક્ત “ઘર”માં જ પૂર્ણતા પામે છે. ઉમ્મરની વૃદ્ધિ સાથે તેનું વૌજોલિક જાન વધતું જાય છે, તે માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન સિવાય બીજા ઘણાના પરિચયમાં તે આવે છે અને પોતાના અનુભવે પોતાના અને પરાયણા બેઠ પાડે છે.

બાળક શીખવામાં તતજો રહે તો તેને માટે શિક્ષકને કોઈ જવાબદાર મળે છે. તે બાળક તમથી તદ્દન વેગળા છે. એક માળી ઉઠના વિંકસ માટે ચેત્ત્ર ખાતર, યોગ્ય જમીન અને જરૂરી પાણી પાડ યોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર કરે છે. તેવી જ રીતે શિક્ષક બાળકની જિજ્ઞાસારતિને પોષીને તેના વિકાસના માર્ગને સરળ બનાવે છે. બાળી વર્મના દરેક બાળકને શિક્ષક એક સમાન

ધોરણથી ષાઠ આપે છે. પરંતુ દરેક બાળકની મહત્વશક્તિ એકસરખી હોતી નથી, તેમની બુદ્ધિનો વિકાસ એક સરખો થયેલો હોતો નથી. તેથી જ આજે શિક્ષણની બાબતમાં સઘળે અસમાનતા જોવામાં આવે છે.

બાળક જે સમાજમાં રહેતો હોય તેના સામાજિક ચીતરિવાજો, બાળકની આર્થિક પરિસ્થિતિ, તે જે વાતાવરણમાં રહેતો હોય ત્યાંની પરિસ્થિતિ અને વંશાનુગત બુદ્ધિના બાબ તેના જીવનને ધરે છે.

બુદ્ધિશાળી બાળક બચપણથી જ અનુષ્ઠાન કૌશલ્ય દાખવી દેટલીક વાર શિક્ષકોને પણ મુશ્કેલી કરો દે છે અને ભવિષ્યના તેના ઉજ્જવળ ભવિની કલ્પના કરાવી દે છે. તેના દષ્ટિ, સ્વ. દિલકે સ્વ. ગોખલે, સ્વ. ગાંધીજી, સ્વ. રાજચંદ્રજી, તેમજ સ્વ. સુભાષચંદ્ર બોઝ, શ્રી. વીર જવાહર, શ્રી. સરદાર પટેલ વગેરે અનેકનાં જીવનચરિત્રો જોવાથી જણાઈ આવશે.

આપણો દેશ હવે સ્વતંત્ર છે. તેના ધર્યવાજોને દેશના બાળકોની ઉન્નતિ યાપતો જ દેશની આશ્રયી દર્શી રહે એ સત્ય સમજાતું જાય છે. ભારતનો આશીન કાળનો આયમેલો સુવર્ણયુગ ફરીથી પૂર્ણકાળે પ્રકાશે તે માટે બાળકોનાવર્ણમાં સરસર ખૂબ રસ લઈ રહી છે. ગામડે ગામડે એક પણ માણસ બહારગામ રહિત ન રહે તે માટે શ્રદ્ધામય શિક્ષણ ફરજિયાત બનવાતું છે. દેશનો દરેક યુવાન દેશનો સૈનિક બને અને તે માટે દરેક બાળકનાં શરીર સુંદર અને સુદઢ અને તે માટે ફરજિયાત લઘુકરી તાલીમ આપવા સરસર વિચારી રહી છે. તે પ્રયત્નસાધ્ય છે. પૈરપૈર ન્યારે દેશની જોલતનો ઉપયોગ વ્યક્તિગત સ્વાર્થને બદલે ભાવિ પ્રાંતને ધડવાના અર્થમાં થશે ત્યારે દેશનો સિતારો દુનિયાભરમાં ચમકતો થશે તે વાત ચોક્કસ જ છે.

આજનાં બાળકના ધડતરમાં સારા અગર માઠા સંસ્કારો સિંચવામાં સમાજ અને શિક્ષક કરતાં પણ બદલે વધુ ભાગ આજે રજૂ કરવામાં આવતી વિદ્યોએ લાગ્યો છે. મુલાતી અવરથામાં જાણે તે પ્રયત્ને આપખીચાંમણાં ફરી આપણી સાથે આપણાં બાળકોને એ નશો લાગે કરામો. પરંતુ આજનાં આપણા સ્વતંત્ર ભારતમાં એ પ્રેમલા-પ્રેમલીનાં ટાપલાં બાળકોને કહી જ બતાવી શકાય નહિ. તેને માટે તો વીરત્વની, સ્વદેશભક્તિની જાવનાના, કર્તવ્યનિષ્ઠા અને બલિદાનના આદર્શો રજૂ કરે તેવી પાર્તનાં ચલચિત્રો તૈયાર કરાવી ગામે ગામે સાળા-ઓમાં બાળકોને બતાવવામાં આવે તોજ આપણે મુલાતીના પંકમાંથી બહાર બાબ્યા એમ લેખાશે. બાકી તો આપણી માનસિક મુલાતી ન્યાં સુધી નીકળી નથી, બદલાઇ નથી ત્યાં સુધી તો આપણે અંગ્રેજોએ વારસામાં આપેલી મુલાતીના વારસદાર છીએ તેની જાણનાથી ના કહી શકાય તેમ નથી. જય હિંદ.

“બેટા! એક જ દીપ્ત પાણીનું દે, બસ એક જ દીપ્ત.” તાવમાં તરફતો મેધે લઈ જઈશ.

“બાપુ, વેદ ના પાડી મલા છે,” બેટાએ નરમાશથી જવાબ આપ્યો.

“ફક્ત એક જ દીપ્ત. મારો જીવ બદલ મુકાબ છે,” મેધાએ કરમરતી આંખો ફેરવતાં કહ્યું. જવાબ ન મળ્યો. બધે ક્ષતિ પથરાઈ હતી. અમાનનું સામાન્ય જાન્યું હતું. બદાર જવાનો પમરવ સંભળાયો.

“બેટા! હાર ના મેધતો. દુસ્લખનો બદલ લે છે,” બાપાએ, પમરવ સંભળી કહ્યું.

“બાપુ! તમ તમારે મુઠ જાન ને, હું હમણાં આરે (પાસે) જઈને આપું છું.”

મેધા અને ‘હિરા’ એ બાપદીકરા વચ્ચેનો પ્રેમ જાળ્યો હતો. હાલ તો સંસારમાં તેમનું ‘કોઇ નહેવું’. બાપ દીકરાની આશાએ જીવતો હતો. પહેલાં તો મેધાને પાંચ પુત્રો હતા પણ બધાં એક પછી એક શીરનિદાધીન થયા. આ એક જ બાકી રહેતો. પોતાનું સરંદર જનું બેઠને તેને લાગી આવ્યું અને તે બેટાની જોડે, “મારું બધું મધું પણ એક દાંજ અપ્યો.” આમ પ્રેમથી પોતાના પુત્રને ‘હિરા’ કહી બેલાવતો. તેના પર મેધાને અપાર મમતા હતી. સંતોચરચાટ મેધે હમણાં તાવમાં ટળવળતો હતો. ..

એ સમયે દિંદમાં ફેરફાર થોડો રમખાણ ચાલતું હતું. ‘જય દિંદ’ અને ‘જય પાકિસ્તાન’ના નાદો બધે ગૂંજતા હતા, છરીઓ ઉછળતી હતી, આગો પ્રગટતી હતી અને આ ફાની દુનિયા છોડીને જવા નિર્દોષ સોજાના આત્મનાદો હવામાં ઓસરતા જતા હતા.

બધા લોકો ખી મલા હતા. ધરતી બદાર નીકળતા એટલે સોજાના જાન બેખમમાં આવતા. ધેરથી નીકળેતો ‘માયુસ ન્યા સુધી’ જીવતો પાકો ન આવે ત્યાં સુધી બધાનાં મન લીંચાં રહેતાં. આવે સમયે જીવો પોતાના બાપને મૂકીને બદાર નીકળ્યો. ચારેકોર ક્ષતિ હતી.

‘જય દિંદ’ અથવા ‘જય પાકિસ્તાન’નો અવાજ ક્યારેક લીકતો હતો. સિપાઈની લાડીનો ઠગઠગ ક્યારેક, સંભળાતો હતો. ત્યાં દરથી ‘જય પાકિસ્તાન’નો કડક અવાજ આવ્યો. જીવાને પણ અવાજ ફરવાનું મન થયું. તેણે ‘જય દિંદ’નો જવાબ આપ્યો.

એ જળ નહિ વીંતી હોય ત્યાં 'અમ્ય'ના અવાજ સાથે છવે નીચે પડ્યો. તેના શરીરમાં ઝરીનો ઘા પડ્યો હતો, તેમાંથી લોહીની ખારા વહેવા લાગી. બાપુને રાડ પાડતો તે બેભાન બન્યો.

* * * * *

મેઘો તાવમાં તડફૂતો હતો. પોતાના બહાર ગયેલા પુત્રના જ વિચારમાં હતો. ફિલ કહેતું હતું કે 'કચક ખોટું' ચાપ છે, ડાબી આંખ ફરકી. અશુભની નિશાની વતી છે. મેઘાની અંગમાં અપકરતાની કુમરી પસરી. ત્યાં પોતાના નામની બૂમ ઝાંઝાળીને તે ચમક્યો. એ છવાનો અવાજ હતો.

"મારો છવો ક્યાં છે? એ મારી આરાનો તારડ" કહેતોક મેઘો ઊભો થઇને બહાર આવ્યો. ખડકી તરફ દોડ્યો, 'છવા'ની બૂમ અંધે ફેંકી પણ પડ્યા સિવાય કંઈ નહોતું. શરીરમાં તાવ પીકતો હતો. સક્રિય નહોતી, જેમ વખત જતો હતો તેમ હૃદયમાં ચીસ ઊઠવા લાગી.

'એક...જ...ટીપુ' પાણીનું ફરપી સમતો અવાજ આવ્યો. તે દિશામાં તે દોડ્યો, અને રસ્તામાં કંઈક અટવાતાં પડ્યો. એ હતો 'છવો'.

"જાણ છવો?" અધારામાં આંખો પહેળી કરીને જોવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો. "આ બીનું બીનું શું છે?" શરીર પર હાથ ફેરવીને જોયો. બધી સમજણ પડી ગઈ હતી. માથા પર જણે વજ્રપાત થયો. "શા માટે ત્યાં ગયો હતો? ના નહોતી પાડી?" આમ કહીને શરીર હચમચાવ્યું. "તરસ...પાણી...એક જ" છવાના હૃદયમાં એવો જાણે બોમ્બાતો ન હોય.

"છવા, એ છવા." જવાબ નહોતો. પણ અવાજથી બાબુબાબુના ત્રણમાર પાડોશીઓ બેસા થયા. પાડોશીઓએ અરેરાટી ઊઠી, અને મેઘા પર પ્રશ્નોની ઝડી વરસાવી મૂકી. મેઘા પાસે જવાબ નહોતો. એક પાડોશી બાપલ આવીને છવાને તપાસીને બોલ્યો, "હજી છવે છે; દવાખાને લઇ જાવ"

'પણ ત્યાં કોણ જારી?'

'મરાવું નથી', પાડોશીઓની વાણીમાર કૂટવા લાગી. આર્તા વચને મેઘાના હૃદયમાં ચીસ પાડતાં હતાં. દવાખાનું તો સામે હતું. પેલે પાર પાકિસ્તાની લતામાં લઈ જવું એટલે જીવ સંઘસંઘને મામલો.

'શું કામ મોકલ્યો? છુટ્ટામાં અક્કલ નહોતી કે આજ ક્યાંયે ઊતરને મોકલ્યો? એક પાડોશી તકૂમ્યો. પાડોશીઓ વિખેરતા હતા. છવાની હૃદયી મડીઓ હતી. મેઘાએ છવાને જાણ્યો અને આલ્યો પેલી પાર. દોટ મૂકતાં એ પોતાના પાંચ પુત્રો જે એકમાં મૂકા હતા તેને માફ કરવા લાગ્યો.

ચારેકર અંધારું હતું. રસ્તા ધુન્ધવતુ હતો. થોડે થોડે દૂર મ્યુનિસિપાલિટીના દીવાઓ બૂલતા હતા. ત્યાં દૂરથી 'જય પાકિસ્તાન'નો તાલ સંભળાયો. મેંમાને તેની પરવા નહોતી. ત્યાં સામેથી 'જય હિંદ'નો અવાજ આવ્યો.

ખલાસ. ગેરસમજમાં એક છત્રી આ મેંમાની પીઠ પર આવીને પડી અને મેંમે નીચે પડ્યો. લોહીની ધારા ચાલી અને ધૂળમાં મળતી જતી હતી. તે બેજાન બન્ને એક બની ઊઠ્યો, "મેંમા છવા, પાણીનું એક જ ટીપું દે; ખસ, એક જ ટીપું. છેલ્લો શ્વાસ લઇને તે ચિરશાંતિ પામ્યો.

દૂરથી વળી એક વાર 'જય હિંદ' અને 'જય પાકિસ્તાન'નો તાલ શું છ વાજ્યો.

(+મહાવીર મૃદના હસ્તક્ષિપ્ત અંક 'મુકુલ'માંથી)

સાગરને ઓળો

હાલભાઈ કાનહાલભાઈ લાકડા

ધોરણ સાતમું.

૨૦ મી ઓક્ટોબરે અમને વિદ્યાળીની રજા મળી. આ રજા ચાર અઠવાડિયાની હતી, અમે સર્વે વિદ્યાર્થીઓ પાતપોતાને ગમ ગયા. હું પણ મારે ગમ દમણ ગયો. સાથે મારા મિત્ર મુકુલ પણ હતો.

ખીખ ખાઈ ઘેર ગયા બાદ ખીખ જાતો તથા ઐતિહાસિક સંદેશો જોવાં ગયા દરી, પરંતુ હું તો દમણમાં જ રહ્યો. આ રજામાં આપણા હિન્દુ ધર્મના ધણા તહેવારો આવે છે. ખાસ વિદ્યાર્થીઓએ તે આનંદપૂર્વક ઉજવ્યા દરી. મેં પણ એમાં ઓછો આનંદ મેળવ્યો ન હતો. પરંતુ એના કરતાં તો મને અમારું વહાણ 'કાથીપ્રસાદ' હંકારવા જવામાં વધારે આનંદ પડ્યો હતો. એ આનંદ તોષ ચોર હતો. મારી ધણી વખતથી વહાણ હંકારવા જવાની ઇચ્છા હતી. જ્યારે અમારાં વહાણો હંકારાયા છે તે સમય દરમ્યાન, મારા અભ્યાસને લીધે મારે મારા ગામથી બહાર જ રહેવું પડતું હતું.

એ વહાણ દમણથી નવાગોલા ખાંદર જવાનું હતું. પિતાશીએ ટહેલને ૨૪ મી ઓક્ટોબરની રાતે ખાખાં મારે આમંત્રણ આપ્યું. અમે સૌએ ટહેલ સાથે ખાણું લીધું, આ સમયે મારું પણ નવાગોલા જવાનું નક્કી થયું. ટહેલ વિદાય લઇ ઘેર ગયા. અમારી બધી વસ્તુઓ તમાર હતી,

બાની રજ ન હોવા છતાં પિતાશ્રીએ કબૂલ રાખ્યું. એટલે અમે તૈયાર થયા. રખીની વહેલી સવારે અમે લાંબા, અમારા ટંડેલ પશુ આવી પહોંચ્યા. ટંડેલને ચોખ સદાક આપી ચાંદનો કરી નાંખીએ આપ્યું. એક નાની હોડીમાં બેસી અમે વઢાણુ પર ગયા. બધા ખલાસીઓ પણ આવી ગયા હતા. અમે વઢાણુ પર ચઢીને વઢાણુના તૂંક પર બેઠા.

ટંડેલે વઢાણુ પર ચઢતાં ખલાસીને લગેર ઉપાડવા હુકમ કર્યો. ખલાસીઓ એટી સાથે દોરડા ખેંચવા લાગ્યા. તેઓ અઘાવણી (દોરડા ખેંચતી વેળા ગવાતું ગીત) ગાતાં હતા. તેઓ પ્રભુને મદદ કરવા પ્રાર્થના કરતા હતા. એવામાં સૂર્યદેવે પૂર્વદિશામાં કિરણો ફેલાવ્યાં. ટંડેલની આસપાસ અતુસાર, ખલાસીઓએ ચઢીને છૂટા કર્યાં. એ સમયે સૂર્યરવા (ખીનીની લહેર) ગાયુ હતી. અમારાં વઢાણુ સાગરમાં ઝંપલાવ્યું. બીજી બાજુ પૂર્વમાં સૂર્યદેવે એનાં કિરણોથી વઢાણુને આસાં આપી રહ્યા હતા. આ વખતે 'દશ્ય પાણુ' સુંદર લાગતું હતું. વઢાણુના એક પછી એક એમ પંચ સદ ચઢવા લાગ્યા (બે મુખ્ય સદ, એક મીરજમ, એક દુરસલ, અને એક માલ) વઢાણુનો સુકાની હોઝાવન સાથે સુકાન પકડી બેઠો હતો. ખલાસીઓ બીજે ગામ જવા માટે ઉત્સુક જણાતા હતા, વઢાણુ દીવાદાંડી પાસેથી પસાર થતું. દીવાદાંડી પાસેના જ્વળ શુભેચ્છા વ્યક્ત કરતો લાગતો હતો. એવી જ રીતે વઢાણુ પર ફરકતો જ્વળ એનો આવધાર માની રહ્યો હતો.

વઢાણુ બારામાંથી સાગરમાં પ્રવેશ્યું. આ જગ્યાએ પાણીમાં ખૂબ લાંબી શીશુવળી રેખા દેખાવા લાગી. આ સમયે માત્ર પિતાશ્રી તથા સત્તાથી આપણ સાથે આવેલાં માણસો હોડીમાં બેઠાં અને તેમની શુભેચ્છા વ્યક્ત કરી પર તરફ રહ્યા ગયા. હવે સમુદ્રના નવા અનુભવો અમને થવા લાગ્યા. વઢાણુ ચાલતું હોય ત્યારે પાછળ પાણીમાં પટ્ટા પાડે છે એ જોવાની અરેખર ખૂબ મજા પડી. અમે બારાથી છ ચત્ર માહજ દૂર આવી ગયા ત્યાંથી બાર ખૂબ નાનું લાગતું હતું, અને ધરા તે દેખાતાં જ બધ થઇ ગયાં હતાં. બાજક પોતાના માતાના બોળામાં રમે તેમ અમારું વઢાણુ સમુદ્રના બોળામાં રમવા લાગ્યું. વાયુદેવ અમને દૂર દૂર હંકારી જતા હતા. ધીમે ધીમે બાર પશુ દેખાતું બધ થઈ ગયું. ચારે તરફ પાણી અને ઉપર આકાશ એ સિવાય બીજું કંઈ ન હતું, સુકાની સુકાની સુકાન આમ તેમ ફેરવી વઢાણુને આગળ ખપાવે જતો હતો. વઢાણુને પશુ પોતાનો સાથીદાર સમુદ્ર મળવાથી સરસ રીતે તે વધી જતું હતું.

બીજે દિવસે ચંદ્ર પૂર્ણ કલાએ પ્રકાસતો પૂર્વ દિશામાં આવ્યો. એક બાજુ સૂર્યદેવ ક્ષિતિજમાં અસ્તાયજે નહીં રહ્યા હતા અને બીજી બાજુ ચંદ્રનો ઉદય થયો હતો. આ સમયે પૂર્વ દિશા કંઈ દૂરી એ પશુ ચોડીવાર ન નાણી રોકાયું. આમ જવારે સાગર ઉપર હોઝાએ ત્યારે કુદસ્તો આનંદ માણી શકાય છે. ચોડી વારમાં સૂર્યદેવ ક્ષિતિજમાં ગળી ગયા, ચંદ્ર એના હાંડ શાંત પ્રકાશથી

સમુદ્રને ચક્રચકિત કરવા લાગ્યો. રાત્રી રમણીય ને શાંત હતી. અને આખો સમુદ્ર ચાંદીના રસ જેવો ખની ગયો હતો. આવા પાણી પર અમારું વહાણ સરતું હતું. આ વખતનું દૃશ્ય અતિ આદ્યાત્મક હતું. કોઈ કંઠાકાર હોય તો એનું ચિત્ર તૈયાર કરે અથવા કવિ કાવ્ય લખી નાખે, પરંતુ હું તો મારા દિલના ઉલ્લાસ એટલે જ સમાવીને બેસી રહ્યો. પાણીનાં મોજાંને લીધે ચંદ્રનો પ્રકાશ પાછો ફેંકતો હતો. હાલતાં પાણીનાં મોજાં પર નાચતાં ચંદ્રનાં કિરણો અગમગતા તારા સમા દેખાતા હતાં. કુદરતના ખેલો જ સાચો આનંદ પામી શકાય. સુખીજી જેવા શહેરના કૃત્રિમ જીવનમાં તે ક્યાંથી મળી શકે ?

દમણથી નવાગોવા જસોથી સાતસો માઈલ છે. અમે એટલી મજલ આઠ દિવસમાં કરી હતી. પવન અમારી તરફેણમાં હતો એટલે પહેલાં ચોટીય કળાકમાં તો અમે સુખીના બારા સુધી આવી ગયા હતા. બાકીના સાત દિવસોમાં અમારે કેટલેક રથો રોકાવું પડ્યું તો કેટલીક વાર પવનની અતુલ્યતા પ્રમાણે રાત્રે પણ વહાણ હંકારવામાં આવતું. રસ્તે અમને કેટલાંક વહાણો મળતાં, સ્વાધારણ રીતે તેમને સલામ પુછાય છે, “તમે ક્યાંથી આવો છો ?” હું બધું છું ? ક્યાં જવાના છો ?” “ખૂબ દૂરથી આવીએ છીએ અને ખળતો ભર્યો છે.” એમ રિવાજ પ્રમાણે જવાબ મળતો હતો. આઠ દિવસ પછી, અમે નવાગોવાના બારામાં સામન થયા. અમારા હવેનો પાર ન રહ્યો.

આમ, વહાણની આનંદભરી પહેલી મુસાફરીમાં મેં ઘણા અનુભવો મેળવ્યા. આનંદ એ જ જીવનસંગીત છે, એની પ્રાપ્તિ એ જ જીવનકલા છે. આવી મુસાફરી જીવનને કેટલું બધું સમૃદ્ધ બનાવે છે !

—X—

આપણો ધર્મ

બાળક બહુ ગપળી (active) હોય છે. એનું વિકાસ પામવા મથતું, મન તેમજ શરીર થનગનાટ કરી રહ્યાં હોય છે. શિક્ષક, માઆપ વગેરે સાથે એના એ થનગનાટનો વિરોધ ન કરતાં એને આર્થિકૃત થવા માટે યોગ્ય વાતાવરણ રજા કરી એને સાહ્યાય કરવી જોઈએ તેમજ હિસાહ આપવો જોઈએ, ઘણી વેળા બાળકને ‘શીખવી’ દેવાની જુસ્સીથી આપણે એને દગાવીને એના વિકાસનો અવરોધ કરીએ છીએ, બાળકની આંતરડી ઘણી વેળાં બોલી ઊઠે છે કે ‘મને બધું મારી બાતે જ કરવા દો.’

શ્રી. ધીરુભાઈ દેસાઈ,

“કેવો ગાંડો છોકરો!”

અંદુલાલ હેમરાજ બેરાઈ
ધીરજી પાંચમું.

ધણી વધી પહેલાંની વાત છે. રશિયા અને જાપાન વચ્ચે લાઘવકર મુદ્દા બેસાડાઈ હતું. બન્ને એક બીજાના કંઠા દુશ્મન બન્યા હતા. કાઈવિર જાપાની સૈન્યે રશિયા પર આક્રમણ કરતાં, તો કોઈ વાર રશિયન સૈન્યે જાપાન પર આક્રમણ કરતાં. આ રીતે બન્ને-વચ્ચે સંઘાતલીલા રમાઈ રહી હતી.

રશિયામાં પર્વતની તલેટીએ એક નાનું સુંદર ગામડું વસેલું હતું. ત્યાં કેટલાંક રશિયન કુટુંબો રહેતા હતાં. આ ગામડામાં રશિયન સૈન્યનું મુખ્ય સંખ્યામાં આગળું હતું. જાપાની સૈન્યે કેટલાંય વખતથી આ મુખ્ય કાબજે કરવા પ્રયત્ન કરતા હતાં. પરંતુ રશિયન સૈન્યે તેમને ખૂબ બહાદુરીથી પાછા ટેલતા હતાં. આ રીતે જાપાનીએ નિષ્ફળ જતા.

ગામડામાં વસતાં કુટુંબોમાં એક બરવાડાનું સુખી કુટુંબ પણ રહેલું હતું. આ કુટુંબમાં કુલ પંચ માણસો હતા. તેમાં એક નાનો બારેક વર્ષનો છોકરો પણ હતો. આ છોકરો આખા કુટુંબમાં સૌથી સાડો હતો. તેના લટકાથી સૌ મુગ્ધ બનતા. તેના ખાતખાતથી સૌ હસતા. આ રીતે આ છોકરો આખા કુટુંબમાં ખાતીતો ચર્ચ પડ્યો હતો.

સવાર પડે, સૂઈ જીગે અને પિતા ચેતાના પુત્ર સાથે ગાયો તેમજ બીજા પ્રાણીઓ ચરાવવા પહાડ પર ચડે. કુદરતના ખોળે ઘીરેલો આ છોકરો ખરેખર મનખૂત અને સુંદર હતો. તેના કંઈમાં કુદરતે ખરેખર સુંદર સંગીત મૂક્યું હતું કુદરતે તેને તિક્ષ્ણ હૃદિ આપી હતી. આટલો અનુભવી આ છોકરો એના પિતાને ખૂબ જ ઉપયોગમાં આવતો.

હવે તો તે પંદર વર્ષનો થયો. સવાર પડે અને આ છોકરો હવે એકસો જ ગાયો ચરાવવા જવા લાગ્યો. ગ્રામીણ ગામોએ બેસી બસીને બહારે બોલેથી જાતજાતના અવાજો કાઢવા લાગ્યો. ગાયોને કેમ પાછી બોલાવવી, પક્ષીઓના અવાજો બોલેથી કેમ કાઢવા તેના તે અભ્યાસી થયો. કોઈ જગ્યાએથી કોણેલ દહીંકે તો તરત જ તે પણ તેના જોવા જ આવજા કાઢતો. ત્યારે કોણેલ પણ કોંક બીચી નીચી કરી જોતી કે ‘આ વળી કોનો અવાજ હતો?’ એવે કોણેલને પણ મુગ્ધ બનાવે એવો તેનો કંઈ હતો.

એમાંનું બેસે અને મોર દહીંકા કરે. ત્યારે તે પણ તેવી જ જાતના દહીંકા બોલાવતો. સાત

પડે કે પુનઃકે આમચીક્રિયાના અવાજને કરી લેવાને તે મનાવતો. જ્યાં આ ઊંકરો પડેો જ રમતિયાળ અને કસાયેલો બન્યો, તે પોતાના પિતા પાસેથી ફક્ત લખતા, વાંચતા જ શીખ્યો. તેના હિલમાં દેશાભિમાન રેડા ચડ્યું. દેશ માટે ચરી શીટવાની તેનામાં દિગ્ભત આવી.

વખત જતાં તેણે તે ગામને સૈન્યમથકે જઈ સૈનિક તરીકે પોતાનું નામ નોંધાવ્યું. ત્યાંના વડાએ તેને પૂછ્યું કે 'તું' આટલો નાનો વળી સૈનિક તરીકે શું કામ કરી શકીશ?' ત્યારે તેણે દિગ્ભંતભરે કહ્યું કે 'મારાથી જેટલું કામ' થઈ શકશે તેટલું કામ' કરવા હું હંમેશાં તત્પર બનીશ.' પેલા વડાએ આ ઊંકરોની આટલી દિગ્ભત અને હુદ્દિ-ભેદ કઈ કામ લાગશે એમ ધારી તેનું નામ નોંધ્યું.

વખત જતાં, એક દિવસ જાપાની સૈન્યો આ ગામમાં પર ચઢી આવ્યાં. એમિતા હુમલાયાં. સૌ નાસભાગ કરવા લાગ્યા, લગ્નની સીડી વાગી, માથના સૈનિકોએ જાહેર ક્યુ' કે 'સૌ' કુટુંબો આ પહોડ પાછા આપ્યાં જતાં, નદિનાર તમારા જાન લાવમાં છે.' ધોરી વારે સારૂ ગામનું ગામ ઉત્તરમાં બન્યું. સૌ જાન ખચાવવા પહોડ લાડી દેડ્યા.

સૈનિકોમાં પેલો ઊંકરો પણ કામ કરી રહ્યો હતો. તેણે સર્ સૈનિકોને કહ્યું કે તમે સૌ પણ ત્યાં ગામના જાઓ. જાપાની સૈન્યો મેટી સંખ્યામાં છે અને આપણે થોડા છીએ, પણ ત્યારે હું મોરના દહકા બોલાવું ત્યારે તમે તરત જ આવી, જાપાનીઝ સૈન્યો પર તૂટી પડાને. ખીમ દહકા પર ધ્યાન ન આપજો. મારી શીકર ન કરો.

આખું રશિયન સૈન્ય પહોડ પાછા શિસ્તમદ ઊભું. જાપાનીઝ બૂખ્યા વરુઓની જેમ ગામમાં પર તૂટી પડ્યા. પરંતુ આખા ગામમાં કેમ માણસનું નામનિશાન નહિ. ક્યાંક અવાજ નથી, ક્યાંક પશુઓ દેખાતાં નથી, ક્યાંક માણસ દેખાતા નથી. આ બધું ભેઈ જાપાનીઝો સમજી ગયા કે રશિયન સૈન્ય એતીને પહોંચેથી જ નાસી ગયું છે. જાપાનીઝ સરદારે પોતાના સૈન્યને ઊભું રાખ્યું અને બેસવા માટે રજા આપી.

પેલો ઊંકરો ક્યારનો આ બધું ભેઈ રહ્યો હતો કે જાપાનીઝો શું કરી રહ્યા છે. અતિ તેણે કોણસના દહકા બોલાવવા માંડ્યા. કેટલાક જાપાનીઝો અમકયા કે 'આવા વેરાનમાં કોણ કપાઈ?' પછી તો ઊંકરો ઝડ પર ભેટી ખૂબ જોરથી દહકાઓ કરવા લાગ્યો. ત્યારે જાપાનીઝોની નજર ઉપર ગઈ કે આ કોણ નથી પણ કેમ ઊંકરો અવાજ કરે છે ત્યારે તેઓએ તેને નીચે જીતવાની પ્રયાસ કરી અને તે એક જ રૂંદે સામે આવી બેઠો.

જાપાનીઝ સરદારે તેને રશિયન લાપાસા પૂછ્યું કે મામતા લોકો ક્યાં ગયા છે ? ત્યારે તેણે આસ્તેથી શિયાળના જેવો અવાજ કહ્યો અને બધા જાપાનીઝો હસવા લાગ્યા. ૧૧ીં પેલાએ પૂછ્યું કે 'રશિયન સૈન્ય ક્યાં ગયું' છે ? ત્યારે છોકરાએ કાપકતો લાગી દહાકા કર્યો, ત્યારે 'બધા સમજ્યા કે આ કોઇ ગણિ છોકરો લાગે છે. ચાલો, આપણે પાછા ફરીએ, ફરી ગેડો જોઇ ચકાસ કરશું' અને તેઓ ઉજ્જડ મામતા રસ્તે પાછા ફરવા તૈયાર થયા. તેમની આંધ્ર અધૂરી જ રહી. મોટી મોટી આશાના કિંદલા જમીનદોસ્ત બન્યા અને તેઓએ પીછે ફર્ય શરૂ કરી.

ત્યાં તો પેલા છોકરાએ જોર જોરથી કાપલના દહાકા બોલાવ્યા અને હાથ ઊંચો કરી જાણે જાપાનીઝ સૈન્યને વિદાય આપતો હોય તેવા રૂખાવા કરવા લાગ્યો. જાપાનીઝો હસતાં હસતાં જવા લાગ્યા. પછી તો કોઇ તેની આગે જોતું પણ નહિ. તેઓ તો એમ જ સમજ્યા કે આ કોઈ ગણિ છે તેથી સૌ તેને અહીં મૂકી ગયા છે.

જાપાનીઝ સૈન્ય પહોંચ્યાં ગોઠે દૂર ગયું કે તરત જ પેલા છોકરો નિરાની મુજબ જોર જોરથી બેદરના દહાકા કરવા લાગ્યો. પહોંચ પાછળ સંતોષેયુ' રશિયન સૈન્ય સુપર્યાપ બદાર નીકળ્યું અને આસ્તેથી પીછે હટ કરી રહેલા જાપાનીઝ સૈન્ય પર તૂટી પડ્યું અને ખૂનખાર લડાઇ થવા લાગી. આખરે જાપાનીઝ સૈન્ય હાર્યું અને શરૂએ આવ્યું. રશિયનોનો વિજય થયો. કાનાથી ? પેલા ગાંડા છોકરાથી જ ! કેવો ગણિ છોકરો !

તૂટેલું

મહેસાણા સ્થાપના નાયક,
ધારણ હજી.

"તૂટેલું" શબ્દ જોતાજ ધણીને એમ થયું કે આ કોઈક પ્રેમની નિગત પર લખેલો લેખ હશે, પરંતુ એવું નથી. પાંચ છ મિત્રો હતા. તેમની મૈત્રી એવી હતી કે કોઈની પણ દિવસ નહોતો કે જે એ લોકોની મિત્રાચારી પર કરી ખાલગાડી શકે.

ફ્રેન્ડી કોને કહેવી ? અંગ્રેજીમાં કહ્યું છે, કે "A Friend in need is a friend indeed." એ જ પ્રમાણે દુઃખ વખતે જે મદદ કરે તે જ ખરો મિત્ર. અમિત્રમ્ય કૃતઃ કુલમ્ । એ નિયમને અનુસરીને ફરકને મિત્ર તો હોવાજ જોઈએ. મુજબતીમાં કહેવત છે, "સોખત તેની અસર." એટલે મિત્ર એવા હોવા જોઈએ કે જેની પાસેથી આપણને કંઈક નવું મળવાયું મળે.

આપણા કરતાં તે મોટા કે નાના હોય તે પણ તેની પાસેથી કોઈક પણ અદ્યક્ષ કરવાનું હોય છે જ. દરેકમાં કોઈક તો સારો ગુણ હોય છે જ. સારા ગુણો અદ્યક્ષ કરી તેને જીવનમાં ઊતારવા અપાત કરવો જોઈએ.

પાંચ છ મિત્રોની આ ટૂંકડી હતી. બધાં એકબીજાથી મઠી ગળ્યે જોવા હતા. તેમાં જે બધાંથી મોટા હતા તેને તેમણે 'દાદા'નું 'વદાનસોલુ' ઉપનામ આપ્યું; હવે અને નાનાને 'બાબો' કહેતા હતા. દાદા ને બાબાની જોડી કાઢી અનૈક હતી. બંનેનાં દિલો એક થયાં હતાં. દાદા થોડા વખતમાં જ ટૂંકડી સાથે જોડાયા હતા. બધા મિત્રોનો પરિચય એમણે મેળવ્યો નહોતો. પરંતુ બાબાનો એને સારો પારચય હતો અને એટલા જ ખાતર એ આ ટૂંકડી સાથે જોડાયા હતા.

સૂર્યોદય થયો. મૈત્રીરૂપી દેવી વિમાનમાં ઊડીને આ પોતાના સુખી દિવસો વિતાવવા લાગ્યા. સૂર્યોદય થયા પછી જેમ જેમ સૂર્ય પ્રખર થતો ગયો છે તેમ તેમ આ મિત્રોની મૈત્રી પણ પ્રખર થઈ મક્ક એકબીજાને જોવા વગર ખાલ પણ નહિ. દિવસમાં આ ટૂંકડી એક વખત તો બેગી થયેલી જ અને તે વખતે કાંઈ ચોર આનંદ જામે.

આ ટૂંકડીની છાંય કોઈને પણ પાપ એમાં નવાજ નથી. પરંતુ કોઈની જોસવાની દિંમત ચાલે નહિ. જાણ્યો બધાં જોશે; પરંતુ દાંથીની પાછળ હજારો દૂરનાં બસ બસ કરે તેમાં દાંથીનું શું જાય ? એમ આ સોડો આપ આઝા કાન કરીને ચાલ્યા ગયા. કોઈને જવાબ જ આપે નહિ. "ન જોશ્યામાં નવ ગુણ" એ પ્રમાણે શાંત ચિત્તે સાંભળ્યા કરે.

નહીના પાણીના તટ પર મૈત્રીરૂપી નાવ ચાલી જતી હતી, ધીમી ધીમી ગતિએ હોડી આગળ અને આગળ જતી હતી. હજારો નાનાં મોટાં મોજાઓને મદ્યા વગર તે પ્રગતિ સાધી રહી હતી.

માણસને અનેક પરીણામોથી પસાર થવું પડે છે. કુદરત મનુષ્યની પરીણા પરીએ અને પહે લે છે. પરંતુ દિંમતથી માણસ એનો સામનો કરે તો તે સહેલાઈથી પાર થઈ શકે છે અને જો તે એનો માર્ગ ચૂકે તો તેને માટે આ પૃથ્વી પર રહેવા માટે રચાયેલું પણ નથી. દુઃખમાં દિંમત રાખી તેને સામનો કરવો એજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. માણીના આરામી મહત્ત સુખ પછી દુઃખ આત્મા જ કરે છે.

આ મિત્રોને પણ અનેક પરીણામોથી પસાર થવું પડ્યું. દિંમત ન હારતાં એમણે મુશ્કેલીનો સામનો કર્યો. આમાંથી એક મિત્ર છોટા પડી ગયો, એટલે પાંચ જ મિત્રો રહ્યાં. 'ચંચ ત્વાં પરમેશ્વર' એમ માની અમે અમારા વિષ્ણુ પડેલા મિત્રને આસ્વાસન આપી વસંતી વિદાય લીધી.

મૈત્રીનો આ તેજસ્વી દીપક જળી રહ્યો હતો. અત્યારે એનો મધ્યાહ્ન હતો. પૂર્ણ રીતે આ દીપક પોતાની જ્યોતથી પ્રકાશ આપી રહ્યો હતો. હંમેશાં માણસ પર સુખ આવે ત્યારે સામદું જ આવે છે, અને તેની જ રીતે દુઃખ પણ એકી સાથે જ આવે છે. બાળા અને ઘણી પ્રીતિ અખૂટ જાગી હતી. સમુદ્રને પાર કરી સ્વર્ગમાં જવાની તેમની તૈયારી હતી. આશા અમર છે, એને લીધે આશા રાખી આ મિત્રો દિવસો ગુજરે રાખતા હતા.

એક દિવસ એવો આવ્યો, કે જે દિવસે બીજા એ મિત્રો પણ વિખૂટા પડ્યા. એક બાજુ આમ અવારું થતું હતું. પરંતુ હીવા પાછળ અવારુંજ હોય છે, પારકાની છાંયને લીધે આ મિત્રો ભોળવાયા, બીજાએએ આ લોકોને ચડાવ્યા. અમારા વિષે એટું એટું બેરબુદ એટલે ભોળાપણને લીધે આ મિત્રો તેમની જાળમાં ફસાયા અને અમૂઢી મૈત્રીનો તેમણે ત્યાગ કર્યો. સંતોષસુખ માનીને દિંમતથી અમે સહન કર્યું. પોતાની આ અવધા બાપ મરી જાય અને જેટલું લાગે તેટલું જ આજે અમને લાગ્યું. અશ્રુથી આંખ બરાઈ મળી. મુશળવાર વરસાદ આંખમાંથી વરસ્યો, આંખો ખંધ પડી મળી. વિચારમાં ને વિચારમાં થોડા દિવસો ગુળ્યાં, શું કરવું તેની સમજ પડતી નહોતી. છંપવને કંપો આપતાં પણ દર લાગે. પાછો વિચાર કર્યો કે ત્રિપુટીએ મૈત્રી જારી રાખવી. અસ્તવ્યસ્ત ચલાવી અણી પર દત્તા પરંતુ સરહાર વસ્તુભાઈની માફક ઘણી અફસ હોડી અને ત્રણે જણે સંપીને ચાલી મૈત્રીરૂપી દીપકને વધારે પ્રગતિથી લઈ જવાની ધમકા રાખી, સ્વપ્ના માર્ગ પર અપાણ કર્યું. મૈત્રીરૂપી હોડી ચાલી જતી હતી, નદીને પાર કરી સંગમ પાસે આવી. દરિયો વિકરાળ દેખાતો હતો. દિંમત આલતી ન હતી. નદી અને દરિયાના સંગમ આગળ તોફાન હોવાથી વિચારને ચગડોળે આ લોકો ચડ્યા. આગળ જવું કે ન જવું. એકવાર સ્વપ્નો માર્ગ લઈ તેને મૂકી દેવો એ પણ ચોગ્ગ ન હતું. સ્વપ્નો માર્ગ કહીથી ભરેલો છે. એ માર્ગમાં આનંદ માણવા મુશ્કેલ નથી. પરંતુ ત્યારે આ માર્ગને છિપરે પહોંચીએ છીએ ત્યારે રાત્રિયત સુખ મેળવીએ છીએ. આથી આ જ માર્ગ અપાણ કરવાનો એમણે પણ વિચાર કર્યો.

ત્રિપુટી દિવસે દિવસે પ્રગાત સાધી રહી હતી. સંગમ આગળ હોડી વમળમાં ફસાઈ. મહા-મહેનત કરવા છતાં પણ નીકળી ન શકી. આખરે એક મથો! ક્યાં મથો? શું થયું? તેની સમજ પડતી નહોતી. આ મારે મથો તેની પણ ખબર નહોતી. કારણ જાણવાજ ન મળ્યું. ઘાંટાની આંખમાં અશ્રુ ઊભરાયા. ગતરમંદિા વાદ આગ્યાં. છમાંથી ફૂટા દવે બે જ રજા હતા. એકને ખોડ નહિ. પરંતુ આર આર મિત્રોને વળાવ્યા પછી, મિત્રને લાગે જ એમાં કંઈ અતિશયોક્તિભર્યું નથી. હાહ રડ્યા. ખૂબ રડ્યા. દુઃખસાગર તેમજ શોકસાગરમાં તે ડૂબ્યા. શોકમરત હૃદયે હાહા બાબા પાસે ગયા. વાતો કરી. બંને ધૂસકે ધૂસકે રડ્યા લાગ્યા. અંધને સમજ પડતી નહોતી કે શું થયું. દુઃખયા

ધેરાયેલું એમનું બારી હૃદય ખોલી શકતું નહોતું.. માણસો સમજાવવા લાગ્યા. પરંતુ કોઈની વાત એમને ગળે ન ઉતરી. રૂદન બનાવીને છૂંકે એક મોટું દયિયાર આપ્યું છે. રડ્યા પછી માણસનું હૃદય હલકું થાય છે. આંસુ સારવાં બાંધ કરી શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. હજી એ છે એમ માની આગળ પ્રગતિ સાધવા માંડી. દાદા હૃદયિયાર ખરા. એમને પ્રતીતિ થઈ ગઈ કે આ એ મિત્રો પણ એક દિવસ છૂટા પડવાના છે. શોકમાં ને શોકમાં કિવસો પસાર થવા લાગ્યા.

સંગમને વચવી પ્રધાત સાગરમાં વાર્તાવિહારે હોડીએ પ્રગતિ સાધી. દાદા ને બાબાની નેડી નાખી હતી. પરંતુ બંને શોકમય રહેતા હતા. ગતરમરણો પાદ લાવી લાવીને આંસુ સારતા હતા. હિંમત રાખી આગળ પ્રયાણ કરું.

પ્રસંગ જતા—વખત જતા—જનિતાં હૃદય ખાલી થઈ ગયાં. બંને, બહુ એકબીજાથી જુદા પડ્યા લાગ્યા. પરંતુ દાદા એમ છોડે તેમ ન હતા. દાદાએ બાબાને ખૂબ સમજાવ્યો. મૈત્રીરૂપી કળશ અખંડ રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

હજી ખીમ માણસોને આ નેડીની અદેખાઈ વ્યાપતી હતી. દાદા પાસે બેસવાની કોઈની હિંમત નહોતી; પરંતુ તેમણે કોળા બાબા પાસે આવીને, દાદા વિરુદ્ધ કાન જાહેરવા માંડ્યા. બાબાને કંઈ પણ અસર થતી નહોતી. પરંતુ બોલું બાળક કેટલું સદન કરે? બાબો સદન ન કરી શક્યો. તે વિચારસાગરમાં ડૂબ્યો. દાદા પાસે તે ફાડી મથે. પરંતુ દાદાને પણ જૂત વારાણ હતું. પૂતળાની માફક બંને જીસા હતા, બેલતા નહોતા, જીભ હેપડતી નહોતી. હૃદય જરાઈ આવવાથી દાદા રડી પડ્યા.

બાબાની સ્થિતિ જુદી થઈ. તેણે દાદાને કહું વચનો કહી તેને હલકા પાડ્યો. પ્રધાત સાગરને વિતાવી હોડી ભયંકર મોગન-મોગી અધઝાને ધમાકેજ થતી હતી. તે ગુસ્સા મધ્યબિન્દુ ગુમાવવાની અણી પર હતી, અને આખરે——થુમાબુ. કહું વચનો કહી મોગન-મોગે નાદાને ઉમ બનાવ્યા. કોષાયમાન થઈ બાબાને પણ તેટલા જ જોરથી કહું વચનો તેમણે કહ્યાં. બંનેની મિત્રાચારી તૂટી. હોડી ડૂબી મઈ. કવિએ ગાયું છે.

“દોડો કાંચો ટૂંકતાં, મન બાંધું કવેશુ

મોતી કાંચુ પીધતાં, નદિ સાંધો નદિ રેશુ.”

હૃદય તૂટ્યાં. વમળમાં ફસાયેલી હોડી સદાને માટે દરિયામાં ડૂબી મઈ. ખસાખ વચનોથી તૂટેલાં હૃદયો એક ન થઈ શક્યાં, ધીરે ધીરે છર્ચાઓ એક પણ મિત્ર ને રહ્યો.

દાદાએ વિચાર કર્યો, પરંતુ પાણી વઘી ગયા પછી ખાજ બાંધવાનો અર્થ નથી. દાદાને ખતાવો થયો. દાદાનું સ્વપ્ન ખરું પડ્યું. હૃદય લાંઘ્યું. દાદા રડ્યા. વૃદ્ધો હૃદયે, દાદાએ બીજાનાં હૃદયને પણ તોડ્યા. દાદાનું વૃદ્ધ હૃદય.....

કૃષિર ! શું મિત્રો વચ્ચે આકુળ બને છે ? મિત્રો હોય તો એવા હૃદય કે જે મેત્રીશી કળશ સદાકાળ અલગ રાખે.

એક યાદગાર અકસ્માત

વનરાજ ચરણદાસ ટોપરાણી
ધોરણ સાતમું.

પ્રભાત થયું. સૂરજદા ધીરે ધીરે ઉપર આવવા લાગ્યા. હું મથારી તણ ઊભો થયો. દાદાનું પાણી ઇન્સાદિતું કામ પતાવી હું આ પીવા બેઠો અને There's many a slip between the cup and the lip પ્રમાણે, હું જેવો રકાબીને હોઠે અડાડવા મથો તે જ વખતે ટપાલી આવી અને તાર આપી મથો અને હું રકાબી નીચે મૂકી તાર વાંચવા બેઠો. માઠું હૃદય ધમકવા લાગ્યું. હું જલદીથી તાર વાંચવા બેઠો. તેમાં મને કલકત્તા આવવા લાગ્યું હતું. મેં તારની પહેલિ ઉપર સહી કરી. મેં નોંધરતે નાના માટે પાણી કાઢવા કહ્યું અને કડપથી ચા પી લઈ મેં બેગવિસ્તર તૈયાર કર્યા. આરા નસીબે મારા એક મિત્ર પણ કલકત્તા જવાના હતા અને તેમની સાથે મને જગ્યા મળી ગઈ.

હું વિમાનઘર પર પહોંચ્યો. વિમાનઘર પર બીજા ધણી નાનાં મોટાં વિમાનો હતાં. ત્યાં એક સુશોભિત ઉપવન હતું. તેમાં સુંદર રંગબેરંગી ફુલો હતાં. ધણા મધુકેસો તેમાંથી મધુપાન કરતા હતા. તે ફુલોની સુગંધ નાકને અને તેના રંગ આંખને આનંદ આપતાં હતાં. ત્યાં મેં રાસબરી વડે જીવને પણ સંતોષ આપ્યો. થોડા વખતમાં મને ત્યાંની ઍક્સિસમાં બોલાવવામાં આવ્યો ત્યાં મારા સામાન ઉપર તે વિમાન કંપનીને વિલ્લો મરાયો. ત્યાર પછી મને વિમાનમાં દાખલ થવા કહેવામાં આવ્યું અને મેં તે પ્રમાણે કર્યું. હું ખારી પાસેની સીટ ઉપર બેઠો. થોડી વારમાં ધુ...ર...ર...ર અવાજ કરી, થોડા આંટા મારી બોમ્બમાં તે ચઢવા લાગ્યું. થોડી વારમાં અને વાદળો ઉપર સવાર થઈ ગયા.

આકાશ સ્વચ્છ હતું. એક પણ વાદળ આકાશમાં ન હતું. તેથી અમારું વિમાન સરસાદ કરતું અડચણ વિના જઈ રહ્યું હતું. તેથી અમને બધા ઉતાર્યોને તેમજ પાછોડાને એમ હતું કે

અમે કલકત્તા વખતસર પહોંચી જઈશું. પણ આજુસુઝુ' ધાધુ' ક'ઈ થાય છે ?

થોડી વારમાં હજાર નેત્રવાળો ઈંદ્ર પોતાનાં વાહનોએની સવારી લઈને અમારા તરફ ચડી આવતો જણાયો. સંવ'નાં કંઠજો તેમના ઉપર પડવાને લીધે વાહનો રૂપેરી લાગતાં હતાં. પાછલોટના મોઢા ઉપર વિષાદ છાંયેલો જોઈને બધા ઉતારાઓમાં પશુ મલતરત ફેલાયો અને થોડા વખતમાં જ નોંસથી પવન ધુ'કવા લાગ્યો, વિમાન ડગમગવા લાગ્યું. સાથે સાથે પાછલોટ અને ઉતારાઓનું દિલ પશુ ડગમગવા લાગ્યું. આખરે નોંસથી ફૂંકતા વ'તિગિયાએ આકર્ષે સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. પાછલોટ વિમાન કઈ તરફ જતું હતું તેવું અતુમાન ન કરી શક્યો. વળી સ્થમે એટલું બધું અંધાર ફેલાઈ ગયું હતું કે સામે શું છે તે પણ સમજી શકાતું ન હતું. વિકાળ કુદરત સામે અમારું એ બચકડું વિમાન પધારે વખત સુધી ન ટકી શક્યું અને જોરથી ફૂંકતા પવનને લીધે ચક્ર ચક્ર ફરવા લાગ્યું, તેથી પાછલોટ સમતોલપણું ન જાળવી શક્યો. વિમાન નીચે ને નીચે આવતું ગયું. અને આખરે રેતીમાં પડકાઈ પડ્યું. અને બધા જોવાન બની મયા, હું તે અવરયામાં કેટલી વાર રહ્યો તેની અને ખખર નથી, પણ અંધારે અંધારે કલાક રહ્યો હોઈશ. પછી હું મદામહેનતે ઊભો થયો. મેં ખારીમાંથી જોયું તો ક્ષુદ્ર સ્વચ્છ આસમાની આકાશ મારી નજરે પડ્યું. પણ તે સૌંદર્ય જોવાનો મને વખત ન હતો. હું જલદીથી ખારીમાંથી કૂંદા મારી વિમાનની બહાર કૂડી પડ્યો, મને સખત જૂખ લાગી હતી. મેં આસપાસ નજર કરી, તો ચારે તરફ માત્ર રેતીના જ હાથ ન થયાં. પછી મેં વિમાન તરફ નજર કરી તો તે રેતીમાં ધૂસી ગયું હતું. પછી હું ખારી વારે પાછો વિમાનમાં ગયો. મેં આજુબાજુ નજર ફરી તો બધાય ઉતારાઓ ચૂર્ણમાં નજરે પડ્યા. મેં તોટર બેગમાંથી થોડું પાણી કાઢી બધા ઉતારાઓનાં થોડાં ઉપર છંટકું. આથી કેટલાકની ચૂર્ણ વળી અને તેઓ ઊભા થયા. અમારે અંગે ઉત્તરણ પડ્યા હતા. છતાં અમે મદામહેનતે રેતીમાં ધૂસી ગયેલા વિમાનનો આગસો ભાગ બહાર કાઢ્યો. આથી જે વિમાનનો પાછલો ભાગ જમીન ઉપર પડ્યો અને વિમાન સીધું ચઈ ગયું. તેનો આગસો ભાગ તૂટી ગયો હતો. અમે પાછલોટની તપાસ કરી, તો ત્રણ પાછલોટમાંથી એક મરી ગયો હતો. બીજાને ખોપરીમાં જોડો જખમ થયો હોવાથી તેની પણ છવ-વાલી આંધા ન હતી. પણ ત્રીજો બચી જ્ય તેથી રિષિતમાં હતો. ધણી સારવાર કરી છતાં બીજો પાછલોટ બચ્યો નહીં, અને અમને કુખમાં છોડી તે પરલોકમાં ગયો. મને થોડું થોડું અગ્રેજ આવડતું હતું, તેથી મેં પાછલોટ પાછળથી વિમાન બાજતની સવ' હડાકત મેળવી લીધી. તેણે વાયરલેસ તરફ આંખળી ચીંધી, એટલે તે શું કહેવા માંડતો હતો તે હું જાણી ગયો અને મેં વાયરલેસ હાથમાં લીધું. મને પહેલાં કંઈ પણ ખબર મડી નહીં. પણ પાછળથી ધણી મહેનત પછી હું વાયરલેસમાં બોલ્યો, “અમારું વિમાન તૂટી પડ્યું છે, ત્રાટે જલદી આવો.” અકંઠા કલાકમાં પાસેનાં વિમાનવર-પરથી જે વિમાનો આવી પહોંચ્યાં તેમણે વધુ સમય ન બચાડતાં, બાબલ માણસોને પાસેનાં વિમાની મથક પર અસેડ્યા અને ત્યાંથી અમને દોરિષ્ટલમાં લઈ જવામાં આવ્યા.

મેં કલકતા તાર કરી મારા મિત્રને બધી બાબતોથી વાકેફ થયાં. કલકતાથી મારા મિત્રે મને ત્યાં આવવા તાર કર્યો. પણ હોકરે મારી તબિયત મંજીર હોવાથી, મને જવાની ના પાડી. આજરે એક મહિના પછી મને હોટલ કોવામાં બાબતો અને હું કલકતા ગયો.

હજી હું વિમાન બેઠું છું ત્યારે મને લે પ્રસંગ થાડ આવે છે અને મને બચાવી લેવા માટે હું પ્રભુનો પાઠ માનું છું.

અપાઠની રાત

દિનકરરાય દુલકાણા રાવલ

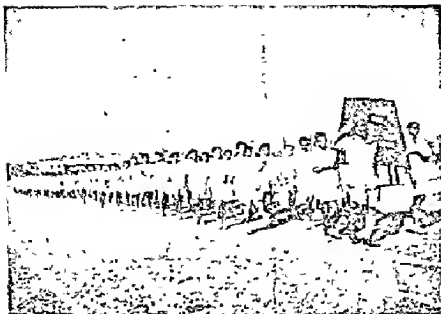
ધોરણ હાઈ.

પ્રધુર રજની હતી. માંહનીના દિવસો હતા. ચંદ્ર હજી પૂરો વિકસિત થયો ન હતો. તારા પણ હજી પૂરે પહોરમાં ખીલ્યા ન હતા, એ સમયે, મગનમાં અચાનકે કોઈ ચઢી બાબતું, ચંદ્ર અને સુતારકમંડળોનાં ઠામણ કરીને આવ્યા ત્યારસાથે આક્રમણનો સામનો ન કરી શક્યા અને દુર્બાળ મર્યાદા.

ધીરે ધીરે આ આક્રમણ વધતું ગયું અને આખરે સમસ્ત મગનમાં પોતાનું સામ્રાજ્ય તેણે જમાવ્યું. ચંદ્ર અને તારકમંડળોને તેણે પૃથ્વીથી દૂર કર્યાં. પૃથ્વીથી આ વિશેષ સહન ન થયો, એને આ આક્રમણ ધણુંજ કઠણ લાગ્યું પણ પેતે લાગ્યાર હતી. આજે એ વિશેષાગિની બની હતી. એને મહેલા દિવસો થાડ આવવા લાગ્યા. ત્યારે ચંદ્ર તો મગનમાં વિહરતો અને રૂપેરી પછેડીમાં પૃથ્વીને જોઈ એ ફક્ત હારખ જ કરતો. પૃથ્વીનું મન એ ચંદ્ર હારખથી આનંદમાં આવ્યો હતું અને એને નીરખવામાં જ, એનું મૃદુહાસ્ય ઝીલવામાં જ પૃથ્વીની આખી રાત્રી વકી જતી. પણ હવે એ દિવસો ફરી આવશે નહિ એનેજ વિચાર પૃથ્વી કરતી હતી. ત્યાં એક લખકર આવજા થયો. એ આવજા ઉપરથી જ આવ્યો હતો. મગનમાંથી જ આવ્યો હતો. “મગનોદાનમાં ખીલતાં ચંદ્રમગનને અને તારક પુષ્પોને છુંદી નાખતા આ આક્રમણકર કોણુ કરો? આવ્યા લખકરે અવાજ શા માટે કરતા હશે? સંતિથી સૂતેલી મારી આ મગનને આવ્યા લખકરે અવાજથી શા માટે લખ પમાડતા હશે? ખરેખર એ કાંઈ કુદરત હોવો જોઈએ.” આવ્યા આવ્યા વિચારે કરતી એ પૃથ્વી અધકારની માદ પીછાડી એકી, શાંતિથી નિદ્રા લેવા મથતી હતી. પણ આજે તે શાંત રીતે નિદ્રા લઈ શકે એમ ન હતું. જેવી તે નિદ્રા લેવા જતી હતી ત્યાં તેનાં અંગો ઉપર ઝીણાં ઝીણાં બિંદુઓ ટપકવા લાગ્યાં. પૃથ્વીના મનમાં વિચાર આવ્યો “અરે, આ બિંદુઓ ક્યાંથી ટપકવા લાગ્યાં? કુખ ખરેખર આ કાંઈના અસ્તિ હશે?” ત્યાં ફરી પહેલાના જેવી જ લખકરે ગજના આવી અને એ સાથે જ એ બિંદુઓ તી

— By Manohar R. Purohit, St

March Past :

— By Pravin Vora, Std. V

Our School Band

— By Shri. D. T. Bhukla

ધારા વહેવા લાગી, પૃથ્વીની એ ધારણા ખરી હતી.

આ નવા જ પરણી આવેલાં દંપતી હતાં. એ બન્નેનાં નામ પણ કેવાં હતાં! મેઘ અને વાદળી. 'આ જોડું' સુખી ન હતું. પિતાએ જન્મજન્મથી મેઘ જોવા પ્રીત માનવી સથે એના વિવાહ કર્યા અને એ મેઘ પોતાની પત્નીના ઉપર શરસે યતો, કદી એને મારતો પણ ખરો. આજે એ વાદળીના ઉપર તેને મણા શરસો થયો હોમ એમ લાગતું હતું કારણ કે એ ભાષકેર અવાજ કરતો હતો. વાદળી અવાજોથી ડરતી પણ લાચાર હતી.

આખરે ગળ'ના કરીને ચાડી ગયેલો મેઘ વાદળીને મારવા લાગ્યો. વાદળીથી આ માર સહન ન થયો અને એની આંખમાંથી આંસુ ઝરવા લાગ્યાં. એ આંસુએ ધરતીની બાતી પર પડવા લાગ્યાં. ધરતી ધ્રુણુ ઊઠી. ત્યાં અચાનક એક ઝખકારો મયો. ધરતીની આંખે અર્જુન ગર્ભ. પણ એ સાથેજ એના બગ ઉપર એ વાદળીની આંખોમાંથી નીકળતી આંસુઓની ધારા વહેવા લાગી. મેઘ કેટલો દુષ્ટ હતો! પોતાની પત્નીનાં આંસુથી પીગળાવાને બદલે એ વધુ ઉત્કેષાયો, વિજળીથી એનાં અંગે ઉપર માર મારવા લાગ્યો.

આજો માર સહન કરતી એ વાદળી મૃત્યુની જ શંકે જોઇ રહી હતી પણ મૃત્યુ રસ્તામાં પડ્યું ન હતું. આખરે એ દુઃખદ રાત્રી આવી રીતે માર ખાધને અને આંસુ વહાવીને પસાર થઇ ગઈ. સવારમાં સૂઈ દેવનાં હિરણ્યોથી મેલેનાં શરસો સાંત થયો અને એ મૃદ બની ગયો. થોડા સમય મારે વાદળીની આંખે આંસુ વગરની બની; પણ ધરતીની આંખે આંસુની ધારા જ વહેતી હતી અને એ ધારા સતરને બર્ષે અળતી હતી.

બાપુનું ઘડિયાળ

નરવરલાલ મોરારજી પટેલ
ધોરણ શ્રેષ્ઠ.

પૂ. બાપુજીના અવસાન પછી, દેશ બરમાં ૧૩ દિવસ શોક યાજવામાં આવ્યો. બાપુજીના દુઃખદ અવસાનથી પીડિત બનેલું માડું મન એક જાતે સ્વપ્નમાં અને દિલ્હી લઈ ગયું. દિલ્હી બર્ષ હતું બિરલાભવન ગયો.

બાપુજી વિના સના પડેલા લેમનાં જોરમાં એ પ્રવેશ કર્યો. મહાભાજના ફોટા પાસે ઢીલો

સળંગતો હતો અને બાબુમાં જ ગંધીજીનો ખરો રેડિયો, તેમની પેન, ચૂંકણી, પાવટી, ચંપલ, ધરિયાળ વગેરે પડ્યાં હતાં. ગંધીજીના અવસાન પછી જળવાઈ રહેલાં બાબુના રોજીયા ઉપયોગનાં આ બધાં સાધનો મુંબા મુંબા રૂઠ કરી રહ્યાં હતાં.

આ બધામાં બાબુજીની કમર પર હરહંમેશ લટકનાર ધરિયાળ સાથે મેં વાત કરી. બિચારું કેટલું દુઃખી હતું! બાબુજીની સાથે તેણે વરસો ગુળથાં હતાં. અનેક દેશો જોયા હતા. અનેક મોઢાં માણસોની મુલાકાત વખતે પણ સદા તે બાબુજીની કમર પર જ રહ્યું હતું. નોઆબલીના પ્રવાસ પ્રસંગે તેમજ લંડનની ગોળમેજી પરિષદ વખતે બાબુજીના એક અંગ, સમા બની રહેવાનું સૌભાગ્ય તેને મળ્યું હતું. દુનિયાના સૌથી મહાન પુરુષનું ધરિયાળ બનવા બદલ તેને અભિમાન હતું. અનેક ભક્તજનો ગંધીજીને ઉત્તમમાં ઉત્તમ ધરિયાળો ભેટ ધરતાં. પણ બાબુ પોતાના આ ખાસ ધરિયાળને છોડી શકતા નહિ અને છેવટે બીજા ધરિયાળોને હરિજન કુંડના ફળામાં ઉમેરાવું પડ્યું.

મેં તેને ધીરજ આપી કહ્યું અને જણાવ્યું કે હવે તારી કિંમત વધી ગઈ છે. તું સદા બાબુની સાથેજ રહેતું હોવાથી તારી કિંમત વાંચો રૂપિયાની ઘઈ જશે.

મારી આ વાત તેને ન મળી. તેણે જણાવ્યું કે જે મહાપુરુષની સાથે તે રહ્યું, જેણેમાં ચપુ, અને જેની અંતિમ સડી મુધી તે તેમની સાથેજ રહ્યું તેની સાથેજ તેણે પણ રેડિયાળનો નિષ્કર્ષ કર્યો અને જાહેર રહ્યું કે બાબુના હાથ વડે દેવાયેલી ચાવીની શક્તિ પૂરી થયા બાદ તે કોઈની હાથથી ચાલુ થનાર નથી. બાબુના મૃત્યુ બાદ, બધું પડેલા હૃદયવાળું તેનું મુકુંડુ બધે સંચરણ રહે. બાબુજીના અવસાનની સાથે પોતાનો રેહ પાડનાર માણસોની માફક ગંધીજી તેને પોતાના મુલાકાતીઓ સાથે વાત કરાવતા, નક્કી કરેલા વખત કરતાં વધુ સમય થાય કે કોઈ મુલાકાતીને દર્શાવતા અને ધરિયાળ કહેતું, ‘ચાલો હવે આપનો વખત પૂરો થયો.’ આવા પ્રકારની વાત તે રોજ કરતું. ગંધીજી સાથે રહી છેવટની વાત તેણે કિંદના નામળ વડા પ્રધાન થી. વલ્લભભાઈ પટેલ જોડે કરી હતી. તા. ૩૦ મી એ ચાર વાગ્યાથી બાબુજી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ જોડે વાત કરતા હતા. પાંચ વાગતાં બાબુએ તેને હાથમાં લઈ ઘી. પટેલને માથેનાંથો વખત થયાનું જણાવ્યું હતું.

ઘરી ઊભાં શિખર શિર ઉત્તુંગ ચાપાસ કેવાં !
લીલાં પછે^૧ ખચિત તરુના હુંડ ડાલંત રૂઝાં.
ને વાયુની મુખઠ બલકાયી વહે દહેરખી નહા !
કંઠા મીઠા કલરવ કરંતા વહંતા ઝરા હાં.

સાથે શા ગૌરવ ગઠ^૨ શિવાણતણે બન્ધ ઊભો
આર્યો કેરો વિમલ ભગવો ફરફરંતો શુ' ઝડા !
ધારે શાલા રવિ ઉદય ને અસ્તની ધીર કેવો !
'બહેતા થાયે ઝરણ વરપાણણુ' આવ્યે' કહેતો. ૨*

રાત્રી સૂની, ગહન પથરાઇ રહે કાચ્ય રાગ્નિ,
ઝંપી જાય સકળ ઉરની એપણા કેરી કલાગ્નિ.
ગાતું થાયે હૃદય મહિમાગીત ભાવે દ્રવંત,
વાતે રાતો વિસય કરતી માનવીગવ^૩ શુદ્ધ. ૩

ઊંડી ખીણો, સખન વન પખી ટહુકે સણવ.
ચેના, કૃષ્ણ, સરિતાજળ જ્યાં કાવનાનાં કવંત.
આ સૌન્દર્યે^૪ હૃદય ઠરણ તાર' શુ' હે ગરડ,
માણો શાધી શુદ્ધ હૃદયના મધનો તું વસંત ? ૪

૧. પ્રતાપગદ.

૨. સેઠથી. મેગણલાઇ મધરહાસના બંગલાતું નામ છે;
ગરડ-માળો (મગદ્ધ-નેરડ).

'મગદ્ધ નેરડ,' મહાબળેશ્વર.

૨૩-૩-૪૮.

ધણી વખત શહેરના માણસોને એકાંત મળે છે, તે તેમને નથી મળતું. તેણું જ મારું થઈ ગયેલું. એક વખત મારે કામ અંગે કલકતા જવું હતું. ગાડીમાં એક જીવી મારી ઉપડી કે મારા કબજામાં બેઠેલા એક બાઈ બોલ્યા, “હમ પાકિસ્તાન લેકર લી રહેંગે.” તરત જ ખાદીમાં સજ્જ થયેલા એક બાઈએ મોટે અવાજે કહ્યું, “અખંડ હિન્દુસ્તાન.” ગાડી ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી.

ગાડી ઉપડવાને હવે થયો વખત થઈ ગયો. હું એકમો જ હતો. એકાંત મને ગમ્યું નહીં. કાંઈ વાતો કરે નહિ એટલે મને બહુ અટ્ટહું લાગ્યું.

મારી જમણી ખાતુએ પેલા ખાદીમાં સુસજ્જ થયેલા માર્શ અને ડાબી ખાતુએ ખીન પેલા મુસ્લીમ માર્શ બેઠા હતા. તેમની ખાતુમાં જ એક ચીના બાઈ તા-ઇ-૧ બેઠા હતા. મારી સામે એક આરબ માર્શ હસત બેઠા હતા. તેમજ એક ખમી (મા-કુ) અને એક આફ્રિકન માર્શ પણ હતા.

ધોડીવાર થઈ ને અમે વાલોએ ચડ્યા. મેં વાત અંગ્રાજી બધાવાનો વિચાર કર્યો. મેં કહ્યું, “જુઓ, કાઇઓ, આપણે બધાએ કલકતા સુધી જવું છે. આપણી પાસે વખત થયો છે. તેનો સારો ઉપયોગ કરીએ તો ફીક. આપણે તણી કરીએ કે સૌ કાઈ પોતાના દેશની વાત કહે.”

મારો ફાવ હવે પૂર્વક સર્વાનુમતે પસાર થયો. અનુક્રમે, એક પછી એક બોલવાનું શરૂ થયું.

પહેલો વારો હતો માર્શ તા-ઇ-૧ (ચીના બાઈ)નો. તેણે શરૂ કર્યું.

“બાઈઓ મારા દેશનું નામ તો તમને ખબર જ હતો. મારા દેશનું નામ છે ચીન. અમારા દેશમાં બે મોટા પક્ષો કેટલાય વર્ષો થયાં લડવા જ કરે છે. ઉત્તર ચીનમાં કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી છે, તેને રક્ષણ મદદ કરે છે, તેમજ દક્ષિણ-ચીનમાં કોમિન્ટાઇ નામનો સરકારી પક્ષ છે. તેના પ્રમુખ છે માંગ-કાઇ-શોક, તેમને અંગ્રેજો અને અમેરિકનો મદદ કરે છે.

હું કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીમાં માલું છું. આ બોલો યોગ્ય અમને બહુ હેરાન કરે છે. અમે કોમ્યુનિસ્ટ અમારા દેશમાં કોમ્યુનિઝમ ફેલાવવાનો તેમજ તેમને અહીંથી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ, અત્યારે બંને ચીનમાં કોમ્યુનિસ્ટ અને કોમિન્ટાઇ પક્ષો લડતા હોય, પરંતુ હિન્દુસ્તાનના

મેરા પક્ષો (કેમિસ અને લીમ)ની જમ નથી કરતા. જ્યારે જ્યારે બીજા દેશની સાથે લડવાનું હોય છે, ત્યારે મારા દેશના આ બે પક્ષો એક થઈ જાય છે.

તેથી હું તો એમ જ કહું છું કે આપણે એશિયાના વતનીઓએ આ યુરોપિયનોના તેમજ બીજા દેશના લોકોના શુભાશ બનીને ન રહેવું જોઈએ.

તા-ઈ-ફત્તુ' લાખણ પૂરું થતાં આરબ બાઈએ પોતાની વાત શરૂ કરી.

“જુઓ, હું પેલેસ્ટાઈનના વતની છું. અમે આરબ લોકો કહીએ છીએ કે આ પેલેસ્ટાઈન અમારું છે. યહૂદીઓને જમનીમથી કાઢી મૂક્યા એટલે હવે તેઓ કહે છે, ‘પેલેસ્ટાઈન અમારું છે.’ ‘ધારો કે તમારા દેશમાં તેઓ આવે તો તે તમને મે મે કે ?’ તે ક્યામણે મહેરે બોલ્યો. એક મણિયુ માયુ હથાવી અમે તેને આધાસન રૂપે નકારની નિશાની કરી. તેણે આગળ મસાબુ, ‘તેઓને હાંફી કાઢવા અંગ્રેજોએ અમને ઠીક ઠીક મદદ કરે છે. પરંતુ અમે અને યહૂદીઓ લડીએ તો તેમને બહુ મરે છે. તેથી જ તેઓ અમને લાગે છે અને મદદ કરી રહ્યા છે. મારે હું તો એમ જ કહું છું કે આપણે તેમની ઉપર આધાર રાખીને કોઈ કામ ન કરવું. ‘મારફી આય સદા નિશાશ’. આપણે તો સંપ કરવો જોઈએ અને પશ્ચિમવાસીઓને એશિયામાંથી દાંડી કાઢવા જોઈએ.”

પછી અમે બધી બાઈને તેની હકીકત કહેવા આમંત્ર કરવા લાગ્યા. તે ઊંડા વિચારની શુભાશથી બહાર આવીને બોલતો હોય તેમ તેણે શરૂ કર્યું.

“બાઈઓ, મારો દેશ હિંદુસ્તાનની સમીપ છે. તે હવે આઝાદીની ટોચે આવી ગયો છે. અમારી ઉપર અત્યાર સુધી બ્રિટિશ સરકારનું હકુમત ચલાવતી હતી, પરંતુ હરેક ચીજને હવે હોય છે. તેઓ હવે જતાં જતાં પોતાના હેઠલ પાસ ફેંકતા જાય છે. અમારા દેશમાં તેમણે બે પક્ષો ઊભા કર્યા છે. એકનું નામ ‘એન્ડી-સાસીસ્ટ લીમ’, તેના પ્રમુખ છે રૂડ વર્પના જુવાન શ્રી. બોનસાંગ. જ્યારે બીજા પક્ષ સરકારી છે.

અમારી બાજુના દેશ હિંદી-ચીનમાં પણ અત્યાર સુધી તો અંગ્રેજોના બાઈ જેવા ફેન્ચો રાજ કરતા હતા. પરંતુ હવે તો ત્યાં એક ‘વીએટનામ’ નામનો સરકારી પક્ષ ઊભો ગયો છે. તે પક્ષે ફેન્ચો સાથે હાથોહાથની લડાઈ પણ કરી છે. જેને માટે હિંદુસ્તાનમાં મોટા શહેરોમાં વિદ્યાર્થીઓએ હાતાશ પણ પાડેલી ને પોતાની છાતી ઉપર ગોળી પણ કીસેલી.

અમારી પાસે બીજા એક દેશ આવ્યો છે. તેનું નામ છે ઈન્ડોનેશિયા. હું તમને એના વિશે થોડું કહું. ઈન્ડોનેશિયામાં ત્યાંની પ્રજા ડચ સરકાર સાથે સ્વતંત્રતા મેળવવા લડી રહી છે. તેમના

પ્રમુખ છે. ડો. સોકોટો. ત્યાં મોટા લાગતી સ્વતંત્રતા તો મળી ગઇ છે. ડૉ. સોકોટોએ થોડા વખત પહેલાં હિંદુસ્તાન દેશના પવિત્ર જવાહરલાલ નહેરુને પોતાના દેશ બોલાવેલા. પરંતુ તેમને રજા ન મળી, હવે તો હિંદુસ્તાનને ધણીખરી સત્તા મળી છે, પરંતુ તેના જે એ મોટા પક્ષો પડી ગયા છે, તેને લીધે જ તેને પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા નથી મળતી. જો કેરિસ અને લીગ એક થઈ ગયા તો તરત જ હિંદુસ્તાનને સ્વતંત્રતા મળે.

મલાયા પણ એવો દેશ છે. જે એશિયામાં જ છે. બિચારી ત્યાંની પ્રજા ખુબ જ કબાયેલી છે. જો આપણા બધામ દેશો સ્વતંત્રતા મેળવે તો આપણે તેને મદદ કરીએ. જો પહેલો કોઈપણ દેશ સ્વતંત્ર થઈ એમ હોય તો તે હિંદુસ્તાન જ છે.”

હું વિચાર કરતો હતો કે મારે શું બોલવું? એટલું સારું હતું કે મારો વારો સૌથી છેલ્લો હતો. પછી આફ્રિકન લાર્ડએ પોતાની કહાણી કહેવા માંડી. “હા, લાર્ડ હા. અમારે ય માથે કોઈ એમાં કુખ છે. આફ્રિકા દેશ અમારો છે. પશ્ચિમની પ્રજાએ બહુ પોતાના હાથમાં રાખી લીધું છે. અમને તેઓએ પોતાના તોકરો બનાવ્યા છે. એટલું જ નહીં પણ તેમના પાદરીઓ અમને ખિસ્તી બનાવે છે તે વટલાવે છે. મારે હું તો કહું છું કે એ પ્રજા ઉપર તો જરાપણ વિશ્વાસ થામવો નહિ.

હવે સૌ કોઈ સાંભળવાને આવુર થયા, કેમકે લીગવાદી લાર્ડએ પોતાનું બોલવાનું શરૂ કર્યું. “જુઓ, તમે સૌ કહો છો કે અમે કેરિસ સાથે મળી જઈએ પણ કેરિસ પક્ષવાદી છે. હિંદમાં મુસ્લીમો ખુબ એછા છે, તેથી તમે અમારે આમ કરવું પડે છે. અમારા નેતા કાલિદ આઝમ મહમદઅલી ગીજા અમારે મારે કેટલું કરી રહ્યા છે? વળી અમારો તો જુદો જ દેશ થશે. ને તે... પાકિસ્તાન! અમારા સ્વતંત્ર દેશમાં અમારો જ વેપાર રોજગાર ચાલશે અને અમે જ અમારું રાજ્ય બંધારણ પડીશું. અમે પાકિસ્તાન લઈશું જ, બસ લઈશું”. તેને વચ્ચેથી અટકાવીને કેરિસી લાર્ડએ કહ્યું “જુઓ, હું તમારી સાથે લડવા નથી માગતો. જો આપણે બંને ઝઘડશું તો તેનો લાભ અંગ્રેજોને તેમજ બીજા પશ્ચિમવાસીઓ ઉઠાવશે. આપણે સ્વતંત્ર થઈ શકીશું નહિ. પૂન્ય માહાત્માજી એટલા જ મારે તોઆખરી જઈ હિંદુ-મુસ્લીમ બંધાયે મારે તનોતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે. મારે તમારે પાકિસ્તાન મારેનો મોઢા છોડી દેવો જોઈએ.” “એમ મિસ્ટર, સંજાળાને બોલવો.” લીગવાદી લાર્ડ પોતાની બધી ચકાવતા બોલ્યા. બસ, હવે મારે શું બોલવું તે મને સૂઝી ગયું. હવે મારો જ વારો હતો. મેં કહ્યું, “લાર્ડજી, આપણે એક બીજાથી ડરવાનું નથી. આપણે અંદર અંદર લડીએ છીએ તેથી અંગ્રેજો દ્વારા જાય છે. હિંદુઓ અને મુસ્લીમો તો હિંદુસ્તાનની બે આંખો જેવા છે. જો તેમાંથી એક આંખ મૂટી ગય તો ચીરો (હિંદુસ્તાન)ને કેટલું મુઠસાન પહેલો?”

તે જ વખતે, અમારી માદી એક જાહેર પાસે આવીને બેઠી રહી. મારી નજર ત્યાં ગઈ. સામી બાજુએ એક બીજી રેલ્વે બેઠી હતી. તેના એક કબ્બાના પ્યારણમાં બે બાળકો બહુ જ લડી રહ્યાં હતાં. શા માટે તે લડતાં હતાં તે તો હું બુઝીતો નથી. તે કબ્બાની અંદર, એક અંગ્રેજ ચિકિત્સક એકર ટિકિટ તપાસી રહ્યો હતો. જેણે તે બાળકો પાસે આવ્યો કે મોટા છોકરાએ નાનાને ધક્કો મારી નીચે ઉતારી પાડ્યો ને પછી તે દસવા લાગ્યો. ટિકિટ એકર નાના છોકરા આગળ ટિકિટ માગતો હતો. તે રડતો રડતો મોટા છોકરા તરફ આંગળી કરતો બેઠો રહ્યો. અંગ્રેજ ટિકિટ એકરે તેનો કાન આમળા એક લોકો મારી તેને નીચે ઉતારી મૂક્યો. પોતે પણ નીચે ઉતરી ગયો. ત્યાં અમારી માદી બેઠી. હું હવે શું થાય છે, તે જોવા બારીમાંથી ડેકાયો. સૌ કાંઈ આ દસ્ય જોતાં હતાં. ત્યાં તો મારી બાજુમાં બેઠેલા મુસ્લીમ બાઈએ મને પૂછ્યું, “નીચે ઉતરો તો શું ક્યું?”

મેં કહ્યું, “ઓહ, તમે પણ જોતા હતા? જુઓ, ટિકિટ એકરે નાના છોકરાને પહોંચી કાનમાં કાંઈક કહ્યું. નીચે ઉતરી ગયેલા મોટા છોકરા પાછળ તે દોડ્યો. મોટા છોકરા તેના હાથમાંથી છઠ્ઠાને પેલી બાજુએ દોડવા ગયો કે તરત જ ટિકિટ એકરે તેને પકડી લીધા ને તેને પણ પ્રસાદી ચખાડી. ત્યારે નાના છોકરો દસવા લાગ્યો. પછી તો માદી વધુ આગળ જતાં દેખાઈ નહીં. પરંતુ આ ઉપરથી આપણને એક મીઠા બજારવા નથી મળતી? તે બાઈ ઉત્સુક થઈને બોલ્યો, ‘શું?’ મેં કહ્યું, “જુઓ, પેલા બે લડતા હતા તે હિંદુ અને મુસ્લીમ. અંગ્રેજે એકની પીઠ ચાબડી ‘બીબી’ને ધક્કો દે છે ને પછી બીજીની પીઠ ચાબડી પહેલવેળે ધક્કો દે છે. માટે આપણે બાઈએએ તો લાડુ જ જોઈએ નહિ. અંગ્રેજો ‘શીતરજનાં સોઝાંની જેમ, પોતાની મરણ પ્રમાણે, આપણને-એશિયાની પ્રજાને રૂમો છે.”

બધાં ઉપર મારા બોલવાની બહુ જ સુંદર અસર થઈ. ત્યાં એક સંતરાવાળો “એક એક અનેકા” કરતો આવ્યો. મુસ્લીમ બાઈએ તે સંતરાં ખરીદ્યાં ને અમને બધાને એમાંથી ભાગ આપ્યો. આમ બાજુભાવમાં આવેલાં બીજાનાં મોઝાં ફળ આપ્યાં.*

(* દિન-દિન બાગલા પડ્યા તે પહેલાં લખાયેલી વાર્તા.)

‘શિસ્તપાલન’ શબ્દ આજે ખૂબ જ વ્યાપક બની ગયો છે. દેશનેતાઓ આજે પ્રાથમિકોત્તે શિસ્તપાલન માટે આગ્રહ કરી રહ્યા છે. કેશિસર્મા શિસ્તપાલન અંગે સિધિવતતા આવી ગયાનાં સમાજો અવરતવર પેષરોમાં વર્તીએ છીએ. સમાજમાં શિસ્તનો જામ કરનારને ચેત્ત નસિયત કરવામાં આવે છે. સરકારમાં તો શિસ્તપાલન માટે ઘણા કક્ષ નિયમો હોય છે. મિત્રમાં કે રેલ્વેમાં નોકરી કરતો મજૂર, બેન્કમાં કે વીમા કંપનીમાં કામ કરતો શરતુત અને હાથ નીચેના નોકરો સામે શિસ્તભંગ માટે વારંવાર પગલાં (Disciplinary action) ભરવામાં આવે છે. છેલ્લે છેલ્લે શાળાના વિદ્યાર્થીઓના ઉપર પણ એ ફો-ડ્રાપો હમને ને પગલે વીંજતો આપણે જોઈએ છીએ. તમારે સ્વાભાવિક વિચાર થાય કે આ શિસ્તપાલન એટલે વળી શું કરો? મન માની મજા કરતી? સ્વતંત્ર (સ્વહંદી) છવન માણવું? સમાજ, રાષ્ટ્ર કે બીજાઓને ભોગે પેસો કે યત્તા પ્રાપ્ત કરતી-વગેરે? જેમને દરરોજનો અવહાર થઈ ગયો હોય તેમને આવા શબ્દના ઉચ્ચાર માનવી ધુણા ઉપર છે. કુદરતનું નિરીક્ષણ કરનારને તો જરૂર માણુમ પડશે કે પુર કુદરત પણ શિસ્તનું બજાવર પાલન કરે છે. સૂર્ય અનિચ્છિત રીતે જાયે તો શું થાય? ગમે તે જાતમાં વરસાદ પડે અથવા બિલકુલ વરસાદ ન પડે તો કેવી સ્થિતિ જાણી થાય? માણીઓમાં પણ શિસ્તપાલન જોવામાં આવે છે. આપણે માત્ર શાળાના શિસ્તપાલન સાથે સંબંધ છે એટલે એ દષ્ટિથી વિચાર કરીશું.

શિસ્તપાલન એટલે અમુક સમાજ, કુદરત, સંસ્થા, રાજ્ય, સમૂહ વગેરેને નક્કી કરેલા નિયમો, ધારાધોરણો વગેરેનું પાલન. શિસ્ત એ પ્રકારની હોય છે. એક સ્વયંપ્રેરિત અને બીજી બજાવરપરીધી પગલાની શિસ્ત. એ બંને પ્રકારની શિસ્ત વિશે મહાન લેખક એકમંડે હોમ્સના વિચારો જોઈશું. ‘બજાવરપરીધી ઉત્પન્ન કરેલી કલાપતી શિસ્ત (આગ્રાધીનતા) તથા અંદરથી જાગતા આત્મસંજમ વચ્ચે આત્મમાન જમીનનું અંતર છે. કલાપતમાંથી જન્મતી રૂવ એટલી તો પાત્રિક હોય છે કે એમાં સપહાયેલો માણસ પૂતળા જેવો બની જાય છે. એ પૂતળું બહાર બેઠેલા સૂતધારોની આગ્રાનો દાર બેસાય છે, તેમ નાચતા મરે છે. આ જૂમિશાએ પહોંચેલા માણસની કિંમતી ચાલી પારકાના હાથમાં હોય છે તથા એનું આત્મસંજમનું બળ ખપી ગયું હોય છે. ‘આ બંધની કલાપતી શિસ્ત (આગ્રાધીનતા) શુદ્ધાએ ઉપર અને પાછેમાં પશુઓ ઉપર લાલચની અને શિશુની મદદથી લાલચમાં આવી રોય છે. નિશળો, સરકરો, કામદાર સંધો તથા કામિક પંથો એ બધાં એવી શિસ્ત સાચવવાનાં કલાપતખાનાં છે.’

ઉપરના લખાણ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે, કે બળબળીથી લઘુભેદી શિસ્ત પ્રણીત નીચી કક્ષાની હોય છે. શાળામાં એવું પાતાવરણ બીધું કરવું જોઈએ કે વિદ્યાર્થીઓ શિસ્તપાલન રાજપ્રતીતી કરે.

શિસ્ત વિશે જુદી જુદી વ્યક્તિઓના વિચારો પણ જુદા જુદા હોય છે, વળી સમયના ફેરફાર સાથે, શિસ્તના અર્થમાં પણ ફેરફાર થતો હોય એમ લાગે છે. હું ન્યારે નાનો હતો ત્યારે જોતો કે ગુરુજીને દૂરથી આવતા જોઈને મજા વિદ્યાર્થીઓ નાસી જતા. માખાપ પણ ઊંઝાંચે રમવાનો ભયંકર ગુનો કર્યો હોય તેમ ગુરુજી આગળ ફરિયાદ નોંધાવતાં અને પરિણામે વિદ્યાર્થીને મેથીપાક આપવો પડતો. અત્યારે જમાનો બદલાયો છે. શિક્ષકો સાથે રહીને વિદ્યાર્થીઓને રમત રમોડે છે, એટલું જ નહિ પણ વિદ્યાર્થીઓ મોર્ગાં રમે પણ છે. વગ્બંધવરયાની ખાખતમાં પણ કેટલાક માથુંસો વિદ્યાર્થીઓ વર્ગમાં સહેજ પણ અચાજ કરે તે રાહન કરી શકતા નથી. તેને શિસ્તપાલનની ખાતરી તરીકે ભેખવામાં આવે છે. ન્યારે કેટલાક ભાણેજીકારો માને છે કે વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓએ માત્ર પૂતળાં માફક બેસી ન રહેતાં પોતાનાં વિચારો, લાગણી જૂથો પ્રદર્શિત કરવાં જોઈએ. ઊંઝાંચે શિક્ષક સાથે હસે તેમાં શો વાંધો હોઈ શકે ? "They may laugh with the teacher and not at the teacher." અભ્યાસ દરમ્યાન વર્ગમાં એવી ભિંની ઊભો ભાજી આવે કે જોને રોષવાળા, ખાળકોની લાગણીને દુભાવે છે. કેટલાક લોકો હાસ્યની સ્વદંબૂ ઊભો અને ધૌધાંઠ વચ્ચેનો ભેદ સમજી શકતા નથી. પરિણામે ખાળકોને સહન કરવું પડે છે.

કેટલીક વખત શાળામાં એવી નિયમો કર્યાં હોય છે કે જે ખાળી શકાતા નથી. એવી ખાખતમાં શિસ્તપાલનનો કાંઈ મતો હોય તો તેની જવાબદારી વિદ્યાર્થીઓની નહિ પણ શાળાના સંચાલકોની છે. એવા નિયમો બનાવતાં પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવાની જરૂર છે.

કેટલીક વખત ભણતીબૂતીને નિયમનો અજ મતો હોય છે. પણ સંજોગો એમ કરવા એમને પ્રેરે છે. છે. શાળામાં કોઈ વ્યક્તિ અંગ્રેજીમાં બાપણ કરતી હોય અને નાના વિદ્યાર્થીઓને સમજ ન પડવાથી કંટાળો આવે અને પરિણામે અબવરયા-અંધાધૂંધી માલૂમ પડે. તેમાં કોનો વાંક ? નાનાં ખાળકોને કે આવી પરિસ્થિતિ બીજી કરનાર વ્યક્તિનો ?

કેટલીક વખત વિદ્યાર્થીઓને વર્ગમાં શિક્ષક શીખવે તે ન સમજાતું હોય અને શિસ્તના ખોટા ખ્યાલે વિદ્યાર્થી પોતાની મુરકેલી શિક્ષક આગળ રજૂ ન કરી શકે તો પછી ધૌધાંઠને બદલે ખીનું શું થાય ? શિક્ષકોએ પોતાના વિષયોનું બરાબર જ્ઞાન સંપાદન કર્યાં ઉપરાંત એ જ્ઞાન કેવી રીતે આપવું તે પણ જાણવું જોઈએ. તે શીખીને તેનો અમલ કરવો જોઈએ.

આપણે હમેશાં આપણી દૃષ્ટિએ કિયાર કરીએ છીએ, એટલે અંશે આપણે બાળકોને શીખવવામાં નિષ્ફળ નર્મએ છીએ. બાલમતલસનો અભવાસ કરી, બાળકની દરેક પ્રવૃત્તિને આપણી દૃષ્ટિએ નહિ પણ બાળકની દૃષ્ટિથી વિચારતાં બધાંએ શીખવું જોઈએ. આપણું 'આપણું' દૃષ્ટિબિન્દુ બદલીએ તો અત્યારે સિત્તલગતના જે બનાવો આપણે જોઈએ છીએ તે મહદ અંશે દૂર થઈ જાય અસ્તુ.

માણુસાઈના દીવડો

શ્રી, આચ્છન્નલાસ ચીમનલાલ ચરીખ

બી. એ.; બી. ટી.

ગૂજરાતી સાહિત્યના લાડીલા અને ડાડીલા લોકોને આજ હવે ન હવે થઈ ગયે દિવસો પણ થઈ ગયાં! જાપાંઓનાં પાનાં સઢાવ લાખ્યાં છે! દિવસો વહી જતાં એમાંથી એ બદ્ધપ પણ બનતો! મહિનાઓ જરો, વર્ષો જરો, મુઝો આયમરો; પણ આ 'સરસ્વતીનો લાડકવાળો' ન્યાસિધી ગૂજરાતી સાહિત્ય દરો ત્યાંસુધી તો તે અમર થઈ ગયો છે કારણકે એણે જે કાંઈ ઠપું કારણુ' છે એ કરવા કારવવાની ન હતી ખીલમાં રતિ, શક્તિ કે બહિત. ગયે વર્ષે આપણે રાસ સાહિત્યનો પ્રચાર અને ઉદારક શુભાળો અને ગૂજરાતનું 'અનોખું' રાસસાહિત્ય વાંચિયું થયું. આ વર્ષે આપણે લોક-સાહિત્યને; અનોખો પ્રચારક અને ઉદારક શુભાળો અને આપણું લોકસાહિત્ય વાંચિયું થયું. ન્હાન-લાલ ગમે ગૂજરાતી કવિતાદેવીનાં કુંડુંમ અક્ષત બીડી ગયાં. મેઘાણીભાઈ ગમે કવિતાદેવીનાં સાજ અને સંગીત દૂદી ગયાં, આ પ્રસંગે આપણે મેઘાણીસાઈના જીવન ઇતિહાસની ગ્રાંખી કરીશું તો ઇતિહાસ જ ગણાયો. મને એમના અંગત જીવન વિષે તો બહુ જોાઈ માહિતી છે પણ એમના જીવનમાં જીવનની જે સગીપાંમ તરવીરો ઝીલ્યાં છે તે પિઝનવ આપણે પ્રજન કરીશું. મોતરફ 'આજે મનવતાનો દાસ કપેસે સવજમ પડે છે, ફુતિયાલી 'અલબેલી નગરીવાં' યાજીબાજીના જીવનની ખરવા કપો વિના પોતાના જ તાનમાં મસત રહે છે, ખાલ સિપ્તાચારનાં થીંગડોમાં જ રાચે છે ત્યારે આપણા જીવનમાં માણુસાઈના દીવા પ્રગટાવવા 'માણુસાઈના દીવા' અને એવું ખીતું પણ પછું માનવપ્રેમી મેઘાણીએ આપણને આપ્યું છે. જેનાં મૂલ્ય તો એનાં સરખો કાંઈ સાચો માનવપ્રેમી જ મુશ્કી થો.

હવે આપણે કવિજીવનના કેટલાક રંગો જોઈએ. કાલિયાવાડ એજન્સી પોલીસના એક નાના અમલદાર ડાડીલાસ દેવઅંદને ત્યાં ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના ઓગસ્ટની ૧૭ મી તારીખે મોટીવાના કુખરોમાં આપણા પ્રવેરભાઈના જન્મ થયો. એમની માતાનું નામ ધોળીબાઈ, કહેવાય છે કે સિવાજીને એની માતા જીજીબાઈ રામાયણ અને મહાભારતની કથાઓ નાનપણમાં સંભળાવતાં, માતા

ધોળીપાર્શ્વ કવિને મધુર કંઠે રાસડા માર્શ સંભળાવતાં, આમ ભવિષ્યમાં લોક સાહિત્યને એજ હોનાર કવિને એની લગતી ગળણ્યથીમાંથી જ લાગેલી. વચમાં આવતાં અને ચોથા વાતાવરણ મળતાં કવિની એ લગતી બહેકા ઊઠેલી. એમાં સાથ પુરાવા માટે કવિ 'ધામ્યાના' નામના કાવ્યમાં 'મોરલા'ને પંક્તિ દે છે:

“મોરલા હો! મુને ચોડી થડી

તારો આપ અધાનીસો કંઠ.”

થા માટે! લોકસાહિત્યની વાદ્યોને ધોળી રાડો તરવીરો પાડવી છે, ખરેખર, કવિના કંઠની કરામત અજબ જ હતી. પરંતુ તસ્વીરો પાડ્યા પીછી છે, રંગ નથી. કવિ ‘ઇન્દ્રધનુ’ પ્રસિદ્ધ વાચના કરે છે:

‘ઇન્દ્રધનુ! તારા રંગ-ધોળીમાંથી

એક રાસડું લીલું છુટું.’

લીલું છુટું મેળવી પોતાની પીછી માર્શ પણ ગાંડીધેલી લોકસાહિત્યની કૃતિ ઉપર કરતાં તે અનોખી જ કલાકૃતિ બની છે. મોટા મોટા સાક્ષરોને મજા આવે તેમજ શુદ્ધ કૃત્તારી નિરક્ષર વક્ત્રુ કે ધંડીએ બેઠેલાં ડોશીમા કે હજી ફેરવતાં ડોશિયા પણ લક્ષ્યકરી રહે એમાં, મુતવત્ સમ્યક્કાલીન સાહિત્યના જીવન સાહિત્યને સજીવન કરી, ગીતો આપ્યાં છે અને ગાયાં છે. એ ગીતો ગાયાં વગર હાંધિજર-સમાં પ્રાણુ વિનાનાં ખાશી ખોખાં જ રજાં હોત. મારીમાંથી સુધાં સમ્પાદના અને પથ્યરને પીંગળાવવાની તાકાત અને ખેલકોળીવાળો ‘સોરડી સંસ્કૃતિનો જ્યોતિષર’ લોકસાહિત્યના ઉદ્ધારક તરીકેની કાર્તિનો કનક-કળક મારે મેલી વ્યારે આપણી વચમાંથી ચલે ગયો છે. ચંપકવાણી આને શોભાત, આ ‘લોકસાહિત્યને રૂકાર’ રાત્રો, જાડ અને લીલાં મર્યાની ચટણીથી જ ચકાવી લેતો. બાળપણની પોતાની ગરીબાર્શને ‘કુછ નહિ ગળનાર’ વેદનશીલ જીવડાના હૃદયે, વેદનાનાં પમસાણુ જગ્યાં અને જૂના ઠાળોનાં નવા ભાવો મૂકી ગીતોને લોકહૃદયમાં પડેલાં મૂક્યાં.

ગરીબીની અમીરી માખનારને તણુ ચાંકડાના પગરની પણ શી પરવા હોય! ગરીબીની ઘેરી હાથા એમનાં કાવ્યોમાં જથ્થાઈ આવે છે. ‘વેણીનાં ફૂલ’ એ કાવ્ય લખ્યું, બાબી સાથે ભેળાં ભેરાં ને બહેનની વેણી મૂઠવાના કવિ હૃદયમાં કેડ જાગ્યા છે, પણ વેણી કંઈ એમને એમ ચૂંચાવ? કારણ?

“બાગ મગીયાના રોય નથી બેઠી ઊગતા મારે ઘેર”

મોગરા, ડાહર, જાઈ, ચખેલીની મારે માથે નથી મહેર.”

પિતાની નોકરીની ફેરબદલી થતી એટલે કવિએ જૂન રખડપટ્ટી કરી હોય એમ લાગે છે. મોટીસાના કુશરાઓમાં અને જામીનીની લાજેડમાંથી અચ્છ મુકાવતી નદીઓમાં કવિએ પોતાનું

અવન વિતાવ્યું છે. એથી જ જેને પડછંદ વ્યક્તિત્વ કે- જુલુંદ અવાજ (Mountain-spirit) કહીએ એ મેઘાણીઆઈની વાણીમાં તરી આવતાં. કવિ પોતે જ કહે છે:

“રૂપ સુગંધી દુઃ કાંઈ નો જાણુ કુગરનો ગોવાળ!”

એ ‘કુગરનો ગોવાળ’ આને અનંત નિદ્રામાં પોતી ગયો છે.

કવિ બી. એ. યશ. એમ. એ નો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. કલકત્તા જઈ વેપારમાં જોડાયા. સરસ્વતીના વેપારીને ઓના વેપાર કપાથી આવડે! કવિને વેપાર કરતાં ન આવડ્યું. કવિ પોતે જ કહે છે તેમ તેઓ તદ્દન અન્ય (Hopeless) નીવડ્યા. ધરતીનાં ધાવણ ચૂસવા વતનમાં પાછા આવ્યા.

બસરા મામના ભાગ્યાર વાજસરવાળાને ત્યાં ચારણોની મીઠી અને મોહક વાતોએ સંભળવાની મળી. વાતાંઓને અત્યુપમ એવા આથી “સૌરાષ્ટ્ર” પત્રમાં પ્રકટ કરી. પોરબંદરમાંથી ઢેલી મેરણીએ સંભળાવેલાં શ્રીકૃષ્ણભાઈ કવિદ્વંદવ ચળવળ કરી રહ્યું. ધણી તો

‘શ્રાવ્યો કમ્પુબીનો રંગ

સગર મને લાગ્યો કમ્પુબીનો રંગ.”

જેને કમ્પુબીનો રંગ લાગે એ શું શું ન કરે! મહારીની ગોરમી ઉપર ફેણ લેવાવતા નામ. રાજની આડક ઊમિરના આ અખૂર-મહેરામણે સર્જનની ધારા વહેવાડી છે. આજના સમાજજીવનની વેદના ગ્રાહ છે. માનવજાતના વિનિષાદમાંથી ઉદ્ધરવા આજની દુનિયાને ધણું ધણું ધીમવા તે આપે છે અને માનવીને માનવ બનાવનારાઓમાં પોતાને ગમ મુખારી માનવપુરું સ્થાન નિયત કરે છે. એટલે જ કોઈને એની પત્ની બનવાના કેડ જાગે છે! કોઈ પુરુષને એ વીર વાણિયાની વિધવા તરીકે અપૂરો પૂરો કરવાના કેડ જાગે છે! માટે જ ‘મરડી ગૂજરાતના પરમ સારસ્વત’, ‘મરડે! ‘ભારતવર્ષ’ના પ્રખર સારસ્વત’ તરીકેના ગિરદનો અધિભરી તે થાય છે. ફક્તીને પૂછવાળ તરીકે વધાવનાર કવિને દુઃ હોડું, દુનિયા છોડે, પણ પ્રશ્ન કેમ હરિ! કવિને તો :

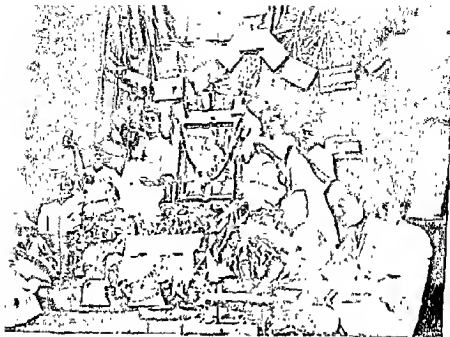
‘માડી! તને લોક ભોલે બિલાખણી ર;

મેં તો મુખ દાંડ રગિયાત

કે જાનું જમજમતીને બોલાવે ર.”

એને કેણુ રેહી રહે! *

* (વિદ્યાત્યાં સમક્ષ અગ્રિયે એક વાર્તાસ્થપ)

Students spinning during the Gandhi Week.

—By Shri R. G. Painter

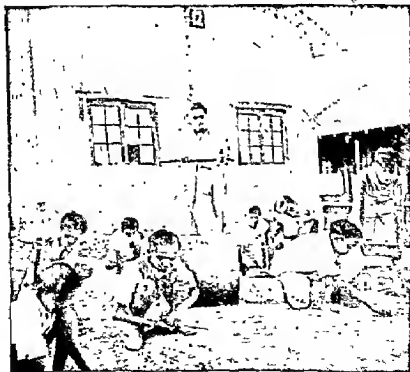
'Ardhi Immersion' Procession.

—By Shri R. G. Painter

Students doing manual labour during the Gandhi Week.

—By Shri R. C. Painter

Students doing Manual labour during the Gandhi Week

—By Shri R. C. Painter

શ્રી. અરવિંદ આશ્રમ, પેંડીચેરી

શ્રી. ધીરુભાઈ મ. કેસાઈ

પેંડીચેરી એક નાનકડું કૈન્ય સરથાન છે. દરિયાકિનારો, ખંદર, કૈન્ય ગવર્નરનું રહેઠાણ અને કેટલીક સરકારી કચેરીઓ હોવાથી એની અમત્ય જળવાઈ રહેલી છે. પરંતુ એની સાચી અમત્ય શ્રી. અરવિંદ આશ્રમને લીધે વધી છે. એની વસ્તી હાલમાં પચાસ હજાર જેટલી છે. ત્યાંના લોકોમાં પણ હિંદને સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી ઘણી રાજકીય ગતિ આવી ગઈ છે. એમનું કૈન્ય સરથાન હિંદ સાથે જાણી જાય એમ તેઓ ઈચ્છે છે.

શ્રી. અરવિંદ આશ્રમ રહેઠાણથી દોઢે માઈલ છેડે છે. નામ તો રહેઠાણથી ચર થાય છે, પરંતુ જાણ સુદર છે. પાણીમાં દૂર સુધી લાંબો મુલ બાંધો છે. એ જગ્યા સૌથી વધુ રમણીય છે. હરવા ફરવા માટે તે આદર્શ સ્થળ છે. જાણે દરિયામાં મુસાફરી કરતાં રટીમરના કેક પર જ રતાં હોય એવો ત્યાં અનુભવ થાય છે. નાદિ, બીચી હીવાડાંડી છે; સામે દુલ્હન પૂતણ છે. જાણી ચરઆતમાં પ્રાચીન હિન્દુ સ્થાપત્યકલાના નમૂના જેવા આઠ રતનો છે. આવા બીજાં તનો બાબુના એક બાગમાં પણ રાખવામાં આવ્યા છે. દરિયાની સામે તથા બાગની બાબુબાબુ સરકારી કચેરીઓ, એલચી ખાતઓ, મોટી બેંકો, કક્ષ, હોસ્પિટલ વગેરે આવેલાં છે. વાહન વ્યવહારમાં મુખ્યત્વે આણસોથી બેચાલી રીક્ષાઓનો ઉપયોગ થાય છે. મોટર અને બસનો ઉપયોગ મેડે બંદો થાય છે.

શ્રી. અરવિંદ આશ્રમની ખ્યાતિ જગતજરમાં ફેલાય છે. દૂર દૂરથી, શાંતિ અને સ્વચ્છતા શોધમાં ફરતા માનવીઓ અહીં આવી ગટે છે અને શ્રી. અરવિંદની યોગસાધના બોધને તેમજ યોગના દિવ્ય વાતાવરણનો અનુભવ કરીને કૃતાર્થ થઈ પાછા ફરે છે. શ્રી. અરવિંદ ઇ. સ. ૧૯૪૨માં અહીં વસવાટ કર્યો. એમણે યોગની શરૂઆત કરી ત્યારપછી સાધકો ધીમે ધીમે આવના લાગ્યા. શરૂઆતમાં તો જ્ઞાત સાધકો હતા. શ્રી. અરવિંદને જે સમયે આધ્યાત્મિક પ્રેરણા થઈ તે જ સમયે શ્રી. માતાજીને પણ એવી જ પ્રેરણા થઈ હતી એમ બધા સંજોગો બેતાં જણાય છે. શ્રી. અરવિંદ અને શ્રી. માતાજી એક બીજાના પૂરક છે. શરૂઆતમાં, શ્રી. અરવિંદ, આશ્રમની વ્યવસ્થાનું કામ કરતાં હતા. શ્રી. માતાજી યોગસિદ્ધિ માટે એકાંત ચેવતા. આમ છ વર્ષ આશ્રમ હતું. તે પછી શ્રી. અરવિંદ એકાંતવાસ લીધો, અને આશ્રમની વ્યવસ્થાનું કામ શ્રી. માતાજીએ સંભાળ્યું. હાલમાં, આશ્રમનો

ધર્મે જ વિકાસ થયો છે. એના અનેક અંગો છે, પણ શ્રી. માતાજી પદ્મજ કુશળતાથી તેનું સ્વર્ણ સંચાલન કરે છે.

શ્રી. માતાજી પદ્મ વહેવાં જોઈ છે. ૬-૩૦ વાગે તેઓ અશ્વમાર્ગથી દર્શન આપે છે. આ વાગે સાધકો અને ખીજાઓ તેમને પ્રણામ કરવા જાય છે. દરેકને તેઓ એકએક ફૂલ આપે છે. શ્રી. માતાજી સાંજે સ્મરતમ્ભતના મેદાનમાં બાજકેને મળવા માટે ઘણી વાર જાય છે. ખેતર, બગીચા અને ખીજાં આત્મિયોની જાત દેખરેખ તેઓ રાખે છે, રાતે સુમારે દસ વાગે તેઓ નીચે આવે છે ત્યારે બધા તેમને પ્રણામ કરવા જાય છે અને શ્રી. માતાજી તેમને આશીર્વાદ આપે છે, ફૂલ આપવાની વિધિ પૂરી થવા પછી બધાં થોડી વાર ખ્યાતમાં બેસે છે ને પછી છૂટા પડે છે. શ્રી. માતાજી કામ બાર કે બે વાગ્યા સુધી ચાલ્યા કરે છે. આશ્રમનું પવિત્ર વાતાવરણ શ્રી. માતાજીની પ્રેરણાક્રિયાને આભારી છે.

શ્રી. અરવિંદ વર્ષમાં ચાર વખત નક્કી કરેલા દિવસોએ દર્શન આપે છે. તેમની દિનચર્યામાં ખ્યાન, સેખન, વાચન વગેરે હોય છે. રેડિયો અને છાપાંઓ દ્વારા રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય ઘટનાઓ સાથે તેઓ સંપર્કમાં રહે છે. સાધકો તેમ જ અન્ય બંધિતઓના પ્રશ્નોના જવાબો તેઓ યોગ્ય સમયે તો આપે છે. આમ, શ્રી. અરવિંદ સૌથી દૂર છતાં સૌની નિકટમાં રહેતા હોય એમ મર્ઝ પશુ માનીને લાગે છે.

હાલમાં, શ્રી. અરવિંદ આશ્રમમાં સાતરો જેટલા સાધકો છે. ત્યાંની શાળામાં દોઢસો જેટલાં છોકરા છોકરીઓ સહસિક્ષણ લે છે. તેઓ સ્વાભાવિકતાથી હળે મળે છે અને કુદરતના અને કુદૃષ્ટના વાતાવરણમાં ઊછરતાં હોય તેમ તેઓ ઊછરે છે. આખું વાતાવરણ ખૂબ શુદ્ધ અને પવિત્ર છે. ત્યાં ચોખવિધાવેગ નથી, તેમ જ મર્ષાસહજ પણ નથી દેખાતો. સ્વાર્થબ્ધ અને શિરત તેમજ અધ્યાસ અને સ્મરતમ્ભત-બધું છે. બાજકેને રહેવા માટે જુદું અજાયબ પથ છે. તેમનો અધ્યાસક્રમ સ્વતંત્ર છે. શિક્ષણનું માર્ગમ દેવ્ય છે. જુદા જુદા પ્રાન્તોના સાધકોના પરિચયને લીધે બાજકે બધી ભાષા બોલતાં થાય છે દા. ત. (૧) માતૃભાષા (૨) દેવ્ય (૩) અંગ્રેજી (૪) હિંદી (૫) તામિલ અને બંગાળી.

દરેક સાધકને રહેવા માટે અઘાઈદી જગ્યા આપવામાં આવે છે. દરેક જણ કાંઈક ને કાંઈક કામ સંજાળે છે. 'Let us work as we pray, for indeed, work is the body's best prayer to the Divine', એ સૂત્ર દરેક જણ ખ્યાનમાં રાખે છે અને 'પ્રેતાતુ' કામ ખતમી, ચીવટથી અને સાચા દિલથી ઉમંગેર કરે છે. આશ્રમની વ્યવસ્થાનું અને શુભવત્તાનું ધારણું બિંદુ છે તેનું આ મુખ્ય કારણ છે.

હાલના સાધકોમાં શ્રી. અપ્રાહ્મણ પ્રમણી, શ્રી. દિલીપકુમાર મેય, શ્રી. નરિનીકાન્ત ગુપ્તા,

શ્રી. સુદાન'દ ભારતી, શ્રી. અનિલ પારન, શ્રી. અંકજીવ, શ્રી. કાશીશર્મા અને શ્રી. કમળાબહેન અમીન વગેરે જુના અને પ્રથમ પકિતના સાધકો છે. શ્રી. પૂજ્યશાસ્ત્ર અને શ્રી. સુન્દરમ બહુ જુના નહીં છતાં અત્યંત સચ્ચાઈ ધરાવે છે. જુના જુના અનેક ધર્મેના અને અનેક પ્રતિભા શાસ્ત્રબહેનો અહીં વસેલા છે. "Let this be our one need in Life, to realise the Divine,"-દરેક સાધકની સાધનાહું આ સર્વેન્નિય ધ્યેય છે.

આશ્રમના જીવન કે વાતાવરણ વિષે જાતે જોયા કે અનુભવ્યા સિવાય કાંઈને જાગ્યે જ સાચો ખ્યાલ આવે. 'આશ્રમ' અને 'સાધક' વિષે સમાજે પોતાના વિચારોનું એક વર્તુળ ઊભું કરેલું હોય છે. કેટલાકને એવો ભ્રમ હોય છે કે સાધક એટલે જોડાતી બાંધીને, સમાધિ ગ્યાનીને ભેજનારો, જીવનની સામાન્ય બાબતોથી અલિપ્ત વેદીઓ. પરંતુ: અહીં સાધક પોતાની સાધનામાં જરૂરજી જાણે આબ્યા દીધા વિના, પોતાની મનપસંદ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી શકે છે. એને શરીરને તપાવવાની કે કષ્ટ આપવાની જરૂર જ હોતી નથી. અધુનિક જીવનની જરૂરિયાતો એ માણી શકે છે. પોતાને મનપસંદ પૈસાક પણ પહેરી શકે છે. પોતાના શરીરને અત્યંત આલે એવો ખોરાક. પશુ-મંત્રાદિ સિવાયનો-જાઈ શકે છે. આધ્યાત્મિક ધ્યેયમાં બાધા રૂપ ન તીવડે એવાં કોઈ પણ કાર્યની મનાઈ નથી. આમ છતાં, શ્રી. માતાજીને અમુક પ્રકારનો આધ્યાત્મિક કાજ તો ત્યાં સદૈન્ય પર રહેલો જ હોય છે-પણ તે અપરેરૂઢ રીતે.

અહીંનું વાતાવરણ ખૂબ પવિત્ર અને શાંતિદાયક છે. કોષ, લોભ, દેવ, ઈર્ષ્યા, સ્પર્ધા, પ્રધા, વેરઝેર, કલેશકંકાશ, ધર્મલ, અકરાંતિયાપણ કે ખાલિધરાપણ, મિથ્યાગિમ્હાન-વગેરે સામુદાયિક જીવનનાં અનિષ્ટોનો દુઃખક અનુભવ અહીં થતો નથી. અહીં તે બહારની અને અંદરની શાંતિ, સરળતા, સાત્ત્વજ્ઞાન, મીઠશ, મૃદુતા, સહૃદયતા, ખ્યાનમગ્ન અવસ્થાઓથી ઉરબેન થતી ચંબીરતા, એકેનિષ્ઠા, હરજનું ખ્યાન, અપરિગ્રહ, અભય અને આનંદ નજરે ચડે છે.

દરેક સાધક, જોકે કે મુલાકાતે આવનાર બંધિત અહીંના વાતાવરણનો પૂરેપૂરો લાભ જાણી શકે જ એવું નથી. એનો આધાર દરેક બંધિતની તૈયારી, અભિમુખતા કે અલગ્યચિત્ત પર રહેલો છે. જ્ઞાતામાં એવી લાગણત હોય છે તેને શ્રી. અરવિંદ અને શ્રી. માતાજી આધ્યાત્મિક ખજા આપતાં રહે છે. અહીં, Mental, Supramental, Vital અને Divine વગેરે શબ્દોનો ઉલ્લેખ સૌ કોઈ કરતાં માલુમ પડે છે કારણ કે શ્રી. અરવિંદનું તત્ત્વજ્ઞાન આ વિષયોને સ્પર્શે છે. પરંતુ તેથી એમ ન કહી શકાય કે એ બધાજ એ બાબતો વિષે બધું સમજે છે. નેમ છતાં, ત્યાંના વાતાવરણની દરેક વસ્તુ પર એવી વધતી અસર પડે છે, એવું એ સ્પષ્ટ છે.

આશ્રમની મિલકત હવે ઘણી વધી ગઈ છે. ખયાસ નેટલાં મકાનો હશે. તે ઉપરાંત જમીયા, અને ખેતરો પણ છે. આશ્રમન, દુધોના છોડો અને કુંડાઓને માધે 'આયુ' સ્થળ રમણીય અને શાંતિદાયક બન્યું છે. 'ગોલ્ડફીલ્ડ' તો ખરેખર ખલુજ સુંદર સ્થળ છે. એમાં છેલ્લી ઢબની બધી સગવડો છે. નાનો અને સારો, છતાં સુંદર જમીયો અને બન્નો બાબુ વચમાં પાણીની નહેર આ સ્થળની શોભામાં વધારો કરે છે. આ જોઈને દરેક યાત્રી સંતોષ અને સુખ અનુભવે છે.

કોઈને સહેજે પ્રશ્ન થાય કે 'શ્રી. અરવિંદ આશ્રમ'નું ધ્યેય શું ? એનો જવાબ થી. માતાજીના શબ્દોમાં કહીએ તો નીચે મુજબ છે :

"વિકસતા જતા વિશ્વસંવાદિતાના બાવાગમનો ચક્રારવું એ સામાન્ય ધ્યેય છે. 1"

"આ વિશ્વસંવાદિતા પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં સાધનો જુદાં જુદાં છે. બધામાં રહેલી એક અને અવિકાશ્ય એવી આત્મદેવી ભક્તિ અને સર્વથી ધર્તા તેના આરોગ્ય દ્વારા પૃથ્વી ઉપર માનવ-બોધ સાધવું : ૨ (૧) વ્યક્તિગત રીતે, પોતાનામાં રહેલા દેવી તત્ત્વ પ્રત્યે સન્માન થવું તથા પોતાની ભક્તિ એવી સાધે એક બનવું ૩ (૨) સામૂહિક રીતે, પ્રભુનાં બાળકોની નવી માનવભક્તિના વિકાસ માટે મુશોભ સ્થળે એક આદ્ય સમાજની સ્થાપના કરવી. ૪ (૩) દરેક પોતાની શક્તિ

(1) "The general aim to be attained is the advent of a progressing Universal Harmony.

(2) The means for attaining this aim with regard to the earth, is the realisation of human unity through the awakening in all and the manifestation by all of the inner Divinity which is One.

(3) For each individually, to be Conscious in himself of the Divine Presence and to identify himself with it.

(4) Collectively, to establish an ideal society in a propitious spot for the flowering of the new race, the race of the Sons of God.

મુજબ અને અગત પસંદગીના ધોરણે એક જાણકિયા નક્કી કરવાની છે. આ જગતની રંગભૂમિ ઉપર દરેકે પોતાનું વિશિષ્ટ સ્થાન—કે જે બીજાનું કાર્ય પૂરી થાય નહિ તે—શોધી લેવાનું છે અને એણે પોતાની શક્તિઓ સંપૂર્ણપણે એ તરફ જ વાળવાની છે. એણે એ બૂતલું ન બોર્ડએ કે વિશ્વસંગીતમાં એ પોતે પોતાનો એક જ સુર પુરાવે છે કે જે (સુર) વિશ્વની સમગ્ર સંવાદિતામાં અનિવાર્ય છે અને તેનું મૂલ્ય સમગ્રમાં છે.” ૫

ત્રણ વિરલ આધ્યાત્મિક વિદ્યુતિઓ, ય. મધીઅ, કવિવર યશોર અને પૂજ્યોગી અરવિન્દ-કર્મ, શક્તિ અને માન્યોમને જીવનમાં મૂલ્ય કરનાર નિમિત્તોનું કીર્ણસ્ત્રોત બની ધન્ય થયેલું હિંદુ આવા પરમ પુરુષો માટે ઔરવ હો એમાં નવાઈ નથી.

(5) An external action (work): every one has to choose it according to his capacities and personal preferences. He must find his own place, the place which he alone can occupy in the general concert, and he must give himself entirely to it, not forgetting that he is playing only one note in the terrestrial symphony and yet his note is indispensable to the harmony of the whole and its value depends upon its justness.

—From 'The Words of the Mother'

મુજબ અને અગત પસંદગીના ધોરણે એક બાજીદારી નક્કી કરવાની છે. આ ભગતની રંગભૂમિ ઉપર દરેકે પોતાનું વિચિત્ર રથાન—કે જે બીજું કેઈ પૂરી એ નહિ તે—રોબી લેવાનું છે અને એણે પોતાની શક્તિઓ સંપૂર્ણપણે એ તરફ જ વાળવાની છે. એણે એ બૂધનું ન બોધે એ કે વિશ્વસંગીતમાં એ પોતે પોતાનો એક જ ધર પુરાવે છે કે જે (ધર) વિશ્વની સમગ્ર સંવહિતામાં અનિવાર્ય છે અને તેનું મૂલ્ય સંસ્કારમાં છે.” ૫

ત્રણ વિરલ આધ્યાત્મિક વિભૂતિઓ, પ. ગાંધીજી, કવિવર ટાગોર અને પૂણ્યોગી અરવિંદ-કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાનપ્રેરણને જીવનમાં પ્રતિ કરનાર ત્રિભૂતિ—નું ક્રિડાક્ષેત્ર ખની ધન્ય પથેનું દિવે આવા પરમ પુરુષો માટે મૌરવ લે એમાં નવાઈ નથી,

(5) An external action (work): every one has to choose it according to his capacities and personal preferences. He must find his own place, the place which he alone can occupy in the general concert, and he must give himself entirely to it, not forgetting that he is playing only one note in the terrestrial symphony and yet his note is indispensable to the harmony of the whole and its value depends upon its justness.

—From 'The Words of the Mother.'

साक्षरता की समस्या

कृष्णकान्त गो.देसाई

बी. ए., बी. टी. छेत्रिद

हिन्दुस्तान में साक्षरता का प्रमाण अभी तक बहुत नीचा रहा है। जहाँ तक ब्रिटिश राज्य था वहाँ तक उसको बढ़ाने की दिशा में खास कोई प्रयत्न नहीं किया गया था। यूँ तो देश-नेता स्व. गोपाल कृष्ण ने प्राथमिक शिक्षा लाजिमी बनाने की दिशा में बड़े जोर से आन्दोलन शुरू कर दिया था, लेकिन हुकूमत ने ऐसा कोई रास्ता नहीं निकाला जिससे उदनी उम्मीद पूरी हो सके। ब्रिटिश अमल के आखिरी दस वर्ष में दस दिशा में प्रगति हुई लेकिन उतना अक्षर इतना नहीं हुआ कि जिससे हमारा यह कलंक आगामी कुछ धोन या दस वर्ष में मिट जाय। पूजा महात्माजीने तो पहले से यह पड़वान दिया था कि साक्षरता बढ़ाये बिना देश जैसी चाहिये, उतनी तरक्की नहीं कर सकेगा। और दस दिशा में जो कुछ भी प्रगति हुई है वह उन्हीं की वजह से।

अब तो अपनी हुकूमत है। अभी तो प्राथमिक शिक्षा को लाजिमी बना दिया है और प्रौढ़ शिक्षा के लिये भी जोर से आन्दोलन हो रहा है। फिर भी आरंभ देखेंगे कि साक्षरता का प्रमाण कुछ ज्यादा बढ़ नहीं रहा है।

यह बहुत गम्भीर प्रश्न है। उसे सुलझाने में क्या कठिनाइयाँ हैं? हम उनको कैसे हल सकते हैं। हुकूमत ने कायदा तो बना दिया है लेकिन उसका पालन कैसे होता है यह हमें देखना है। बहुत अफसोस की बात है कि हुकूमत इस कार्य के लिये काफ़ी खर्च करने को तैयार नहीं है। आर्थिक प्रश्न को ये लोग हल नहीं कर सकते हैं। इस समय अगर हमारी आर्थिक स्थिति बहुत अच्छी न हो तो हमारा कर्ज यह है कि हम अपनी साक्षरता की योजना में कुछ काट दौट करके जितनी सी हो सके उतनी तरक्की करें।

तो हमारे लिये पहली बहरी बात यह है कि प्राथमिक शिक्षा को तो फ़ी सही करना ही चाहिये। इस बात में कोई दिक्कत नहीं करनी चाहिये। क्योंकि जिन बच्चों को अभी प्राथमिक शिक्षा नहीं दी जाती है वे बड़े होकर फिर कभी भी बढ़ न सकेंगे। अगर पहले ही दस बात को पका कर ले तो आगामी वर्षों में प्रौढ़ शिक्षा का प्रश्न ही न रहेगा क्योंकि कोई आरम्भ प्रश्नपद होगा ही नहीं।

अगर प्राथमिक शिक्षा पर हम इतना जोर देंगे तो प्रौढ़ शिक्षा जैसी दूसरी दिशाओं में हम कुछ नहीं कर सकेंगे।

मैं इसी बात पर जोर देता हूँ कि हमारे सामने इस समय इतनी समस्याएँ खड़ी हैं कि प्रौढ़ शिक्षा की समस्या को हम अभी नहीं छुलभायेंगे तो कोई बड़ा सुकसान नहीं होगा। हम जो कुछ भी करें उसे अच्छी तरह से ही करें। तुनियाह अच्छी होगी तो सब कुछ ठीक हो जायगा। इसलिये कुछ समय के लिये प्रौढ़ शिक्षा की दिशा बन्द की जाय और सब ध्यान प्राथमिक शिक्षा ही की ओर केन्द्रित किया जाय। जो बूढ़ हो गये हैं, जो ज्यादा समय इस संसार में नहीं घाटनेवाले उनको पढ़ाने से इतना फायदा नहीं होगा जितना कि छोटे बच्चे जिनको सारी जिन्दगी बसर करनी है, उनको पढ़ाने से होगा।

दूसरा प्रश्न यह है कि हम प्राथमिक शिक्षा सब बच्चों को देने के बाद क्या कर सकते हैं। पहले एक ही दिशा में पूरा प्रयत्न करना चाहिये। इसमें कुछ शक ही नहीं है कि ज्यादा चीजें अधूरीता से करने के बदले में कमसे कम एक चीज अच्छी तौर से करना ज्यादा फायदेमन्द होगा। लेकिन प्राथमिक शिक्षा के बाद हरेक लड़के को ज्यादा पढ़ाने का खर्च हुकूमत यदायत नहीं कर सकेगी। हाँ, इतना अवश्य हो सकता है कि जो लड़के पढ़ने में तेज नजर आते हों उनसे लिये हुकूमत की ओर से शिष्यवृत्ति दी जाय। या तो हरेक जिले में एक हुकूमत की स्कूल रखी जाय जिसमें ठीक तेज लड़के, जो परीव हैं उनको ही शिक्षा देने का प्रयत्न हो। उसी तरह से हर ग्राम में एक एक कालेज भी उन लड़कों के लिये खोला जाय।

याही जो प्रश्न रहे उन्हें अनता को धीरे दिया जाय। प्रौढ़ शिक्षा के लिये जनता की संस्थाएँ या आदमी निरी तौर पर चाहे सो करें लेकिन हुकूमत को वो अपना सारा ध्यान प्राथमिक शिक्षा की ही ओर केन्द्रित करना चाहिये।

सुरपाण और पावागढ़ का पर्यटन

श्री. भालचन्द्र रामचन्द्र तिलक
एम. ए., पी. टी.

पाठशाळा के अच्छी वालकीरो को डेउर पर्वतन के लिये दस गीस मार्च के रात को सवा नौ बजे बम्बई सेन्ट्रल स्टेशन से चले।

इक्कीस सारीच को सुराह हम मियागांव पहुँचे और वहाँ पर शिगोर के लिए गाडी बदली। मियागाँव के पहले भंडीच स्टेशन पर प्रीयुत और श्रीमती मठ हमसे आ मिळे। शिगोर से दो नावोंमें बैठकर हम सब शाम के छः बजे तर्मादा नदी में स्नान के विरुद्ध दिशा में चले। रास्ते में हमने अतुसुया नाम का एक रम्य शान्त और सुन्दर स्थान देखा। रात को करीब साढ़े आठ बजे हम ब्यास घेठ पहुँचे। वहाँ हम नहाने सोना खाया और सो गये।

गार्स मार्च का दिन शाम के छः बजे तक हमने ब्यास घेठ पर बिताया। ब्यास घेठ एक टापू है। साधारणतः इसके एक तरफ नदी का घाट सूखा रहता है। दूसरी तरफ से नदी बहती है। यद्दते हैं कि ब्यास

महाराज ने लकी का बहाना बदला—बरोदा राज्य में यह एक छीपे स्थान है । यहाँ बहुत से गिरि और कुछ पर्यटकों हैं । यहाँ लकड़ों ने भीषा बहुत स्टाडर्टिंग का काम किया । धीरे-धीरे शाम को चार बजे हम लोगों से थ्रा मिले । शाम को छः बजे हम लोगों ने अपनी नौका यात्रा तीन जगहों में फिर से शुरू की । रात को वहीं कहीं किनारे पर हम सबको उतरना पड़ता था । और हम गाते हुये नाव को रस्सी में खींचते थे । चांदनी रात होने से हमें बड़ा मजा आया । रात में एक दो जगह हमें मगर भी दिखे भी पर वह डर के मारे भाग गये । रात को दो बजे हम एक रेतीले टापू पर रुके और सुबह सात बजे तक वहीं सोये ।

तीसरी तारीख को सुबह हम सब चाय लेकर उठ टापू के आगे चले । शाम को छः बजे हम सब गोय पहुँचे । गोरा के पहले भीमपाट नाम का एक सुरिस्ट पाट है यहाँ पर एक एक नाव चपर चढ़ाने के लिये बाढ़ मल्लाह लगे । उन्होंने एक एक नाव आधि आधि घंटे में ऊपर पहुँचाई । मामूली ताल से यह रास्ता दस मिनट में कट सकता था । करीब दो बजे भीमपाट के पहले सब लोगों को उतर के गोरा पैदल जाना पड़ा । सब लोग बसन्तपुरा इत्यादि गाँवों से होते हुये पाँच बजे गोरा पहुँचे । गोरा में हमने रात बिताई । रात को खाना खाने के बाद कैम्पफायर किया । रात को हम लोगों ने पदरा भी दिया । कुछ लोगों ने रात को एक शेर देखा ।

चौथी तारीख को सुबह हम गोरा से आगे चले और दोपहर को एक बजे के करीब हम सब सुरपाण पहुँचे । रात में हम मेरोपाट नामके स्थान पर उतरे थे । गोरा से सुरपाण का रास्ता पहाड़ों में से है । दोनों तरफ ऊँचे ऊँचे चट्टान हैं । दूर पर पहाड़ भी दिखाई देते हैं । यहाँ हमने कुछ आराम किया, खाना खाया, हम सब झोत में गढ़ाये । शाम को कोटोमफ्री की ओर स्क्वैड खेल खेलें । रात को ब्याह्र बजे तक कैम्पफायर हुआ । रात को हम लोगों ने पदरा दिया । कुछ लोगों ने यहाँ भी रात को एक शेर देखा । कुछ लोग दोपहर से सुरपाणेश्वर देखने गये थे । यह स्थान यहाँ से करीब तीन मील है । सुरपाणेश्वरका झोत बड़ा सुंदर है । वहाँ प्रातः में बहुत ही सुन्दर दिखता होगा ।

पचवीस तारीख को हम सब सुबह छः बजे सुरपाण से चले । गोरा, भीमपाट, बसन्तपुरा, होते हुए हम करीब ब्याह्र बजे रास्तेधर पहुँचे । यहाँ एक सुन्दर मन्दिर और घाट है—यह देख कर मात्सा लेके हम सारे स्पाह्र बजे यहाँ से चले और पाँच बजे मुँगेदुरा पहुँचे । यहाँ नहा के खाना खाया । नर्मदा के किनारे यह एक बड़ा रमणीय स्थान है । हम सब रात को आठ बजे चारोद पहुँचे । यहाँ खाना खाकर स्टेशन पर खे गये ।

छठी तारीख को सुबह हमारी रेल चारोद से लकी दमोई से होते हुये हम सादे नौ बजे प्रतापनगर पहुँचे । प्रतापनगर में एक मित्र के यहाँ उतरे । दोपहर को दो से साढ़े पाँच तक हम लोगों ने बबोदा देखा । दृष्टान्त होने के वजह से बहुत कम स्थान देखे गए भी बजरबाण, दासी खाना, स्क्वैड केन्द्र और शंकराव साईंट सो देखे ही । खास करके दासी खाने में बहुत मजा आया । शाम को लकड़ों ने “दिवार” सिनेमा भी देखा ।

उत्ताईस तारीख को सुबह छः बजे उठकर हम सब बस पर बैठकर पावागढ़ देखने गये। करीब ग्यारह बजे हम पड़ाव के पास के शहर में पहुँचे और गढ़ चढ़ना शुरू किया। किले की कैन्साई जमीन से ३५०० फुट है। हम ऊपर जाकर नकाश कर साना साकर चार बजे तक नीचे पहुँचे और शाम तक बहोदा पहुँच गये।

उत्ताईस तारीख को सुबह बहोदा से निकलकर रात को हम पाठराणा में वापिस पहुँचे।

यह पर्यटन गरमी के शुरुआत में होने के वजह से हम सबको बहुत धूप लगी। इस समय पतझट होने के वजह प्रकृति इसीभरी और सुन्दर नहीं थी और खेत का सौन्दर्य वर्षा ऋतु के समान आकर्षक न था।

तब भी इस पर्यटन की बहुत सी बातें याद रहने लायक थी। नर्मदा में नौका पर्यटन और स्नान इन दो बातों में बहुत ही मजा आया। नर्मदा किनारे के छोटे मोटे शहर और गांव वहाँ के मंदिर और घाट, श्रान्त किनारे पर बैठे हुये पत्तो और नदी में तैरते हुए मगर, शान्त आश्रम और साफ गांव, सुदृढ़ भीम-घाट और सुन्दर सुराण ये सभी याद रहेंगे। गांवों में खाने हुये कच्चे आम और इमली सभी को याद रहेंगे। नर्मदा नदी का शान्त, मनोहर, और रमणीय किनारा कोई भूल नहीं सकता। उसी तरह सुन्दर शहर बहोदा और ऊँचा पावागढ़ ये दोनों भी हम कभी भूल नहीं सकते। पावागढ़ के ऊपर से दूर दृष्टि तक जो भूमि दिखाती है वह बड़ी सुन्दर है।

पावागढ़ के नीचे कुछ बहुत सुन्दर मन्दिर हैं भी हैं। हमारा यह पर्यटन बहुत आनन्ददायी था।

वर्षाऋतु

कनैयालाल नटवरलाल परीख
औरण गाँवा

वर्षाऋतु के चार मास होते हैं। इनमें आषाढ़ पहला है। वर्षा का हमारे जीवन में बहुत महत्व है। इस ऋतु में बहुत वर्षा होती है।

वर्षा में छोटे छोटे लयके पानी में खूब खेलते हैं। पुराने जमाने में लोग बारिश के शुरुआत में 'वर्षा-पूजन' करते थे। 'वर्षा-पूजन' का दिन बहुत उत्सव से मनाया जाता है। और किसान दिन भर खेत ही में रहता है।

आषाढ़ के बाद आवण मास आता है। इस मास में कमी कमी जोर की बौझार आती है। आवण मास बियाबियों को बहुत प्रिय है। इस मास में सबको पन्द्रह बीघ दिन की छुट्टी मिलती है। यह मास किसानों को भी प्रिय है क्योंकि इस मास में वे लोग भी खेती से निवृत्त हो जाते हैं। और वे फूल और फलों को राह देते हैं।

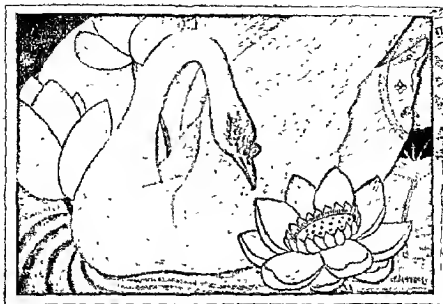
आश्विन के बाद भाद्रपद मास आता है। इस मास में आकाश में गर्जना होती है। इस मास में आकाश स्वच्छ दिखाई देता है। यह वर्षा ऋतु का आखिर का मास है। भाद्रपद में कमी कमी मेघ-पड़प दिखाई देता है। इस मास में अनाज से भरी हुई गाड़ियों गाँवों में दिखाई देती हैं।

यह देश कृषि प्रधान है इसलिए ऐसे ऋतु से सुन्दर दृश्य देख कर हमको बहुत आनन्द होता है।

“પટેલાંને ઉઠાડીને જીવન આપ્યું તમે બાપુ,
તમારી દિવ્ય છાયામાં, જ્યે તે ખીલતું બાપુ;
બલે ને મૃત્યુ મલકાવે હરી તમ દેહને બાપુ,
તમે તો છે અમારા ને, અમારા સર્વદા બાપુ.”

—શ્રી. સ્નેહરશ્મિ.

રાજહંસ

આંક ૬ હો

૧૯૪૮-૧૯૪૯

*

હંસરાજ મોરારજી પબ્લિક સ્કૂલ

આંધેરી

મુદ્રિત રૂા. ૨-૦-૦

દૂધ

સને ૧૯૩૪ માં કૃષ્ણ અગિયાર કુટુંબોને દૂધ પહોંચાડવાનું રાષ્ટ્ર
કૃષ્ણ હેઠળ. દરેક કુટુંબને જેમ સંતોષ થતો ગયો તેમ તેમના
સ્નેહીઓને લલામણ કરીને તેમને અમારા આહુક બનાવ્યા.

આમ આજે પંદર વર્ષ પછી અમે આસરે ચૌદસો
કુટુંબોને દિવસમાં બે વખત ઘર બેઠા દૂધ પૂરું પાડીએ છીએ.

તમારી દુધની જરૂરિયાત માટે મળો :-

રેલિફિયન નંબર :- ૪૨૮૯૮

ઇન્ડિઅન એક્સપ્રેસ ડેરી

૪૯, હાઇવે રોડ, ચૌપાડી,

મુંબઈ - ૭.

राजहंस

(हंसराज मोरारजी पब्लिक स्कूल, अंधेरी, मुंबई)

RAJHANS

(The Annual Number of Hansraj Morarji
Public School, Andheri)

राजहंसः प्रवृत्तोऽयं हंसराजकलाशालायाः ।
मानसे विदुषां सम्यक् समर्था हर्षमायदाः ॥
(बी. एल. रामभोग).

EDITORIAL BOARD

Principal Dhirubhai M. Desai,
D.A., B.T., Dip. Ed (Edinburgh). (Chief Editor)
Shri. Jayantilal G. Danawala,
M.A., B.T. (Managing Editor)
Shri. Durgesh T. Shukla,
B.A. (Ex. Managing Editor)

Master Chandulal H. Betai	VII	Master Chandrakant Mehta	VI
„ Dilipkumar C. Desai	VII	„ Kanilal C. Shah	V
„ Purushottam B. Patel	VII	„ Rameshchandra J. Pandya	V

વિદ્યાર્થી સભા (પ્રિન્કેપલ્સ કાઉન્સિલ), ૧૯૪૯

પ્રમુખ:-યોગેન્દ્ર શાહ

મંત્રી:-કાંતિલાલ શાહ

: નાયકો :

સભા અને સમૂહપ્રાર્થના

: ઉપનાયકો :

હર્ષદરાય શુક્લ

ચર્ચા મંડળ

દિલીપકુમાર દેસાઈ

દિલીપકુમાર દેસાઈ

લોજન ખંડ

નરહરિપ્રસાદ કોયા

ભદ્રશીલ ત્રિવેદી

વાચનાલય

લલિતકુમાર પટેલ

શાંતિલાલ રાડીઆ

રેડિયો

ગોવિંદરામ ભગત

લક્ષ્મીચંદ આશ્રાણી

અંકરની રમતો

મીમનલાલ કક્કર

શરદચંદ્ર પાટલીઆ

બહારની રમતો

અમીચંદ શાહ

અંકકાંત પટેલ

પર્ચેટનો

શશિકાંત શાહ

ભાષવજી કક્કર

થિયેટર

સેનથુતા પારેખ

અંદ્રવદન પેઈન્ટર

શુભ ચર્ચેલી વસ્તુઓ

જયંતીલાલ કક્કર

લાલશંકર પટિયાર

વર્ગો

પ્રાથમિક શાળા

શરદ પારેખ

અશોક દેસાઈ

ધોરણ ૧ છું

મનોહર ગોરડીઆ

પ્રફુલ્લચંદ્ર ગાલા

„ ૨ છું

કિરીટકુમાર જાની

પ્રતાપરાય ભટ્ટ

„ ૩ છું

દેવીદાસ કક્કર

ઉદયસિંહ મર્ચન્ટ

„ ૪ છું

જયંતીલાલ શાહ

મહેન્દ્રકુમાર જ્ઞાણશી

„ ૫ છું

લક્ષ્મીચંદ આશ્રાણી

લાલશંકર પટિયાર

„ ૬ છું

શાંતિલાલ રાડીઆ

વિનોદચંદ મેઝમાયા

„ ૭ છું

અંદ્રવદન પેઈન્ટર

ભદ્રશીલ ત્રિવેદી

(અનુસંધાન પૃ. ૯ ઉપર)

હંસરાજ મોરારજી પબ્લિક સ્કૂલ, અંધેરી (મુંબઇ)

બાઇ કબીબાઈ અને હંસરાજ મોરારજી ચેરિટી ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ

- ૧ દીવાન બહાદુર કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ.; એલ.એલ. બી.,
ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશ, હાઇકોર્ટ, મુંબઈ.
- ૨ શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી, બી. એ.; એલ.એલ. બી.; એડવોકેટ;
દિંદની બંધારણ સમિતી સભ્ય
- ૩ શેઠ મુલજી રણછોડદાસ
- ૪ શેઠ ધર્મસીંહ મુળરાજ ખરડિ
- ૫ શેઠ ચરણદાસ મેગજી, બી. એ.

આચાર્ય

શ્રી. ધીરુભાઈ મ. દેસાઈ, બી. એ.; બી. ટી.; ડિપ્લોમા ઈન એજ્યુકેશન (એડમિનિસ્ટ્રેશન)

ઉપાચાર્ય

શ્રી. ચંદ્રભાઈ ચં. દેસાઈ, બી. એ.; ડિપ્લોમા ઈન એજ્યુ. (વોલન્ટરી) ડિ. પી. ઇ. (મદ્રાસ)

મુખરિસ્ટ્રેન્ડન્ટ

શ્રી. મોહનલાલ ભ. મારેતર, મેટ્રિક; ઇ. ટી. સી.

સિદ્ધાંતગણ

- ૧ શ્રી. મહેન્દ્રભાઈ ન. દીવાન, બી. એ.; એલ. ટી. સી.; હાથર ડિપ્લોમા ઈન એજ્યુ. (ગ્રીક) (ગણિત)
- ૨ „ મણિભાઈ નિ. નાયક, બી. એસસી.; બી. ટી.; ડિ. પી. ઇ. (કોલિવર્કી), (ગણિત, વિજ્ઞાન)
- ૩ „ ઈશ્વરભાઈ મ. દેસાઈ, એમ. એ.; બી. ટી.; કોલિવર્કી (સંસ્કૃત, ગુજરાતી, દિંદી)
- ૪ „ દુર્ગેશભાઈ મુકલ, બી. એ. (ગુજરાતી, અંગ્રેજી)
- ૫ „ ડાહ્યાભાઈ ક. પટેલ, બી. એ.; બી. ટી. (બ્રીશ, અંગ્રેજી)
- ૬ „ રણસુખભાઈ ચં. પેઈન્ટર, બી. એ. (મનિદાસ, અંગ્રેજી)
- ૭ „ એમ્બેવલાલ ચી. પરીખ, બી. એ.; બી. ટી., (ગુજરાતી, સંસ્કૃત)
- ૮ „ નયંતીલાલ ગો. દાહ્યાવાલા, એમ. એ., બી. ટી., (અંગ્રેજી, ગુજરાતી)
- ૯ „ કૃષ્ણકાંત ગો. દેસાઈ, બી. એસસી.; બી. ટી.; કોલિવર્કી, (વિજ્ઞાન, ગણિત, દિંદી)
- ૧૦ „ રણુભાઈ પ્રા. પટેલ, એમ. એ.; હાથર ડિપ્લોમા ઈન એજ્યુ. (ગ્રીક), (અંગ્રેજી, બંગાળી)

- ૧૧ શ્રી. મુલિન બિહારી દત્ત, ડિપ્લોમા ઈન ઓરિએન્ટલ આર્ટ (કલકત્તા) (ચિત્રકળા)
 ૧૨ ,, આત્મારામ મા. શિક્ષક, મેટ્રિક; એસ. ટી. સી. (કોંદિવલી); ડાવિડ; એચ. ટી. ડી.;
 (નિયમિત કેસ્ટ ઓફિસર. (લશ્કરી કવાયત, શારીરિક શિક્ષણ)
 ૧૩ ,, વાસુદેવ ગણેશ તાંબે, મેટ્રિક; એસ. ટી. સી. (અંગીત)
 ૧૪ ,, હર્ષદભાઈ વેદ, બી. એ., (ગુજરાતી, ઇતિહાસ)
 ૧૫ ,, ચંદુલાલ મ. શુક્લ, મેટ્રિક, (અધ્યાપન)
 ૧૬ ,, નેયુન બી. રૂબીન (બૅકરીંગ)
 ૧૭ ,, મદન સા. પરખ (લશ્કરી કવાયત)

ઓફિસ અને અન્ય સેક્ટર્સ

- ૧૮ શ્રી. ભાગુભાઈ ભા. પટેલ (એકાઉન્ટન્ટ)
 ૧૯ ,, રતિલાલ પ. દેસાઈ (કલાર્ટ)
 ૨૦ ,, ભગવાનજી મો. નાયક (મદદનીશ કલાર્ટ)
 ૨૧ ,, દયાશંકર ઠા. રાઘવગોર (સ્ટોર કીપર)
 ૨૨ શ્રી. શાંતાબહેન ના. દેસાઈ (મેટ્રન)
 ૨૩ ,, ગંગુભાઈ સ. કાકર (નર્સ)
 ૨૪ ,, કુસુમબહેન ધી. દેસાઈ (સુપરવાઈઝર)

દવાખાનું

- ૨૫ ડૉ. વસંત પી. અવસરે, એમ. બી. બી. એસ. (માનદ સ્કૂલ ડૉક્ટર)
 ૨૬ ડૉ. હરેન્દ્ર ટી. દુનશી, એમ. બી. બી. એસ. (" " ")

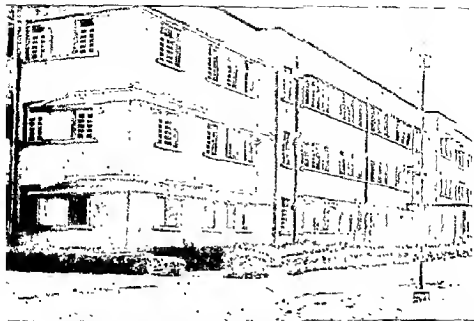
વિદ્યાર્થીનો નિયત સંકેત

(પ્રતિદિન સવાર-સાંજ પ્રાર્થના સમયે)

હંસરાજ મોરારાજ વિદ્યામંદિરના વિદ્યાર્થી તરફ, હું એના આદર્શો સિદ્ધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

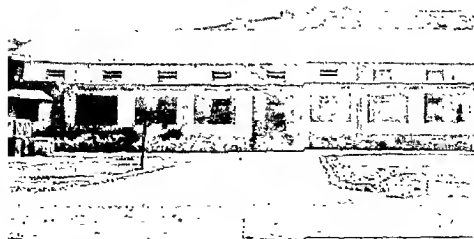
ભારત, ગુજરાત અને આર્યસંસ્કૃતિ એ ત્રણેની સેવા મારા હૃદયનું ખોય માનું છું. ભારતની મહત્તા માટે, સમય આવે, હું મારું સર્વથા અર્પણ કરવા તૈયાર છું.

આર્યસંસ્કૃત વિશુદ્ધ અને અખંડ રહે તે માટે એનો અભ્યાસ કરી, એને જાળવવા સતત પ્રયાસ કરું છું ને ગુજરાતના આદર્શ સંસ્કારોને સિદ્ધ કરવા હું ત્યાજી પ્રયત્ન સેવું છું.

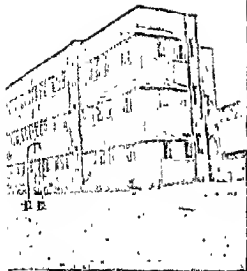
Our School Buildings.

—By Shi F

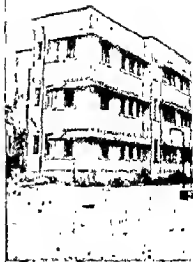
Our School Theatre

—By Shi R.

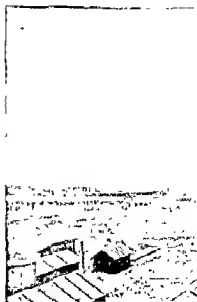
Main Building No. 1.

—By Shrs R. C. Painter

Our Main Building No. 2

—By Shr

શાળાનો અન્ય સ્ટાફ

* *

ઑફિસ:—

૧ ખરશુરામ મુનાથ	(રસિકેન અને ઑફિસ)
૨ અનાંત ગણેશ મડકરી	(લેખકેટરી)
૩ લક્ષ્મણ નારાયણ	(બહારનું કામકાજ)
૪ નારાયણ મહિપત	(બેન્ક અને ઑફિસ)
૫ શાંતિલાલ શંકર	(ઑફિસ)

રસોડું:—

- ૧ તુકારામ દેવુ
- ૨ પાંડુ માધુ
- ૩ લક્ષ્મણ ગંગારામ
- ૪ કાનુ ગોવિંદ
- ૫ વિક્રમ સદેવ
- ૬ વિક્રમ દેવુ
- ૭ તુકારામ ધાંડુ
- ૮ સોનુ બાણુ
- ૯ શિવરામ યશુ
- ૧૦ ભીમા બાણુ

રસોડુખ્યા:—

- ૧ કરસનજી રેવાશંકર
- ૨ ગાંધીભાઈ જીવતરામ
- ૩ મોરબનભાઈ નકુભાઈ
- ૪ દામોદર પુરુષોત્તમ
- ૫ કાંતિલાલ મણિલાલ

સ્ટોર:—

- ૧ સુસોમનાથજીન દા. મંગર
- ૨ રેવાજીન પુરુષોત્તમ
- ૩ ગંગુભાઈ ગણપત
- ૪ લક્ષ્મીભાઈ રાણુજી
- ૫ બાણુ તુકારામ

રમતગમત:— ૧ પાંડુ શિવાજી

વર્ગોની સાફસૂફી:—

- ૧ મહિપત બગાજ
- ફર્નિચરનું કામકાજ:—
- ૧ ગણપત તુકારામ

રૂઢિ:—

- ૧ ગણપત ગોવિંદ
- ૨ ધર્મા ધોંડુ
- ૩ માધુ ધોંડુ
- ૪ તાનુ સોનુ
- ૫ નરસ ધાંડુ
- ૬ ધોંડુ સખારામ
- ૭ રંગુ તુકારામ
- ૮ સોનુ વિકુ

ચોડીકાર:—

- ૧ બાણુસિંગ બક્ષીસિંગ
- ૨ ત્રિજીભેદિન જંગબહાદુરસિંગ
- ૩ બક્ષીસિંગ દાદરસિંગ

માલી:—

- ૧ હરિ લક્ષ્મણ
- ૨ ભીણુ કાનુ

સફાઈ:—

- ૧ ગાંધીજીન સાંતિલાલ
- ૨ ગાંધીભાઈ શંકર
- ૩ રતનજીન ગાંધીભાઈ
- ૪ હીરાભાઈ કાચિદાસ

નાવી:— ૧ તાનાજી લક્ષ્મણ ચાંદાણુ

મોટર હાંકનાર:—

- ૧ ગુલમરસિંગ જાનસિંગ

શાળાના વિદ્યાર્થીઓનાં નામ, ૧૯૪૮-૪૯

નંબર	નામ	વર્ગ
૧	રશ્મિકાંત ચી. દેસાઈ	ચોથું
૨	અનુલ મો. પારેખ	સાતમું
૩	હર્ષદરાય ન. દલાલ	ચોથું
૪	કનૈયાલાલ ન. ખરીખ	સાતમું
૫	જયેન્દ્રકુમાર મ. સોમૈયા	પાંચમું
૬	વસંતલાલ પ. બોધલે	પ્રાથમિક
૭	હરિલાલ મો. ખત્રી	પ્રાથમિક
૮	બાલકૃષ્ણ શાં. કાકુર	ચોથું
૯	શ્યમશીલ વિ. ત્રિવેદી	સાતમું
૧૦	નેમણ ધ. માડુ	ત્રીજું
૧૧	રશ્મિભાઈ ઇ. અમીન	બીજું
૧૨	પિનાકિન જ. દાણાવાલા	પ્રાથમિક
૧૩	ચંદુલાલ હે. બેટાઈ	સાતમું
૧૪	મીમનલાલ મ. કક્કડ	ચોથું
૧૫	નરવરલાલ પ્રા. જાની	પાંચમું
૧૬	ભાનુભાઈ જી. દલાલ	ચોથું
૧૭	દેવીદાસ વિ. ડક્કર	ત્રીજું
૧૮	હર્ષદરાય હ. યુકલ	સાતમું
૧૯	મહેન્દ્ર કાં. પટેલ	બીજું
૨૦	વિનોદચંદ્ર રા. મોઝાયા	છઠું
૨૧	નરેન્દ્ર મા. પટેલ	ત્રીજું
૨૨	મુલરાજ ધ. માડુ	પ્રાથમિક
૨૩	લાલશંકર નં. પટિયાર	પાંચમું
૨૪	કિશોર દે. બોધ	ચોથું
૨૫	સુરેશચંદ્ર બં. સંઘવી	બીજું
૨૬	અજયકુમાર મ. ધુવ	ચોથું
૨૭	રત્નનિકાંત દે. બોધ	છઠું
૨૮	રસિકલાલ દ. દોશી	છઠું
૨૯	શરદ મ. પારેખ	પ્રાથમિક
૩૦	ગમનલાલ મો. મારટર	પ્રાથમિક

નંબર	નામ	વર્ગ
૩૧	જગદીશચંદ્ર શાં. મહેતા	છઠું
૩૨	મહેન્દ્રભાઈ રા. પટેલ	સાતમું
૩૩	દિનેશચંદ્ર ગો. પટેલ	ચોથું
૩૪	રમણિકલાલ રા. સંઘવી	છઠું
૩૫	દિનેશચંદ્ર વિ. કાપડીયા	પ્રાથમિક
૩૬	કનુભાઈ મ. પટેલ	પાંચમું
૩૭	પરભુભાઈ દુ. પટેલ	પાંચમું
૩૮	અરજુ ન. પટેલ	પાંચમું
૩૯	મરતભાઈ ગો. પટેલ	બીજું
૪૦	ખીમણ જે. ટાંક	સાતમું
૪૧	અશોક ધી. દેસાઈ	પ્રાથમિક
૪૨	નવીનચંદ્ર ઈ. પાખ્યા	સાતમું
૪૩	હર્ષદરાય કાં. ઉપાધ્યાય	બીજું
૪૪	કુમુદચંદ્ર લીલાધર	ત્રીજું
૪૫	મધુકર કાં. ઉપાધ્યાય	પ્રાથમિક
૪૬	નવીનચંદ્ર ટ. મહેતા	પહેલું
૪૭	મધુસુદન વ. કોરયા	ત્રીજું
૪૮	સસિકાંત વ. કોરયા	પ્રાથમિક
૪૯	હિંમંતભાઈ ઉ. કાઠારી	ચોથું
૫૦	રમણભાઈ ર. પટેલ	ત્રીજું
૫૧	હરેશચંદ્ર મ. પટેલ	ત્રીજું
૫૨	ભાનુભાઈ ઇ. શેઠ	છઠું
૫૩	જગદીશચંદ્ર ધ. માડુ	પહેલું
૫૪	જયંતીલાલ ર. શેઠ	ચોથું
૫૫	હરેન્દ્ર ધ. મહેતા	ચોથું
૫૬	સુનીલાલ મો. સંઘરાજકા	છઠું
૫૭	ઉમેશચંદ્ર સુ. પારખાણી	ચોથું
૫૮	જયવંતકુમાર ધી. ચાંપરાજવાલા	પાંચમું
૫૯	મનુભાઈ ઘી. પટેલ	છઠું
૬૦	મુકુન્દકુમાર ગો. સચદે	પ્રાથમિક

नं०	नाम	वर्ग
११	चंद्रकांत म. पटेल	सातभुं
१२	सुरेशचंद्र कृ. पुरोहित	सातभुं
१३	प्रताप गा. लड	भीलुं
१४	अनिलकुमार म. नावडे	प्राथमिक
१५	जयदीशचंद्र कृ. मोदी	सातभुं
१६	मेनभुभा न. पारेभा	सातभुं
१७	जयवंत क. भट्टेता	सातभुं
१८	मोहनदास भा. जोगी	सातभुं
१९	धुलाभाई वा. शाह	सातभुं
२०	पनराज क. लाटिया	सातभुं
२१	अपीलुचंद्र भा. सापरिया	पांयभुं
२२	रामश्री हा. पटेल	छटुं
२३	अशोक वि. मरचंड	योधुं
२४	गोविंद भु. भावी	योधुं
२५	हरतकुमार हा. शाह	प्राथमिक
२६	जयवंतकुमार शां. भट्टेता	पांयभुं
२७	अपीलुकांत छो. चंदाराजा	सातभुं
२८	भट्टेन्द्रकुमार कोकराज	भीलुं
२९	योगेन्द्र हा. शाह	सातभुं
३०	इलीयंद हा. भट्टेता	सातभुं
३१	भाधवश्री रा. सयदेव	सातभुं
३२	चंद्रमन्त न. मेन्थनियर	भीलुं
३३	कान्तिदास भु. शाह	पांयभुं
३४	चंद्रकांत हा. शाह	योधुं
३५	भाषुभाई सो. लड	सातभुं
३६	धीरजदास भु. शाह	पांयभुं
३७	पुरुषोत्तम भा. पटेल	सातभुं
३८	रामकृष्ण भा. जोगी	सातभुं
३९	अशोक भा. पटेल	सातभुं
४०	—	—
४१	सशिकांत वि. शाह	सातभुं
४२	अशुदास न. अजमेरा	सातभुं

नं०	नाम	वर्ग
४३	—	—
४४	सरस्वती न. पाटलीभा	सातभुं
४५	आनंदजी. छेडा	पटेल
४६	विनोदचंद्र मो. शाह	पटेल
४७	—	—
४८	अरविंदकुमार भा. पटेल	भीलुं
४९	दिलीप र. देसाई	प्राथमिक
१००	लालुभाई भा. पटेल	छटुं
१०१	चंद्रकांत म. जोगी	योधुं
१०२	अरविंद भा. पटेल	प्राथमिक
१०३	जसीदास म. गांधी	छटुं
१०४	नटवरदास न. शाह	भीलुं
१०५	कलुभाई छो. पटेल	पांयभुं
१०६	अपीलुचंद्र कां. श्रोत्र	योधुं
१०७	दिलीपकुमार कां. श्रोत्र	छटुं
१०८	शुभाचंद्र कां. गांधी	भीलुं
१०९	मंडारभाई हा. पटेल	प्राथमिक
११०	गिहिर गा. लड	प्राथमिक
१११	जवाहरदास प. पटेल	छटुं
११२	अपीलु हा. देवे	भीलुं
११३	शतिलास न. राठीभा	छटुं
११४	आशुदास क. पटेल	छटुं
११५	पुरुषोत्तम म. नयनाजी	छटुं
११६	दिनुसाई हा. अजीन	योधुं
११७	भुसुदास प. लड	भीलुं
११८	—	—
११९	धीरजदास क. शाह	छटुं
१२०	हरतकुमार भा. मेन्थर	पांयभुं
१२१	अपीलुचंद्र न. शाह	छटुं
१२२	जयंतीदास म. कछड	पांयभुं
१२३	भट्टेन्द्रकुमार र. पटेल	पटेल
१२४	भट्टेन्द्रचंद्र भा. संधवी	योधुं

નંબર	નામ	વર્ગ	નંબર	નામ	વર્ગ
૧૨૫	—	—	૧૫૭	તારાચંદ ખી. નામડા	ચોથું
૧૨૬	—	—	૧૫૮	લક્ષ્મીચંદ આ. માડુ	ખીજું
૧૨૭	હેમચંદ શાં. ગાલા	ખીજું	૧૫૯	લક્ષ્મીચંદ મે. માડુ	છઠું
૧૨૮	—	—	૧૬૦	કિશોરસિંહ લ. દલાલ	પાંચમું
૧૨૯	પ્રભાકર પ્ર. કામદાર	સાતમું	૧૬૧	અનિલકુમાર ઈ. દેસાઈ	પહેલું
૧૩૦	—	—	૧૬૨	નાનાલાલ ના. દહર	ચોથું
૧૩૧	દિંમતલાલ દા. વોરા	ખીજું	૧૬૩	હસમુખલાલ કે. પટેલ	ચોથું
૧૩૨	દિલીપકુમાર ચી દેસાઈ	સાતમું	૧૬૪	પ્રવીણચંદ મ. મનિયાર	પાંચમું
૧૩૩	ઉદયસિંહ જ. મરચંદ	ત્રીજું	૧૬૫	ધીરંદ્ર ભ. શાહ	પાંચમું
૧૩૪	ધરમસિંહ જ. મરચંદ	છઠું	૧૬૬	શામજી વિ. છડા	ચોથું
૧૩૫	—	—	૧૬૭	રમણિકલાલ મ. ગરીબા	ત્રીજું
૧૩૬	નરસિંહ ભ. ચાવડા	પાંચમું	૧૬૮	જમનાદાસ ખી. હરિયાણી	ખીજું
૧૩૭	નરેન્દ્ર ર. પટેલ	પાંચમું	૧૬૯	રાજેન્દ્ર સા. શાહ	પાંચમું
૧૩૮	—	—	૧૭૦	—	—
૧૩૯	હેમેન્દ્ર રા. બટ્ટ	સાતમું	૧૭૧	અનિનાશ શાં. મજમુદાર	સાતમું
૧૪૦	મનોહર ર. પેઈન્દર	ચોથું	૧૭૨	જયંત મ. શાહ	ચોથું
૧૪૧	ચંદ્રવંદન ર. પેઈન્દર	સાતમું	૧૭૩	વિરોદ્ધચંદ્ર પ્ર. શેઠ	ત્રીજું
૧૪૨	ફિનકર મ. પારેખ	ચોથું	૧૭૪	—	—
૧૪૩	વસંતરાય ને. વળાણી	પાંચમું	૧૭૫	હરીન્દ્રકુમાર ચુ. પટેલ	પાંચમું
૧૪૪	—	—	૧૭૬	નવગીતલાલ જ. માંધી	પહેલું
૧૪૫	પ્રફુલ્લ ભ. શાહ	પહેલું	૧૭૭	લલિતકુમાર હ. પટેલ	પાંચમું
૧૪૬	દેવેન્દ્ર ર. વોરા	ખીજું	૧૭૮	બાલમુકુંદ ગો. પટેલ	પાંચમું
૧૪૭	વિહંગકુમાર ચં. દેસાઈ	ખીજું	૧૭૯	વસંતલાલ દા. વોરા	પહેલું
૧૪૮	હરકીશનલાલ કે. મિસ્ત્રી	છઠું	૧૮૦	—	—
૧૪૯	સતીશકુમાર મ. ઝવેરી	ચોથું	૧૮૧	ગોવિંદરામ પુ. ભગત	સાતમું
૧૫૦	લક્ષ્મીચંદ રા. આશ્રાણી	પાંચમું	૧૮૨	છતેન્દ્ર ત્રી. ચાવડા	ત્રીજું
૧૫૧	અમૃતલાલ ને. શાહ	છઠું	૧૮૩	—	—
૧૫૨	પ્રભાકર આ. શિષ્ટ	પ્રાચીનિક	૧૮૪	સશિવંત જ. ગણાગા	પાંચમું
૧૫૩	રમેશચંદ્ર જ. પંજા	પાંચમું	૧૮૫	વિનયકુમાર મ. પાઠક	ખીજું
૧૫૪	શાંતિકાલક હં. માડુ	પાંચમું	૧૮૬	ચંદ્રકાંત જ. મહેતા	છઠું
૧૫૫	સર્વકાંત હં. માડુ	પાંચમું	૧૮૭	કિરીટકુમાર ચં. જાની	પહેલું
૧૫૬	રમેશ જ. અમીન	ખીજું	૧૮૮	—	—

નંબર	નામ	વર્ગ	નંબર	નામ	વર્ગ
૧૮૯	જમિયતલાલ ગો. બાદશાહ	પાંચમું	૨૦૭	અરવિંદકુમાર સો. પરીખ	ચોથું
૧૯૮	વિજયસિંહ હ. કાપડીઆ	છઠું	૨૦૮	નલિનકાંત સો. પરીખ	છઠું
૧૯૯	—	—	૨૦૯	—	—
૨૦૦	—	—	૨૧૦	ચન્દ્રકાંત કૃ. પોરા	પહેલું
૨૦૧	મનહરલાલ જી. ગોરડીઆ	પહેલું	૨૧૧	—	—
૨૦૨	પ્રવીણચંદ્ર જી. ગોરડીઆ	ત્રીજું	૨૧૨	કકારલાલ હ. નાયક	સાતમું
૨૦૩	જમદીયચંદ્ર કૃ. દેસાઈ	છઠું	૨૧૩	નરહરિપ્રસાદ કૃ. ડોશી	પાંચમું
૨૦૪	મહેન્દ્ર મો. મહેતા	ચોથું	૨૧૪	મહેન્દ્રકુમાર હ. નવગણી	ચોથું
૨૦૫	ધીરજાલ મો. પટેલ	ચોથું	૨૧૮	રસિકલાલ ર. સંઘરાજકા	ચોથું
૨૦૬	—	—	૨૨૫	પ્રભુભ ધ. મળ્લર	ચોથું

(અનુક્રમણ ૪. ૨ થી)

: નામકો :	શૃંગો	: ઉપનામકો :
કૃષ્ણ	મૂલ પ્રજ્ઞ સંઘવી	મધુસૂદન ડોટેયા
રામચંદ્ર	કલિલાલ શાહ	નલિનકુમાર પરીખ
વિવેકાનંદ	કનૈયાલાલ પરીખ	વિનોદચંદ્ર મોમળા
દયાનંદ	માધવજી કક્કર	ગોવિંદરામ ભગત
અરવીંદ	શાંતિલાલ રાડીઆ	પ્રવીણકુમાર શાપરીઆ
દાગોર	જયંતીલાલ કક્કડ	ધીરેન્દ્ર શાહ
જુહ	વિજયસિંહ કાપડીઆ	દિલીપકુમાર દેવાઈ
અરોક	પુરુષોત્તમ પટેલ	બન્સીલાલ ગાંધી
મહાવીર	અમીચંદ શાહ	રસિકલાલ દોશી
ગાંધી	જદ્રશીલ ત્રિવેદી	ધીરજલાલ શાહ

‘રાજહંસ’ના છઠ્ઠા અંકના પ્રકાશન સમયે ટૂસ્ટી સાહેબોના અંદેશાઓ

(૧)

“રાજહંસ”ની શરૂઆત ૪૮ કોર્ષ મંચળ ચૂદ્ધતમાં થઈ છે. કારણકે એનો બું ઉતરોતર વિકાસ જ લેતો આવું થું. અને જે આ પ્રકાશના સૌના સહકારથી કામ ચાલુ રહેશે તો જરૂર એ આગળ વધતું જશે. “સૌનો” સહકાર, એટલે મિત્તિગાલ સાહેબ, રૂઢનો રહાઈ, રહાઈના બીજા મેગજિન, સુપરિન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ, મેટ્રન બહેન તેમ જ વિદ્યાર્થીઓ: સૌથી મોટા ફાળો લેખનો, એટલે વિદ્યાર્થીઓના લેખ જ હોય. ને તે પણ હિંચા પ્રકાશના ન હોય, તો “રાજહંસ” ટકી જ શકે નહિ. એવી રીતે સૌનો ઉમદા ફાળો મળતો રહે એવા મહારા આશીર્વાદ.

એમેશરી :

દીવાન બહાદુર કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ અવેરી.

તા. ૨૦-૫-૧૯૪૯.

(૨)

‘રાજહંસ’નું આ ઇકું વર્ષ છે. તેની અભિવૃદ્ધિ સાથે શાળાની પણ અભિવૃદ્ધિ અને વિદ્યાર્થીઓનો પણ વિકાસ થાય એજ મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના.

રીજ રોડ, મુંબઈ

દનૈયાલાલ માલુકલાલ મુનશી.

તા. ૫-૬-૪૯

(૩)

‘રાજહંસ’નો ઉતરોત્તર વિકાસ આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓની સાહિત્યવિષયક શક્તિનો વિકાસ દર્શાવે છે. દેશમાં જેટલા સાહિત્યરસિકો અને વિદ્વાનો ઘણા, એટલી દેશની ઉન્નતિ વિશેષ. ભાવિ ભારતના નાગરિકો અને ‘રાજહંસ’ હમેશાં વિકાસ સાધતા રહે એવા મારા અંતરના આશીર્વાદ.

વાલેશ્વર

મુલશ રાજુભાઈદાસ.

તા. ૨૪-૫-૧૯૪૯.

(૪)

“ભારત, ગુજરાત અને આર્યસંસ્કૃતિ એ ત્રણેની સેવા” ને પોતાનું જીવનનું લક્ષ્ય માનનાર વિદ્યાર્થીઓના પ્રયત્નરૂપ ‘રાજહંસ’ સમયે જ મેળીનો મારો ચલુનાર પ્રતીત થાય છે. શાળાની સવલતો મુખી પ્રગતિ થતી જાય છે, એ લેઈને ટૂસ્ટી તરીકે મને આનંદ થાય જ એ સ્વાભાવિક છે. શાળાના મુખપત્ર તરીકે ‘રાજહંસ’ પાતું સોદામણું અને સચોટ જણાય છે. દિનપ્રતિદિન એ વધુ બળવાન, પ્રાબુવાન અને મેજાપ્રેમી બને એ જ અંતરની અક્ષિવાંના તમારા સર્વ પ્રયત્નોને મારા આશીર્વાદ.

શાળાના વિદ્યાર્થીઓ કેટલું વિદ્યાભ્યાસ તરફ જ લક્ષ્ય ન આપે એ જરૂરી છે. જે વ્યક્તિ અન્ય તાલીમ શાળામાં આપવા માટે પ્રયત્નો માય છે, તેનો સાબ વિદ્યાર્થીઓ સહર્ષ લે અને માયાપ તથા વાલીઓ એ દિવાના પ્રયત્નોને સમજે અને પ્રોત્સાહિત કરે એ ઇચ્છનીય છે. ઇતિહાસ.

લાલજીભ

ચરણદાસ મેગશ મધરાદાસ.

તા. ૧૯-૫-૧૯૪૯.

૪૬

‘રાજહંસ’ નો આ વાર્ષિક હોદ્દો અંક વાર્ષિક સમગ્ર મૂલતાં ધણે આનંદ ધાય છે. આ શાળાનાં વિશાળ અને અનેક સંગવડોવાળાં મકાનો, વિસ્તાર કિંગ્ડમ અને સુખધર્મી પાસે છતાં એક દૃષ્ટિએ નિરાશુ’ શાળાનું સ્થાન શાળાની સર્વતોમુખી પ્રગતિ સાધવામાં ખૂબ મદદરૂપ બન્યાં છે. ભવનની ડાલેજ અને આ શાળાના સંયુક્ત આશ્રય હેઠળ ચાલતી ‘નવમુજરોત-કલ્પ’ આનંદ પ્રમોદક અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ હાય ધરે છે. એના આશ્રય હેઠળ વખતો વખત પ્રવચનો, પાર્તાલાપો અને ‘કુનમિન્દો’ ગોઠવવામાં આવે છે. બધે સંસ્થાઓના વિદ્યાર્થીઓ તેમાં ભાગ લે છે.

લશ્કરી તાલીમ:— મને વળે જે પ્રવૃત્તિઓ હાય ધરવામાં આવી હતી તે સર્વ આ વર્ષે પણ ચાલુ રાખવામાં આવી છે. જુનિયર કેડેટ માટે અહીં ખાસ વ્યવસ્થા છે. તે દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને લશ્કરી તાલીમ આપવામાં આવે છે.

નેશનલ કેડેટ ટ્રાફ્સ જુનિયર ડીવીઝન, મુંબઈનો વાર્ષિક ટ્રેમ્પ મેની ૧ થીથી ૧૦ મી સુધી શાળાના મકાનોમાં ગોળવો હતો. આપણી શાળાના એવીસ કેડેટોએ એમાં ભાગ લીધો હતો. સ્ટીંગ હરીફમાં આપણા વિદ્યાર્થીઓ બીજા નંબરે આવ્યા હતા. હુલુમમાં ફાઈનલ સુધી પહોંચ્યા હતા. અને હૃદયની સ્મતમાં બીજી બધી શાળાઓના ખેલાડીઓની ટીમ સામે વિજયી થયા હતા.

દાર્શનિક શિક્ષણ:— શાળાનું ‘પોતાનું’ જ સુંદર, વિશાળ થિયેટર હોવાથી, તેમાં સભ્યો, ગૃહસભ્યો, પ્રવચનો, ભાષણો, સંગીત, નાટક,

ચિત્રોપદેશો બોધક, મનોરંજક કાર્યક્રમો યોજવાનું ચક્ર ચાલે છે. શાળા પાસે ‘પોતાનું’ જ ‘સિને કોન્કેક્ટર’ છે તેથી કેળવણીવિષયક અને સાંસ્કૃતિક દિલ્હો વિદ્યાર્થીઓને ગતાવવાનું સરળ બન્યું છે કેટલીક ફિલ્મ કંપનીઓના સહકારથી તેમજ સુંબા અને પરાંના હેડ માસ્ટર્સ એસોસિએશનની વિઝ્યુઅલ એજ્યુકેશનની યોજનાથી, શાળાના “વિઝ્યુઅલ એજ્યુકેશન” પાતાનું કામ સરળ અને સંગી બન્યું છે. તે માટે તેમનો આભાર.

છાત્રવૃત્તિ:— છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી હોશિયાર અંવાયક વિદ્યાર્થીઓને માસિક રૂ. ૨૫ થી ૧૨૦ સુધીની છાત્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવે છે. આ યોજનાએ કેટલાક ગેરવ્યવિધાર્થીઓને શાળા પ્રતિ આકર્ષ્યો છે. આ શાળાની ચિસ્તને ઊંચે લાવવામાં આ વિદ્યાર્થીઓનો સારો સરખો ફાગો છે.

રાષ્ટ્રભાષા:— સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૮ માં લેવાયેલ ‘રાષ્ટ્રભાષા’ની પરીક્ષાઓમાં ૧૪૬ વિદ્યાર્થીઓ લે હતા; તે પૈકી ૧૦૨ ઉત્તીર્ણ થયા હતા. આ પરિણામ ૭૦ ટકા આવ્યું હતું. આ પછી એપ્રિલ ૧૯૪૯ માં લેવાયેલી પરીક્ષાઓમાં ૧૨૧ વિદ્યાર્થીએ બેસ હતા. એનું પરિણામ પણ ઉત્સાહપ્રેરક હતું સ્ત્રાહના સમયે તથા બહેનોએ પણ આ પરીક્ષાઓમાં બેસીને, વિદ્યાર્થીઓને આ દિશામાં ઉત્તેજન આપત સારો પ્રયત્ન કર્યો છે.

વાલી દિન:— ૧૭ મી ઑક્ટોબર, ૧૯૪૮: રોજ, શાળાનો પાંચમો “વાલી દિન” હિન્દ બંધારણ સભાના સભ્ય અને મુંબઈ સગ્રારન ભૂતપૂર્વ સોશિસિટર જનરલ શ્રી. ચીમનલાલ ચક્રવર્તી સાહુના પ્રમુખપદે ઉત્તરવાવો હતો.

શારીરિક શિક્ષણ દિન:—૧૨મી ડિસેમ્બર, ૧૯૪૮ ને રોજ, અંધેરીની ખીજ શાળાઓ ભેગાં, 'શારીરિક શિક્ષણ દિન' ઉજવવામાં આવ્યો હતો. તે દિવસે ખીજ શાળાઓ સાથે થયેલી 'એડમિન્ટન' હરીફાઈમાં વિદ્યાર્થીઓ છૂટા હતા; 'વોલી-બૉલ' ટુર્નામેન્ટમાં શાળાએ 'ઈનામી કપ' મેળવ્યો હતો. આ ઉપરાંત મુંબઈની માધ્યમિક શાળાઓની રમત ગમતોની હરીફાઈઓમાં, શાળાના વિદ્યાર્થીઓ ફાઇનલમાં આવ્યા હતા. 'શારીરિક શિક્ષણ પરિષદ' અંગે યોગ્યેવ 'માચ' પાર્ટમાં પણ વિદ્યાર્થીઓએ ભાગ લીધો હતો.

ચર્યા-સભા:—મહા સતી શ્રી. ઉજ્જવલ કુંવર, શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેલકર, શ્રી. સુદર્શનજી, શેઠ ગોવિંદદાસ, રવાની આનંદ, આચાર્ય શ્રી. રામભાઈ બક્ષી અને શ્રી. રત્નેશ્વરિય વગેરે જાણીતા વિદ્વાનોએ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ પ્રવચનો કર્યાં હતાં. એ બદલ અને એમનો આભાર માનીએ છીએ. પાછાં વર્ષોની જેમ, આ વર્ષે પણ વિદ્યાર્થીઓએ ભાષણો, ચર્ચાઓ વગેરે યોજ્યાં હતાં.

સાક્ષરતા સપ્તાહ:—મુંબઈની "ગ્રીંઠ શિક્ષણસમિતિ" તરફથી યોજાયેલા સાક્ષરતા સપ્તાહ દરમિયાન, વિદ્યાર્થીઓએ રૂ. ૪૦૩૦-૪-૦ ભેગા કર્યાં હતા. મુંબઈની શાળાઓમાં આ શાળા પ્રથમ આવવાથી એને દીવાન બહાદુર છ. એસ. રાવ શિશુ એનાયત કરવામાં આવી છે.

સર્વોદય દિન:—પૂજ્ય જાણીતા શાસ્ત્રી દિને, ૩૦ મી જાન્યુઆરી, ૧૯૪૯ ને રોજ, વિદ્યાર્થીઓએ

'સર્વોદય દિન' મનાવ્યો હતો. તે દિવસે કાંતણ, શારીરિક શ્રમ, ખાગકામ, સફાઈ, પ્રાર્થના, ગાંધી સાહિત્યવાચન અને પ્રવચન વગેરે પ્રતિષ્ઠા હાથ ધરવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત તા. ૨૪ મી જાન્યુઆરી સુધીના દિવસોમાં, ગાંધીજીના રચનાત્મક કાર્યક્રમનો અમલ કરવા સ્પર્ધા સભ્યો અને વિદ્યાર્થીઓએ પ્રયત્ન કર્યો હતો. મહાત્મા ગાંધી સંબંધી રમારક ફંડમાં સ્પર્ધા સભ્યોએ પોતાના દસ દિવસનો ખર્ચ આપ્યો હતો. વિદ્યાર્થીઓએ પણ મોટી રકમો ભરી હતી. કુલ રકમ રૂ. ૪૪૦૫-૮-૦ અંધેરીની રમારક ફંડ સમિતિને મોકલવામાં આવી હતી. પ્રસ્તુત ફંડ માટે મુંબઈની શાળાઓ તરફથી એપ્રિલ, ૧૯૪૯ માં ફંડ ભેગું કરવામાં આવ્યું ત્યારે વિદ્યાર્થીઓએ રૂ. ૧૧૪૧-૦-૦ ભેગા કર્યાં હતા. આ સેવાકાર્ય કરવા માટે સર્વને હાર્દિક અભિનંદન છે. એ અનન્ય વિભૂતિની પ્રેરણા સર્વને અનંતકાળ સુધી મળ્યા કરે એવી અશ્વર્યાનાં

પર્યટનો:—તા. ૧૨ મીથી ૧૯ મી માર્ચ, ૧૯૪૯ સુધી વિદ્યાર્થીઓને (વર્ગો પ્રમાણે) માઉન્ટ આલુ, વ્યાસ બેટ, પુના, મહાબલેશ્વર અને નાસિક લઈ જવામાં આવ્યા હતા. તા. ૧ લીથી ૧૯ મી મે ૧૯૪૯ સુધી જાલવીશાની એક ટુકડીએ બેચલોર, બ્રી, મહેસુર, ગેરસાપા ધોધ, હુબલી વગેરે સ્થળોની મુસાફરી કરી હતી. આ બંધો પર્યટનો સુખમય જનારવામાં સહાયબૂત થવા માટે ખી. ખી. એન્ડ સી. આર્ટ. અને છ. આર્ટ. પી. રેરેના સત્તાવાળાઓના તથા અન્ય સહાય કરવા માટે જાણના શુભેચ્છા તેમજ વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓના અને આભારી છીએ.

વાર્ષિક રમતગમત દિન:—૩૦ મી એપ્રિલ, ૧૯૪૬ ને રોજ સાંજે સાળાનો સાતમો વાર્ષિક રમતગમતનો મેળાવડો મુંબઈ સરકારના સિદ્ધિ સલાહકાર શ્રી. કે. છ. સેવદેનના પ્રમુખપણા હેઠળ ઉજવાયો હતો. પ્રમુખશ્રીએ આ પ્રસંગે બોલતાં, આખા દેશમાં આટલી સાધનસંપત્તિ અને સવવકા-વાળો સાળાઓ દેર દેર સ્થપાય અને આપણા દેશના બધાં બાળકોને સારી અને ઉમદા કેળવણી મળતી થઈ ત્યારે જીવે શુભેચ્છા વ્યક્ત કરી હતી. તેમ જ આ સાળાના કામની તારીફ કરી હતી.

રૂઝ હોરિપરલ:—તાજેતરમાં સાળાની હોરિપરલની પુનરુત્થવરથા કરવામાં આવી છે. એ કાર્યમાં અમને મદદ કરવા માટે તથા વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્યની કાળજીપૂર્વક સંભાળ રાખવા માટે ડૉ. વી. પી. અવસરે, એમ. ખો. ખો. એસ. અને ડૉ. એચ. ડી. મુનશી, એમ. ખો. ખો. એસ. ના અમે બચારી છીએ.

સ્વ. ભાઈ પુષ્પસેન રમતગમત:—૨૨. બાઈ પુષ્પસેનના રમતગમતે ઝરિયાવાળા ડૉ. જ. ડી. ડી. હક્કરે આપેલી ભેટની રકમમાંથી ગાંધી સાહિત્યનું એક નાનકડું પુસ્તકાલય ઊભું કરવામાં આવ્યું છે; અને સાળાના વિદ્યાર્થીઓ તથા સ્થાનના સભ્યો તરફથી એક નાનું પુષ્પાદાન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

સ્વાગત અને વિદાય:—આ વર્ષ દરમિયાન સાળામાં બેઠાથેલા વિદ્યાર્થીઓ અને સ્થાનના સભ્યોનું અમે હાર્દિક સ્વાગત કરીએ છીએ. તેઓ આ સંસ્થા સાથે એકરસ થઈ ત્યારે અને તેના ક્ષેત્રને પહેલિયા સક્રિય પ્રયત્ન કરે એમ ઇચ્છીએ છીએ. સાળા છોડી ગયેલા વિદ્યાર્થીઓ અને સ્થાનના

સભ્યો તેઓ ત્યાં હોય ત્યાં, સુખી થાય એમ ઇચ્છીએ છીએ.

આભાર:—આ અંકના સંપાદન પાછળ, રાત દિવસ અવિરત શ્રમ કરનાર શ્રી. જયંતભાઈ શાલાવાલાનો, પ્રેક્ષા તપાસવામાં મદદ કરવા માટે શ્રી. દુર્ગેશભાઈ શુક્લ, શ્રી. બોન્ડપવાલ પરીખ, શ્રી. કૃષ્ણકાંત દેસાઈનો, દેશિકાશી વિલામ માટે શ્રી. રણસુખભાઈ બેઈન્ટરનો, ચિત્રકલા વિલામ માટે શ્રી. પુલિન બિહારી દત્તનો, જાહેરખબરો અને મુદ્રણાવધની વ્યવસ્થા કરવા માટે શ્રી. મોહનલાલ માસ્તરનો, અંગ્રેજી લેખો દાર્ષિક કરવા માટે શ્રી. રતિલાલ દેસાઈ અને શ્રી. ભગવાનજી નાયકનો, આ કાર્યમાં વખતોવખત જરૂરી સહાય કરવા માટે શ્રી. ચંદ્રભાઈ દેસાઈનો, લેખો, ચિત્રો આપનાર વિદ્યાર્થીઓ અને સ્થાનના ભાઈઓનો, બ્લોકસ બનાવી આપવા માટે તેમજ જાપકામ કાળજીપૂર્વક કરવા માટે ટર્મ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસના સંચાલકોનો, જાહેરખબર આપનાર સૌ સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓનો અને બીજા સર્વ, જેમણે એક વા બીજી રીતે સહકાર આપ્યો છે તેમનો, અમે હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

અમારું આશંકલ સ્વીકારીને સાળાની મુશ્કાલે આવનાર સર્વ બાઈબલનો તેમ જ સાળાની બધી અમલની પ્રતિજ્ઞામાં અમને સલાહ, સહનો, ઉત્સાહ, પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન આપવા માટે બાઈ કબીબાઈ અને હંસરાજ મોરારજી ચેરિટી ટ્રસ્ટના સૌ ટ્રસ્ટી સાહેબોનો અમે અતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

આ અંકમાં રહી ગયેલી ભૂલો પ્રતિ ઉદ્ધારભાષે જોવા વાચકોને નમ્ર વિનંતી છે.

હંસરાજ મોરારજી પબ્લિક સ્કૂલના

સને ૧૯૪૮-૪૯ ની સાલના કામકાજનો દૂંક અહેવાલ.

આ શાળાનું કામકાજ પોતાની આલીશાન અને અનેક સગવડોવાળાં મકાનોમાં ચાલે છે. તેની પ્રગતિ સંતોષજનક છે. શાળાના ખોચ પ્રતિની તેની કૂચ સ્થિત અને ચોક્કસ છે.

શૃદ્ધિ:— આ શાળા ધરશાળા (a residential school) છે. વિદ્યાર્થીઓને દસ શૃદ્ધિમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. દરેક શૃદ્ધિની સંભાળ રાખવા માટે એક શૃદ્ધિપતિ (House Master) હોય છે. વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ, તંદુરસ્તી, ટેકા, વર્તન અને સર્વાંગી વિકાસ તરફ શૃદ્ધિપતિ દેખરેખ રાખે છે. વિદ્યાર્થીઓ દરેક પ્રગતિ રજીસ્ટરમાં અને નિયમિત-પણે કરે તેની કાળજી પણ તેજ રાખે છે. તકુપરાંત, દરરોજ તે વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ તરફ દેખરેખ રાખે છે, અને નખળા વિદ્યાર્થીઓને શીખવવા માટે, દરરોજ દોઢ કલાક પોતાની પાસે બોલાવે છે. દર અઠવાડિયે ગૃહસભા મળે છે. તેમાં શૃદ્ધિને લગતા સર્વા પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવામાં આવે છે. શૃદ્ધિ દીઠ પુસ્તકાલયો અને મકાન દીઠ વાગનાલયો છે. દરેક શૃદ્ધિના વિદ્યાર્થીઓ વર્ષમાં એકવાર મનોરંજક કાર્યક્રમ આવે છે તેમજ પોતાના શૃદ્ધિ 'જળ'તી ભાગવે છે. આમ, લક્ષિતકલાનો અભ્યાસ સ્થાય છે અને અનુભવ અપાય છે. વિદ્યાર્થીની સંભાળ એક અનુભવી મેટ્રન અને સુપરવાઈઝર રાખે છે. બધાં મળીને સ્ટાફનાં ૨૫ ભાગ્યદેવો સાથામાં વિદ્યાર્થીઓની સાથે જ રહે છે.

આરોગ્ય:— તાજેતરમાં શાળાની હોસ્પિટલની પુનરવ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્યની સંભાળ રાખવા માટે, બે દાકતરો

વારંસરની સવારે શાળાની મુલાકાત લે છે. આખા દિવસ દરમિયાન તેમના આરોગ્યની સંભાળ રાખવા માટે, એક અનુભવી નર્સ પણ રાખવામાં આવ્યાં છે. વિદ્યાર્થીઓની સંપૂર્ણ દાકતરી તપાસ અને તેમનાં વજન અને લેવાઈનાં માપ લેવાય છે.

આહાર:— વિદ્યાર્થીઓને શૌરિક, પથ્થ અને રુચિકર તેમજ વિવિધ જોરાક મળે એવી ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે. દૂધ, ઘી, ઊંચ, માખણ, ફળો તથા લીલાં શાકભાજીનો જોરાકમાં સારા પ્રમાણમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. ભોજન વેળાએ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, સ્ટોર-કીપર, મેટ્રન તથા સુપરવાઈઝરમાંથી બે અગર વધારે વ્યક્તિઓ હંમેશાં ભોજનખંડમાં હાજર રહે છે.

શારીરિક શિક્ષણ:— સવારસાંજ આવામ તથા રમતગમતોનો કાર્યક્રમ અવશ્યક રીતે યોજવામાં આવે છે. એ માટે વિદ્યાર્થીઓને લુદીલુદી કુકડીઓમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. આણ વર્ષ દરમિયાન, લાહી, લેગ્રીમ, કબોડ, રીમ્સ અને કાલ બાર, મલખમ અને વોલીબોલ્સ વગેરે શીખવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત હૉપી, કિક્કટ, ફટબોલ અને બીજી દેશી રમતો પણ વિદ્યાર્થીઓ રમે છે. શ્રી. મણિભાઈ નાયક અને શ્રી. આભારામ શિર્ડે શાળાના આ વિભાગ પર યોગ્ય ધ્યાન આપે છે. બૉક્સીંગ અને લશ્કરી ક્વાલિટી કામ શ્રી ગુળીન અને મુખેશ્વર પરમ સંભાળે છે.

મુળધર્મપ્રાંતની 'શારીરિક શિક્ષણ' બોર્ડની સૂચના મુજબ તા. ૧૧-૧૨-૪૮ નો દિન 'શારીરિક શિક્ષણ દિન' તરીકે જાહેરવામાં આવ્યો હતો.

જુદી જુદી શાળાઓ વચ્ચે થયેલી રમતગમતોની હરીફાઈઓમાં શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ કેટલીક રમતોમાં સફળતા મેળવી હતી.

લરકરી તાલીમ:— ગયા વર્ષના બીજા સપ્તાહી વિદ્યાર્થીઓને લરકરી તાલીમ આપવાની ધ્યવરણ કરવામાં આવી છે. લરકરના એક નિવૃત્ત અમલદાર શ્રી. મદન પરમ અને એલગામના લરકરી તાલીમના કેન્દ્રમાં તાલીમ લઈ આવેલા શ્રી. આત્મારામ શિક્ષે આ કામ કરે છે. તા. ૧ થી મેથી ૧૦ થી મે સુધી ચોળચેલા 'કેરેટ કેમ્પ'માં, આ શાળાના લગભગ ૨૫ જુનિયર કેરેટોએ લાગ લીધે હાલ અને જાવજી છવનતો અતુલવ અને તેની તાલીમ મેળવ્યા હતાં. વિદ્યાર્થીઓ લરકરી તાલીમમાં છવંત રસ લે છે.

બૌદ્ધિક શિક્ષણ:— આ વિભાગનું કામ અતુલવ અને શિક્ષણ વિપવક ઉપાધિ ધરાવનાર સ્નાતકોના હાથમાં સોંપાયેલું છે. મુખ્ય વિદ્યાર્થી અને મુખ્ય પ્રાંતના કુળવણી ખાતાંએ મંજૂર કરેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે આ શાળામાં ગુરુચીત્રી, અંગ્રેજી, હિંદુસ્તાની, સંસ્કૃત, ગણિત, (બીજ ગણિત, ભૂમિતિ વગેરે), વિજ્ઞાન (ફીઝિક્સ-કેમેસ્ટ્રી, રીઝીએન્સિય-હાઈલિન, નેચર-સ્ટડી), ઇતિહાસ, ભૂગોળ, રાજ્ય-ધારણ, સંગીત, ચિત્રકલા વગેરે વિષયો શીખવવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક તથા બૌદ્ધિક પ્રગતિ વગેરેનો હેવાલ વાર્ષિકોને વખતો નખત મોકલવામાં આવે છે.

શિષ્યવૃત્તિઓ:— હોશિયાર અને લાયક વિદ્યાર્થીઓને એલ્પાહન આપવા માટે માસિક રૂ. ૨૫ થી રૂ. ૧૨૫ ની ફલ ૩૦ જેટલી શિષ્ય-વૃત્તિઓ આપવાનો રજુત નિર્ણય દરેકી સહુઓએ

કર્યો છે. તે મુજબ, જે માટે લેવાયેલી હરીફાઈની પરીક્ષાઓનાં પરિણામ મુજબ, નીચેના ૧૬ વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિઓ આપવામાં આવી હતી.

નામ	રૂપિયા (માસિક)
૧ સુરેશચંદ્ર કે. પુરોહિત	૧૨૫
૨ દીકરભાઈ ડી. નાયક	"
૩ પુરુષોત્તમ પી. પટેલ	"
૪ નંદવરભાઈ પી. જાની	"
૫ હર્ષદશમ એચ. ગુક્લ	"
૬ રમેશચંદ્ર જે. પંડ્યા	"
૭ કાંતિલાલ સી. શાહ	"
૮ કાંતિલાલ જે. રાડીઆ	"
૯ ગોવિંદરામ પી. ભગત	૧૦૦
૧૦ અવિનાશ એન્ડ. મજુમદાર	"
૧૧ દિલીપકુમાર સી. દેસાઈ	"
૧૨ અમીચંદ જે. શાહ	"
૧૩ રમેશચંદ્ર ડી. દાસાણી	"
૧૪ હરશીશનદાસ કે. મિસ્ત્રી	"
૧૫ કરસનદાસ બી. પુનજી	૯૫
૧૬ મંદુલાલ એચ. ખેરાઈ	૨૫

આ જાતો પોતાનાં ચોખ આરિય, વર્તન અને હવ્ય અભ્યાસથી બીજા છાત્રો ઉપર સારી છાપ પાડે છે અને શાળાની શિસ્તને બંધે લઈ જવામાં ઓરો ફાળો આપે છે.

નૈતિક શિક્ષણ:— સવાર-સાંજની પ્રાર્થનાઓ, પ્રવચનો, સુવિચારણું વાચન, સંકલ્પ, ચીતાનું વાચન વગેરે વિદ્યાર્થીઓના ધાર્મિક અને નૈતિક વિકાસમાં ઓરો લાગ જાળવે છે. વિધિપુર-સરતું ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન અને નથી.

તેમ છતાં, ધર્મ સાથે સંકળાયેલાં ઉપજાં અંગો દ્વારા એ પ્રકારના સંસ્કારો રેડવાનો પ્રયત્ન અહીં ચાલુ છે.

આચાર્યસેતર પ્રવૃત્તિઓ:—પ્રાર્થના, વિદ્યાર્થી સભા, ગર્ગાઓ, પ્રવચનો, અગત્યના સમાચારો—બનાવોનું સાપ્તાહિક અવલોકન, ‘દૈનિક હંસ’, ‘અઠવાડિક હંસ’, ‘માસિક હંસ’, અને ‘રાજહંસ’, પર્ષટનો, સંવાદો, શ્રદ્ધા મતોરજક કાર્યક્રમો અને જપતી ઉત્સવો, બાગકામ, કલાત્મક વગેરે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનો વ્યવસ્થિત કાર્યક્રમ દર સપ્ત માટે યોજવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ એક વસ્તુ-સંગ્રહ પણ ચલાવે છે. તેની વ્યવસ્થા બહુધા વિદ્યાર્થીઓ જ કરે છે.

વિદ્યાર્થી સભા:—શાળાના રાજ્યમંત્રીના કાર્યક્રમમાં, વર્ગોમાં, શ્રદ્ધામાં, ભોજનપંડમાં, કીડાંગણ પર તેમજ શાળાના ચિરેટરમાં શિસ્ત-પાલન અંગેની જવાબદારી ભરેલી ફરતે બજાર-વામાં મોટા વિદ્યાર્થીઓ અને ચૂંટી કહેલા વિદ્યાર્થી-નાયકો (Prefects) મોટા ભાગ લઈને છે. વિદ્યાર્થીઓના નાના ગુનાઓની તપાસ કરવા અને તે પર યોગ્ય સુકાદો આપવા કોર્ટ (Court) પણ સ્થાપવામાં આવી છે. આ રીતે (Prefect’s Council) વિદ્યાર્થીસભાને લોકશાહી પદ્ધતિઓની તાલીમ આપવામાં આવે છે. આ સભાના સમગ્રની નામાવલિ આ અંકમાં, પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

વિદ્યાર્થી વસ્તુસંગ્રહ:—થી. દયાચંદ્ર રાન્યગોરના માર્ગદર્શન હેઠળ, વિદ્યાર્થીઓ આ સંગ્રહની વ્યવસ્થા કરે છે. આ વર્ગો મંત્રીઓ તરીકે નાનાશાલ હક્ટર અને ચરદ પાટલીઆએ કામ કર્યું હતું.

પર્ષટનો:—અમારી શાળાનું આ એક અગત્યનું અંગ છે. અમારા નિપત કાર્યક્રમ મુજબ દર ત્રણ અઠવાડિયે, શનિ, રવિ અગર રવિના દિવસોએ વિદ્યાર્થીઓને પર્ષટન માટે બહાર લઈ જવામાં આવે છે. એને માટે મુખર્ષીની આજુબાજુનાં સ્થળો પસંદ કરવામાં આવે છે. એ અંગેની ઘણી ખરી વ્યવસ્થા વિદ્યાર્થીઓ જુદી જુદી ટુકડીઓમાં વહેંચાઈ જઈને ભલે જ કરી લે છે.

આવાં પર્ષટનો પાછળનો ખાસ હેતુ વિદ્યાર્થીઓને ખડતલ અને સ્વાયત્ત બનીવાવાનો છે. શરુઆતનાં વર્ષોમાં તો અમે ખૂબ લાંબાં પર્ષટનો પણ યોજતા હતા. ઈ. સ. ૧૯૩૯ માં ઉત્તર હિંદુસ્તાનની અને ઈ. સ. ૧૯૪૦ માં દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની સરે સ્પેશિયલ ટ્રેનમાં વિદ્યાર્થીઓને લઈ જવામાં આવ્યા હતા. વચ્ચેનાં કેટલાંક વર્ષો વિશ્વયુદ્ધને લીધે હાલ-મારીતાં ગયાં એટલે એવાં પર્ષટનો અમે થોડાં લેખ્યા નથી. પરંતુ આ વર્ષથી અમે ફરીથી એવાં લાંબાં પર્ષટનોનું આયોજન શરૂ કર્યું છે. અમારી મુશ્કેલી આ વર્ષથી એકને બદલે વર્ષમાં બે વાર એવાં લાંબાં પર્ષટનો યોજવાની છે. આ વર્ષે વિદ્યાર્થી-ઓએ નીચે જણાવેલાં સ્થળોની મુલાકાત લીધી હતી.

મદ અને મનોરી દરખુ

કેનેરીની, કાર્થા અને એલીફન્ટાની ઝાંઝો

વજેથરી અને લોનાપસા

આસ મેટ અને આશુ પર્ષટ

નાગીક, યુના, સિંહગઢ

મહાબલેશ્વર અને પ્રતાપગઢ

મે મહિલાની પહેલીએ વીસ વાવથીએની એક દુકરી દક્ષિણ હિંદના પ્રવાસે ઊપરી હતી. મેં જ્યારે, મહેસુર, ઉતાકમંડ, બાગવતી, દુબથી વગેરે સ્થળોની મુલાકાત લઈ ૧૬ થી મેના રોજ તે પાછી ફરી હતી. આ પર્વટનું સંચાલન શ્રી. મણીભાઈ નાથક અને શ્રી. હર્ષદભાઈ વેલે કયું હતું.

કાર્શનિક શિક્ષણ (Visual Education) વિદ્યાર્થીઓને નીચે જણાવેલાં નં. ૧ થી ૧૩ સુધીનાં ચક્રચિત્રો જાણના ધિયેટરમાં જ બતાવવામાં આવ્યાં હતાં. તે ઉપરાંત 'ભારત કલા સંઘ' મોહત નૃત્ય-નાટિકા 'રાણકદેવી' લેવા અને 'વિજયુઅય એન્થુકેશન' ખાતાં તરફથી બતાવાયેલી ફિલ્મો લેવા વિદ્યાર્થીઓને સર્થ જવામાં આવ્યા હતા. આ કાર્ષ શ્રી. રણુમુખભાઈ પેઇન્ટર સંભાળે છે. તેમણે તેવાર કરેલાં 'તોત્ર' અને 'કોદસા'ની સર્જન કયાને બવતાં પેન્ટર ચિત્રો, મુબઈના હેડમાસ્ટર્સ એસોસિએશન તથા મુબઈ સરકારના વિજયુઅય એન્થુકેશન ખોડ તરફથી યોજાયેલાં "દર્શનિક શિક્ષણ પ્રર્લ્સન"માં રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

૧. ધી રપેનીશ મેઈન
૨. સમ્રાટ અશોક
૩. એનીથ એથા
૪. વાણુલી કી અમર કહાણી
૫. ભક્ત પ્રહ્લાદ
૬. બાપુજી
૭. ટેનિસ ફોર બિગિનર્સ
૮. એડુવાન્સ ટેનિસ
૯. પોટર એનીમી
૧૦. એન્ ઓફ પોટ (લૅરિશ અને હાર્ડી)

૧૧. પોટ ઈઝ હીરીક ?
૧૨. એસાઈનમેન્ટ હુમોર
૧૩. રકાઉટ્સ ઈન ધી ફોરેસ્ટ
૧૪. રાણકદેવી (નાટિકા)
૧૫. વિજયુઅય એન્થુકેશન ખાતાંની ફિલ્મો.

જાણાનું મુખ્યપત્ર 'રાજહંસ' :— આ પત્રની તેવારી માટે વિદ્યાર્થીઓનું તંત્રી મંડળ નીમવામાં આવે છે. આચાર્ય શ્રી. ધીરુભાઈ દેસાઈ એના મુખ્ય તંત્રી, અને શ્રી. જયંતીલાલ ઘણુવાલા અને શ્રી. હુર્ગેશ રુકલ એના સંપાદકો તરીકે વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શન આપે છે. સરકાર પાસેથી 'રાજહંસ' છાપવાની પરવાનગી મળી હોવાથી, આ અંક છાપવાનું, આગલાં વર્ષેથી વધુ સારી રીતે, શક્ય બન્યું છે.

'દૈનિક' હંસ, 'અઠવાલિક' હંસ અને 'માસિક' હંસ :— શ્રી. જયંતીલાલ ઘણુવાલા માર્ગદર્શન હેઠળ, વિદ્યાર્થીઓ આ હસ્તાલિખિત પત્રો પ્રસિદ્ધ કરે છે. આ વર્ષે દરમિયાન, 'દૈનિક હંસ' ના તંત્રી તરીકે અંદુલાલ ગેટાઈ અને રમેશ પંડ્યાએ, 'અઠવાલિક હંસ' ના તંત્રી તરીકે દિલીપ દેસાઈ અને અશીષંદ શાહે અને 'માસિક હંસ' ના તંત્રી તરીકે માધવજી હકકર, કિશોર માંધી અને પીનુ જરીવાલાએ કામ કર્યું હતું.

ચર્ચા મંડળ :— જાણના આ મંડળના આયય હેઠળ, શ્રી. ઈશ્વરલાલ દેસાઈના માર્ગદર્શન નીચે અર્જાઓ, બાપજો, વક્તવ્યકથાની હરિશ્ચંદ્ર વગેરે કાર્યક્રમો યોજવામાં આવ્યા હતા.

ન્યાયમૂર્તિ ભવવતી, માંદનીવ શ્રી. મુનશીજી, હિંદી સ્વહિત્ય સંમેલનના સભાપતિ શ્રી. ગોવિંદ-

ગુજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજી એમ ત્રણે ભાષામાં બધું મળીને બે ૩૩૫ માસિક અને ત્રિમાસિક મંગલવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીના વાગ્દલાવી બુદ્ધિ સંતોષાવ અને એને ઉપયોગી થઈ પડે તેમ જ શિક્ષક લાભીએ ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થઈ પડે એવાં જ પત્રો મંગલવા તરફ વલણ રાખવામાં આવ્યું છે.

વિદ્યાર્થીઓએ ચૂંટેલા બે પ્રતિનિધિઓ, એની વ્યવસ્થા અને સંભાળ રાખે છે. અમરના સમાચારો, સુંદર ફોટાઓ, રસુછ કાર્ટુન્સ, ઉપયોગી લખાણો વગેરે કાપી લેવામાં આવે છે. અવારનવાર ઉજવાતા ઉત્સવ, જયંતી, સંવત્સરી વગેરેના કાર્યક્રમો વખતે એ બધું ઉપયોગી થઈ પડે છે અને વાચનાલયના નોટિસ બોર્ડ પર પણ તે મૂકવામાં આવે છે. બાળકોનાં હાથ અને આંખ ઉજવાય એ માટે, છાપાઓ કાપવાનું કેટલુંક કામકાજ બાળ વર્ગમાં થાય છે. સર્વેને સહેલાઈથી પત્રો વાંચવાના મળે એ હેતુથી, શાળાના બીજા ગકાનમાં પણ, કેટલાંક દૈનિક અને માસિક મંગલવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. શ્રી. ઝોન-અધિકાર પરીખના માર્ગદર્શન નીચે આ પ્રવૃત્તિ સુયોગ્ય રીતે ચાલે છે.

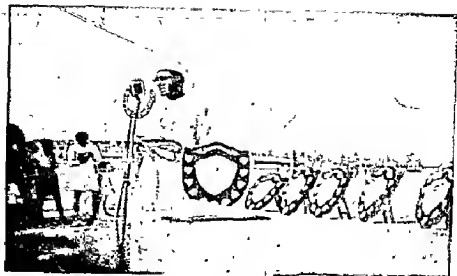
વાલી દિન:— ૧૭ ઑક્ટોબર, ૧૯૪૮ ને રોજ, આ શાળાનો પાંચમો 'વાલી દિન' (Parents' Day) હિંદની બંધારણ સભાના સભ્ય તથા મુખ્ય સરકારના ભૂતપૂર્વ સેવિકિટર જનરલ શ્રી. ચીમનલાલ ચક્રભાર્તી શાહના પ્રમુખપદે ઉજવાયો હતો. શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ શ્રી. મોહનલાલ મારતર, શ્રી. હર્ગેશભાઈ શુક્લ, શ્રી. રણસુખભાઈ પેઈન્ટર, શ્રી. ગોવર્ધનભાઈ પાંચાલ, શ્રી. માનવી-બહેન મહેતા, શ્રી. વાસુદેવ તાંબે અને અન્ય

શિક્ષકોના માર્ગદર્શન હેઠળ રંગભૂમિ તૈયાર કરી હતી. સંગીત, નૃત્ય, વાદ્ય અને નાટિકાઓનો બે કલાકનો સુંદર કાર્યક્રમ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો.

લલિત કલામંડળ:— જુદીજુદી કલાઓમાં રસ લેતા વિદ્યાર્થીઓએ આ મંડળની સ્થાપના કરી છે. એ મંડળમાં શાળાના ચાલુ તથા ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓ અને રહસીના સભ્યો ભાગ લેવા શકે છે.

રમતગમતનો સાતમો વાર્ષિક મેળાવડો:— આ મેળાવડો તા. ૩૦ મી એપ્રિલ, ૧૯૪૯ ને રોજ શાંત શાળાના કોંગ્રેસ પર મુખ્ય સરકારના શિક્ષણ સલાહકાર શ્રી. કે. છ. સૈયદના પ્રમુખપણા હેઠળ ઉજવાયો હતો. આ વર્ષે વિદ્યાર્થીઓને ધનાત્મક આપવાની પ્રથા શૈક્ષણિક સિદ્ધિને લક્ષમાં લઈને બંધ કરવામાં આવી છે. પરંતુ તેને બદલે વિજેતા વિદ્યાર્થીઓની ટુકડીઓને ૭ 'શીલ્ડ' એનાયત કરવામાં આવી હતી, આ શીલ્ડો જુદીજુદી વ્યક્તિઓ તરફથી શાળાને ભેટ મળી છે. તેનો સાલાર સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરાંત, વિજેતા વિદ્યાર્થીઓને માનની પ્રતીક રૂપે પ્રમાણપત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રમુખશ્રીએ આપણા દેશનાં બધાં બાળકોને ઉત્તમ કેળવણી મળતી થાય એવી શુભેચ્છા વ્યક્ત કરી હતી, તેમ જ આ શાળાના કામકાજની બેઠી ભરી દીધી હતી.

સ્વ. ભાઈ પુષ્પસેન સેનારક:— ૨૨. લાઈ પુષ્પસેન સેનારકશાળાના સ્મરણાર્થે ઝરિયાવાળા કિયાન બહાદુર ડી. ડી. હંફરે આપેલી બેટની રકમમાંથી ગાંધી સાહિત્યનું એક નાનકડું પુસ્તકાગ્રમ બહુ કરવામાં આવ્યું છે; અને શાળાના વિદ્યાર્થીઓ તથા

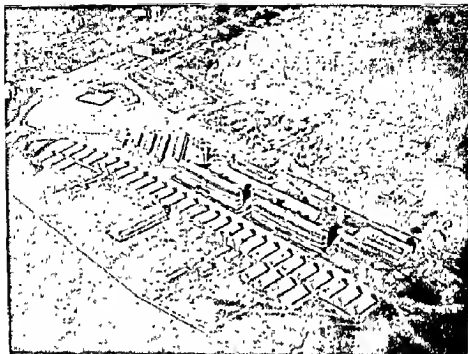
Principal requesting the President to give away
victory Shields to the winning Teams

—By Shri R. C. Painter.

Shri K. G. Saivudain addressing the gathering on the
Annual Sports Day.

—By Shri R. C. Painter.

Aerial View of our School Buildings.

—By Shri D. H. Chawda.

રહાના સભ્યો વચ્ચે એક નાનકડું “યુબોગ્રાફ” તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

શાળાના છેલ્લા “સાર્વારી નિરીક્ષણ”ના અહેવાલમાંથી કેટલાક ઉત્તરોએ:—

(૧) “સાર્વારીક શિક્ષણ નિરીક્ષણ”ના અહેવાલમાંથી ઉત્તરો:—

શાળા પાસે વિશાળ ક્ષેત્રો છે અને બધી રીતે સમપેલો આપે છે. સમતપનના સાધનો અવસ્થિત પ્રમાણમાં અને સારાં છે. મકનરી તપાસ નિયમિત અને સારી રીતે થાય છે.

(૨) ના. ૧૨-૩-૪૮ ને યાદ થયેલી “એન્થ્રોપોમીટ્રીકલ” પિરીડ “ના અહેવાલમાંથી ઉત્તરો:—

શાળાનાં મકાનો સવરોગવાળાં, હવા ઉત્તરવાળાં અને સારાં છે. રિનિંગ અને બન્ડ સાધનો પૂરતાં અને મુખ્યરિતિય છે. સિમ્પલ પુરના અને હેમ્પલિંગ ઉપાધિ અને અનુભવ પરાવનામાં છે. સિમ્પલ પાંચ અને સતેપાનક અપાય છે. હાળાની મિશન સારી છે. વિદ્યાર્થીઓની સિમ્પલિયેટ પ્રતિભાવોપદક છે.

શાળા પ્રવર્તનને વર્ગ છે, ને દરેક દૃષ્ટિએ અધુનન (Modern) છે.

વિદ્યાર્થીઓનો હરેરોજનો કાર્યક્રમ

સવારે ૪-૪૫ થી ૫-૧૦	કાંવાનું અને પ્રાર્થના (૪૬ દીઠ)
.. ૫-૧૦ થી ૧-૧૦	અભ્યાસ
.. ૧-૧૫ થી ૧-૪૫	વ્યાયામ
.. ૧-૪૫ થી ૧-૮૫	સ્નાન તથા નાસ્તો
.. ૧-૮૫ થી ૮-૦	સપદ પ્રાર્થના અને સિમ્પલ પ્રવર્તન

શાળાના વર્ગો

પાઠ ૮-૦ થી ૧૧-૫૦	(નાના વિદ્યાર્થીઓ)
.. ૮-૦ થી ૧૨-૨૫	(મોટા વિદ્યાર્થીઓ)
.. ૧૧-૫૫ થી ૧૨-૨૫	સ્મૃતિ (નાના વિદ્યાર્થીઓ)
.. ૧૨-૨૦ થી ૧-૦	સ્મૃતિ (મોટા ..)

જાતેરે ૧૨-૨૦ થી ૨-૦	આરામ (નાના વિદ્યાર્થીઓ)
.. ૧-૦ થી ૨-૦	આરામ (મોટા ..)
.. ૨-૦ થી ૮-૦	પુરો, વિગ્રમનના વર્ગો અથવા અભ્યાસ
સાંજે ૮-૦ થી ૮-૧૫	ફ્રી તથા ફ્રી
.. ૮-૧૫ .. ૫-૦	મનોરંજક પ્રવર્તન (Hobbie)
.. ૫-૦ .. ૧-૧૫	સ્મતપન
.. ૧-૧૫ .. ૧-૦	સાંજની પ્રાર્થના અને પુરો
.. ૧-૦ .. ૧-૨૦	મોટા
સાંજે ૧-૨૦ .. ૮-૦	પુરો
.. ૮-૦ .. ૨-૦	અભ્યાસ

સારીરિક શિક્ષણનું સમયપત્રક

સમય	સોમ.	મંગળ.	બુધ.	ગુરુ.	શુક્ર.	શનિ.
સવારે ૫ થી ૫-૩૦	ધો. ૬, ૭, ધો. ૬, ૭, ધો. ૬, ૭, ધો. ૬, ૭, ધો. ૬, ૭	સમૂહ કલાપત્ર	કેલિસ્ટેનિકસ સ્કૅન્ડ ડ્રીલ	અનેરોડિકસ સામાન્ય સાધનો	આયનો વગેરે	
,, ૫-૩૦ થી ૬-૦	ધો. ૪, ૫, ધો. ૪, ૫, ધો. ૪, ૫, ધો. ૪, ૫, ધો. ૪, ૫,	આસનો વગેરે કેલિસ્ટેનિકસ સામાન્ય સાધનો	અનેરોડિકસ સ્કૅન્ડ ડ્રીલ	,,		
,, ૬ થી ૬-૩૦	પ્રા. ૧, ૨, ૩, પ્રા. ૧, ૨, ૩, પ્રા. ૧, ૨, ૩, પ્રા. ૧, ૨, ૩, પ્રા. ૧, ૨, ૩,	,,	કેલિસ્ટેનિકસ સાધિક રમતો	ડમ્બેલ્સ લેટીમ નાન્ડી રમતો	,,	
,, ૬ થી ૭	બૅકસીંગ	બૅકસીંગ	બૅકસીંગ	બૅકસીંગ		

જુનિયર કોર્સ

બપોરે ૪-૧૦ થી ૫-૦ સારીરિક તાલીમ સ્કૅન્ડ ડ્રીલ આર્મ્સ ડ્રીલ શીટ ડાઉટ મેપ રીડીંગ રાપરૂલ ટ્રેકનીંગ

રમતોનું સમયપત્રક

સમય સાંજે ૫-૧૫ થી ૬-૧૫

ક્રમ	સોમ.	મંગળ.	બુધ.	ગુરુ.	શુક્ર.	શનિ.
૧	ક્રિકેટ	હૉકી	ફૂટબૉલ	હૉકી	બૉલીબૉલ	હૉકી
૨	હૉકી	બૉલીબૉલ	ક્રિકેટ	બોબો	ક્રિકેટ	હુલ્લુ, આટાપાટા
૩	બોબો	ક્રિકેટ	હુલ્લુ	ફૂટબૉલ	હૉકી	ક્રિકેટ
૪	હુલ્લુ	ફૂટબૉલ	હૉકી	ક્રિકેટ	બૉલીબૉલ	બોબો
૫	ફૂટબૉલ	ક્રિકેટ	બોબો	ક્રિકેટ	ફૂટબૉલ	ક્રિકેટ
૬	ક્રિકેટ	લંગડી	હુલ્લુ	બોબો	ક્રિકેટ	ફૂટબૉલ
૭	લંગડી	હુલ્લુ	ક્રિકેટ	ક્રિકેટ	હુલ્લુ	બોબો
૮	બૉલીબૉલ	ક્રિકેટ	લંગડી	હુલ્લુ	બોબો	લંગડી

શિક્ષકોનાં પ્રવચનો

૧	શામકાના પ્રશ્નો	૧૮	સંત લુકારામ
૨	સંકલ્પશક્તિ અને આત્મવળ	૧૯	રમતનું મેદાન-એક શાળા
૩	ડૉ. કૉર્નીસની અદ્યુથન સોધ	૨૦	નાયરિક ધર્મ
૪	ભીર્મિની કેળવણી	૨૧	હિનોપદેશની કથાઓ
૫	લરકરી તાલીમ	૨૨	નૂતન બાલ શિક્ષણ
૬	બોધ કથાઓ	૨૩	સ્વ. શ્રીજીભાઈ
૭	સારીરિક શ્રમની આવશ્યકતા	૨૪	પ્રાચીન કાળનો પ્રહારચારી
૮	ગુરુ નાનક	૨૫	આંખોની સંભાળ
૯	ખેરાક અને પોષક તત્વો	૨૬	અગર વિગ્રાપ
૧૦	ક્રીડાઓનો સમાગમ	૨૭	આથ્સ'સંસ્કૃતિનો અર્થ
૧૧	સર્વો અને તેની બંને	૨૮	ધર્મચરુ અસ્તિત્વ
૧૨	ટાંગોરનાં કાવ્યો	૨૯	શીખતી સરોજિની નામકુ
૧૩	આપણી પૃથ્વી	૩૦	વિદ્યાર્થીની શક્તિઓ
૧૪	આપણો તીર્થસ્થાનો	૩૧	પર્ષ્ટનના અતુલવો
૧૫	સાતિના વાગ્દાઓ	૩૨	ડૉ. સિંગપસન
૧૬	પ્રજ્ઞાસિકાઓ	૩૩	ધર્મદુમતી સ્વર્ણવર
૧૭	લોકગીતા		

સને ૧૯૪૮-૪૯ ના વર્ષ દરમિયાન યોજાયેલાં ભાષણો અને ચર્ચાઓ

ક્રમ	તારીખ	વિષય	વક્તાઓ
૧	૧૮-૧-૪૮	શીખ વકતૂલ દરિશર્હ	વિદ્યાર્થીઓ
૨	૧૦-૭-૪૮	"વાળીનો પ્રભાવ"	આચાર્ય શ્રી. રામભાઈ બક્ષી
૩	૨૩-૭-૪૮	રાષ્ટ્રભાષા-પ્રમાણપત્ર-વિતરણોત્સવ અને પ્રવચન	પંડિત મુદશંતીજી
૪	૩૦-૭-૪૮	એક ભાષીય પ્રવચન	શ્રી. કાકાસાહેબ કાવેરકર
૫	૩૧-૭-૪૮	"આપણો દિંદ દેવ ભરકરી નાલીમ રૂરખાન હરીને જન્મનાં રાષ્ટ્રમાં પોતાનું વિસિદ્ધ સ્થાન પ્રાપ્ત નહીં કરી શકે"	વિદ્યાર્થીઓ
૬	૨૧-૮-૪૮	"અત્યંતિ દુર્ મંગલમેં મુશ્કયાયિ શા પ્રધાન (મુખ) સાન દે"	વિદ્યાર્થીઓ
૭	૨૮-૮-૪૮	શ્રી "પૂબુ જયંતી"ના પ્રસંગે ભાષણ	શ્રી. જયંતકૃષ્ણ કવે
૮	૨૫-૯-૪૮	પ્રવચનો અને વાતોઓ	વિદ્યાર્થીઓ
૯	૨૦-૧૦-૪૮	ગાંધી જયંતી (એક પ્રવચન)	સ્વામી આનંદ
૧૦	૧૫-૧૦-૪૮	પ્રવચન	શ્રી. ત્રીભુભાઈ દેસાઈ
૧૧	૧૧-૧૧-૪૮	શીખ વકતૂલ દરિશર્હ અને અરનો	વિદ્યાર્થીઓ; સીસાભેન
૧૨	૭-૧૨-૪૮	"Miracles of Nature Cure"	શ્રી. કામેશ્વર શર્મા
૧૩	૧૪-૧૨-૪૮	"Should Students be Conscripted for Adult education?" (An Inter- Schools debate at the St. Xavier's College, Bombay)	સાચે પુરોદિન અને અમાદર કામદાર
૧૪	૧૫-૧૨-૪૮	"સદનકાપ" અને વિદ્યાર્થીઓ	સ્વામી પરમાનંદ
૧૫	૭-૧-૪૯	"આર્થ સંસ્કૃતિના અભ્યાસ અને વિકાસાર્થે સંસ્કૃત ભાષા શીખવી જરૂરી છે." (ચર્ચા)	વિદ્યાર્થીઓ
૧૬	૨૫-૧-૪૯	રાષ્ટ્રભાષા પ્રમાણપત્ર વિતરણોત્સવ અને પ્રવચન	શ્રી. શ્રી. મોહનદાસ
૧૭	૫-૩-૪૯	શીખ વકતૂલ દરિશર્હ	વિદ્યાર્થીઓ
૧૮	૨૬-૩-૪૯	"કુદરતી અજબ અને કુદરતી ઉપાયો"	ડૉ. રમણભાઈ સાસ્ત્રી
૧૯	૨-૪-૪૯	"અદિવાસી રજાનં ભારતમેં શી જગતિવાલ લોકરી વાલીમ કો ભાવસગર રંગી" (પ્રાર્થના)	વિદ્યાર્થીઓ
૨૦	૨૩-૪-૪૯	"અદાલતમાં દારૂપના પ્રસંગો"; પ્રેસિડેન્સી મેજિસ્ટ્રેટ શ્રી. મંગળદાસ જી. મોરખનદાસ	

We are very happy to place before our readers the Sixth Annual Number of our school annual magazine, "Rajhans." The spacious and convenient buildings of the school, the vast playground and the unique situation of the school very near Bombay—have contributed very much towards the progress of the school. All the activities that were pursued last year are continued.

The Nav-Gujarat Club run under the joint auspices of the Bhavan's College and the Public School, is catering for recreational and cultural activities. Tournaments, lectures, discourses and talks are arranged from time to time. Occasionally, the students of both the Institutions also participate in them.

Military Training: Military Training is imparted to the pupils. There is a special provision for the training of Junior Cadets. The Annual Camp of the National Cadet Corps, Junior Division, Bombay was held in our school premises from 1st to 10th May. 24 Cadets from our school attended the Camp. They got second rank in shooting competition, and reached the finals in Hu-tu-tu, and won the Hockey match by 3 goals, against the combined team of other schools.

Visual Education: Our school Theatre has facilitated the holding of meetings, House Assemblies, Lectures, Discourses and programmes of Music, Dramatics and Cinema Films etc. The school has its own Cine-Projector. It has

enabled us to show, on the school premises, educational and cultural films to our pupils. We heartily thank the authorities of all Companies who supplied films to us and the Headmasters' Association of Bombay and Bombay Suburbs, which by their scheme of Visual Education has helped us in making the work of our Visual Education Department, smooth and efficient.

Scholarships: The award of scholarships varying from Rs. 25/- per month to Rs. 125/- per month to students who stand high in the competitive Scholarship Examination has been an attraction to deserving students. These brilliant scholars have contributed much in improving the tone of the Institution.

Rashtra Bhasha: 146 candidates appeared in the Rashtra Bhasha Examinations held in September 1948. The result thereof was 70%. In April 1949, 126 candidates have appeared in the same Examinations.

Parents' Day: The Fifth Parents' Day was celebrated on 17th October, 1948 under the presidentship of Shri Chimanlal Chakubhai Shah, member of the Constituent Assembly of India and Ex-Solicitor General to the Government of Bombay.

Physical Education Day: On 11th December 1948, the Physical Education Day was celebrated in cooperation with other sister Institutions in Andheri. Our pupils came first in the Badminton and

Volley-ball Tournaments. In the latter, they won a Prize Cup besides seven prizes for individual items.

The school participated in the Inter-Schools Sports held by the Bombay Secondary Schools Athletic Association. Our boys also participated in the March Past organised under the auspices of the Physical Education Conference, held in Bombay.

Debates and Lectures: As in the past, this year also, the pupils arranged debates and lectures. We are grateful to Shri Kaka Saheb Kalelkar, Pandit Sudarshanji, Swami Anand, Sheth Govinddas, Principal Rambhai Baxi, Shri Snehrashmi and others for visiting our school and addressing our students.

Literacy Week: Our boys collected funds amounting to Rs. 4,030-4-0 during the Literacy Week organised by the Bombay City Adult Education Committee. We are happy to record that our school won the Dewan Bahadur G. S. Rao Shield for standing first in making this collection.

Sarvodaya Day: The pupils and the staff spent this day — 30th January 1949 — in Spinning, doing manual labour, offering prayers, reading and meditating over the Gandhian literature and in other constructive activities. This was the day of sorrow and mourning for us all. The members of the staff contributed their ten days' salary to the Mahatma Gandhi National Memorial Fund. The pupils also contributed a pretty large sum. The total collection of Rs. 4,405-8-0 was

handed over to the Andheri Committee of the Fund. Over and above this, during the "Schools Collection Week" from 11th to 19th April 1949, our pupils collected a sum of Rs. 1,141-0-0. All concerned deserve congratulations for their help in this noble cause.

Trips: The trips to Mount Abu, Vyasa Island on the Narmada bank, Poona, Mahabaleshwar and Nasik were organised for eight days, from 12th March 1949 to 19th March 1949. The Pupils were taken to these places, class-wise. A Scout Trip was organised from 1st to 19th May. The students visited Mysore, Bangalore, Ooty, Bhadravati, Gersappa falls and Hubli in South India. We are thankful to the authorities of B. B. & C. I. Railway Co., the G. I. P. Railway Co., all the well-wishers of the school who helped us on these occasions and the parents and guardians of the pupils for helping us in organising these educational and recreative trips.

Annual Sports: On 30th April, 1949, the Seventh Annual Sports was held under the presidentship of Shri K. G. Saiyyidain, Educational Adviser to the Government of Bombay. Speaking on this occasion, the President expressed his desire that such well-equipped Institutions should spread all over India and that the best education be imparted to all the children of our country. He also appreciated the work that is being done in this Institution and wished it further success.

School Hospital: We have recently re-organised the School Hospital. We

are thankful to Dr. V. P. Aysare, M.B.B.S. and Dr. H. T. Munshi, M.B.B.S., for their keen interest in the physical well-being of our students.

Welcome and Farewell: We heartily welcome both the pupils and members of the staff who have joined us this year. We hope that they would identify themselves with the Institution and try their utmost to fulfill its cherished ideals.

We wish a happy time to all the pupils and the members of the staff who left us during this year.

Pushpasen Memorial: A Library of Gandhian Literature is being built up from the amount donated by Dewan Bahadur D. D. Thacker (Jheria) and a small Garden is prepared by the students and staff of the school to perpetuate the memory of Pushpasen Reshamwala, a past student of the school who died prematurely in April, 1948.

Thanks: Our sincere thanks are due to Shri Jayantibhai Danawala for his untiring efforts in compiling this number, to Shri Durgesh Shukla for going through the manuscripts and for correcting the proofs, to Shri Oshhavlal Parikh and Shri

Krishnakant Desai for reading the proofs, to Shri Ransukhbhai Painter for the Photography Section, to Shri Pulinbihari Dutt for the Child Art Section, to Shri Mohanbhai Master for the Advertisement Section and also for making arrangements with the Press, to Shri Ratilal Desai and Shri Bhagwanji Naik for typing out articles, to Shri Chandramadhav Desai for his help in this work from time to time, to the pupils and the members of the staff who contributed articles etc., to the authorities of the Turf Printing Press for preparing blocks and for carefully looking after the printing work, to those firms and individuals who gave advertisements and to all those who co-operated with us in one way or the other in bringing out this number.

Our sincere thanks are also due to those gentlemen who accepted our invitation to speak to the students and the staff and/or to preside over various functions. We wish to convey our very sincere thanks to all our Trustees for giving us guidance, encouragement and inspiration in carrying out all the important activities of the school.

We request our readers to overlook the mistakes, if any, in this issue.

રા જ હં સ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ	ક્રમ	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	પૃથ્વીમાતા	પુરુષોત્તમ ભા. પટેલ	૧	૨૧	આચર તીરે (કાવ્ય)	શ્રી. ભગવાનજી નાયક	૨૩
૨	લાલપીળાં (કાવ્ય)	શ્રી. દુર્ગેશભાઈ શુક્લ	૩	૨૨	નવો નિશાળીઓ (કાવ્ય)	શ્રી. ગંગાભાઈ પટેલ	૩૪
૩	ચરમ ખેલ (કાવ્ય)	રામજી તારપરા	૪	૨૩	સ્ત્રીન્નાથ ટાગોર	લાલજીંકર પરિવાર	૩૫
૪	એ મયા જ	ચંદુલાલ ભેટાર્જી	૫	૨૪	કાકાસાહેબના પ્રવચનમાંથી		૩૬
૫	ભગીને લેકે તો	દીકારામ નાયક	૭	૨૫	સ્વ. ભાઈ પુષ્પભેનને (કાવ્ય)	શ્રી. દુર્ગેશ શુક્લ	૩૭
૬	બચા (કાવ્ય)	ચંદ્રકાંત મહેતા	૧૦	૨૬	સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય	વિજય કાપડીયા	૩૮
૭	અવકાશી (કાવ્ય)	કિશોર ગાંધી	૧૧	૨૭	સાગરપૂ	મજાકર કામદાર	૪૯
૮	ભાઈ-બીજ	દિલીપ દેસાઈ	૧૨	૨૮	જનને સુણાવું (કાવ્ય)	શ્રી. ભગવાનજી નાયક	૪૦
૯	હિંગારી, જ્યેષ્ઠિ પ્રકટાવો	નવીનચંદ્ર ભટ્ટ	૧૪	૨૯	વસંતનું એક અખાત	પરભુભાઈ પટેલ	૪૧
૧૦	મહાવલેશ્વરને ખેલો	દિનકર પારેખ	૧૬	૩૦	બાંદની (કાવ્ય)	ડૉ. વસંત અવસરે	૪૨
૧૧	સકલના રીપાની આત્મકથા	ભાનુભાઈ દેસાઈ	૧૮	૩૧	કોનાં વોકે ?	માધવજી દેસાઈ	૪૩
૧૨	મારો માસગાર પ્રવાસ	ભરતકુમાર ભેનકર	૧૯	૩૨	માહિન્ટ આધુની યાત્રાએ	હનુભાઈ પટેલ	૪૫
૧૩	સાતરમલીનો વિવાહ (કાવ્ય)	કિશોરદલાલ	૨૦	૩૩	હરિયો	કિરીટકુમાર જાની	૪૭
૧૪	વિશેષ (કાવ્ય)	જગદીશ મોદી	૨૧	૩૪	અમારા છવાકાકા	રમેશ ચંન્નાણી	૪૮
૧૫	પ્રગતિ	યોગેન્દ્ર શાહ	૨૩	૩૫	કાબેલ કૃતાંત	નરપરવાલ જાની	૪૯
૧૬	આઝાદીને (કાવ્ય)	રમણલાલ દેસાઈ	૨૪	૩૬	ફરેલા ચંપણની આત્મકથા	શાન્તિલાલ શાહ	૫૦
૧૭	ટિકિટ-મશીન	જ્યેન્દ્ર સોમૈયા	૨૫	૩૭	હોકરાઓની આસાળી	દેવીલાલ દેસાઈ	૫૨
૧૮	આંખોની સંજાગ	શ્રી. પ્રધિરલાલ દેસાઈ	૨૬	૩૮	વળુ અનુઓ	ધીરેન શાહ	૫૩
૧૯	આસનો પ્રવાસ	રામજીભાઈ પટેલ	૨૮	૩૯	આનાનું રેલન	ચંદ્રકાંત મહેતા	૫૪
૨૦	મોતના સિપાઈ	શશિકાન્ત મણ્યા	૩૧	૪૦	કેનેરીની ગુફાઓ	ગોવિંદનાથ ભત્ર	૫૫

क्रम	विषय	लेखक	पृष्ठ
४१	गोडसेने (काव्य)	दुर्गे शम्भार्थ शुक्ल	५१
४२	भरीभीना अप्परमा	जगदीश देसाई	५७
४३	पिंजरना पोपटने	भतापशय लड	५८
४४	निगडसाल इतरी	रश्मिकान्त देसाई	५९
४५	भूनायता प्रश्नो	श्री. धीरशार्थ देसाई	६०

— संस्कृत, हिंदी और मराठी : —

१	सुमनानि	रत्नमीरान्त मास्तर	१
२	तडागः	हर्षद गुप्त	२
३	परमार्थ करो (काव्य)	माधवजी ठकर	२
४	सखी मित्रता	जगदीशचंद्र महेता	३
५	देशा शिक्षित कैसे हो सके ?	कन्यालाल परास	४
६	हिंदी साहित्यकी उन्नतिमें गुजरातियोंका हिस्सा	श्री. कृष्णकान्त देसाई	५
७	जुनंच चित्र (काव्य)	डॉ. यशत शयसरे	८

— ENGLISH : —

1	Beyond the Evanescent.	Ranchhodbhai P. Patel	1
2	If I were the Prime Minister.	Harshad Shukla	2
3	Our Beloved Bapu.	Suresh Purohit	3
4	An Enchanting Experience.	Nalin Parikh	5
5	Rome was not Built in a Day.	Jashwant Mehta	6
6	An Account of a Cricket Match.	Mahendra Patel	8
7	If There Were no Writing.	Balawant Naik	9
8	Free India.	Jitendra Desai	10
9	The Life of Refugees in Camps.	Laxmichand Ashrani	11
10	Future Prospects of Farming.	Jawaharlal Patel	12
11	My Voyage.	Pravinkant Chandarana	13
12	An Evening Walk.	Rameshchandra Pandya	14

હે મા! તારા સૌંદર્યનું વર્ણન કરવાને અમે
ક્યાંથી તમર્ય હતાં શુભાએ?

શીલુના દિસોરા કે રૂના ગાભલા જેવી વાદળી-
ઓમાંથી પૂર્વમાં લીંગતો રવિ પોતાનું મુખ
મગધારી મુઠું ફિરલો વડે સસેવરના જલને ખચિત
કરી રલો હોય ત્યારે તારા વિષે વર્ણન કરવું પણ
અશક્ય બની જાય છે. કમળો અર્પિતતાને મળતા
હાંથી ખડખડ હસી રલાં હોય, રમ્ભેરની
માછલાંઓ નીલજળમાં અવિરતપણે તરી રલાં
હોય, દૂધ જેવી સફેદ પાંખવાળા બગલાંઓએ
બગખ્યાન શરૂ કરી દીધું હોય, આનંદથી મીઠી
શબ્દિ ગાળી પાંખીઓ કલ્પર કરી રલાં હોય,
સસેવર કડિ આઘળણે લીંગેનાં ઉપકારી રલો તારા
આ સૌંદર્યનું રક્ષણ કરી રલાં હોય ત્યારે એ દશ
ખરેખર માનવ હૃદયને હયમગધારી મુઠતાં જગ્ય થે
ચકતું નથી.

દિમાલયનાં ગચનમુંબી ગિરિમુંબી નિહાળી અને
અગાધ સાગરમાંથી ભેસભેર આપીને પૃથ્વીને
લણવારમાં ઝાગાઓ કરવાના રોંગ કરતાં મ્વેન
મોળાંઓ નિરખીને તારા હાથે ખ્યાલ આવે છે.
રાત્રે પણ આપણે ઘણિમાંથી ચેટલો જ આનંદ
મેળવીએ છીએ. વાદળાંની ગોદમાં તારલાઓ
સંતાડકડીની રમનો રમી રલાં હોય ત્યારે તો
બેવાની કોઈ જોર જ મજા આવે છે! અગણિત
તારલા ઉપર રાત્ર્ય કરતો નિદ્રાપતિ આત્માની
સાથે જ પૃથ્વીના અપકારશી પિંડોણને ફેડી
નાખે છે, અને પૂર્ણિમાને દિવસે તો બધાં શન્યો

કપ્પે કરી સર્વાધિપતિ ન બની ચો હોય એવો
લાવે છે.

હે યદિ! તારી પીઠ ઉપર અનેક અગમ્યબીખરી
વસ્તુઓ પથરાઈ રહી છે. વનો, ઉપવનો, પહારો,
નદીઓ, સરોવરો વગેરેની તું 'મા' છે. તારી પીઠ
ઉપર છવન મુળરનાં કેટલાંયને આપણે નિહાળીએ
છીએ. અર્બલ આકાશમાં વાત કરતા તારલાઓની
સંખ્યા અગણિત છે. તેમ તારા ઉપર પણ કેટલા
છવો છવી રલા છે એ કહેવું અશક્ય છે. કલામ
કાર્યોનર વિજ્ઞાનવેતાઓ તેમનાં ભેળાંઓ તાલીને
તારલાઓની ગણુનરી કરે, કેમકે તેમના મગજમાં
એક જ સુવન બધા કરે કે આ દુનિયામાં કોઈ
અશક્ય વસ્તુ છે જ નહીં. તેઓ કદા એક જ
માને છે કે "Impossibility is the word
to be found in the dictionary of
fools." પણ તેઓ અચાગ પ્રયત્ને પણ તારા
ઉપર છવન નિર્વાહ કરતાં પ્રાણીઓની ગણુનરી
કરી શકો ખરાં?

વિચિત્ર નયઃ સ્વયમેચ નામ્મઃ

સ્વયં ન જ્ઞાદન્તિ ફલ્લાનિ વૃક્ષાઃ ।

નાદન્તિ સસ્યં જલુ વારિવાહાઃ

પરોપકારાય સતાં વિમૃતયઃ ॥

એવી જ રીતે અનેક કપ્પો વેડી-કુખચકના
આશમાંથી-પ્રકાર યદિ તું આ જગતને અનુભવ
લાલ આપે છે છતાં હું ઉપકારક જેવી તારી કદર
કોઈ કરતું નથી. તારી પીઠ પર જન્મ લેનાર

બધા જ લાઈઓ છે. તેમણે પ્રેમ, સંપૂર્ણ, દયાથી ભરેલા ઉચ્ચ પંથે પોતાના જીવનને લઈ જવું જોઈએ. પણ તેઓ તો મહિમાદિ વેરનાં ઝેરી બીજ વાવે છે અને હજારો દુષ્ણેથી ભરપૂર એવા વિશ્વવૃદ્ધને આપકાર આપે છે. તેઓ લાઈઓ ગટે છે અને દુરખનો બની પોતાના જ લાંબુઓનો વિનાશ તોતરે છે. કેટલું અધમ કાચું ?

સમુદ્રમાં રહેલા હજારો મચરમચ્છો વિશે માણસ જાત બિશકુલ અજાત છે. તેમને ખબર નથી કે દરિયાના ઉંડાણમાં મચ્છકૃપી રાહુઓ રહે છે કે જે વખત આવ્યે માનવનું લક્ષણ કરી ભ્રમ છે. માદ જંગલોમાં વસતાં પશુપંખી વિશે માણસ ખુબ પરિચિત નથી. બયાનક જાડી ખીણે જોતાં માણસ ખીડથી ક્ષિંબત હારી ભ્રમ છે. કુદરત આ બહાદુરી જોઈ હસતી હશે! શું આપણે કુદરતની ગીતો બોળવામાં ધણું પાછળ નથી ?

ધરતી ઉપર અનેક ફેરફારો તો થયા જ કરે છે. ઋતુઓ પણ કેમ પ્રમાણે આવે અને ભ્રમ. શ્રીખ-ઋતુનો સખત તાપ આપણને આકરે લાગે. દરેક જીવ તાપથી ત્રાહી ત્રાહી પોકારી જાડે છે અને મેધરાજને બોલાવવા પ્રાર્થના કરે છે. પથંડ ધુપળી બળી જાડતાં આ ધરતીને સાંત કરવા મેધરાજ આમનંજી સીકારે છે. અને લોકજાતાં હેવાને વરસાદકૃપી અમૃત પાઈ શરે છે. પૃથ્વીને અમૃત્ય લાલ અર્પી મેધરાજ ગંગાઘટ સાથે વિદાય લે છે. કંડો કંડો અનિલ હેમંત ઋતુનું આગમન દર્શાવે છે અને સર્વમાં સંતૃપ્તિના તણુઆ વેરે છે. આ પ્રમાણેના ઋતુપરિવર્તનના પરિણામે સર્જિયાં ધણા ધણા ફેરફારો થયા કરે છે.

જતાં સર્જિ અનેક રમણીય સ્થાન સ્વવામાં પાછી પાની કરતી નથી. દુનિયાના ધણા દેશો સૌંદર્યથી ભરપૂર છે. અમેરિકામાં આવેલી 'ગ્રેસેમાઇટ'ની કુદરતી લીલાથી ભરપૂર ખીણનું નિરીક્ષણ કરીએ તો આપણે સાચો આનંદ અનુભવી શકીએ. અહીં તહીં જાડતા કુદરતી કૃપારાઓ, લીલી લીલી હરિયાળી પેલીઓના મંડપો અને નીરવ ઝરણાંઓ જોતાં આપણે મુગ્ધ બનીએ છીએ. આફ્રિકા પણ દરેક જાતની જંગલી વનસ્પતિઓથી ભરપૂર છે. આદ્યના ઢોળાવને નિરખતાં કોને આનંદ ન થાય ?

કાશ્મીર તો જાણે પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગ જ ન હોય ! સ્વર્ગમાં આવેલો નંદનવનનો ખગીઓ આપણે જોશે નથી, એટલે આપણને વિચાર આવશે કે એને સ્વર્ગ ક્યાંથી ક્યાંથી શકાય ? પણ એના રક્ષણાર્થે જોએલા ધોળા શીત બરફના કુંચરો, તેમાંથી વહેતી અનેક નદીઓ, સુંદર સુંદર સરોવરો તેમજ લીલી લીલોતરી નિહાળતાં આપણા જવા અભ વિચારકો તો શું પણ મોટા મોટા મુસાફરો અને કવિઓ પોકારી જાડ્યા છે કે એ સાચેજ પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગ છે.

આ તારાં સૌંદર્યો નિહાળી અને માનવીઓ તો અવર્જનીય આનંદ મેળવીએ પણ આજ કેટલાય કાળથી તને નિરખતા હોવા છતાં અત્યંત રહેલા સર્વ, ચંદ્ર અને તારાઓ પણ તને જોઈ આનંદ ખડખડ હસી રહ્યા છે. ખરેખર પ્રકૃતિને પારણે મૂલતાં કાળુ યાદે છે ?

ક્ષણે ક્ષણે યજ્ઞવત્સામુપૈતિ ।

સદેવ હર્ષે રમણીયતાયાઃ ॥

લાલ પીળાં

(૭૬ અનુક્રમ)

દુર્ગેશભાઈ શુક્લ

ધર્મસેવે કુરુસેવે પ્રાર્થાં પૂજે, “કહો પ્રભો,
 સુદોષ્ણકે રવા સામે સુરવર્ષો કુટુમ્બીઓ
 લાલ પીળાં થતા જોઈ રચારૂં મને અહો!
 ત્રિકાલત, કહો શાને મારણિ ધર્મયજ્ઞો
 લાલ પીળાં બને રાણે? દિવ્ય દષ્ટિ મને કિયો,
 જેથી ધર્મયુદ્ધે આ યાજ્ઞ પ્રવૃત્ત હે પ્રભો!”
 કલિકાળ સુષુપ્તતા નારાયણે કરી સિમ્ત
 ક્યું શાંતિધારીને આમ, “આ કલિકાળનો
 ઈન્દ્રપુત્ર, તને યેરે કુપ્રભાવ, હવિષ્યમાં
 યેરશે વિશ્વને, સત્તા રાજ્યની જનનૃપના
 મુક્ત વર્ણવની સામે લાલ આંખે નિહાળશે.
 વળી લોકસમૂહો યે રાતી આંખ કરી જશે
 અપ સત્તા તણી કૂડી ચૂડી છુટશે જશે.
 સામ્રાજ્યવાદીઓ લાલ રંગથી લવ પામશે,
 લાલપીળાં ધણે વિશ્વ રક્તવર્ણુ વિનોકશે,
 જીકળી જીકશે, લોહી રેડશે, હે ધર્મજન.”

તેથી જેવું ધરો પ્રાર્થાં, હવાય ઉર ના બનો,
 વિજયક્રમના સેવ્યા વિના યુદ્ધ મત્રીં મચો.
 દિવ્ય દષ્ટિ વડે રેખો સમરંગી ધનુષ્યની
 પૂકે રંગ તણી સ્વેત સાત્વિક સામત પ્રમા.
 આવર્ત ને તરંગો સૌ વિકારો વારિનાં, ત્યમ
 લાલપીળાં શુચિ સ્વેત રંગ ડેરા વિકાર છે.
 કાંકરો પડતાં બઝ્યાં જશે અદિત્યનો જ તે
 અઘાપમાન રંગો છે સ્થિરતત્ત્વનાં સંખ્યા, ખરે,
 તેમ આ ભિન્ન રંગો સૌ સ્વેત રંગ તણી મદા
 માયા મોહમયી જાણુ પૃથ્વી પાટ, પરંતપ.
 માનવી ચિત્તાના પ્રાર્થાં, અહં કેરા પ્રિયમૂ ધણી
 નિરાળા વાહની ક્રેક રંગચુષ્ટિ રહે મચી.
 શુભ ના થા, સ્વધર્મે તું અદાથી રિયતપ્રત્ત રો
 રહે મમ, ધરો તારાં ને તારાં સ્વજનો તણી
 સુર દષ્ટિદેવો સૌ, લાલપીળાં સમી જશે,
 સાત્વિક સૂર્યનો સ્વેત રંગસિંધુ છલી જશે.”

હે લોહને મોર કાષ, કહે સંખ્યા રવિ,
 શુનિયા જનત રહે નિરુત્તર હવિ,
 માટિર પ્રદીપ જિયો, સે કદિલો, ‘સ્વામી’
 આમાર જેટલું સાખ્ય કેરિયો તા આમિ.”
 “હુપાડી કાણુ આ લેગે કાષ માટું? પૂજે રવિ
 સંખ્યાટાણે, સુણી પ્રથ રહે જન નિરુત્તર,
 માટીનો હીવડા નાનો હવો તેણે કયું, ‘પ્રભો!
 મારાથી ને હરી સાખ્ય તે સૌ કરી ચૂકયા હું.’”

‘દાગોર’

મનવા, તારું માન મનવે તો મેં કહીયે કરીશ નહિ,
ધૂતકારે ને શીટકારે લોક, પરવા કરીશ નહિ,
તારે રસ્તે તું મનવે,
ખેવ તણી સિદ્ધિ ઢાલે.

કોઈ દી' લોક તને કહે, તારું કામ છે બુલ્લભુ',
વળગી રહીને ખેવને તારા, દેખાડી દે કામ કયું,
કર્ષા વિના પરવા વાટે,
લગ્યે ન ખેવને માટે

માર્ગ તીણ કંટકથી ભર્યો હોય ને જીવનનો,
ભાંગી ભાંગીને અણીઆ એની ઉપર ખુંદયે જત,
ખેવ-શુંગ ચડવા કાળે,
ભાઈ, કર નિશ્ચય આજે,

ભરવાડ મળે ધણુએ મારગે, તેથી દોરાતો નહિ,
મેહુ' જનની કોઈ દી' તું ભાઈ, ખીન્નથી દોરાતો નહિ,
જિયું ખેવ રાખીને તારું,
કરગે કામ તું સારું.

સૌદર્ય આપણને પરિચય અને ઉપજોગના સ્થૂળ વિચારથી નિરપેક્ષ ભાવે, કેવળ તેનું ચિંતન કરવાથી આતંદ આપે છે. એટલે જ એ શાંતિપદ છે, ઉત્તમિપદ છે. તેનું જ કળા અને કળાનાં પાત્રોનું છે. કળા માત્ર આત્માની કળા છે, આત્માનું પ્રતિબિંબ છે; એટલે જોવો આત્મા તેની કળા.

—આનંદશંકર મુન

મારા જીવનની એ ભિંગી હોવા હતી. હું લગભગ પાંચ વર્ષનો હોઈશ. નાની સરખી એ મૂલીમાં મારા મ'એ હું ઉચ્ચારી રહ્યો હતો. મારા દાદા-મારું સિરકમ-મારી પાસે જ હતા. હું હંમેશા સાંજે તેમની પાસે મારા મ'એ બોલતો. આ મારો નિત્યક્રમ હતો. હું ત્યાં બેઠકનો ત્યાં તેઓ મને મદદ કરતાં. આ રીતે હું એક કલાક સુધી મ'એચ્ચાર કરતો, ત્યારે મને કંઈક આવતો, નિરાશા ઉપજતી કે આ લપ મને શી? મારા બીજા મિત્રો આનંદથી મારા મામની શેરીઓમાં બેઠકનાં, હું જ એકલો આવા પછી કઈ? ત્યારે મને મારા એ દાદા ઉપર બહુ જ ચીડ ચડતી.

પરંતુ મને જોટલી ચીડ ચડતી એટલે જ પાંદો બીજા સમય ઉપર આનંદ મળતો કારણ કે ત્યારે દેવમંદિરે દર્શન કરવા જવાનું હોય ત્યારે હું હંમેશા તેમની આંખોએ જ દોહું. મારા દાદા ભગવાનના ભક્ત હતા. રોજ મંદિરે જવાનું હોવાથી મંદિરના મહારાજ મારા દાદાને સારી પેઠે એળખતા. આથી હંમેશ તે પ્રભુની મહાન પ્રસાદી મારા દાદાને દેતાં. જેમાં મીઠા સહરપારા, જીંદીના લાડુ, મોઢના માખની કટકાઓ મળતી જે મારા દાદા મને સુપરત કરતા અને હું તેને મારા પેટમાં હંમેશા જીવારી દેતો અને પછી મંદિરના એ બધા યોગાનમાં મારા મિત્રો સાથે રમતો, દસતો અને કૂદતો, ત્યારે મને મારા દાદા બહુ જ ગમતા. વળી ત્યારે એ પ્રજાને વહેલાં જીદી પ્રભુનાં ભજનો ગાતા, ત્યારે હંમેશાં મને હોહતા. એ ખુસનુમા હતા, પ્રજાનની પૂર્ણ રાત્રિ, મારા

મનને આનંદ આપતી, એ સમયે હું ખૂબ મારા આનંદમાં તેમની સાથે મારા બસરા રાગે ગાતો ને ખૂબ તાગથી અને આનંદ મેળવતો. દિવસની એમ રાજમાન થતી. ત્યારથી ને આજ સુધી મને વહેલાં જિજ્ઞાસી દેવ પછી નર્ઈ છે, જે મારા જીવનને હંમેશા નૂતન પંથે લઈ જાય છે. ત્યારે મને એ ખ્યાલ નડતો કે આ દેવ કદાચ સમિધમાં મને ખૂબ લાગવથી ખનશે! પરંતુ આજ ખખર પડે છે, કે વહેલાં જિજ્ઞાસામાં કેટલી મજા છે, આનંદ છે, ઉત્સાહ છે! એ મારા દાદાએ મને શીખવ્યું. જેનાથી આજ હું મારી પરીસ્થિતિએ કુશળ છું.

તેમનો પ્રેમ મારી નમનસમાં વધી રહ્યો છે. તેમના રાખે મારા કાનમાં મુંઝ રતા છે. તેમનો ચહેરો મારી આંખ સમક્ષ નરવરી રહેલો છે. કેવા ભલા હતા એ! મને હંમેશા પ્રેમથી સિખામણ દેતા. મારી જૂલો સુધારી અદ્ભુત જ્ઞાન પ્રેરતા. કોઈ મને મારના ત્યારે હું મારા દાદાની મોઢમાં ધુપાવતો. ત્યારે ખાદ્યાની જેમ તેઓ મને દાંડી દેતા. ત્યારે મને કેટલું હેતુ પામરાનું તે તો કોઈ અનુભવી જ ભણે.

સંજ નર રાગે તેઓ હંમેશ મને મૂવાની આજ્ઞા દઈ દેતા. હું સર્જ જતો. આખા દિવસના માફથી યાદોએ હું, ત્યારે પસપસાટ ગાતી જતો. મારા દાદા મને રાત્રે પાવો કહેતા. માંચીંડ, જાદાદર અને રિજક કે સુખાપની અદ્ભુત પાવો મને કહેતા ત્યારે પરીતર એવા માનવી બનવાની દોહા રાખતો હું નાનો ગાય

જિંદી જતો. રાત્રે સ્વપ્નાં પણ એજ સેવતો કે મારા લાડીલા નેતાઓ! મારી એક ઈચ્છાનું કેન્દ્ર! અને એવાં સ્વપ્નામાં રાયતો હું નિદ્રાદિગીને આધીન બનતો.

અનેક મુશ્કેલી ભરેલો એમનો મહાન આત્મા હતો, અનેક આદર્શોથી ધકારેલ એમનો દેહ હતો. ફર્નરો વેદનાઓથી કરાયેલ એ માનવી હતા. જ્યાંને અનેક સ્વરૂપે લાગતા હતા. પરંતુ મારા તો એ દાદા હતા. વહેલા સંયુ, વહેલા બિંદુ, પ્રભુનું લજ્જન કરતું. ન દેખ, ન ઇર્ષ્યા, ન દુઃખ કે ન સુખ. જે મને તેથી ચાલે. કુટુંબ કલેશથી એ પર હતા. કેવળ નજીક હતો હું! મારા ઉપર તેમનો અખંડ અને સાંત પ્રેમ હંમેશા એક મોઢાની પેઠે વજા જ કરતો. હું તેમની હૃદયની જેમો થયો. પંખીના માળેથી પંખી બિડે તેમ આજ હું તેમના, એ માળામાંથી તેમની હૃદયમાંથી સોજ વર્ષનો સુવાન બન્યો છું. અનેક આદર્શોમાંથી હું પણ ધકાર્યો છું. મારા દાદાની અનેક સિખામણોથી હું અનુભવી બન્યો છું. પરંતુ મારા દાદાનું બધું સુખ મારા નસીબે ન હતું. એક ગોઝારી સાંજ હતી. હું અને મારા દાદા મંદિરથી પ્રભુના દર્શન કરી અમારા નાના મકાનમાં આવ્યા. મારા કાકા તેમજ માવં કુટુંબ ખીજ શેરીના મોટા બંગલામાં વસતું. પરંતુ મારા દાદા અને હું અહીં રહેતા. ઘરમાં પગ મૂકતા તેમને કંઈક થતું, મને લાગ્યું કે દાદા આલીને યાદયા હશે. મેં તેમને પાણી લાવી આપ્યું. મારા દાદાએ તરસાની જેમ પાણી પીધું. મને કહ્યું કે “કાકાને બોલાવી લાવ.” હું કંઈ ન સમજ્યો, દોડ્યો મારે ઘેર, અને કાકાને

બોલાવી લાવ્યો. કાકા આવ્યા, બારણામાં દાખલ થયા. મારા દાદા પોતાનો ખાટલો પામરી સૂતા હતા. તેમની ઉપર પ્રભુની છબી શોભતી હતી. પાસેની બારીમાંથી કંડો અનિલ વાઈ રહ્યો હતો. પ્રભુ પાસેની અગરબત્તીની સુવાસ આપ્યા એરકાને સુવાસિત કરતી હતી. નાનકડી દીવડી પ્રભુ મંદિરિએ પ્રકાશતી હતી. મને કંઈ ન સમજાયું કે મારા દાદા આજે આ શું કરી રહ્યા છે! પરંતુ મારા કાકા દોડ્યા, તેમના ખાટલા પાસે, હું પણ દાદાના પગ પાસે બેસી ગયો, હેબતાયો, ગલરાયો કે આ શું થાય છે! કાકાએ જેવો ખાટલા ઉપર, પડેલા દાદાનો હાથ ઉપાડ્યો, અને બેધું, તો હાથ ઠંડો હતો. તેઓ રડવા લાગ્યા. હું શું સમજું! મેં કહ્યું “દાદા! દાદા! કાકા રડે છે.” મને શી ખબર કે આ જીવનદીપક લુપ્ત થયો છે. મને શી ખબર કે એક આત્મા સ્વર્ગે જઈ રહ્યો હતો? મને ક્યાં ખબર હતી કે મારા દાદાથી હું વિખૂટા પડી રહ્યો હતો? એક પવનનું નાતું મધુર ગોળું બારી વાટે દાખલ થયું અને પ્રભુ પાસેના એ દીપક પણ જોડવાઈ ગયો!

આજે હું સમજ્યો કે મેં કંઈક ગુમાવ્યું છે. આજે મને ખબર પડે છે, કે મારા જીવનની સૌથી વધુ યાદગાર એક વ્યક્તિ મારાથી દૂર ગઈ છે. છતાં તેમની સુવાસ મારી પાસે રહી છે.

“અદસ્ય યાપ ગાયક તોયે;
સર એના ગૂંળે હૃદયે.
સુવાસ ગાયે મધુર પુખ્તની;
ન લુલાપ એ સ્મૃતિ મહીંથી.”

મરમીના દિવસો હતા. જીંધ આવતી ન હતી ખોરાકનો મારો વધારે પડતો હતો. અમાસની કાળી સત હતી. રાખિએ પોતાનું સામાન્ય જમાવજમાઈ હતું. સ્થિતિ થતાં અમે ધીર પાછા રહ્યાં. ખાધેકું હોવાથી આવતી વાત ન કરતાં સીધાં જ ખાટલાને આધીન થયા. જોઈં કહે માફ કામ નહિ. મરમીના દિવસો એટલે મારજો મુલાનું તો હોય જ. વળી ગામમાં તો ઔરજ મજા આવે. મંદ મંદ પવનની લહેર આવી રહી હતી. આકાશમાં રક્ષક (guarantee) ની માફ તારાઓ પ્રકાશ રૂપી દીપક જલાવી રહ્યા હતા. આકાશ તેમજ ઘટિતું નિરીક્ષણ કરતાં અમે ચૂના. અનંત આકાશને નથી અંત કે નથી શરૂઆત. કુદરતની તવાઈ પગાડે એવી કૃતિઓમાં આકાશ પણ છે.

બધા નિદ્રાધીન થતા હતા. ક્રિકેટમાં રમનારાઓની માફક એકબેકની હાંડી ચૂસ થતી હતી. પરંતુ મારા મનમાં તો દેશના રાજકીય પ્રશ્નો ચર્ચાતા હતા. ક્યાં હિન્દુસ્તાન ને ક્યાં પાકિસ્તાન? જીવ અને હોડે એમ ન હતી. સાથે સાથે સ્વપ્નમાં સામાન્ય પણ જાગતું જતું હતું. સ્વપ્નની પરંપરાએ અને ગૂંચળાની માગો.

સ્વપ્નમાં પૈસાદાર મરીબ બને છે, બને મરીબ પૈસાદાર બને છે. વાંઝીઓ પુત્રપ્રાપ્તિનું સુખ અનુભવે છે. રાજા થનું એ પણ સામાન્ય વસ્તુ હોય છે. દિવસના વિચારો આપણી સમગ્ર અવધાતા હોય છે. ઘણું કરીને દિવસના વિચારો ને કારણે જ સ્વપ્નરૂપે પ્રગટે છે.

સ્વપ્નમાં હું એક મોટે માણસ થઈ ગયો. મારી ઉંચાઈ સાંખળતાં જ તમે દેખતાઈ જશો. મારી આગળ દિમાકવ પણ નકાસો હતો. દેશ દેશમાં ફરવાની મારી મુસાફ હતી. એ મુસાફને પાર પાડવા મટે પૈસા પણ હતા. પરંતુ વાદન જ નહોતું. જેની મોઢવણ ક્યાં વગર ચાલે જ કેમ? પણ માનીને જ મુસાફરી કરવાની આકાંક્ષા જાગી, અને મુસાફરી શરૂ કરી.

પહેલાં માનુષ્યમિત્રી મુસાફરી કરી ખૂણે બજો ખૂંટી વળવાનો નિશ્ચય કર્યો. દેશની ક્યા અકલ્પ્ય હતી. માનુષ્યમિત્રી આવી નિર્જાળતા અને દરિદ્રતા ભરી દયા જોઈં મેં 'સાંસ' સાર્યા. પરંતુ હું ધાય ? "નિર્માણ" તે ભલે બને ". દેશના મરીબોની દયા જોઈં બને દયા આવી. થોડા થોડા પૈસા તેમને વરંચી આપી મેં આગળ પ્રયાણ કર્યું.

દિમાકવ સોથી ઊંચામાં જતો છે. પરંતુ તેની ઉંચાઈની સાથે સરખામણી કરતાં મારી ઉંચાઈ એક ઈંચ વધી. ઉંચાઈનો રકડ તેડવા બદલ હું મર્ષિત જાઓ. દેશની રાજકીય સ્થિતિ પણ એટલી જ ખરાબ હતી. મારી સાથે વાત કરવાની જ ટોણ દિંમત ન કરે. એટલે હું તેમને સમજાવી પણ શી રીતે શકું? આથી નિરાશ થઈં મેં મારી મુસાફરીનું લક્ષ્ય પરદેશ તરફ દોઢાનું.

ચીન, જાપાન જેવાં જેવાં હું અમેરિકા ગયો. અમેરિકાના ખાનગીઓ મારી આગળ આવી પણ પાયા. મારી આગળ તેઓ બિન્દુ સમ હતા. મારી

સાથે લડવાની તો કોઈ હિંમત કરે જ નહિ. સ્વતંત્ર દેશના માનવીઓ કેવા હોય તે જોવાની મારી ઇચ્છા પાર પડી.

વળી પાશુ આગળ પ્રયાણ કર્યું. આક્રિંકા ગયો. આક્રિંકાની કાળી પ્રાળ્યો સમજે શું? જંગલી પ્રાળ્ય એટલે લડવામાં પણ કુશળ ખરી. મને યશુ કે કદાચ લડાઈ કરવી પડે અને હારી જવા તો આપણી મનનક થાય અને કદાચ આરાધૂળપાણી ચર્ધ જાય અને સીધા સ્વર્ગના આરણ્ય ખખડાવવાં પડે. તેઓએ બહાદરીથી સામનો કર્યો. હું યોદ્ધાવાર શાંત જીવો રહ્યો. પછી મેં વાધની માફક ત્રાઃ નાખી એટલે બધા એકદમ ધરમાં ધસી જવા. મને સમજ ન પડી કે શું થયું. બિજાડીને જોઈને ઉદર બાગે તેની માફક લાંબી પૂંછડી કરી તેઓ એવા નાશી જવા કે ફરી દર્શન જ કરવાના ન મળ્યા. હિંમત અને તાકાતની પ્રશંસા કરતો હું ઇંગ્લેન્ડ ગયો.

જોરા જોરા માણસો, નવું જોવાનું મળ્યું. મને પણ મરીભર એમ થયું કે હું બરફ જેવો ધાબો ચર્ધ જાઉં તો કેવું? પરંતુ નકામી આશા બાંધવાથી વળે એમ નહોતું. માતાની સ્વતંત્રતા ખૂંચવી લઈ સુલાખીની ધૂરા મુકનાર એ અંગ્રેજ બચ્ચાઓ મારા હાથનો સ્પર્શ આપ્યા નગર રહે તો પછી હું માતૃભૂમિનું નામ જ બગાડું એમાં શંકા જ નહોતી. મને જોતાં પહેલાં તેમને એમ જ થયું કે આ નરસાહસ કોણ છે? હું ગયો એટલે મારા માનમાં મોટા સમારંભ યોજવામાં આવ્યો. રાજ અને પાશુમિન્ટનાં સમયો એકઠા થયા. અને તેઓએ “હિન્દને સ્વરાજ” એમ એક

દસ્તાવેજ કરી આપ્યો. મેં એક કલાક બાપણ આપ્યું. મારી વક્તૃત્વશક્તિ ભેઈ જવા મુખ્ય થયા અને પછીથી શાંત થતાં જ તાળીઓના ગડગડાટથી મને આવકાર્યો. હું ખુશ થયો. હિન્દને સ્વરાજ આપનાર તરિકિનું મેં અભિમાન લીધું. દસ્તાવેજને બરાબર સાચવીને મુક્યો કે જેથી બેવાઈ ન જાય. ત્યાંથી રશિયા ગયો. મોટા મોટા ધૂરંધરાનું સ્વમાન પાળી હું માતૃભૂમિ તરફ પ્રયાણ કરવા તૈયાર થયો. આરદ્રેલીઆની મુસાફરી બાકી જ રહી. હિન્દમાં પગ મૂકતાં મારો હર્ષ માતો ન હતો.

“હિન્દને સ્વરાજ” વાળા કાગળ મેં ગાંધીજીના ચરણોમાં મુક્યો. ગાંધીજી અમંઓ પાખ્યા. અધ્યામ મહેનત છતાં જ મેળવતું સુફેદ હતું તે હું ગહેલાઈથી મેળવી લાગ્યો તે બદલ ગાંધીજીએ મારો આભાર માન્યો. આવી રીતે હિન્દને સુલાખીની ધૂરામાંથી મુક્ત કરી. વળી મી. ક્રીશ્નાના પેટમાં બળવા લાગ્યું. એને પાકીસ્તાન ભેઈવું હતું. એને એવો હાથ પમાડ્યો કે હિન્દનું નામ જ સેવાનું જૂલી ગયો, અને અખંડ હિન્દુસ્તાનની શરત તેની પાસે કબૂલ કરાવી.

સ્વરાજની પરંપરાઓ એક પછી એક આવ્યે જ જતી હતી. “મનને કોઈપણ સ્થાપિત જગ્યા હોતી જ નથી. કોઈ વખત આકાશની તો કોઈ વખત પાતાળની કલ્પના કરવું હોય છે. મનની મનિ એટલી બધી છે, કે એની સાથે કોઈપણ સાધન મતિમાં હરીફાઈ ન કરી શકે. સ્વપ્નામાં ધણુ વર્ષો વીતી ગયો. હિન્દ એક અને અખંડ રહ્યું.

સ્વપ્નસાગ્રાળ્યનું ભેર મોહું થયું ન હતું. સવારે જ વાગ્યા. ધરમાં ફૂટતું પેસી જવાથી શોરબકોર

ધઈ રહો. આથી હું બગી ગયો, અને જોઈ તો કંઈ જ નહિ. ક્યાં હિન્દુસ્તાન અને ક્યાં દુનિયાની મુસાફરી? શું થયું તેની સમજ પડતી ન હતી. ક્યાં ગઈ 'અખ' હિન્દુસ્તાનની લાવના? હિન્દુ જિલ્લિસ નગરે પડતું હતું. દેશના ભાગલા પડી ગયા હતા. બધાની નગરોમાં આપણને શોડની જ લાગણી માણુમ પડતી હતી.

મારી ઉચ્છ્વસુ શું થયું એનું મને લાગજ ન રહ્યું. હું માત્ર જ પૂરથી પણ નીચો માણુમ હતો. બગીને જોયું તો કંઈ જ નહોતું.

સ્વપ્નમાં માણુસ સુખ અને દુઃખ બંને ભોગવે છે. પરંતુ સ્વપ્ન ખરાં પડતાં જ નથી. સ્વપ્ન એ

ખરેખર ઝંઝવાનું જળ છે. જેમ પાણી વગરના રેતાળ પ્રદેશમાં દરણ પાણી જોઈને તરસ ઊપાવવા છોડે છે, અને આખરે તે નિરાશ થાય છે, તેમ વિસાળ સ્વપ્નસાગરમાં મનરૂપી દરણ પણ દુનિયાનાં સુખદુઃખો રૂપી પાણી પીવા આમનેમ આટાં મારે છે, અને આખરે જાગે ત્યારે નિરાશ થાય છે. સ્વપ્નમાં રાજમાદી ભોગવીને મગેલા માનવીને આખરે એનો ખાટોજ દેખાય છે. દરેક માણુસને સ્વપ્નો આવે છે, સ્વપ્નસાગરનું સુખ માણી તે જોડે છે અને જાગીને જુએ તો કંઈ જ માણુમ પડતુ નથી, નિરાશ થાય છે, અને ભેગાકાળો બની જાય છે. ખરેખર સ્વપ્ન એ મૃગચ્છા છે, શું નિરાશ થતા માટે જ સ્વપ્નો સર્જાયેલા છે? જાગીને જુએ તો.....

સર્ગ શાશ્વત છે અને પૃથ્વી પણ સ્થાયત્વ છે. સ્વર્ગ અને પૃથ્વીની શાશ્વત હસ્તીનું કારણ એ છે કે તેઓ બંનેની હસ્તી પોતાને મારે નથી. તેથીજ તેઓ સતત જન આપ્યા કરે છે.

— લાઓઝ.

દંભ એ તો દેવળ અસત્યનો પોશાક છે.

— માર્કીઝ.

કોણ પ્રતિભાએને તોડી નાખશે? કોણ પોતાના મનમાં અનુપાસીએની આંખ ઉઘાડશે? કોણ તેમને સમજાવશે કે તેમના આદર્શો કે મર્મો કે અવનતો કોઈ દેવ પોને સર્વોત્તમ દેખાતે હોય તોય તેને ખીન ઉપર બળાકારે આર્દ થવાનો અને તેમની અકાશ દરજ્જાનો અધિકાર નથી.

— રામાં રામાં.

શી રીત વિસરું બ્રાત, ખારા-
શી રીત વિસરું બ્રાત,
અમૃત સગી તારી વાણીમાં,
ઝરતો રનેહ અપાર;
રનેહપ્રોધ ગહી હું નાતો,
ગત મુખ રમરતો આજ,-ખારા...૧.
પ્રીત બાંધી ગે પ્રેમ કરીને,
રમરતો તારા રિમતને,
કાલીથેલી તારી વાણીમાં,
ગતો તારા ગીતને.-ખારા...૨.
ડગલે પગલે તુજ ભણુકારા,
વાગે મુજને આજ,
હિંમત સંધિકા એક ગણીને,
વિતાયું હું દિનરાત.-ખારા...૩.
પ્રતિમા સાગે ખીટ માંડીને,
કંઈ હું તુજને ષાદ,
રડતાં રડતાં સાંભળું હું;
“બંધુ” કેરો આર્તનાદ.-ખારા...૪.
જંધુ તારા દર્શન કરવા,
અચ્ચુલીની આ આંખે,
તારા વિયોગે ઝૂરી ઝૂરીને,
ભટકે કોતરે ભાડે.-ખારા...૫.
ભયુ વર્ગોથી વનવગણમાં,
તને જોળવા કાજ;
“બંધુ!” એમ ચોકાર કરીને,
ધૂમું જંગલે આજ-ખારા...૬.
ભાઈ, ખારા ભાઈ,
વિસરું તને હું કેમ?-ખારા.....

(શિખરિણી)

અકિલો આકાશો અકાશ ધૂમલો વાદળ બની,
 ઉનારો રાખ્યો ના, મનન ભામનાં મૂક દુઃ થયો.
 પહાડોની સોડે સરસ જળે પૂર્ણ અળકાડું,
 સમીપે મૂકવાં વરવર ધણાં એકાગ્ર દનાં.
 ધણાં માની બિલાં અગ્ર, સિર નીચું ન કરતાં,
 ભમતાં ડોકાનાં તરલ ભમરા પથ પર ત્યાં.
 પ્રકાશતાં રૂડી ઘુતિપલકથી ચિત્ત હરતા,
 જ્યંતા આકાશે ઉડુગણુ દનાં શાશ્વત ધણાં.
 સરોણી સંસારે કમળ કુચમે મુખ્ય બનતું,
 સુરંગે નાચતું હલ્ય મુખઆવાપ કરતું.
 તમિરો મહિથી સદન મુગ દું નીરખી લઉં,
 રહું દું દર્શાવી થમિત સારી! મારમ તમે.
 સમુદ્યામે બાહુ, હલ્ય મુગ સંતોષ સર્પને,
 વશું ના દું એમાં, પચિદ વસજે તું, મન અદું.

શુરુશુરુ મન ફૂલ મુરે ભેમે
 અગ્ર નીલ મંગિલ ઉદ્દેશે
 અંબર બાસરી

એ પ્રકારે: "આવ,
 પિંજર પાસરી"
 મરુ અ-ધરણ

એ શોભ આવો આવ ભાસો ભેમે:
 "ફિર આવ નીડે આવ દિનગંગ"
 અલ દર અંધુર ઉદ્દેશે
 ચિર મરજોર ચરજોર રોશે

હે શુરુશુરુ મન, ફૂલના સરોમાં તરતું તરતું તું નીલ મંગિલ તરફ આવ. પેલી અંબરની અંસરી પુકારી રહી છે. "આવ, પિંજરને બૂલીને આકાશમાં આવ. " પળે ને પ્રકાશ પ્રેમપૂર્વક માર્છ રમેલ છે: "પાછો આવ, સંખ્યા યત્ન પાછો માળામાં આવ. " ચિર ચરણ સરણના વલની સિદ્ધિ અર્થે દર દરના અંધુની પામે આવ.

(તીર્થ સચિત્ર પૃ. ૮૧)

“Nothing in the world is single.”
 બધું જ સંગે છે. દરેક દરેક વસ્તુને એક બીજા
 સાથે કુદરતે મેળવી આપી છે.

મહાદેવિ સદાયે રેતીના કિનારાને બેટતો જ હોય
 છે. પૂર્વે જીગતો સુર્ષ પશ્ચિમે આચળી પાછો
 ફિતિને અંદર જ સમાતો હોય છે. દિવસે છૂટા
 પડેલા ચક્રાક અને ચક્રવાકી દિવસનો વિરહ વેઠી
 રાત પડતાં બેગાં જ થાય છે અને પ્રજુષોર્મિના
 ઉછાળા અતુભવે છે. જમીનમાંથી જીવેલાં વટરસો
 પણ વડવાઈના રૂપમાં ફેરવાઈ જઈ પાછા જમીનને જ
 સ્પર્શે છે.

એવી જ એક શુંદર જોડ એકબીજાને આકર્ષતી
 હતી. એ જોડ હતી ભાર્ગ અને બહેનની; ભાર્ગનું
 નામ મનોહર અને બહેનનું નામ બિર્મલા હતું.

ખજાર હરી જાં ભાર્ગબહેનનો એકબીજા પ્રેમેનો
 પ્રેમ અનેશો હોય છે. આવ્યા જ પ્રેમે આ જાનેમાં
 વારા લીધા હતો, પ્રેમ જેની મધુર લાગણીના બબે
 ખરે જ આ જોડ પણ સુમધુર બની હતી. કેવી શુંદર
 હતી એ ભાર્ગબહેનની જોડ! કેવી અતુભ અને આદ્ય
 હતી! કેટલાંયને સુબોધ કેતા હતી! કેટલાંય
 સગવડોના મનને સંતોષતી હશે.

સામાન્ય રીતે ભાર્ગબહેનને વર્ષમાં એકવાર
 મળવાનો પ્રસંગ આવે છે. અને તે ભાર્ગબહેનો,
 બાકી બધા દિવસે ભાર્ગ વિદ્યાભાસે કે પંથે હોય
 અને બહેન સાસરે હોય.

આ ભાર્ગબીજના પ્રસંગે બહેન કેટલાં રતેક
 ભાવથી જિલસાઈ જઈ ભાર્ગને આમંત્રે છે. ભાર્ગ
 કેટલાં ઉત્સાહવરે બહેનને ઘેર આવે છે. અને ભાર્ગ
 બહેનની ગાંઠ દર વર્ષે આ દિનના મેળાપથી વધુ ને
 વધુ સુદૃઢ બને છે.

પરંતુ આ ભાર્ગબહેનનું જોડું અન્યે જ હતું.
 બિર્મલા અને મનોહર બંને ભાર્ગબહેનો અપરિણીત
 હતાં. પોતાનાં માતાપિતા અને નાના ભાઈ સાથે જ
 તેઓ એક જ ઘરમાં રહેતાં. નાના ભાઈને સદા
 તેઓ ‘બાબો’ કહી ને જ બોલાવતા. એ નાનું
 નામ પણ કેટલું બહાસસોડું હોય છે.

આ જોડે પણ નાનપણમાં અનેક ભાષબીજો
 ખસાર કરી હતી. પણ આવતી કાલની ભાષબીજ
 તો એમને મન એક અદ્યુત ભાર્ગબીજ હતી.
 વિદ્યાભાસને કારણે ભાર્ગ કેટલાંય વર્ષથી બહેનને
 મળી શક્યો નહોતો. તેથી દીવાળીની લાંબી રગમાં
 રતેકની તૃપ્તિઅર્થે એ આખો હતો. તો પછી આવતી
 કાલનું પ્રભાત એમને મન કેટલું આનંદમય હતું!

પ્રભાત પ્રગટ્યું. ઉઘાએ પોતાની રંગબેરંગી
 ઝોઝણી વ્યોમે બિહારી દીધી હતી. પક્ષીઓનો
 મંત્રર કલરવ, અને સૂર્યનાં બાલકિરણો નાની
 સરખી બારીમાંથી દાખલ થઈ ભાર્ગબહેનને જગ્યાએ
 છે. મનોહર વ્યથે છે. બિર્મલા જાગે છે. બહેનનું જ
 પ્રભાત આજે તેઓ નોઈ રહ્યાં છે.

ભાર્ગબીજનો આ દિન એમણે પુષ્કળ આનંદ
 સાથે વિતાવ્યો. આ ગાંઠ પણ આજે વધુ સુદૃઢ

બની. ઇવનમાં બીજી વાર વિરહ ન અનુભવતા સાથે રહેવું જોઈએ એ તેઓ વ્યભુતા હતી. આ માટે બંનેએ ભવિષ્યમાં લગ્ન ન કરવાનું પક્ત લીધું. માળાખની આમાં પૂરી સંમતિ હતી. ભવિષ્યમાં આ કામ પાર પડે એ માટે બંનેએ એક-બીજાને હાર્દિક શુભેચ્છા પાઠવી. પણ એમાંથી એકેયને હજી પણ ખબર નથી કે આ જ વચનનો લગ્ન થતાં ભવિષ્યમાં શું શું થશે.

આવા વચનથી આ ભાઈગહેનનું અને આખા કુટુંબનું માન સમાજમાં વધ્યું. ૪૨૨, આમ પણ અપાવનાર સંતાન પ્રત્યે કેટલા હૃદયમાં સંતોષ અને વાત્સલ્યની ભિન્ન ન હોતી?

“જિંદગીનાં આવીસ વર્ષો વિવાહમાં; તો એ વર્ષનું શું મળ્યું? એ તો જાણે આંખની પત્તક.” એમ સમગ્ર ભાઈ વિદ્યાભ્યાસાર્થે બહેનને છોડી વિદ્યાપીઠમાં ગયો. દેહરો આ જોઈને છૂટું પડ્યું પરંતુ હૃદય એકબીજાની પાસે મૂકતું થયું.

દિવસો પર દિવસો વહી ગયા. હવે જાને છે એવું કે ભાઈ પેલા વચનની સ્મૃતિ ખોતો જાય છે. મનોહર વિદ્યાપીઠમાં એક છોકરીનું મન હરી લે છે. બન્ને વચ્ચે પ્રેમની સાંકળ બંધાય છે. એ સાંકળ દિવસે દિવસે વચ્ચેની બને છે અને પરિણામે લગ્નની સાંકળના રૂપમાં ફેરવાય છે. મનોહર અને કુસુમ એકબીજાના ઇવનસાથી બને છે.

આ વાત જાને ત્યાં અટકી નહિ, પરન એને ઊંચકી ગયો અને મનોહરનાં માળાખના ઠાન પર નાખી. ખરે, એના માતાપિતા ચકિત થઈ ગયાં. શું કરવું, શું ન કરવું? ધરની ચાર દિવાળો પણ આજે રોઈ રહી છે. એમની સમક્ષ જે વચન લેવાયું હતું

એનો જ આજે લગ્ન! પછી રહે જ ને? કેવો લાગે કર એ વચન લાગે? બધું જ ગમગીન દેખાય છે.

જાને એ વચનજાગે!! પિતાને યાદ આવ્યું એનું સમાજનું માન. “જોને લીધે મારી આખર હતી, સમાજમાં શાજ હતી તે જતાં કાલે મને કૌં ધૂન-કારતે. મારું શું માન રહેશે? મારા કુટુંબનું શું થશે?” એમને વિચાર આવ્યો. અને એ ક્ષણ વિચારમાં ઊતરી ગયા એ ગૃહ, અંધારા વિચાર-પંકમાં ખૂંપી જ ગયા. પાછા ક્યાં પણ નહિ. ત્યાં ત્યાં જ આઘાતના પરિણામે એમનો અંત આવ્યો.

બહેને તો ભાઈને પત્નિદારા ઊંચા વંદન કરી દીધાં. તેને થયું, “હું છીને શું કરું? એ બધું અર્થ જ છે. ભાઈ, મારા ભાઈ! તે દ્વાધથી ગયો. શું કરું?” તે બિડી. જલદ વિપ લીધું અને પોતાના પ્રાણમાં રેડી દીધું અને એ પણ અનંત અને સાંત નિદ્રામાં પોતી ગઈ.

નાનો બાળો સમજ નથી પડતી તેથી જાને પૂછે છે, “જાપા ક્યાં ગયા? ભાઈ ક્યાં? શું બહેન નહિ આવે? એ ક્યાં જતાં રહ્યાં?” અને આ જગ્યાજ નકારમાં જ દે છે. તરત જ બાળાના હૃદયમાં વિચારોનું ઘાંઘણ બને છે. તેને પરિણામે એ નાનુક દિવને આંચ લાગે છે. આખરે એ પણ બહેન જોડે, માને મૂકીને કોઈ અવધૂનીય જગ્યામાં ઊંચકી જાય છે.

બીજી બાલુ ભાઈનું હૃદય પશ્ચાત્તાપ અનુભવે છે. તેને પોતાનું વચન યાદ આવે છે. ત્રણ જાણના મૃત્યુના સમાચાર! એને મન અસહ્ય થઈ પડ્યા છે. તે પર તરફ ચાલી તીકે છે. સદાચરીના અનેક કાલાચારો અર્થ નીવડ્યા. પરિણામે મનોહર જાય

છે અને જાણે કુસુમના પ્રાણ જ હરી ગયા છે. તેનાં જતાં તે અર્ધાં માંડી થઈ ગયા છે.

મનોહરનું હૃદય એનાથી પ્રાણે પ્રાણ નથી. દિલના હબર દુકા ધઈ ગયા છે, નેચા વારંવાર શોકશ્રુપારો વહેવાડે છે.

ધરે પહોંચે છે. “કાર્ધ નહિ?” એવો પ્રશ્ન થાય છે. “માતા! માતા!! મને ક્ષમા કરો. હું પાપી યો છું. શું કરું? મારી જ દુર્બલિએ મને વિનાશના પંથે દોર્યો,” માતા બહાર આવે છે. મનોહરને છાતી સરસો ચાંપે છે. માતાને પણ આઘાત તો લાગ્યો જ છે. પરંતુ તેનું હૃદય ધણું મજબુત છે. તેનામાં ધણી સહનશક્તિ છે. જીવવાની આશા રહે છે. પિતાના ખાસ પ્રેમ સાથે. તે પ્રેમ તરફ વળે છે. એણે છે, “હા...મા, તારે ક્ષમા જોઈએ છે. ખરું? તે? મારા પ્રભુની. મારી આ માટે? જરૂર મારું હૃદય દુભાય છે. આંતરડી કળે છે. પણ ત્યાંસુધી તું છે ત્યાંસુધી હું છું.” પરંતુ સાથસાથ વાદ રાખજે, બીજા આત્મ જીવન સમર્પી દેવા તત્પર રહેતું, ન લે...વા.” અને શોકના વેગથી તે જગીનપર ઢળી પડે છે. મનોહર પણ ચિંતાથી માતાના જોળાને સરણે ગયા છે.

અરોબર એ જ વખત મનોહરની સહચારી કુસુમ ત્યાં આવી પડે છે. મનોહરના જવાથી કુસુમ અર્ધ-ધેલી બની ગઈ છે એ જાણી કુસુમનાં દૂર માતાપિતા એને ઘર બહાર કાઢી મૂકે છે. તે આવે છે. ઘરમાં જવું કે નહિ જવું તેનો પિયાર કરે છે. અતે પગ-ચિર્પાં ચડે છે. આરણુ ખોલે છે. લઈ કર દસમ નજરે પડે છે. અને તે પણ “લા...ઈ” કરી મનોહરના પગ આગળ આવી પડે છે. બધી વાનથી ઘડેકે લોઈ

કુસુમ પોતાનું પત્નીસ્થાન ડોકરે ઉઘારી અત્યારે મનોહરની બહેન બનવા તત્પર થાય છે. ‘ભાઈ’ કુસુમના કંઈક શબ્દો મનોહરના કાનને સ્પર્શે છે. તે જોડે છે, બુએ છે. કાને! બહેનને; ના; પત્ની ને. અત્યારે કુસુમમાં પણ તેને પોતાની બહેન ઊર્મિલાના ચહેરા જેવો ભાસ થાય છે. ઊર્મિલાના અને કુસુમના કંઈક પણ મનોહરને એક જ લાગે છે. અનેક સરખામણીઓ તે કુસુમમાં જુએ છે. પરિણામે તે પણ આનંદથી મોલી જોડે છે. “બહેન, આ બહેન, વહાલી બહેન.” તે માતાને ઠંઠોળે છે. માતા પણ જોડે છે. શી પ્રભુની બિહારી!! શી તેની માયા!! અને તણે જણા જોડે છે, એકસાથ પ્રભુની જીવી આગળ ગયા છે. અંતઃકરણની પ્રાર્થના અને આભારના ઉદ્ગારો નીકળે છે.

બીજો દિવસ છે. સુમધુર પ્રભાત. સપ્તદેવની સવારી આવી પહોંચી. કુસુમ અને મનોહર બાગમાં ફર વીણે છે. આને બીજી ભાઈબીજ છે. કુસુમ અને મનોહર પોતે વીણેલાં ફૂલથી માતા સાથે સૂર્ય-દેવની આરાધના કરે છે. આ બીજી ભાઈબીજ, સરજસાથે મનોહર અને કુસુમ ભાઈબહેનનું પદ ગ્રાસ કરે છે. મનોહરને ગર્હ ભાઈબીજે મેળવેલી અને સુમધેવી ઊર્મિલાની ગરજ સારે એવી બહેન મળી ચૂકી છે. આજે એ પૂર્ણ આનંદમાં છે. કુસુમ પણ; માતા તો હર્ષવેશી બની ગઈ છે. સર્વત્ર આનંદ છે, બસ આનંદ! ઉપનનાં ફૂલો ને લતાઓ, નાના નાના છોડા અને મોટાં વૃક્ષો, સર્વ એ ત્રણેને અભિ-નંદનનાં પુષ્પો વરસાથી રહ્યાં છે. કેવી સુંદર ગયેલી ભાઈબીજ! કેવી સુંદર આજની ભાઈબીજ! અને આવવાની ભાઈબીજ તો અવલુંનીય!

હે પ્રભુ, આજે દિ'દર્માં દાવાનળ પ્રગટ્યો છે. દરેકેર કોમીએર પ્રસરી ગયું છે. હે શિવાત્મા, શા મટિ તોડવત્ત્વ એવી રચા છે? દિ'દને ઉગારી, તેની લગ્ન રાખો, રાતી માનના આગુ લૂંછે તેવા મહાત્માઓ, આ દિ'દને અર્પો, દયા કરો, દયા કરો. દિ'દમાં દરેકે દરેક જગ્યાએ અધકાર બ્યાપી ગયો છે, શું આપ દયા કરી દિ'દમાં જ્યોતિ નહિ પ્રગટાવો?

શરુઆતમાં, શુભાખની મીઠાસમાં, માર્ગમાં કંઈક તો પડેલા જ છે, તત્પરતા અને ત્યાગ વિના શિદિ ક્યાંથી મળે? દિ'દના મહાત્મા માંથી સર્વના પ્યાર બાપુ હતા. તેઓ દિ'દના જવાહર અને સરદારને હિંમત આપતા. પ્યારા વતનની સન્નયે "આગે મટે જાઓ, આગત સે હોં જાઓ" તું મૂઝ આપતા. કરિનાઇઓનો સામનો કરવાનું શીખવતા. કંઈક મુઝવણ થતી તો, જવાહર અને સરદાર તરફ જ બાપુજી પાસે દોડી જતા અને મુશ્કેલીઓ દૂર કરતા.

પરંતુ ૩૦ મી જાન્યુઆરીની કારતી સંધ્યાએ એક દિ'દ પાખીના હાથે પ્યારા બાપુજીનું દુઃખદ અવસાન થયું. નિઃસ્વદં શરૂપિતાના અકાળ અવસાનના સમાચાર શ્રેણી ઉપર વિજ્ઞાપિતે આખા વિશ્વમાં ફેલાઈ ગયા. અદિ'દાના પુનાવતારનું દિ'સાધી કરણ અવસાન થયું. એ જ વિગિચ થતના છે. દિ'દ આજે અનાથ બની ગયું છે. આપા કયેકરીના સમયે અને

અસિપરીશ્વના ટાળે. પુત્ર પવત્રાના આ સમયે સુવાન માળમે પળ આ વટનાથી બોધપા લેવાનો છે. જે પાગલે આ કૃત્ય દૃષ્ટું તેને તો સંયમપૂર્વક વર્તમાન જગત કલ્પ સહી લેશે. પરંતુ ભવિષ્યની ભગતી પ્રતને આરતા દ્વારો વર્ષ સુધી, અધકારમાંથી પ્રકાશની જ્યોત નિહાળવા માટે, તે મહાત્મામાંથી પ્રેરણા મેળવ્યા વિના બીજો રાહ નથી. પ્યારા બાપુજીનો પંચમહામૂર્તનો બનેલો દેહ તો ભરમ થઈ ગયો, પરંતુ તેનો મહાત્મા આત્મા તો અમર જ છે, અને તેનો આત્મા અંતરીક્ષમાંથી સર્વને ગાઠ બનાવશે જ.

દિ'દ સરદારને આજે ધણા મંબીર પ્રશ્નો ઉડાવવાના છે. "દિ'દ મુશ્કેલી-ઝોંપ"નું બાપુજીનું મુઝ દિ'દે હાથ સાથે જડી દેનું પડશે. આ થશે તો, કારગીર, હંદગાદ અને જુનાગઢના પ્રશ્નો તો માન કહેવાના જ રહેશે. બાપુ કહેતા કે, દરિજનો પ્રતો પ્રેમ રાખો, અનાનને કેળવણી આપો, આમ અનેક ઉદ્દેશો મહાત્માજીના રિશમાંથી સંભળાતા હતા. પરંતુ દિ'દ પ્યારા પિતાનો લાખ લેવા કમનચીજ નીવડ્યું. દિ'દના જવાહર અને સરદાર બાપુના આદેશો નિહાળશે, અને દિ'દને તેને પગલે પગલે દોરશે. પરમ-પૂજાનું પરમાત્મા દિ'દની લગ્ન રાખશે, અને જે વેર અધકારમાંથી દુઃખના વાદળો મરતકે છાયા છે, તેમાં જ્યોતિ પ્રગટાવશે, અને અધેર અધકારમાંથી દિ'દને જ્યોતિ તરફ સર્ક લશે, એવી આશા રાખીએ. આશા જ અમર છે.

૪૪

બધાં આતુરતાથી તા. ૧૩ મી માર્ચની રાત્રી જોતા હતા. કારણકે કારણ કે ૧૩ મીએ તો અમારો વર્ગ પર્મિટન ઉપર જવાનો હતો, અને તે પછી ૭ દિવસનું પર્મિટન હતું. અમારો વર્ગ મહાભલેશ્વર જવાનો હતો.

આખરે તા. ૧૩ મી આવી. સવારે વહેલાં જાડી અને નાદિધોળને સ્ટેશન પર પહોંચ્યા. બધાના હૈયામાં આનંદ હતો. અને પુના એક્સપ્રેસમાં ગયા હતા ૩૦મ્મા રિજર્ડ્સ હતા. ગાડી બેપડી. વચ્ચે વચ્ચે અમને બ્રહ્માની અનુભવ શક્તિનો પરચો થયો. અમારી સાથે ૭ મા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પણ હતા. ખીલોની સુંદરતા તો અદ્ભુત! અદ્ભુત!

પછી અમે પુના પહોંચ્યા. મોજન લઈને અને છૂટા પડ્યા. અમે બસમાં બેઠા અને બસ બેપડી. ચઢાણ પુરુષ આવે છે. થોડીવારમાં કુંગર આવ્યા. તે કુંગર પર અગારી બસ ચડવાની હતી. જાણે ઈશ્વર અમને બેપડી કુદરતનું નિરીક્ષણ કરવાને ન બોલાવતા હોય એવું લાગતું હતું.

પછી અમે મહાભલેશ્વર પહોંચ્યા. રાત્રે એ ગાર્દિય ચાલીને અમે બંગલે પહોંચ્યા, જંગલો 'ઈંગલેસ્ટ' પોર્ટન્ટ પર હતો. તે જંગલો થી. ચરણદાસભાઈને હતો, અંદરના એરડાઓ સાફ હતા, રાત્રે મોડા મોડા અમે સર્પ ગયા.

સવાર પડ્યું. સરળદાદાનાં કિરણો અમારા પર પડ્યાં, જાણે લાવાની માતા જ દાધ ફેરવી ઉઠેલી

ન હોય! બધા જાણ્યાં. સ્નાન કરીને "ધોળી વોટર ફોલ્સ" જોવા ગયા. ત્યાં બધાએ ધોળી બની કપડાં પિાયાં.

પછી જમીને થોડા આરામ ગાઢ અને 'લોન્ડનિય પોર્ટન્ટ' જોવા ગયા. તે પોર્ટન્ટ જનરલ પોર્ટર લોન્ડનિય ફોર્મ્યુ હતું. ત્યારપછી અમે 'બોન્ડે પોર્ટન્ટ' જોવા ગયા. પણ ડોણ જાણે અમારા પગને રીસ ચડી કે પછી લાવાની માતા ડોળા હોય, અમે લૂલા પડ્યા. પરંતુ પગ નીચે કંચડાના પોંદાના અવાજે અમને વાર્તા કહીને નવી હિંમત આપી. અમને રસ્તો મળ્યો. પણ વોટ પડી હોવાથી અમે પાછા વળ્યા.

ખીજે દિવસે બપોર પછી અમે 'પંચગીની બેપડા. તે પાંચ ગામડાંનું બનેલું હોવાથી 'પંચગીની' નામ હતું. પણ ધીમે ધીમે 'પંચગીની' થઈ ગયું, આપણા ભેવી ત્રણ ચાર સૂસો નોઈ. પછી ટેબલલેન્ડ ગયા. કુંગર ખરે પછી ટેબલના નેવો સપાટ હોવાથી તેનું નામ ટેબલલેન્ડ પડ્યું. ત્યાંનું બજાર સુંદર છે. જોઈને પણ પુરુષ છે.

પછી ખીજે દિવસે અમે પ્રતાપનગર બેપડ્યા. થોડે સુધી બસ ગઈ છે. પણ પછી પગે ચાલવાનું આવે છે. તે બહુ જાંચું છે. ઉપર પહોંચ્યા. માતા લાવાનીના દર્શન કરી સહનતા માટે આશીર્વાદ માંગ્યા. ચારે બાજુએ ચઢવાની તથા ઊતરવાની સગવડ હોવાથી શિયાળાએ તે ગઢ પસંદ કરેલો. ગઢને ફરતી મળખૂત દિવાલ છે. આસપાસ તોપનાં

અને બંદૂકનાં કાણાં છે, અંદર સાત ગડ છે. શિવાજી હંમેશા ભવાની માતાને પગે લાગીને બહાર જતા. અંદર દુરમનોને ફાસવવા માટે બે બોયર્સ છે. પછી અમે બીતરવાનું શરૂ કર્યું. રસ્તામાં આવતી અશ્વઘડાંની કચર લેઈ. અંદર ૪૨ દીવા છે, અઢાં શું મુંદર! રેશમી માલીયા અને ચાદરો બહુ અઘોરિક છે. અમે ખાઈપીને ભવાની માતાના જોગામાં પોતી ગયા.

પછીને દિવસે અમે 'મધુસાગર' લેવા બિચવા. તબ્બે મધમાખીઓનું વનન! મધમાખીઓ-એ મુંદર ખરે ભાંખ્યાં છે. પછી અમે 'ફોકેન્ડ' પોઈન્ટ તથા 'એબિંગ્ટન' પોઈન્ટ લેયાં. 'ટાઈમર પોઈન્ટ' તો અમારા પર મુસે જ હતું; અમે બૂસા પડ્યા. બાખરે ઈશ્વરની કૃપાથી રસ્તો જડ્યો તો ખરો.

છેલ્લે દિવસે અમે લુનું મહાજલેસર લેવા ગયા, મહાદેવનું કંદરતી સિંગ ભોયું. બીજા મંદિરમાં

મહાદેવને પાંચ નદીઓ મળતી હતી, પણ અમને બધાને તે બધું 'મનાવરી દેખાયું'. પછી અમે સરો-વરમાં બોટિંગ કરીને પાછા આવ્યા, છેલ્લે દિવસે વ્યારાગ કરીને મહાજલેસરની પાછાર રાસવરી ખાનાં ખાનાં અમે મહાજલેસરની વિદાય લીધી અને ૧૬ મી તારીએ રાત્રે અમે અમે પાછા આવી પહોંચ્યા.

મહાજલેસર એ હવા ખાવાનું મુંદર સ્થળ છે. તે સમયે ૪૦૦૦ શીટની ઊંચાઈ પર આવેલું છે. ત્યાં દરી બહુ પડે છે. તેના નેટલાં વખાળુ કરીએ તેટલાં જોડાં છે. ત્યાંનું પાણી પણ બહુ દંડું હોય છે. ખીણની મુંદરતાનો સાસ અમને ત્યાં લેવા મળ્યો. વનરખન પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં લેવાની મળે છે. મહાજલેસર સાથે જ મહાજગદારી છે; હવા પાણી મુંદર છે.

જો ક્યારેત કરવાર, ખૂબ રખડવાર ત્યાં જાય તો મહા બળવાન બનીને જ આવે!

પગમાં કાંચિ, પોતિયામાં પ્રબોળીકું, દાંતમાં સકનું જેમ સદન નથી થતાં તેમ જાગમાં આગળ. હસમાં સંકા અને હવનમાં કલાસિહીનતા અથવા નીરસતા સદન ન જ થવી લેઈએ.

— શ્રી. કાચેતકર.

"હવન સો કળાથી અદકું છે. હું તો માનું છું કે જેણે ઉત્તમ છત્રી તબ્બું તે જ ખરે કળાકાર. ઉત્તમ હવનના મૂલતમ વિના કળા થી રીને ચીનરી શકાય! કળાની હિંમત હવનને ઉત્તમ બનાવવામાં રહેલી છે. હવનની રાખી છે, અને તેની મેવા કરવાનું જ તેનું કાર્ય છે. એ અર્થમાં કળાને દૂ માનું છું, કદર કરું છું. કળા વિષય પ્રત્યે ભજન દોરી લેઈએ, કળા હવન પ્રત્યે ભજન દોરી લેઈએ."

— માધીછ.

બધાં અતુરતાથી તા. ૧૩ મી માર્ચની રાહ જોતા હતા. કારણ? કારણ કે ૧૩ મીએ તો અમારો વર્ગ પર્યાટન ઉપર જવાનો હતો, અને તે પણ ૭ દિવસનું પર્યાટન હતું. અમારો વર્ગ મહાબલેશ્વર જવાનો હતો.

આખરે તા. ૧૩ મી આવી. સવારે પહેલાં બિડી અને નાબીધોળને રેશન પર પહોંચ્યા. બધાના હૃદયમાં આનંદ હતો. અને પુત્રા એક્ટ્રેસમાં ગયા હતા ડ્રામા રિક્વર્ડ હતો, મારી જીપડી. વચ્ચે વચ્ચે અમને બ્રહ્માની અનંત શક્તિનો પરચો થયો. અમારી સાથે ૭ મા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ પણ હતા. ખીજોત્રી સુંદરતા તો અદ્ભુત! અદ્ભુત!

પછી અમે પૂના પહોંચ્યા. બોજન લઈને અને છૂટા પડ્યા. અમે બસમાં બેઠા અને બસ જીપડી. ચડાણ પુષ્કળ આવે છે, થોડીવારમાં કુંગરા આન્યા, તે કુંગરા પર અમારી બસ ચડવાની હતી. બહુ ઈશ્વર અમને ઉપરથી કુદરતનું નિરીક્ષણ કરવાને ન બોલાવતા હોય એવું ખાસતું હતું.

પછી અમે મહાબલેશ્વર પહોંચ્યા. રાત્રે બે માર્ચલ આલીને અને બંગલે પહોંચ્યા, બંગલો 'ઈન્ડિયનેસ્ટ' પોર્ન્ટ પર હતો. તે બંગલો શ્રી. ચરણદાસભાઈની હતો. અંદરના ઓરણો સાફ હતા, રાત્રે મોડા મોડા અમે સૂઈ ગયા.

સવાર પડ્યું. સરજાદાદાનાં ફિરજો અમારા પર પડ્યાં, બહુ લવાની માતા જ હાથ દેરવી ઉઠાડતી

ન હોય! બધા બિડ્યાં. સ્નાન કરીને "ધોળી બોટર ફોર્સ" જોવા ગયા. ત્યાં બધાએ ધોળી બગી કપડાં ધોયાં.

પછી જમીને થોડા આરામ-બાદ અમે 'લોન્ગવિક પોર્ન્ટ' જોવા ગયા. તે પોર્ન્ટ જનરેસ પોર્ટ્ર લોન્ગવિક થોળ્યું હતું. ત્યારપછી અમે 'બોમ્બે પોર્ન્ટ' જોવા ગયા. પણ કોણ જાણે અમારા પ્રગને રીસ ચડી કે પછી બધાની માતા કોપ્યા હોય. અમે જૂલા પડ્યા. પરંતુ પગ નીચે કચચાતા પાંદડાના અવાજે અમને વાર્તા કહીને નવી કિંમત આપી. અમને રસતો મળ્યો. પણ રાત પડી હોવાથી અમે પાછા વળ્યા.

બીજે દિવસે બપોર પછી અમે પંચગીની જીપ-ડયા. તે પાંચ ગામડાંનું બનેલું હોવાથી પાંચગણી નામ હતું. પણ ધીમે ધીમે પંચગીની થઈ ગયું. ગાપણા જેવી પણ ચાર સ્ટોપો ભેઈ. પછી ટેબલલેન્ડ ગયા. કુંગર ખેડે પણ ટેબલના જેવા સપાટ હોવાથી તેનું નામ ટેબલલેન્ડ પડ્યું. ત્યાંનું બગ્ગર મુંદર છે. લોખે પણ પુષ્કળ છે.

પછી બીજે દિવસે અમે મતાપગઢ જાવડા. થોડે સુધી બસ જાય છે. પણ પછી પગે ચાલવાનું આવે છે. તે બહુ જીંચું છે. ઉપર પહોંચ્યા. માતા જવાનીના દરોન કરી સફળતા માટે વ્યાસીર્વાદ માંડ્યા. ચાર બાજુએ ચડવાની તથા ઊતરવાની સગવડ હોવાથી શિયાળાએ તે ગદ પસંદ કરેલો. ગદને ફરતી મજાનૂત દિવાલ છે. આસપાસ તોપનાં

અમે ૧૯૪૫ ની સાલમાં કાશ્મીરના પ્રવાસે નીકળ્યા. ઉનાળાની ત્રણ હતી. તાપ પ્રુકળ પડતો હતો. એ સમયે મારા ભાઈનું પત્નું તથા અમારું કુટુંબ કાશ્મીરના પ્રવાસે નીકળ્યું હતું. સૌથી પહેલાં અમે વડોદરા ગયા. ત્યાંથી અમે કુન્દિયર મેલમાં બેઠા. ગાડીમાં ત્રણ દિવસ અને ચાર રાત રહ્યાં. પછી મીન્ડે દિવસે અમે રાવળપીંડી બેઠી પહોંચ્યાં. ત્યાં થોડા દિવસ રહીને સવારના સૂર્યોદય પહેલાં નીકળી ગયાં. રાવળપીંડીથી કાશ્મીર ૨૦૦ માઈલ દૂર છે.

અમારી ગાડી રાવળપીંડીથી આગળ ચાલવા લાગી. રસ્તાએ ખૂબ વાંકાચૂકા અને ખૂબ વિકટ હતા. પર્વત પરની આડીઅવળી સડા સાંપના જેવી લાગતી હતી. સફેદના મોટા અને ચિનારના મોટા રસ્તામાં નજરે પડતા હતા. ઘણી જાતનાં વૃક્ષો અછાંટી રહ્યાં હતાં. ખીણોમાં અસંખ્ય વૃક્ષો હતાં. સફેદના મધ્યોમાં દિવાલ અને ગીચ વૃક્ષોની ઘટા ધમી ગાલુ સુધી રહી હતી. જમણી ગાલુએ બાંધી ખીણમાં જેલમ નદી પડેલી નજરે પડે છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ ખૂબ સાંકડી દેખાતી હતી. તે કોઈ કોઈ જગ્યાએ પહોળા દેખાતી હતી. વચમાં એને ફેટલાં ઝરણાં મળતાં હતાં. એનો અવાજ ખૂબ ભય હતો. તેનો અવાજ બહુ ઘોડા ઘોડા હોય તેવા ભાસે છે. કોઈ કોઈ ફેટાંએ તો મોટી મોટી બેળોલોમાંથી અમારી ગાડી પસાર થતી હતી. તે વખતે ખૂબ અધાર ધર્મજનું. અમે મરી નામની જગ્યાએ અટક્યા. ત્યાં કાશ્મીરના રાજાનું સરકાર

રહે છે. આખા દિવસની મુસાફરી કરીને અમે કાશ્મીરના પાટનગર શ્રીનગરમાં પહોંચ્યાં. રસ્તામાં અમે ખૂબ સુંદર દરયો બોધાં.

શ્રીનગર પાણીમાં વસેલું છે. ત્યાં એક જગ્યાએથી ખીણ જગ્યાએ જતું હોય તો હોડી વાટે જવું પડે છે. ત્યાં તો અમે બંગલામાં રહ્યા હતાં. ત્યાં એકઠે દિવસ આરામ લઈને અમે સુંદર રચેલા બોધા ગયા. સૌથી પહેલાં અમે હોડીમાં બેસીને શાદીમાર પાગમાં ગયા. તે શાદનજાંઘિ બનાવ્યો છે. ત્યાં કુદરતી ધાધો છે. તેનો બાગ હિન્દુસ્તાન ભરમાં પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં ચિનાર વૃક્ષો છે. ત્યાંથી અમે નિરાજ નામના પાગમાં ગયાં. તે બાગ શાદનજાંઘિ વજરે બનાવ્યો છે. ત્યાં તેના વજરની કબર છે. ત્યાં દરરોજ રાતના રંગીન ફૂવારા બેઠે છે. ત્યાંથી અમે બે દિવસ કાલ સરોવરમાં સહેલ કરવા ગયા. ત્યારે ત્યાં હોડી બધ છે, ત્યારે દરવાજો ખૂલે છે. તે સરોવરમાં પ્રુકળ કમળો બેઠે છે.

શ્રીનગર પાસે ખૂબ ઊંચી જગ્યા છે. તેનું નામ ગુલમર્ગ છે. ત્યાં દર વર્ષે રોકેટીંગની દરીકાઈઓ આવે છે. તે ૧૫૦૦ ફૂટ ઊંચું છે. ત્યાં એક મોટું બરફથી છવાયેલ મેદાન છે. તેમાં ઘોડાઓની રેસ થાય છે.

ત્યાં ઘોડા દિવસ રહીને અમે બેઠાપામ ગયા. તે શ્રીનગરથી ૬૦ માઈલ દૂર છે. ત્યાં બે નદીઓ સંગમ થાય છે, ત્યાંથી અમરનાથ જતાં ચાર દિવસ યાવ

છે. અમે જ્વલમ નદીનું મૂળ જોવા ગયા હતા. ચોરે સુધી તો બરફ જ હોય છે, અને તે જ્વલધામથી ત્રણ દિવસનો રસ્તો છે.

જ્વલધામથી અમે અમરનાથ જવા નીકળ્યા. જ્વલધામથી ચાર દિવસનો રસ્તો છે. તેથી અમે ધોડાપર બેસીને અમરનાથ જવા નીકળ્યા. ત્યાં રસ્તામાં ચંદનવાડી આવે છે. ત્યાં ચંદનનાં ખૂબ વૃક્ષો છે. ત્યાંથી અમે પીસુદાટ ગયા. ત્યાં એકદમ સીધું ચઢવાનું છે. ત્યાંથી રોશનગ નદી વીકળે છે. આગળ જતાં પંચતરણી નામની નદી આવે છે. ત્યાં પાંચ નદીઓનો સંગમ થાય છે. અમરનાથ તે આખું બરફનું મંદિર છે. તેની અંદર આખું બરફનું શિવલિંગ છે, તેના ઉપરથી પાણી પડે છે.

અને તે બરફ બગી જાય છે. કહે છે કે ત્યાં એ દિવસ એ ચાતકની જોડી આવે છે. તે જામ છે. આથી એનું નામ અમરનાથ પડ્યું છે. ત્યાંથી અમે પાંચ શ્રીનગર આવ્યા.

ત્યાંના મોટા ભાગના લોકો મુસલમાન વતિના છે. તેઓ પાણીમાંજ રહે છે. ત્યાંના છોકરાંએ ખૂબ દેખાવડાં હોય છે. ત્યાંની શાલો વખણાય છે. ત્યાંના લોકો કાગળના ડબ્બાઓ વગેરે ચીજો બનાવે છે અને તેના ઉપર ચિત્રકામ કરે છે. ત્યાં મુઝળ ફળો મળે છે. ત્યાંના કસ્તૂરી અને કેસર વખણાય છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં કેસરના બગીચા દેખાય છે, અમે ત્યાં ત્રણ પહિના રહીને પાછા ફર્યા. ખરેખર, કાશ્મીર તે અદ્ભુત સૌંદર્યભૂમિ છે.

સાબરમતીનો વિલાપ

કિશોર હરિદાસ દલાલ
(ધોરણ પાંચમું.)

મૂના સાબરમતીના તીરે રે,

મોહન બાપુ, ક્યારે આવશે?

સભ્ય અર્ધિસના પ્રકોષ પદ્મના એ તીરે તીરે;

ઉતાર્યા અંતરે એના નીર રે.....મોહન બાપુ

અમૃત્ય શયો તારાં, વિના દામે તે' તો દાધાં

નમાવ્યા વિદેશીના સિર રે.....મોહન બાપુ

દરિદ્રનારાયણ બતીને, સ્પર્શસ્પર્શનાં બંધન તોડ્યાં,

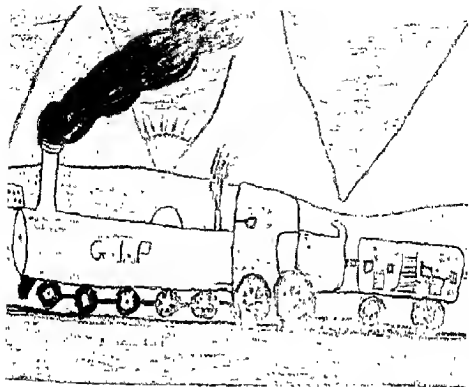
ખોલાવ્યાં દેવના મંદિર રે.....મોહન બાપુ

સત્તાં સત્તાં આશ્રમ તારા, સૂનાં વેદિયાં ચકો તારાં

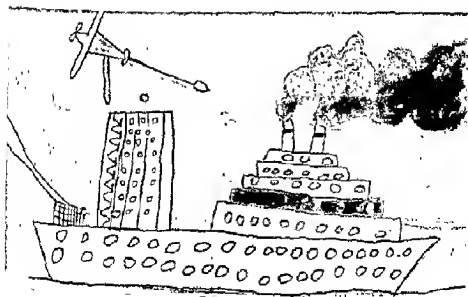
સત્તાં ગુર્જરીજનોનાં દિલ રે.....મોહન બાપુ

માતા સાબરમતી યમુનાના તટને કહેલી,

અજાણજે કાંઈ પોછો વીર રે.....મોહન બાપુ

—By Thakorbhai D. Patel, Primary Class

ખિસી લવનથી આજ નીકળી સ્મશાન યાત્રા તારી,
જન ઝંખે છે દર્શન કરવા અંતિમ તારી સમાધિ;
દુર્બળ દેહમાં તે ઝીલી રે તથુ તથુ ગોળી સાથે,
હસતાં હસતાં શરીર ત્યાગી અમર થયો તું આજે.

લાજસાખના માનવટોળાં આજે વહતા વાણી,
“શાને બાપુ મૂકી એમને, ગયા તમે સીધાવી!
શવ શત કોડી માનવ નયને આંસુ કેરી ધાર વહે,
ભારત હૃદયે વિયોગ કરો અખંડ અમિ દાહ જલે.

વેરઝેરની વેલી દેરાં અહીં બીજા રોપાયાં રે,
માનવતાની સીમા લોપી ખૂન થયું તારું રે;
કામગાદનો આજે બળતો પ્રગટ અમિ દાહ અહા!
જીવન અર્પીં એમાં તારું સાંત કરી શું તેં જવાળા.

બાળકનો પ્રિય મિત્ર ગયો ને જીવાન કેરો લાડીલો,
લુનચાણીનો બંધુ ગયો, શત અપાજ્ઞ અંતર કેરો;
આજે માતા રડતાં પડતી, અંતર દાવ પરાજે,
“પાછા વાળો લાલને કોઈ એવ કંઈ ના મારે.”

જો હંધિર અતિ કૂર થયો શેં આજે ભારત માથે?
એક હાથથી સ્વાધીનતા હર્ષ, બાપુ હીંધા અન્ય હાથે;
આતુર નયને વાટ જીવે છે સામ્યરમતીના પાણી,
એકવાર તો આવી બાપુ ગયો વચન નિભાવી.

સાંભળતાં તુજ મૃત્યુ ખબર આ વસુધા હ્રસ્કાં વારતી,
ખોટ મોટી ભારત માતાને કહી ન ખૂરી પડતી.
શાને બાપુ ચેતનહીન થઈ જગતે રૂદન કરાવ્યાં?
એક વાર તો જાગો, એવું જોલે બાળક રડતાં.

જો જો આજે યમુના તીરે કરજુતા ઉભરાઈ,
એક કાણુ પર એક મુઝીને ચંદન ચિત્તા બતાઈ.
ધીર શાંત ને મંભીર મુખકું અતિમ તારું નિહાળી,
અંતર વજ્ર ચરીણું બનાવી ચંદન ચિત્તા બતાવી.

પંચભૂતનો દેહ વિધીન આ પંચતત્ત્વમાં લાગશે.
આત્મા તારો અમર બનીને ભારત માથે ફરશે,
ભારતના ભાષિ સંતાનો નિર્ણય એક જ ધરજો,
કોમવાદના તણુખા અરતાં તારિત વિનાશ જ કરજો.

ધરતી પરથી જ્યોત ગછ ને રજની બધે છવાઈ,
અધારામાં આજે ભારત પ્રગ્ન રહી અટવાઈ.
પ્રેમ, શાયર ને શાંતિ તણા સંદેશ અમને દેજો,
ભારંગના અધારા માટે દીવો અર્પણ ધરજો.

“મહાત્માજી, શાળા અને વિદ્યાલયોમાં સંગીતની જાગે અવગણના થાય છે.”—દિલીપ કુમારે કહ્યું.

બાપુ કહે, “હા, ખારી લો એ ફરિયાદ જ છે.”

“સાચે જ હું તો અધાર મુઝી માનતો હતો કે તમે સંગીત જોવી સૌ લલિતકળાની વિરુદ્ધ દશો.
શું આજે તમારો અભિપ્રાય સાંભળી હું રાજી થયો.”

“સંગીતની વિરુદ્ધ હું ?” એમ એકએક ગાંધીજી બોલી ઉઠ્યા— જાણે પોતાને ભયંકર અન્યાય
તો હોય ને, “હા હા, પણ મને ક્યાં અત્યયું છે કે મારે વિષે લોકો અનેક ગપાટા હાકે છે જે એટલા બધા
ની પડ્યા છે કે તેને ફેલાવા અટકાવવાનું લગભગ અશક્ય થઈ પડ્યું છે. એટલે હું તમારે કહું છું કે હું
ગાંધીવિદ છું ત્યારે સૌને હસવું આવે છે.”

તીર્થ સલિલ (પૃ. ૬૪)

એ જીવાન હતો. લોકો તેને તરંગી અથવા ધૂની કહેતા. કોઈકોઈ તો આશય વધીને તેને ગડિ પહો કહેતા. ગામની ભરખમરે તે કવિતા ગાતો ગાતો પસાર થતો. લોકોની અને સમાજની નિંદાની તેને પશ્ચાત્ત ન હતી. લોકોએ તેના પર વિતાવવામાં ખાછી પાની નહોતી ફરી. એક વખત તે પ્રજાનો માનીતો અભિનેતા હતો. આજે તેને પોતાની પ્યારી, પોતાના ભોહીથી જીવી કરેલી રંગભૂમિનો ત્યાગ કરવો પડ્યો હતો. સહાયુજીતિ ધરાવતા કેટલાયે મનુષ્યો તેને આશય આપવાનું કહેતા પણ તે જવાબ આપતો, “મને જોશમે છે પેલી ગામ બહારની પ્રજાની વડવાઈએ, પેલા પવનો મને ખેંચી જ્યાં મથે છે. પેલી હવા અને પેલી કાંધ્યા મને પોતાનાં સુખનોથી નવાયાં દેવા મથે છે. એ.....પેલાં પક્ષીઓ મને આવતો જોઈ સ્વાગતનાં ગીતો ગાય છે. તેઓ કહે છે, “આવ દોસ્ત, આવ આવજો જીડીએ.....” આ અનંત આકાશમાં પેલો આસોપાલવ અને સરગવો, પેલો આબો અને પારસીપળો મને આવતો જોઈ પોતાની કાળા દલાયે છે.” આમ આનું આયુ વિચિત્ર બોલી તે ગાતો જતો. લોકો તેની તરફ ઓઈ રહેતા, કોઈકોઈ તો હસતા, પણ હસેજ ને રૂબીન મહાપુરના પાલવી પ્રત્યાષાતો હજુ તેમનાં દિલ પર હતા. સમાજ-સમાજના અગત્યના પહો નકામા અંગે-ધનવાનોએ તેની મિલકત જમ કરી હતી. તોયે તે ગાતો હતો.....પ્રજાનાં ગીત.

રવિવાર હતો, પુકો સ્ત્રીઓ અને જાળકોનાં યોગેશનાં કરવા નીકળ્યાં હતાં. પેલો યુવાન પણ

પોતાની સહચરી કવિતાને સાથે લઈ લટાર મારતો હતો. ત્યાં એકાએક લોકોએ સર્પ જોયો. અકુદરતી જીવન જીવતા એ મનુષ્યોએ કુદરતના આ સુંદર તત્ત્વને ન પિંજનું. તેઓ વિહવળ બન્યા. તેઓની દિસક વૃત્તિ બગી જીડી. “અરે! હાં! હાં! ન મારો, ન મારો!” કરતા યુવાન પર વરસાદ વરસ્યો. તે પડ્યો.....મનુષ્યની માનવતા પણ સરી જ પડી હતી ને?

પર્ષો વીતી ગયાં. એક વખત બાર જંગલમાં મારીના ઠગલામાંથી ભૂતાવળ સમુ કોઈકે જીડ્યું. તેણે પોતાના પર જવાએલી ધૂળ ખાંધેરી. એ પુરવની બજે યુવાની જગતી હોય તેમ દહાર થયો. તે આજે, કોઈ અગમ્ય સંકેત તેને ખેંચી જતો હતો. તેણે કેડી શોધવા પ્રયત્ન કર્યા પણ વ્યર્થ. શિયાળવાની શીસતા આધારે તેણે પગલાં મોડ્યાં.

દિલિજમાંથી ચાલિય વાદળો સાથે રમત કરવા હપર આવતા હતા. તેના જીની મિત્રો-પક્ષીઓ પ્રભાવિયાં ગાતાં હતાં. તેના જીનો સ્વભાવ પાછો જાગૃત થયો. રખડો રખડો તે પોતાના ગામ આગળ પહોંચ્યો. ગામ આજે ગામ નહોતું રહ્યું. ખડેરો મનુષ્યની કુદરતની સાદી પૂરતા દલિયા કાઢી રજાં હતાં. તેણે ગામમાં પ્રવેશ કર્યો. થોડા કૂતરોએ તેનું સ્વાગત કર્યું. એક પક્ષી એક શેરી વટાયતો તે આજે. તે એક, એક, માનવ જાતના વિકાસ અને પડતીના નમૂના રૂપ હતી. આખરે તે પોતાની ગ્રિપ રંગભૂમિ સમક્ષ-પહોંચ્યો. વિશાળ

અને હજારો માનવાને સતાવતી, તે આજે રમસાન-
વત ઊભી હતી. તેમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ નાકને
ભરી દેતી હતી. તેણે આકંઠ ન કર્યું, પણ હસ્યો.
રંગભિમમાંથી વળે તેના પડવા પડતા હતા,

“માનવ પરમરસુષ તરફ ધસી રહ્યા છે.....”
ત્રીજા વિષયકના અંતે અણુએ તેને પાછો
ગુફાવાસી બનાવ્યો હતો. બોર્ડ અંતે આ! શું આ
અગતિ કહેવાય? એનો જવાબ કાળ ભગવાનને પૂછો.

આઝાદીને

રમણલાલ લીમલાઈ દેસાઈ
(શ્રુતપૂર્વ વિદ્યાર્થી)

આઝાદી, ઓ આઝાદી, આવી તેથી ના જતી.
તું તું નથી જાયતી, દીપ્ત બલિદાન મુક્તિને સાટે!
ભગતસિંહ ને મુસ્તાફીર તું હવે ન મુક્તિ માટે!
આવી તું, ના રહ્યા વીર જે શૂંઘા તારે કાળે.
છે રક્ત શૂરવીરો દેરાંથી આમંત્રિત તું આજે.
રે ખુદીરામ ને માસ્તરદા, ગિરમીસ, કલાણી દેવા!
જે મર્ધા માતૃભૂમિને કાળે એ સાચા સુત કેવા.
આવી તો સિંચર ચાંદને રહેજે, ચંચળ ધર્મ ના જતી,
આ ભાવ્યહીન ભૂમિમાં સહુની મજબૂત ફૂલવ જતી.
હું પાત પુષ્પ તું આવી તો આ કળિયા શીદને લાવી?
રે, શીક માત ભારત પહાણીને ખંડિત કરતી આવી?

૬૭

ગાડી ખરેખર વીજળીની ઝડપે દોડી રહી હતી. પવન જોરથી આવતો હતો. ગીરદોતું વર્ણન થાય એમ નહોતું. માટુંગાથી એક સદૃશદ્રશ્ય અમારા ડબ્બામાં મહામુસીબતે ચઢ્યા અને તેમણે મારી બાજુમાં બેઠેક લીધી. તેમની સાથેની થોડી વાતચીત પરથી મને બાજુવા મળ્યું કે તેઓ માટુંગાની એક શાળાના આચાર્ય હતા. સ્વભાવે બહુ રમુજી હતા. થોડી આડીઅવળી વાતો અમે કરી.

મારું “પ્લેટફોર્મ” હોલમાં રોકે “ડી. ટી.” અમારા ડબ્બામાં ટિકિટ તપાસવા આવ્યો. મારો વારો આવી ગયો. તે પછી પેલા આચાર્યજીનો વારો આવ્યો. ડી. ટી. બોલ્યો, “ટિકિટ પ્લીઝ”. પેલા

મૃદુરથી જવાબ આપ્યો, “ટિકિટ નથી”. હું તો આ સંલિખાનેજ અચંબામાં જ ગરકાવ ચર્મી ગયો કે આવા સારા માણસ વગર ટિકિટે મુસાફરી કરે છે. ડી. ટી. બોલ્યો, “૧, ૨, ૩ આના આપો” પેલા ભાર્ષ બોલ્યા, “શાના?” ડી. ટી. બોલ્યો, “વગર ટિકિટ મુસાફરી કરવા બદલ દંડના.” પેલા ભાર્ષ બોલ્યા, “પણ દંડ શાનો? મારી પાસે ટિકિટ નથી પણ ‘પાસ’ છે.” પેલો ડી. ટી. બોલે પડી ગયો અને બીજા માણસોની ટિકિટો તપાસવા લાગ્યો. આખો રંગળો દુસી પડ્યો. મેં પેલા આચાર્યને હસતાં હસતાં કહ્યું, “તમે પણ કમાલ કરી” પછી તો સ્ટેશન આવતાં હું ટ્રેઇનમાંથી નીચે કોતરી પડ્યો.

પોતે એક વાર અનુભવેલી લાગણી પાછી પોતામાં જળવતી, અને એમ કરીને પત્રી તેને, હસન-ચલન, રંગ, રંગ, ખનિ કે શબ્દચિત્ર દ્વારા, બીજાઓને એવી રીતે પહોંચાડવી કે જેથી તે જ લાગણી તેઓ અનુભવે—કલાપ્રવૃત્તિ આ વસ્તુ છે.

કલા એક માનવપ્રવૃત્તિ છે; એક માણસ પોતે અનુભવેલી લાગણીઓને જ્ઞાનપૂર્વક અમુક ગાણ સંજ્ઞાઓ મારફત, બીજાઓને પહોંચાડે છે, અને એ લાગણીઓ વડે બીજાઓ ચેપાય છે અને તેમને અનુભવે પણ છે.

આમ તો આપણા શરીરનાં બધા જ અંગે ઉપરોક્તી ગણાય, પણ તેમાં આંખોનું સ્થાન તો અનોખું જ છે. જ્ઞાતીમાં જેમ સૂર્ય તેમ પિંડમાં આપણા દેહમાં-આંખ-અંતુ રહેલાં છે. આંખોના તેજ ઉપરથી મનુષ્યની શુદ્ધિ તેમજ તેના સ્વાસ્થ્યની પરીક્ષા થઈ શકે છે. આવા એક અતિમહત્વના અંગ પ્રત્યે દુર્લક્ષ રાખવાને પરિણામે આજકાલ આપણે નાનાં બાળકો તેમજ પુવાનોને સરખા પહેરતાં બોઈએ છીએ. આપણો ખોરાક અને આપણી ટેવો એ માટે ખરે અંશે જવાબદાર હોઈ, નીચે આપેલા કેટલાક અગત્યના નિયમોનું પાલન કરવાથી વિચાર્યાંઓ મળેા ફાયદો ઉઠાવી શકે :

(૧) આંખ ઉપર સામેથી પ્રકાશ પડે એ રીતે ન વાંચવું. પ્રકાશ પાછળથી અથવા ડાબી બાજુથી આવે એવી રીતે બેસવું. પુસ્તક ઉપર પ્રકાશ પડે પણ આંખ ઉપર તો અંધારું જ રહે.

(૨) ટાઇર બેસવાની ટેવ પાડવી. ગીતામાં ખતાવેલી યોગીની પદ્ધતિ મુજબ સર્મ કાચશિરોઘ્રીવં દેહ, શિર અને ગ્રીવાને સીધી લીટીમાં રાખીને બેસવું. એથી કરોડાંગુ મળજીત બને અને ચિત્ત એકાગ્ર થાય.

(૩) આંખ શરીરનું એક અંગ હોઈ, શરીરના સ્વાસ્થ્ય સાથે તેનો સંબંધ છે. એટલે સામાન્ય તંદુરસ્તી સારી હોય તો સામાન્ય રીતે આંખ પણ સારી રહે. તંદુરસ્તી અળગવાના બધા નિયમોનું પાલન કરવું, ઉભંગરા ન કરવા.

(૪) કૃષ્ણજિવાત ન રહે તેની ખાસ કાળજી રાખવી. ગરમ મસાલાઓનો ત્યાગ કરવો. ખેરામરું પ્રમાણ અળવવું. આઘાદાદુઝ્ઝો સત્ત્વશુદ્ધિ: સ્વપ્નામાં રાખી મુક્તાદારવિહારી બનવું.

(૫) સવારના વહેલા બિડી પાણી પીવું. નાકથી પીવાય તો વધુ સારું. આપુર્વેદ કહે છે કે નાકથી સવારમાં પાણી પીનાર આંખે ગરૂ જેવો તિલ્લ થાય છે, અને શુદ્ધિવાન બને છે. સ મયતિ મતિર્ણીં વશુપા તાશ્ચતુલ્કા ।

સૂર્યનાં કુમળાં કિરણોનો પ્રકાશ સવાર સોજ આંખ ઉપર પડવા દેવો. સૂર્ય વિધિનું ચક્ર છે, અને એનો પ્રકાશ આપણાં અંતુને જરૂર ફાયદો કરે એવી શક્તિ રાખી, સૂર્યની સન્મુખ બિલા રહી, આપણી અંતરો બાંધ કરવી.

(૭) સૂર્યનો પ્રકાશ ખમી ન શકે એવી નબળી આંખોવાળાએ લીધું પાંદડું આંખ આગળ ધરીને તે દ્વારા કુમળાં ધમેલાં કિરણોને આંખ ઉપર પડવા દેવાં. ૧૫-૨૦ મિનિટ સૂર્યનાં કિરણોનો પ્રકાશ લીધા બાદ ફાયદાની દ્રષ્ટી વડે ધીમે ધીમે આંખને માલીસ કરવી. આને Palming કહે છે, એથી આંખને મળેા ફાયદો થાય છે.

(૮) Palming કર્યા બાદ ઠંડા પાણીથી આંખ ધોવી. સામાન્ય રીતે દિવસમાં ત્રણવાર પાર આંખોને ઠંડા પાણીની છાંયક મારી સાફ રાખવી.

(૯) આંખોને પાંચતી વેળાએ સ્થિર ન રાખતાં ખનાંના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ફરતી

(Rolling) રાખવી. આમ કરવાથી આંખના સ્નાયુઓને જોઈતી કસરત મળી રહેશે અને આંખોને થાક પણ એકદમ નહીં લાગે.

(૧૦) પરીક્ષાના દિવસોમાં એક સાથે ઘણા કલાક વાંચવું પડે તે વખતે આંખને બહુ શ્રમ ન પડે તે ધ્યાનમાં રાખવું. આંખ થાકી જાય કે તરત વાંચવું બંધ કરી, આંખો બંધ રાખી વાંચેલું વિચારી જવું.

(૧૧) નિયમિત શિર્ષાસન કરવાથી આંખને ઘણું લાભ થાય છે. સુરમો કે એવાં બીજાં સારાં આત્મવાળાં અંગતનો ઉપયોગ કરવો. ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવાની ટેવ પાડવી.

(૧૨) આપણે સામાન્ય રીતે નાનકડાં વધારે જોઈએ છીએ. દૂર દૂર શક્તિનું ઉપર જશે અને

કુંચે તરફ લાંબી નજરે જોવાની ટેવ રાખવી. યુવનમાં પણ ટૂંકી દષ્ટિવાળા કરતાં લાંબી દષ્ટિવાળા સારા.

(૧૩) આંખે ગરમી લાગે તો બીની માટીના પાટા મૂકવા. કદિસ્નાન (Hip bath) અને પીઠ સ્નાન (Spinal bath) ઘણું ફાયદો કરે.

આ નિયમોનું યોગ્ય પાલન કરી આંખોને તેજસ્વી અને સુંદર બનાવો. સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખો કે જાતમાં આંખોનો જે દુરુપયોગ થાય છે તેમાંથી બચવાનો આપણો જવાબદારી પ્રવાસ રહે, નહીં તો સંત શરણે કણું અને કણું તેમ, એ આંખો ન હોય તે સારી. (તા. ૧૨-૧-૪૬ ને દિવસે વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલો એક વાર્તાલાપ.)

મહારા દેશે સામ્યતા સર્વરી મા, નિઘ્રપેરાં લોચનો લોક કરાં.

મૂર્જાણાં બોણુમાં લોકદેવાં:

તે સર્વ ત્યન્નીરવનુત્યતાલે ન જામશે, શીનટ હે વિરાટ ?

— શ્રી ઉમાશંકર જ્વેશી

અમે ધોરણ છતાંના વિદ્યાર્થીઓ તા. ૧૩-૩-૪૯ ને રવિવારના રોજ સવારના ૫-૩૦ વાગે નીકળ્યા. મીયાગામ થઈ આજોદ ૯-૦ વાગે પહોંચ્યા. ત્યાંથી હોટીમાં બેસી રાત્રે ૧૨-૦ વાગે અમે વ્યાસની પવિત્ર અને હરિયાળી બૂમિ ઉપર પગ માર્યા. ત્યાં અમારે માટે સારી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. આઠમા પ્રક્રમ અમે સેતા. રાત્રે સરસ નીંદ આવી.

વ્યાસ એક નાના બેટનું નામ છે. તેની ચારે બાજુએ નર્મદા નદી ફરી વળી છે. ત્યાં રહી વ્યાસ-મુનિએ તપશ્ચર્યા કરી હોવાથી આ બેટનું નામ 'વ્યાસ બેટ' પડ્યું છે.

તા. ૧૪-૩-૪૯ નો સર્વોદય થયો. અમે બધાં સાંજે વ્યાસનાં મંદિર જોવા ગયા. પહેલા વ્યાસેશ્વર મંદિર જોયું. આ નામ વ્યાસ-મુનિના નામ પરથી પડ્યું છે. ત્યાં નાનાં નાનાં બીજાં મંદિરો પણ છે. તેની પાસે એક ગુફા છે. વ્યાસમાં મંદિરોનો પાર નથી. (૧) વ્યાસેશ્વરના ગુરુ શ્રી સિદ્ધેશ્વરનું મંદિર (૨) ગુરુ દસાવેશનું મંદિર (૩) શ્રી નર્મદા મંદિર. (૪) શ્રી લક્ષ્મી નારાયણનું મંદિર. (૫) શ્રી કેલાસ મંદિર. (૬) શ્રી સત્યનારાયણનું મંદિર. (૭) યોગાનંદાશ્રમ. (૮) અર્જુન સંખેશ્વર. દરેક મંદિરમાં નામ પ્રમાણે મૂર્તિઓ હતી. તેમાં સાધુઓ રહે છે અને દરેકને પૂજા કરે છે. આ સ્થળો જોવાલાયક અને રમણીય છે. યોગાનંદાશ્રમમાં યોગાનંદ સ્વામી આજે રાખે છે. તે દરેક ધર્મના મહાન ઉપદેશક છે. તેઓથી કહે છે કે

તેઓ ૭૪૯ ધર્મો સારી રીતે જાણે છે તેમજે એક ગીતા જનાવી છે. તેનું નામ 'યોગાનંદ ગીતા' છે. તેમાં ૩૨૮ સંસ્કૃત શ્લોકો આપાનંતર સાથે છે. આ સ્વામીજી કાશીમાં ૨૫ વર્ષ સુધી રહ્યા હતા. તેઓથી વિદ્યાન છે. કેલાસ મંદિરમાં ૧૧૦૦ મૂર્તિઓ છે. વ્યાસને સામે કંઠિ સુખદેવજીનું મંદિર છે. પાસે રાધાકૃષ્ણનું વિશાળ મંદિર છે. ત્યાં આગળ શુક્રાચાર્યની પીઠ બાનેલી છે.

તા. ૧૫-૩-૪૯ મંગળવારે સવારે પહેલા વ્યાસથી ૪-૧૫ વાગે, હોટીમાં બેસીને અમે માલસર ગયા. તે પછી પવિત્ર પૂનરીગોત્રનું સ્થળ છે. અમે ત્યાં શ્રી અંબાજીનું મંદિર, શ્રી સત્યનારાયણનું મંદિર અને પ્રેમાશ્રમ જોવા, મંદિરોની ચોભા વણી સારી છે. ત્યાંના સાધુઓ જરા હસાડી કોટીના છે. ત્યાં અંબાદેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે. ત્યાંથી ૬-૦ વાગે હોટીમાં બેસી રાત્રીના ૧૨-૦ ના સુમારે અમે વ્યાસ પાછા આવ્યા.

તા. ૧૬-૩-૪૯ શુક્રવારે વ્યાસમાં જ આરામ કર્યો. ફરીથી બધું જોયું. ત્યાંના યોગાનંદ સ્વામીજીને અત્રે પૂછ્યા. તેઓથીએ સારા જવાબો આપ્યા. તે દિવસે રાત્રે અમે નર્મદાની બીશિરમાં બેઠા હતા. તેજ રાત્રે અમે મનોરંજન કાર્યક્રમ આયોજી હતા, તે ધણજન હિસાહથી બજાવ્યો. ચોરી વાતે ક્યાં પછી અમે સૂઈ ગયા. બીજે દિવસે સવારમાં, દરેકે જિલ્લા તૈયાર ક્યાં અને કુંબેશ્વર જવા નીકળ્યા. પછી આ બધી બુમિ

તો સાધુઓની જ છે. આ વખતે વ્યાસને છેલ્લા તમરકાંઈ ક્યાં.

તા. ૧૭-૩-૪૯ સુરવારે કુંભેશ્વર નતી ગંગનાથ મહાદેવનું મંદિર, બ્રહ્મેશ્વર મહાદેવનું મંદિર, અને સરસ્વતિ ગુફા વગેરે જોયાં. કરનાળીમાં ગીતા મંદિર, શ્રી. કુંભેશ્વર મહાદેવ, શ્રી. નંદીકેશ્વર મહાદેવ, શ્રી. લક્ષ્મણેશ્વર મહાદેવ, શ્રી. પાવકેશ્વર મહાદેવ, શ્રી. રેવેશ્વર મહાદેવનાં મંદિરો જોયાં. ત્યાંથી અમે કુંભેશ્વર ગયા. ત્યાં નર્મદાનું મંદિર, નાની મેઢી પતોતિઓનું મંદિર, શ્રી. સત્યનારાયણનું મંદિર અને ક્ષનિદેવને જોયાં. ત્યાં જમ્યા અને ૬-૩૦ વાગે ત્યાંથી નીકળી માણાદ આવ્યા. ત્યાં રાત્રે પ્લેટફોર્મ ઉપર સળ રહ્યા. સવારે ૫-૦ વાગે, અમે જાહવા અને ડોહીની ગાડીમાં બેઠા.

તા. ૧૮-૩-૪૯ શુક્રવારે સવારે માણાદથી ગાડીમાં બેસી ડોહી ગયા. ત્યાં ડોહીને કિલ્લો જોયો. આ કિલ્લાનું ચણતર તથા કોતરકામ એવું સાફ છે કે તેમાં ચણતરને આ કિલ્લામાં જવો અણી દેવામાં આવ્યો હતો એમ કહેવાય છે. અમે ત્યાં જ જમ્યા. તે જ દિવસે ૧૦-૪૫ કલાકે ગાડીમાં બેસી અમે વડોદરા ગયા. બસ (Bus) ભાડે કરી આખા શહેરમાં ફર્યા અને જોવાલાયક રચણે જોયાં, કમિટી બાગ, તજ્જર બાગ, કલા ભવન અને જમી વગેરે જોયા. કમિટી બાગમાં પહેલાના નરસીશનાં તથા રાજાઓનાં મુતળાંઓ છે. દેવોની તથા દેવીઓની પ્રતિમાઓ છે. દરેક જગતની સુંદર ચિત્રકળા છે. કોતર કામનાં પાસણો છે. રાણાગરદો હાથી પણ છે. ત્યાંથી ૬-૩૦

કલાકે ગાડીમાં બેસી ડોહી આવ્યા; ત્યાં જમ્યા. રાત્રે સિનેમા જોવા ગયા. સવારમાં ડોહીથી ગોવા-ગામ આવ્યા. અમારા લાઈમિ આવું ગયા હતા. તેઓ અને અમે એક બીજાને બોધીને આનંદ પામ્યા. શિક્ષક લાઈમિ પણ મળ્યા.

વ્યાસજેઠ અને આલુબાણના પ્રદેશમાં લોકોનું ક્રેવું જવન છે તેનો મોડો વિચાર કરીએ તો અરથાને ન લેવાય. તેઓનું જવન તદ્દન સાદું અને શાન્તિ-મય તથા બકિતભાવનાનું છે. કોઈ કોઈની ઈર્ષ્યા ત્યાં ચલી નથી. મોડા બેતી કરી ગુજરાન ચલાવે છે અને પશુપાલન કરે છે. તેઓ નર્મદામાં તહેાઈને દરેક જ પવિત્ર યાત્ર છે. તેઓ બધાં સાથે હેતાળ વર્તન રખે છે. લોકો જ સાધુઓનું પોષણ કરે છે. તદ્દન જોળા માણસોનો જ ત્યાં વસવાટ છે.

‘સોજલ તેવી અસર’ એ કહેવતની દરેકને ખબર હશે. તે અમ્રાજે અમે પણ તેના સંસર્ગમાં આવ્યા અને તેના જવન જેવું જ અસર જવન ધર્મ ગણું. અમે અડધા બાવાઓ જેવા ધર્મ ગયા. અમે પ્રાતઃ ને સાયં પ્રાર્થના કરવાનું કોઈ દિવસ ભૂલ્યા નથી. હોડીમાં ચાપનો ગાતો અને આનંદ કરતા. એક બીજાની મરકરી કરી હસતા. અમે બધાં લાઈલાઈની માફક વર્તન રાખતા. કોઈમાં ઈર્ષ્યા ન હતી. અમે ત્યાં હોળીનો તહેવાર સારી રીતે જાળવ્યો હતો. અમારા લાઈઓમાંના ધણા લાઈઓએ રસોડામાં મહારાજને મદદ કરી હતી. તેમાં સુખ્ય જવાહર પટેલ, વિજયભાઈ કાપડીઆ, અમીચંદલાઈ સાહ અને શાન્તિલાલ સહિયા હતા. અમે આરામ પૂરતો લેતા. આનંદ ને હાસ્ય તો અમારે મન પહેલી વસ્તુ હતી.

અમે ત્યાં જુદી જુદી જાતના અને જુદા જુદા બ્રેન્ડના માણસોને મળ્યા. ઈશ્વરનાં દ બ્રહ્મચારી, યોગાનંદ સ્વામી, મણિરાંકર સાધુ, વિદ્યાનંદજી મહારાજ, મુળજીભાઈ તથા કલ્યાણજીભાઈ, ધર્મ-શાળાના વ્યવસ્થાપક—અથા જ ઘણા સારા માણસો છે. મુળજીભાઈને ત્યાં અમે ડબોઈ ઉતરેલા કલ્યાણજીભાઈએ અમને પૂરતી સમયક આપી હતી. અમે ઘણા સારા માણસોની મુલાકાતો લીધી અને કંઈ નીતિ પ્રાપ્ત કર્યું.

નર્મદાનો કહિ પવિત્ર ધામોથી ભર્યક છે. ત્યાં જુઓ ત્યાં નાનાં નાનાં ગામડાંઓ અને મંદિરો સિવાય બીજું દેખાય જ નહિ. કહિ બારે માસ લીધેાછમ રહે છે. લગભગ બધીજ જાતની વસ્તુઓ તથા વાવેતર એ ફળદ્રુપ કાંઠા ઉપર થાય છે. કહિ જાંચી ભેખડોવાળો અને ભયંકર છે. અંદર મગરોનો લો પાર જ નથી. માણસોની વસ્તી જલ્દજ ઓછી

છે. લોકો માથ, બળદ, બકરાં, ઘેટાં અને બેસો રાખે છે તથા ખેતી ઉપર પોતાનું યુજરાત ચલાવે છે. આ સિવાય બીજાં પ્રાણીઓ નજરે પડતાં નથી. વાંદરાની વસ્તી ખુબ જ છે. સીતાફળોનાં ઝાડોનાં જંગલો છે. તેના કાંઠા ઉપર ભાંજ વધારે પ્રમાણમાં થાય છે. નર્મદાનું વહેણ એક સરખું નથી. ત્યાં બીજી નદીઓનો સંગમ થાય છે. ત્યાં ભયંકર વહેણ છે. તે હોડીને જાંધી નાખી દે તેવું છે. આનંદ માણતા માણતા તા. ૧૯-૩-૪૯ ને શનિવારે ૮-૦ વાગે અમે અંધેરી પાછા આવ્યા. ફેટલું આનંદ-દાયક પર્યટન! પર્યટનથી નવનવા અનુભવો થયા. સંસારથી વિરક્ત સાધુઓનું જીવન જોવા-જાણવા મળ્યું. નવા સંસ્કારો મળ્યા; સત્સંગથી ઘણો ફાયદો થયો. વિદ્યાર્થીજીવનમાં, પર્યટનો નવું જ સિદ્ધાંત પૂરું પાડે છે. વર્ગોમાં જે ન મળે તે બહારના જગતમાં રખડવાથી જરૂર મળે.

આશ્રમમાં જે કેળવણીની કલ્પના કરી રહો છું તે બાળકની સ્વતંત્રતાની. નાનામાં નાના બાળકને એમ લાગે કે હું કંઈક છું. એની ખાસ શક્તિ શેમાં રહેલી છે તે આપણે જોવું જોઈશે અને એકવાર બપુયું કે એમાં એ નીવડે એમ છે તો તેને માટે બધાં સાધનો એકઠાં કરી આપીએ.

— મહાદેવભાઈની દાયરી

પુ. ૧-૬૫ (પૃ. ૨૮૭)

- મુખ્ય પાત્રો:— (૧) યમરાજ.
(૨) સેનાપતિ.
(૩) કોલેરા.
(૪) મેલેરિયા.
(૫) શીતળા.
(૬) પ્લેગ.

(સ્થળ:—મમરાજનો દરબાર.)

ચારે સિપાઈઓ:—અમને નોકરીએ રાખશો !

સેનાપતિ:—એક કલાક પછી આવો.

(કલાક પછી પાછા આવે છે.)

સેનાપતિ:—મોલાવે ત્યારે અંદર આવજો, હું રાજ-
છત્રે ખબર આપું છું.

(અંદર જઈ તે રાજછત્રે કહે છે કે આપને ત્યાં
ચાર સિપાઈઓ નોકરી કરવા માગે છે.)

રાજા:—પહેલા સિપાઈને અંદર મોકલો.

(પહેલો સિપાઈ તમસ્કાર કરતો અંદર પ્રવેશ કરે છે.)

સિપાઈ:—હુકમ ફરમાવો, રાજા.

રાજા:—ઓહ, તારું નામ શું છે ?

સિપાઈ:—મારું નામ કોલેરા છે.

રાજા:—ઓહ, તું શું કામ કરીશ ?

સિપાઈ:—માખી મારી માસીળા છે, હું દુધ અને
ગોળમાં પ્રસરી માણસનું મોત કરું છું.
મરતી વખતે માણસને ઝાણ અને ઉસરી
થાય છે. હું કપડાં તથા વાસણમાં

ફેલાઈ જઈ છું અને માણસનું તરત
મૃત્યુ ઉપજાવું છું.

રાજા:—કદાચ આ બાબત વિશે આગળથી જ કંઈ
પગલાં લેવામાં આવે તો ?

સિપાઈ:—મનુષ્યને મોતની મોખ્ખાઈનું જાન જ
નથી.

(રાજા પહેલા સિપાઈને પરવાનો આપે છે, અને
આશીર્વાદ આપે છે. બીજો સિપાઈ નમન કરતો
અંદર પ્રવેશ કરે છે.)

બીજો સિપાઈ:—હુકમ ફરમાવો, રાજા.

રાજા:—ઓહ, તારું નામ શું છે ?

સિપાઈ:—મારું નામ મેલેરિયા છે.

રાજા:—ઓહ, તું શું કામ કરીશ ?

સિપાઈ:—કુટુંબમાં કોલેરા સાથેનો મારો સંબંધ
બાપના મોટા કાઈના છે. માણસને
ટાકિયો તાવ આવે છે અને તેઓ મરણ
પામે છે. આ કામમાં મારા મામા અને બહુ
મદદ કરે છે. મારા મામાનું નામ મન્જર
છે. મારા મામા શરીરમાં દાખલ થઈ
ચટકા બની શરીરની અંદર ચૂંદ પ્રવેશાવે
છે અને બીજાં નાનાં જનુઓ પણ
સાથે પેસે છે. મારા મામા ચક્રી હું
છું. આ બનાવ બન્યા પછી, માણસનું
ભૌતિક મરણ થાય છે.

રાજાજી-એ આ બાળક વિશે પહેલેથી જ તકેદારી રાખવામાં આવે તો ?

સિપાઈ:-મનુષ્ય તો આગસુનો પીર છે. એને આવા પગલાં લેવાની ખબર જ ક્યાંથી પડે ?

(રાજાજી ખીળ સિપાઈને પરવાનો આપે છે, અને આશીર્વાદ આપે છે. ત્રીજો સિપાઈ નમન કરીને અંદર પ્રવેશે છે.)

ત્રીજો સિપાઈ:-કુકમ ફરમાવો, રાજાજી.

રાજાજી:-બોલ, તારું નામ શું છે ?

સિપાઈ:-મારું નામ શીતળા છે.

રાજાજી:-બોલ, તું શું કામ કરીશ ?

સિપાઈ:-લોકો મને 'માતા' અને 'દેવી' કહે છે. મને નાનાં છોકરાઓનું માંસ બહુ લાગે છે. દિવસો સુધી તે દરદીને તાવ અને ફોલ્લા દેખાય છે. આને લીધે કોઈ આવેલો, કોઈ લંગડો અને કોઈ દૂધો થઈ જાય છે. મારી ફોર્મ મને આમાં બહુ મદદ કરે છે. મારી ફોર્મનું નામ 'માખી' છે. તે ફોલ્લા ઉપર બેસે છે, અને દરદીનું દુઃખ વધારે છે. મને કોઈ રોકનાર નથી.

રાજાજી:-કદાચ મનુષ્ય પહેલેથી જ શીતળાની રસી મુકાવે તો ?

સિપાઈ:-પરંતુ મનુષ્યને આ વાતનું જ્ઞાન જ હોતું નથી, તેઓ સારવાર પણ બરોબર કરતા નથી. મને દેવીની માફક પૂજે છે, એટલું જ.

(રાજાજી પરવાનો આપે છે અને આશીર્વાદ આપે છે.)

(એકો સિપાઈ નમન કરતો અંદર પ્રવેશે છે.)

એકો સિપાઈ:-કુકમ ફરમાવો, રાજાજી.

રાજાજી:-તારું નામ શું છે ?

સિપાઈ:-મારું નામ ભેગ છે.

રાજાજી:-બોલ, તું શું કામ કરીશ ?

સિપાઈ:-મારા કાકા કોલેરા છે અને મારા મામા મેલેરિયા છે. આ રોગ માંડણી દેલાવાય છે. હું એકી સાથે લાખ બે લાખ માણસોને મારી શકું છું. જો કોઈ લરકરમાં પ્રસરી જાય તો લગભગ બધા માણસો મરી જાય છે. કોઈક લાગ્યે જ બચે !

રાજાજી:-તને દૂર હટાવવા કાળજી રખાય તો ?

સિપાઈ:-એટલેકાર મનુષ્યોના મગજમાં આ વાત નથી હોતી.

(રાજાજી પરવાનો આપે છે અને આશીર્વાદ આપે છે. દરબાર વિએરવાની બાગ ખુલ્લો છે.)

(પડકો પડે છે.)

(અંજની ગીત)

દરિયા કઠિ વાયુ વાતો,
સર સપાટે સરતો જાતો,
મોજાને મોહાવી જાતો,

—અંદોહ થાતાં.

અંદ દર્શને અદ્ભુત મોહો,
સાંતલા ચાંદનીમાં કૂધો,
મૃદુલ વીમિ રવ ગાને મોહો,

—અંદોહ થાતાં.

હેવાને ઉભરાવી દીધું,
ફેન કુસુમપે ફરવા કીધું,
કુદરતમાં દોડાવી દીધું,

—મોજાની સંગે.

‘ ક્ષાણીની ’ નાટકમાં રાજા કવિને એના નાટ્ય પ્રયોજાને ઉદ્દેશીને પૂછે છે:

‘ પણ કવિ, એનો અર્થ તો સમજાશે ને ?

કવિ ઉત્તર આપે છે:

‘ ના મહારાજ ! ’

‘ ત્યારે ? ’

‘ મારી કવિતા હું અર્થ સમજવા લખતો જ નથી, એ લખાય છે યુગના પ્રેરવા-હેવાને ઉદ્દેશને જ સંવેદન જગાડવા. ’

‘ એટલે ? ’

‘ બાળક જન્મે બને તરત રડવા માડે: એ રૂદનનો અર્થ સમજે છે, મહારાજ ? એ કહે છે, ‘ હું બાઓ ! મારી કવિતા પણ એ જ જાતની. ’

‘ ટંગોર ’

એક ભાઈ અહીં સિખી, તહીં સિખી, આ શાળામાં આવે છે. મેં પૂછ્યું કે, “એક ભાઈ, અહીં કઈ શાળામાંથી તું ખેંચાઈ આવે છે?” બોલ્યા ભાઈ, “મને સાંભરતું નથી નામ એક શાળાનું, કારણ મેં નથી ઊંડ્યું એકે શિક્ષાધામ આપ્યા ગામનું.”

મેં કહ્યું કે, “તો તો તને લાખું હરો જ્ઞાન સારા વિચારું?” “ના, ના, એવું નથી; નથી મને જ્ઞાન એકે સાચા વિચારનું.” બોલ્યા, “નથી આવડતું મને કશું, તેથી બધું ગ્રામ ફર્યો, આજે તેણે સાંભરતું નામ નથી, જેણે મને માર માર્યો.”

મેં કહ્યું કે, “તો તો તારું ધન ભાઈ, ફેફડે બગાડે છે, કારણકે નથી અહીં ફાઈ કને લજ્જાવાળો બહુ થે.” “પણ મેં સાંભર્યું છે કે, બહુતર અહીં તરું સાથ અલાહેનું છે, બાપુશ્રીએ કહ્યું છે કે, રચાન એ જ મારે માટે સારું છે.

નથી મને જૂમ કશી, અને નથી ચિંતા મને કમાણીની, ભલે નહીં પાતું કશું! કારણકે નથી મને કીમત સમજાની.” લોકો નિશ્ચય નાખી, શિક્ષકે કપાળે મૂકી હાથ કશું. “ભલે ભાઈ, ઉપરથી આવે શક્તિ, તોયે તને લજ્જાથી ન શકે કાંઈ.”

1

કેવળ સાહિત્યની ઉપાસના ન કરતાં જે આપણે બાર્ષ અને પ્રસન્ન જીવનની ઉપાસના કરીએ તો સાહિત્યની સુંદરતા એની મેળે ફૂટી નીકળશે, વૃત્તિની આર્ષતા એજ વિવેકનો આત્મા છે. હાલો વિવેક હારીપાત્ર ગાય છે, અથવા અકળાવનારો હોય છે. હાલો સૌંદર્યોપાસના એથી લુટી અસર ઉપજાવી ન શકે.

જે સાહિત્યમાં પ્રગતિશીલ જીવનની યેરણા અથવા પાલો હોય તે સાહિત્ય પ્રગતિશીલ. એવા સાહિત્યમાં બાકી બધું હોય કે ન હોય, અનુકરણ તો ન જ હોયું જોઈએ, બાકી બધું હોય કે ન હોય, ઉદ્દેશનો અભાવ તો ન જ હોયો જોઈએ.

— શ્રી. કાલેશકર.

રવીન્દ્રનાથનો જન્મ ૧૮૬૧ માં મેની ૭મી તારીખે કલકત્તામાં થયો હતો. એમના પિતા જમીનદાર હતા. એમનું બાળપણ ખૂબ સાદાં અને કંક કશિસ્તમાં વીત્યું હતું. તેઓ ચોક્કસ મોટા થયા એટલે એમને માટે ધરે લાણુવાની વ્યવસ્થા થઈ. રવીન્દ્રનાથનો અભ્યાસ ધરે સારો ચાલતો હતો. તેમને નિશાળમાં કંઈ ફાવ્યું જ નહિ. તેઓ વારંવાર નિશાળમાંથી બાગી જતા. નિશાળે જતું ન પડે એ માટે બહાનું કાઢતા અને બા પાસે રહી રહેતા. રવીન્દ્રનાથની ઉંમર ૧૨ વર્ષની થઈ ત્યારે તેમને જનોઈ દેવામાં આવી. અત્યાર સુધી રવીન્દ્રનાથ માતૃશ્રમિની બહાર બાગ્યે જ ગયા હતા. તેઓ તેમના પિતાની સાથે પ્રવાસે જવાં ભપડી ગયા. આ પ્રવાસ દરમ્યાન એમને ધણું અનુભવ થયો. તેમણે કેટલાંક જવાણદારીનાં કામે કામ્યાં. કુદરતની શાળામાં રવીન્દ્રનાથને નવા નવા અનુભવો મળવા લાગ્યા. એમના જ્ઞાનનો વિકાસ થવા લાગ્યો. રવીન્દ્રનાથને કાવ્યનો શોખ વધતો ગયો. કાવ્ય બનાવવાનો એમને નાદ લાગ્યો હતો. રવીન્દ્રનાથ ૮ વરસના થયા ત્યારથીજ એમણે કવિતા લખવા માંડી હતી. તેમણે ધણું ગીત, નાટક અને નવલકથા લખ્યાં છે. એમણે એક ગીતાંજલી નામનું પુસ્તક લખી 'નોબેલ પ્રાઈઝ' મેળવ્યું હતું. લગભગ ૨૫ વર્ષની ઉંમર ધઈ એટલે પિતાએ તેમને જમીનદારી સંભાળવા મોકલી આપ્યા. સાચો દેશ પ્રેમ કોને કહેવાય તેની ખબર તેમને આ ગામડામાં પડી. આ ગામડાની અંદર તેમણે ધણું સુધારા કર્યો હતો. ગામડામાં બેઠા બેઠા પણ તેમણે ખૂબ કાવ્યો તે નવલકથા લખ્યાં.

ત્યારે તેઓ એકવાર ખૂબ સખત શિમાર પડ્યા ત્યારે ડાક્ટરે તેમને વિશ્રાપત જવાની સલાહ આપી. તેમને પણ બહાર જવાની ધણી ઇચ્છા હતી. માંદગી દરમ્યાન તેમણે નવું કાંઈ પણ ન લખ્યું પણ પોતાનાં કેટલાંક કાવ્યો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો. ત્યારે કવિશ્રી, ટાગોર વિશ્રાપત ગયા ત્યારે આ અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરેલી કવિતા સાથે લઈ ગયા હતા. ત્યાં તેમના મિત્રોએ કવિતા વાંચી અને તેઓ મુગ્ધ થઈ ગયા. ત્યારે કવિ વિશ્રાપતથી પાછા પોતાનાં દેશમાં આવ્યા ત્યારે તે જગણી કવિ મરી વિશ્વકવિ થયા. સાર પછી તેમણે આખા દુનિયાને ઉદ્દેશને માનવપ્રેમ અને વિશ્વખંડુત્વનો સંદેશ આપવા માંડ્યો. કવિની કીર્તિ જગતમાં વ્યાપી ગઈ. આઠઆઠસી કીર્તિને વર્ષા છતાં, કવિવર સ્વશાથે નિશક્તિમાની હતા. જ્ઞાન, કીર્તિ, ધન કે કશાનો તેમને ધર્મ ન હતો. તેમણે કલકત્તાથી ૧૦૦ એક માર્કસ છેટે 'શાન્તિનિકેતન' રચાવ્યું હતું. તેમાં આપણને ધણું શીખવાનું મળે છે. વે સૌદયેનું ધામ છે. ત્યાં અથા કળાકારો રહે છે અને અભ્યાસ કરે છે. ત્યાં 'યુનિવર્સિટીની ડિગ્રી' ગણાતી નથી. કવિવર ટાગોરનું આ છેલ્લું અમર સ્મૃતિ ચિન્હ છે.

આને તેઓ આ દેશમાંથી હંગેશને મારે વિદાય લઈ ગયા છે. છતાં એમનાં કાવ્યો આપણી વચ્ચે 'આજા' રૂપે અમર છે. એમનાં કાવ્યોને આપણે વરીએ એ જ આપણા પ્રેમની ખરી નિશાની છે. પ્રભુ એ મહાન આત્માને અખંડ શાંતિ આપે એ જ પ્રાર્થના.

કાકાસાહેબના પ્રવચનમાંથી

પંડિતક સંસ્કૃતિની સ્થાપના:-

એમના પ્રવચનની શરૂઆતમાં પ્રથમ એમણે પંડિતક સંસ્કૃતિની સ્થાપના કેવી રીતે થઈ એ વિશે આહિતી આપી હતી. આવી શાળાઓની સ્થાપના અંગ્રેજોએ કરી હતી. એ શાળાઓની સ્થાપનાની પાછળનો હેતુ બાહોશ, નિષ્ઠાવાન અને ધીમ પામેલી સમુદાયથી પણ કામ લે એવા યુવાનો તૈયાર કરવાનો હતો. એમણે આમળ ચાલતાં જાણાવ્યું હતું કે આવી શાળાઓ ખર્ચાળ હોય છે, છતાં પણ સારું વાતાવરણ, ઉચ્ચ શિક્ષણ, વિશાળ લાભો અને સારા સિદ્ધિઓ સહવાસ એ આવી શાળાના લાભો છે. આમ હોવાથી સારા સંસ્કારી સિદ્ધ થવાનો પૂરો સંભવ છે.

જીવનની કેળવણી:-

એમણે બૌદ્ધિક કેળવણી વિશે વાતો કરતાં જીવનની કેળવણીનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. જીવનની કેળવણી આપે તે જ સાચી કેળવણી કહેવાય. તેમણે જીવનને બે મોટા ભાગમાં વહેંચ્યું-એક પાલખીનું જીવન અને બીજું ધોડાનું વા પગનું જીવન. પાલખીનું જીવન એટલે ધીમગીર રહે અને તેમના બોલે શ્રમ કર્યા વિના જીવન માળવું તે. ધોડાનું જીવન એટલે શ્રમ કરીને જીવન વિતાવવું તે. સદા ચપળ, સાવધ, અને હોશિયાર રહેવું. કદી કાઈ પર આધાર રાખવો નહિ. જીવનની ખરી મજા ધોડાનું કે પગનું જીવન જીવવામાં છે અને જીવનનો સાચો આનંદ પણ એમાંથી જ મળે છે. “પાલખી-

સંસ્કૃતિને બદલે પમ-સંસ્કૃતિના પૂજક થવો,” એમ એમણે ઉપદેશ આપ્યો હતો.

શ્રમની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રવાસ:-

જીવનની કેળવણી સાથે જોડે ગાદ સંગ્રહ છે એવા શ્રમની પ્રતિષ્ઠા પર એમણે ભાર મૂક્યો હતો. શ્રમમાં જ આનંદ અને સુખ છે. પ્રવાસનો આનંદ પણ મુસાફરી કર્યા વિના નહિ મળે. એનો ઉલ્લેખ કરતાં એમણે એમની દિમાકપના પ્રવાસનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

આપણી પ્રતિષ્ઠા શામાં છે?

“જંદુ કરવામાં નહિ પણ જંદુ દૂર કરવામાં રસ હોવો જોઈએ. જો જંદુ કરવાનો આપણને અધિકાર છે તો જંદુ દૂર કરવાની પણ આપણી ફરજ છે.”

સંકલ્પ અને સંસ્કૃતિ:-

સંકલ્પ વિશે વાતો કરતાં એમણે જાણાવ્યું હતું કે સંકલ્પ બાહ્ય ન હોવો જોઈએ. સંકલ્પ કયાં પહોં એને ચુસ્તપણે વળગી રહેવું એમાં જ જીવનની સફળતા છે. સાચી મહત્તા હલવાના સંકલ્પને વળગી રહેવામાં જ છે. સંકલ્પ શક્તિ એજ સાચી શક્તિ છે, અને સંકલ્પ એજ સાચો આદર્શ છે. માનવીનો સાચો આદર્શ તે જ છે જે એના વિચાર, મન, વાણી અને આચરમાં છે. સંકલ્પની દૃઢતા વિશે વિચારણ કરતાં એમણે એક સરસ સૂત્ર આપ્યું. હામવતી જે જગ્યા આપીએ તેનું પાલન કરવું જ જોઈએ. જૂઠું બોલવા માટે પ્રભુએ શબ્દ આપેલી છે, હાથ નહિ.

પ્રવચન પહેલાં, શાળાની સમૂહ પ્રાર્થના બાદ વિદ્યાર્થીઓ નિયત સંકલ્પ ઉચ્ચારે છે, તેમ તે દિવસે પણ તેઓ નિયત સંકલ્પ બોલ્યા હતા. શાળાના સંકલ્પમાં આવતા 'સંસ્કૃતિ' શબ્દનો ઉલ્લેખ કરતાં એમણે સંસ્કૃતિ અને 'અંદર વચ્ચેનો બેઠ સમજાવ્યો હતો. 'અંદર જાળવવાનાં હોય છે; સંસ્કૃતિને ફક્ત જાળવવાની જ હોતી નથી. "સંસ્કૃતિ છવંત માતા છે," એને તો જાળવવાની સાથે વિકસાવવાની પણ હોય. સંસ્કૃતિને જાળવવાથી આનંદ મળતો નથી. સંસ્કૃતિનો સાચો આનંદ તેને વિકસાવવામાં અને ખીંચતી બેઠવામાં છે.

આ ઉપરાંત જુદી જુદી ભાષાઓ, ભાષા શીખવાની કળા, સર્વ ભાષા-ધર્મ પ્રાંત કે દેશ પ્રત્યે સમજાવ અને મંથવાચન વગેરે જુદા જુદા વિષયનું એમણે પર્યેયજી કર્યું હતું. અંતમાં તેમણે વિદ્યાર્થીઓ અને સ્ટાફના સભ્યોના પ્રશ્નોના સ્વિકૃતિરે આપ્યા હતા.*

(*શુક્રવાર, તા. ૩૦ જુલાઈ ૧૯૪૮ ને દિને, આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ અને સ્ટાફના સભ્યો સમક્ષ શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેસકરે આપેલા પ્રવચનની શ્રી. ભગવાનજી નાથકે કરેલી નોંધના આધારે.)

૨૫. વાઙ પુષ્પસેન દેશભવાલાને

વાઙ પુષ્પસેનનો કમાક હતો ૧૪. એના મુઠ્ઠા દિને ચૂંકના હાજરી પત્રકમાંથી ૧૪ બાદ કરતાં, કુલ વિદ્યાર્થી સંખ્યા પણ ૧૪ બની રહી હતી. તે ક્ષણે આ લીડરો પત્રકમાં લખેલી.

દુર્ગેશ શુક્લ

૧૪

કરતો બાદ હું અંક ચોદ મ્યાં
કુલ સંખ્યા જ બની શું ચોદ રહે!
નહિ તું સ્મૃતિરોષ પુષ્પ છે,
વ્યાખ્યાને સહુમાં વસી રહે.

ભાવનું, આચની બનું સંસારે સહુનેય છે,
સવારે મ્હોરિયાં તેણે સાવંકણે સગી જશે.

પણ તું તો મધ્યાહન ના લખ્યો,

કુમળી બાલવણે જ જાંપિયો,

પણ કે ઉરૂલના દલે, ભાગસ રો રહી તું ચમે, ચમે.

કુદરત એ એક મહાન કલાધર છે. તેના પ્રત્યેક કર્તવ્યનાં અંગેઅંગમાં સૌંદર્ય ભરેલું છે. જળહણી રહેલું નિર્મળ વ્યોમ જુઓ, કે વિદ્યુતની આંદોની સળીઓ જુઓ. નિર્મળ નીરથી વહી જતી નદીઓ જુઓ, કે પત્ર, ફળ, ફૂલથી દરેકને પોતાની તરફ આકર્ષતાં વૃક્ષો જુઓ. જિંને જળ ઉગ્રડતા કુવાસને જુઓ, કે પછી ઉપરથી પડતા મેઘરાજને જુઓ. માન ગાતો સાગર જુઓ, કે હિમગિરિથી જુઓ. ખાસતી ઉપાને જુઓ કે પહે પહે રંગે પત્તી સંધાને જુઓ. કાવચને સાંભળો કે જુલજુલને સાંભળો. સૌંદર્ય શોમાં નથી ! આ બધું જ સૌંદર્યથી છત્કાર્થ રહ્યું છે.

દરથી ખેતરને નિહાળતાં જાણે એક લીલો મગનો ગાલીઓ ન પાયરેલો હોય ! તેના પર તેના જેવા જ રંગના કપડાં પહેરેલી ડીંગલીઓ જાણે નાચી ન રહી હોય ! ગાલીઆની કિનારીઓ પર જાલાં જાલાં અમે મફતિમાતાને નિહાળી રહ્યાં હતાં. આવા સુંદર ગાલીયા પર કોને આવડ્યું, ફરવું ન ગમે ! કેટલાક યુઓ, કેટલાક નવજુવાનો તો કેટલાક વૃષ્ઠો આ ગાલીયા પર સહેલ કરી રહ્યાં હતાં. વળી કોઈ કોઈ બાજુ પર નજર કરતાં કેટલાંક બાળકો રમી રહ્યાં હતાં.

આવી મોજ માણુતાં માનવીને જોઈ કેટલાંકને અદેખાઈ આવે એ સંભવિત છે. આવી અદેખાઈ ધરાવતાં જનાવરો પણ આવા સુંદર ગાલીયા પર સહેલ કરવા નીકળી પડ્યાં હતાં. જનાવરો ધણા જૂજ પ્રમાણમાં હતાં. તેઓ ગાલીયા પર કાંઈ સુગંધ લઈ રહ્યાં હોય એવું લાગતું. નાચવા

આવેલી ડીંગલીઓએ અતર તો નહિ નાખ્યું હોય ને ? એવો જાસ મને બારીમાંથી નજર કરતાં થઈ રહ્યો હતો.

તેવામાં મારી નજર ટેબલ પર પાયરેલા લીલા રંગના ગાલીયા પર પડી. તે ટેબલ પર તેવા જ રંગના 'ફલાવર પોટ' મૂકવામાં આવ્યા હતા. અરે ! તે થોડા પ્રમાણમાં ન હતાં પણ અસંખ્ય હતાં. હું તો એ જોઈ છક જ થઈ ગયો. આટલા બધા 'ફલાવર પોટ' રાખનાર અને આટલો મોટો ગાલીયો પાયરનાર ચોક્કસ મહાન હોવો જોઈએ. હું ધડીકમાં ટેબલને નિહાળી રહેતો તો ધડીકમાં નીચે પાયરેલા ગાલીયાને નિહાળી રહેતો. ત્યાં જુઓ ત્યાં કલાનુ સામ્રાજ્ય હતું. કેવો અનન્ય કલાકાર !

ટેબલને નિહાળતાં મારી નજર સ્થિર થઈ અને હું ચમકી ગયો. મારામાં એકદમ કોષ બપાળી ગયો. હું બારી પાસે યોડો હતો ત્યાંથી જોવો થઈ ગયો, અને એ જ દરેકો એક નજરે જોઈ રહ્યો. આવું દિલચરા સૌંદર્ય જોવું કોને ન ગમે ! કુદરતની આપણા પર મહેરબાની છે તેથી તે આપણને પોતાની સુંદરતા બતાવે છે.

રશ્મિસૌંદર્યનો પ્યાલો પીનારા કલાકારો ને કવિઓ એના તોને અને ઘેને ભાન ભૂલેલા થઈ જાય છે. એ અખૂટ રસ પીતાં ધરાતાં જ નથી. એ અખૂટ તેમના દેખામાં જિતરતાં જ તેઓ જગત માટે કાંઈક કરવા મથે છે. જગતની જિતમ કલાકૃતિ અહીંજ ઉત્પતિ પામે છે. કાલીદાસ કે ટાગોર, શેલી કે કલાપી, કનુ કે કલાપિષ—આમ જ કાંઈક અદ્ભુત કૃતિ સર્જી ગયા છે. આવી કલા જ અજર, અમર બની જાય છે.

સને ૧૯૪૮ ની વસંત પંચમી સૌરાષ્ટ્રને માટે મેથિસ દિવસ બની ગઈ. તે દિવસે સોરઠની ધનગતી જુવાની આઝાદીની જાહેર માણી રહી. સોરઠે જુઝમની સામે કેટલાયે વર્ષો યર્ષા અજુનમ રીતે સામનો કર્યો હતો. હિંદુસ્તાનને છતી લેવાર અને દુનિયાની આડમી વસ્તી ઉપર શાસન કરવાર અંગ્રેજ સરકાર પણ સોરઠ ઉપર સંપૂર્ણ શાસન કરી રાકી નહોતી. સોરઠની જુવાની ખડતલ છે, ખમીરવાંતી છે; સોરઠે જગતને જેવી વિશૂતિઓ આપી છે તેવી તો ભાગ્યે જ કોઈ રાષ્ટ્રે આપી હશે.

‘સોરઠમાં સંતો પાક્યા છે. ‘સોરઠનો સંત’ આ દુનિયાની જબરજસ્ત તાકાત સામે કુતેહમક રીતે ઝૂમ્યો છે. સોરઠના સંતે-પૂજ્ય બાપુએ-જગતને અજુમોલ સંદેશ આપ્યો છે. એ સુગપુષ્પની અભિલાષા હતી કે સૌરાષ્ટ્ર એક બને, વિખવાદ વચ્ચે વેડફાઈ જતી સૌરાષ્ટ્રની જુવાની ફેંકને ઉપયોગી બને, અને અન્યાય અને જુઝમની સામે સક્ષમે માટે ઝૂમી રહે. એ સંતે કહીદ વર્ષને સૌરાષ્ટ્રને એક અને અખંડ બનાવ્યું! આમ સોરઠની જુવાની વેડફાઈ જતી બચી ગઈ. એ મુંદર સૌરાષ્ટ્રનો પ્રતિદાસ હોલી જુઓ, તેમાં ક્યાંય વેનકાપણ નહિ મળે. બાયકાપણને સોરઠી હંમેશા ધિક્કારતો આવ્યો છે. સોરઠનો એ સ્વભાવ જ નથી. સોરઠનો પ્રતિદાસ એટલે જર્વામદીનો પ્રતિદાસ. તેનું એક એક પાતું સોનેરી અક્ષરથી આવેળાવું છે. તેમાં એકએક પુરુષના જીવનમાં મદદ પહોંચાઈ ગઈ છે. સોરઠના બીરાએ અન્યાયની સામે, અસત્યની

સામે, હંમેશા માથું જીંચક્યું છે. સૌક્યો પહેલાં સોરઠ મનવીઓ સામે લડ્યું હતું. આર દિવસ પહેલાં સોરઠ નવાબી સામે લડ્યું હતું. ‘ધર્મયુદ્ધ’ એ સોરઠને મન નવો પ્રત્યક્ષ નથી. સોરઠમાં જે ખમીર અને સંસ્કાર છે તેવા તો બીજે ભાગ્યે જ હશે.

સોરઠી ખમીરમાં સત્યપ્રિયતા તો એવી વજાર્ધ ગઈ છે કે તે ભાગ્યે જ વિનકત થાય. સોરઠનો બીજો ઉત્તમ ગુણ ‘વશાદારી’ છે. સોરઠને મન પોતાના કોલ અને જોતની કિંમત પોતાના શરીર કરતાં પણ વધારે છે. કોલને ખાતર મરડું એ તો સોરઠી-ઓને મન રમત છે. સોરઠના બહારવડીઓનો પ્રતિદાસ તપાસો. તેમાં ભાગ્યેજ બેવશાઈ હશે. સોરઠનો બહારવડીઓ એટલે અન્યાય અને અસત્યની સામે લડતું અમર માનવ પ્રતિક. એની જાતી કેટલી કડખુ હતો તેની કદખના કરવી પણ મુશ્કેલ છે. એની કાયા કેટલી કટ્ટર હશે તેનો વિચાર આવવો પડેા હલંસ છે. તેનું જુદિબળ કેટલું અશાપ હશે તેનો ખ્યાલ આવવો પણ મુશ્કેલ છે. અક્ષરોસ એટલો જ છે કે એનાં રિલને દુનિયા ન પારખી શકે. એની રિસેરીનો દુનિયાને ખ્યાલ ન આપી શકે. સોરઠની પ્રજાએ એવા માનવીને પણ શોધ્યો છે અને એમાં જ સોરઠની મહત્તા સમાઈ છે.

સોરઠની મહેમાનગીરી માણવી એ પણ એક લક્ષણ છે. આજણ આવેલાનો અસહાર સોરઠે

કર્મો સાંભળ્યો નથી. સોરહનું દિલ દેખવું હોય તો કોઈ નહીં કહી, કે કોઈ ઉપવનમાં કે કોઈ ગિરિકંદરામાં વસતા એ સોરહના શાપરોની શશુનારેલી મહૂલીઓએ આવજો. ત્યાં તમને સોરહનાં પ્રાણ અને સંગીત સાથે મળશે. એ સંગીત સાથે એકતાનતા અનુભવી જોજો. તમને જણાશે કે સોરહ કેટલો મસ્ત છે. સોરહનું દિલ એટલે દિલેરીના દરિયો, પ્રચાંત અને અંબીર. સોરહની પર્વતમાળાઓ અને વનપ્રદેશોમાં તમે કોઈ દિવસ લાખા છો? સોરહનો આત્મા ત્યાં જ રહેલો છે. એ અદ્ભુત વનપ્રદેશો અને અન્ય

પર્વતમાળાઓ, અમર સોરહી શૈર્ષના રોનકદાર સંગ્રહાલયો છે. સોરહનું 'સોનું' ત્યાં જ પાકે છે. સોરહનો લારવાહ ત્યાં કેસરીસિંહ સાથે બંધાયેલ રાખે છે. એ ગિરિની 'નવચાંદરી' બો'સ સિંહને કાળમાં રાખી રાકે છે. એ ગિરનારની શુભ શુદ્ધાઓમાં મદાંધનો અગ્નેક ઇતિહાસ છુપાયો છે. અઠળક કુદરતી સમૃદ્ધિ ત્યાં છુપાઈ રહી છે. અખૂટ ધન ત્યાં હજુ અણુ પોદાપેલું જ પડ્યું છે. ગિરનાર તો સોરહનો ગર્વ છે. સોરહને મન એનો ગિરનાર અને ગિર, કાસીર અને સ્વીટઝરલેન્ડ કરતાં પણ વધારે રમણીય ને સૌંદર્યભર્યો છે.

જગને સુણાવું

શ્રી. ભગવાનજી મોહનજી નાયક

(ગીત)

જણે પેલાં આજણાંનું ગીત આજે શાઉં

રંગફારની પાંખો પહેરી

દર આજમાં જાઉં.

ભુજો પેલો યરજ બોલાવે

રંગટચરે ચિર રંગાઉં -જાણે પેલાં-

રંગ બેરંગી વાદળ પેરી

હોશીને દર વહાવું,

કપારેક પંખાની પાંખો ચડીને,

દર સુદરે જાઉં.-જાણે પેલાં-

દુષ ગંગાને તીરે જેતી

ગીતની ગંગા વહાવું,

આજનું ઘેને તુંજ વિરાટ આ

જગને ગાન સુણાવું.-જાણે પેલાં-

આપણી ચિતાકર્પકે ઝલુ તે જ એ વસંત ઝલુ!
કવિઓ અને કવિવરોએ જેને 'ઝલુરાજ' તો ઈલાલ
આપ્યો છે, તે જ એ વસંત ઝલુ. કેદિલાને પંચમ-
સૂરે ફૂળન કરાખનાર તે જ એ વસંત ઝલુ. કૃષિ-
કારોની અમર આશાને ફળિભૂત કરનાર તે જ એ
વસંત ઝલુ. જેણે નવયુ છે, અને માણ્યું છે, તેનું
અર્પન વસંતના એક સુરમ્ય પ્રભાતે મન્ય અને છે.

વસંતના એક સુરમ્ય પ્રભાતે ગામબહાર કે
શહેરબહાર, ધાન્યથી લગી પડી સીમમાં કે,
નદી કિનારે ફરવા નીકળો અને જુઓ કે કુદરતી
સૌદર્ભ કેટલું ખીલી રહ્યું છે!

વસંતના એક સુરમ્ય પ્રભાતે ધાન્યથી લગી પડી
સીમમાં ફરવા જવાની આપણને બહુજ મજા પડે
છે. ધાન્યથી ભરેલાં ખેતરો જાણે મોતીના દાણાથી
ભરાયેલાં હોય એમ લાગે છે. તેમજો રંગ ધણે જ
મનોરંજક લાગે છે. ખેતરમાં પ્રવેશ કરતાંની
સાથે જ ખેતી જવાય છે, 'કેડું મુંદર ઈશ્વરી
સૌદર્ભ!' અને આપણને વિચાર આવે છે, કે "કુ"
સ્વર્ગમાં આવું સૌદર્ભ દરો? નહિ હોય! આવું
સૌદર્ભ સ્વર્ગમાં પણ નહિ હોય!!

ખેતરો જાણે કે આદર પામી તેમાં મોતીના
સાથિયા પૂર્ણ હોય એવાં લાગે છે. બારીક નિરીક્ષણ
કરતાં ખેતરોથી અનેલા જુદા જુદા આકારો કુદરતી
આકારો હોય એમ લાગે છે. જિંદા જિંદા તાડનાં
મોરો તથા પાસેના પર્વતો એકબીજા સાથે વાતો
કરતાં હોય એમ લાગે છે!

વસંતના એક સુરમ્ય પ્રભાતે શહેર બહાર કે નદી
કિનારે ફરવા જવામાં આપણને ખૂબ જ આનંદ
લાગે છે. કિનારાનાં ટુકો આપણને પ્રેમપૂર્વક બેટવા,
નમી નમી આવકાર આપી જોવાવતાં હોય એમ લાગે
છે! તેઓ જાણે નદીમાં એકિધુ કરી પોતાનો દેખાવ
જોઈ રહ્યાં હોય એમ લાગે છે! બગલાઓ જાણે
પ્રજુતા મહાન બ્રહ્મ હોય અને પ્રજુભક્તિમાં તથાની
ચર્ચચર્ચા હોય તેમ હાથમાં ચામચ વિના ઉભા રહે
છે! ધુલ ઉપરથી માણસો તેમજ બીજાં અનેક
વાહનોની થતી આવજમ પણ અતિ લગ્ય લાગે છે.
નદી કિનારે ઉભા રહેવાથી નાની મોટી સોનેરી
માછલીઓનાં અનેક ટોળાં તરતાં માલુમ પડે છે.
તેઓ જાણે બહુજ આનંદમાં આવી ચર્ચ હોય તેમ
આમથી તેમ પોતાના સુકોમળ અવયવોને હલાવી,
ચોડીવાર જિંદા પાણીમાં નમ્ય છે, તો કેઈવાર કિનારે
આવે છે. આ જોઈ વિચાર આવે છે કે જો હું માછલી
હોત તો નદીના જિંદા પાણીમાં તરવાની કેવી
મજા આવત!

બગબગ અવાજ કરી વહેતી સરિતા જાણે
પોતાના પ્રિયતમને મળવા ઘેટી બની ચર્ચ હોય અને
તેને મળવા પ્રણાજ વેગથી દોડતી હોય એમ
લાગે છે!

ગામની બહાર નીકળતાં જ ગાયોનાં ઘણું નજરે
પડે છે. તેમના ગાયોનો તેમને સાદ પાડી આમથી તેમ
હરિ છે. કેટલાક આજસુ વિદ્યાર્થીઓ મોડું ચર્ચ
જવાથી નિશાને જવા દોડતા માલુમ પડે છે. ઉલોગી
ખેત્રો ખેતરોમાં ઠામ કરતા દેખાય છે, પરંતુ કેટલાક

આળસુ ખેડૂતો તો ચોતાને ખેતરે જતા માલૂમ પડે છે.

ગામનાં મંદિરોમાં ઘંટનાદ ઘડી રહ્યા હોય છે. આરતી ગીતરતી હોય છે. ફેટલાક ધર્મશિક્ષાઓ મંદિરમાં ધર્મચરુ દર્શન કરતા જતા માલૂમ પડે છે. પ્રસાદ મળશે એ સ્નાત્રએ આળસી પોતાની રમતો પડતી મૂકી મંદિર તરફ દોડતાં માલૂમ પડે છે. પ્રસાદ મળી રહ્યા પછી “બાવાજી જે સીતારામ” કહી આળસી ભાગી જાય છે.

ગામ નજદીકના તળાવ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં, આખું તળાવ જાણે કીમતી રત્નોથી જડી કાદવું હોય એમ

લાગે છે! ત્યારે મૂર્ખનાં મુઠ્ઠા કિરણો પાણીપર પડે છે, ત્યારે આખું તળાવ જ સોનેરી બની જાય છે! તળાવમાં નાનાંમોટાં અસંખ્ય જળચર પ્રાણીઓ તરતાં માલૂમ પડે છે. ફેટલાક આમંદી માલૂમો તળાવમાં સ્નાન કરતા જોવામાં આવે છે. ફેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના ગાથાપર બહાર પાણીનાં વાસણો મૂકી ધર તરફ જતી દેખાય છે.

આ આખું દ્રશ્ય લોઈ કવિઓ સુંદર કાવ્ય લખશે, કથાકારો સુંદર ચિત્રો દોરશે, લેખકો શબ્દચિત્ર આંકશે, અને કોઈ નહિ તો સામાન્ય માણસ પણ હૃદયચિત્ર તો આંકશે જ.

ચાંદની

ડૉ. વસંત અવસારે

ટંકે ન જાણા કૃષ્ણમેયની	નીચ નલચિત્ર ચંદ્રખિંબ પર,
કરી પ્રકાશે મધ્યક ઉજ્જવલ,	પૌરુષ કળકે મળે પરાભવ. ૧
મૂર્છાં નિરાશા સમ આ સ્થગત	તરુણોની પાર્શ્વશૃંગિ પર,
પ્રેમતણાં મૃદુ સ્વપ્ન સમા શાં	કસુમ ખીલાં કમનીવ મુકોમલ. ૨
શુભ પથશિક્ષા ચંદ્રસુધા પી	યોગ અંતરે જાણી મારગે,
બાળક મનની સ્વપ્નમૃદ્ધિ	હસતી દિવ્ય પરીઓ જાણે. ૩
અને જલધિના ફેગરશિયી	પ્રકટે નર્તનમસ્ત અંતરા,
હસતી તરંગ ચડતી, રમતી	ઝીલે કુણી પ્રકાશ ખારા. ૪
ત્યાં જ રૂપેરી સધુર ચાંદની	લપાય કાળા વાદળપુંજે,
મુજ મન બોલયું, “હવનસુખપળ	હશે શું ચંચલ અવનિનિકંજે?” ૫

ટનુ.....ટનુ.....ટનુટનુટનુ...ટનુ...ટનુ....

‘હવન મિત્રમાં મજૂરોને છૂટવાનો ધંદ પડ્યો. આખી મિત્રમાં આ ધંદ મજૂરોનો ખરો મિત્ર હતો. આખા દિવસની કારમી મજૂરી પછી અને મુકાદમેની બિહરત ગાળો ખાધા પછી, તેમની દયાગતક દુઃખત જોઈને ધંદના હૃદયની લાગણીનો બંધ તૂટી જતાં, તે પુકારી ઊઠતો.

ટનુ.....ટનુ.....ટનુટનુટનુ...ટનુ...ટનુ.....

આ ધંદ મજૂરોનો ખરો મિત્ર હતો. દરયાન ઉપરના કુમટમાં આ ધંદ ચોવીસ વર્ષથી રહેતો હતો, તેણે પોતાની નજર નીચેથી અનેક સરાકત ધુવાયોને મિત્રમાં વખતસર કામપર જતાં જોયા હતા તેણે બચાવે જદ યથેર્થાં, અગમ્યર્થાં, અકરમાતથી ધાયત્ર યથેર્થાંઓને ગદ્ગદ જતાં જોયા હતા. આજે પણ તે પુકારી ઊઠ્યો.

ટનુ.....ટનુ.....ટનુટનુટનુ...ટનુ...ટનુ.....

મજૂરોના ટોળેટોળા મિત્રના દરયાનેથી ગદ્ગદ નીકળ્યા. ધંદ આજે પણ બધાંને જતાં જોઈ રહ્યો.

મજૂરો પોતાની ખોલી પર ઉતાવળે ઉતાવળે વાતો કરતાં જવા લાગ્યા. મગન પણ ઉતાવળેથી પોતાની ખોલી ઉપર જતો હતો. ઓચિંતો પાછળથી કોઈએ તેનો ખભો પકડ્યો. મગને જોયું તો તે સિકંદર હતો.

‘સલામ આલેકુમ’ મગને કહ્યું.

‘સાને ગમ્મે, પેસા કજ દેગા’, સિકંદરે ગરકો પાડી કહ્યું.

‘જનાબ, યોગ્ય જ દિવસમાં આપી દર્શા’. મૂજતાં મૂજતાં મગને કહ્યું. ને ગજવામાંથી વ્યાજના પાંચ રૂપિયા સિકંદરને આપ્યા.

‘કિતને દિન દુઓ’? અથ જવદી નવી દિવા તો વાદ રખના.....વ્યાજના પૈસા ગજવામાં સેરી, ધમકી આપી સિકંદર ચાલ્યો ગયો.

એક દિવસ તેની મંછીની માંઘીમાં દયા માટે તેણે પચીસ રૂપિયા સિકંદર પામેથી ત્રીધા હતા અને વ્યાજ ફક્ત મહિનાનું પાંચ રૂપિયા હતું. આજે પચારનો દિવસ હતો. ચાલીસ રૂપિયાના પચારનાંથી વ્યાજના પાંચ રૂપિયા સિકંદર લઈ ગયો. પાંચ રૂપિયા સાકામાં જ્યો. ત્રીસ રૂપિયામાંથી માર પેટ મહિનો દહાડો કેમ કહાડો? કાળા જગ્ગરમાં ગેણરીઓએ ભાવ વધારી કાખ્યા હતા અને આપન‘ધીનું’ અનાજ છે દિવસે ખનનું. શું એક દિવસ બૂખ્યા રહેવું? પોતે અને મંછી તો ત્રીક, પણ કમ અને મનુનું શું? તે કોમળ અને ગમ્મ જાગેકો ક્યાંથી જૂખ્યાં રહી શકે? પહેલાં કેવું હતું? અને આજે લગાઈ પછી કેવું? ને લગાઈ ન થઈ હોત તો? આ લગાઈને બધાંને ધાવણ કરી દીધાં છે. નાણે પાંચ પિતળા પંખી.

“મનુ, ઓ મનુ, જરા પાણી ત્રાવ તો, દાયપગ ઘોઈ લઉ,” ખોલી આવનાં મગને જૂમ પાડી.

“લાઓ જાપુહ”, કહેતોક નાનકડા મનુએ પાણીનો લોટો મગને આપ્યો, હાથપગ ધાઈ મગન ખોલીમાં ગયો. ‘આલો કોકો, જમી સ્વો.’ મંછીએ પાળામાં પીરસનાં કહ્યું.

“આ શું ? ખાવામાં ખાલી રાજ ?” જાણુમાં ફક્ત રાજ જોઈ મગને ચિડાઈને કહ્યું.

“તો ખીતું હોય શું ? માખણથીનું અનાજ મઈ કાલેજ ખસાસ થઈ ગયું. ખીતું લાવે ક્યાંથી ? આ તો પેલી લખીને ત્યાંથી થોડાક ચોખા લાવી એટલે રાજ થઈ. નહીં તો ખાત શું, મારું કપાળ ?” અંતરની ધરાળ કાલવાનાં મંછી બબડી.

“કું કહ્યું ? હા, હા, તારું જ કપાળ ખાત”. ચેડાથેસો મગન વધુ ચિડાશે. કાધાવેશમાં મંછીને પે ધોસો મારી દીધો. મંછી રડી પડી. માતાને ડાઘી જોઈ બાળકો પણ રડીને માતાની સોડમાં કપાના લાખ્યાં. બધાને રડતાં છોડી જૂંપ્યો મગન યાત્રી ગયો.

ધરધા લડીને નીકળેસો મગન જૂંપ્યો હતો. ચેડાથેસો મગન મનપરથી કાશુ શુભારી જાન વિના બાગળ વધ્યા કરતો હતો. તેનામાં તેના મિત્રો મળ્યા ને.....અચાન મગનને શાંત કરવા મગન તેમની સાથે પીસામાં ગયો. ને પછી.....મોડી રાત્રે ખીતસાં ખાલી કરી બહાર નીકળ્યો. લથડિયાં

ખાતો, આમતેમ બટકાતો, મગન ઘર તરફ મઈ રહ્યો હતો, ત્યાં તો એક મોટરનો અવાજ સંભાળ્યો. તે બાણુએ ખસવા ગયો પણ દારના પ્રતાપે તેનાથી ન ખસાયું ખડખડાટ કરતી મોટર તેની જીપરથી ફરી મઈ અને તે પડ્યો.

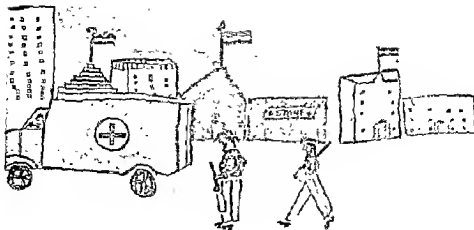
મધરાતનો સમય હતો. નિર્જન રસ્તો હતો, એટલે મોટર.....છક્કાપૂર્વક ગણી મઈ અને મગને થોડીવાર તરફડિયાં માર્યાં ને આખરે તેનો આત્મા પરમાત્માને મળવા જીપડી ગયો.

થોડીવાર પછી એક ખીત મોટર આવી. ક્લકવરે પ્રકાશમાં એક વસ્તુને પડેલી જોઈ. તેણે મોટર જીબા રાખી ને મગનના મૃતદેહને પોલિસ સ્ટેશને પહોંચાડ્યો.

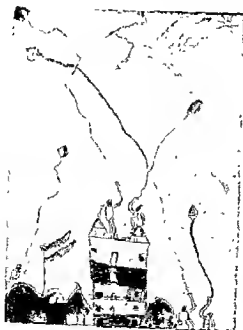
ખીતે ફિલ્સે સવારે મગનના મરણના સમાચાર બાળ્યા ત્યારે આખી રાત રાહ જોતી જંગલી બેંકેલી અસ્વસ્થ મંછી આતું કારણ પોતાને માની બેઠી. ને તેનું ચક્કર ધૂમી ગયું. બોને દોઈ બાણુનું નથી કે મનુ-કમનુ શું થયું. પણ ફક્ત એક ગાંડી કાઢ વસ્તુની સૌધમાં ગામમાં ધૂમ્મા કેરતી દેખાવ છે.

પૂર્ણથી પૂર્ણ એ તારા સત્ય-આનંદનો પદ
અમુપણ, ધરતી-તીરે પ્રગટાવ, મહા-નંદ ।

—સુન્દરમ

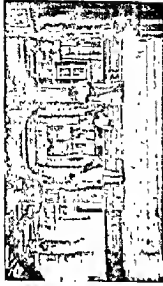
—By Umeshchandra S. Parkhane Std II

—By Sureshchandra B. Sanghvi, Primary Class.

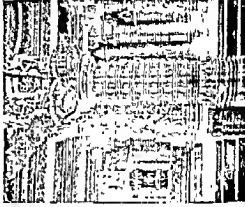

—By Vijaya Vittala H. Konda, 3rd VI.

—By Dhirendra D. Shaha, 5th V.

**Sculptural Glory
that is Ind.**

છવનમાં ઘણીવાર જુદા જુદા પ્રવાસો કરવાનો લહાવો મળે છે. તેમ અમારા વર્ગને ‘આયુ’ના પ્રવાસે જવાનો લહાવો મળ્યો.

રવિવારનો દિવસ હતો. અમારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓમાં જાતજાતના હર્ષનાદો થતા હતા. એ નાદો અમારા પ્રવાસે જનારા ભાઈઓના હતા.

અમારા વર્ગ નાસ્તો લઈ જોખોસેટ્ટી રોડને પહોંચ્યો. આગાડી ઊભી હતી. અમે તેમાં જઈ મેળવી. થોડા સમય બાદ આગાડી ઊપડી.

આગાડી આગળ ને આગળ ધપે જતી હતી. ઘાંટા ઝખખામાં ગાયન ગાતું હતું. તો કેટલાક બારી બહાર ડોકું કાઢી કુદરતનું રસપાન કરતા હતા.

નિદાદેવીએ પોતાનું કામ સર કયું, ધીરે ધીરે બધા નિદાદેવીને ખોળે આધીન થયાં.

‘ચાચ, ગરમ ગરમ ચાચ’નો અવાજ આવ્યો. અમે સૌ જાગી ગયા. ખબર પડી કે અમદાવાદ સ્ટેશન આવી ગયું. અને અમે ત્યાંથી ગાડી બદલી અને ‘આયુ’ની ગાડીમાં બેસી સવારે આશુરોડ સ્ટેશને આવી પહોંચ્યા.

આશુરોડથી મોટરમાં બેઠા. મોટર કુંગરાઓને પાછળ મૂકી પૂરપાટ દોડે જતી હતી. એ કલાકમાં અમે ઉપર ચઢી ગયા. સાંતિસદતમાં અમે અમારું રહેઠાણ નક્કી કર્યું. નાહીધોઈને આયુમાં અમે પહેલું જમણું કર્યું.

આયુની વસ્તી ખારા કરીને લાલ પીળા ફેંટા-વાળા મારવાડીઓથી ભરપૂર છે. અમે ત્યાં ત્યારે ‘હાળી’નો તહેવાર આવતો હતો. તેઓ આ ઉત્સવને ખૂબ ધામધૂમથી ઊજવે છે.

આયુ તો તેના સુંદર સ્થળો માટે અને હવા ખાવાના સ્થળ તરીકે અમર્યાદા ભોગવે છે. ત્યાંના એકેએક સ્થળની અમે મુલાકાત લીધી હતી.

સાંજના પાંચ વાગે અમે ‘સન રોડ’ પોસ્ટ પર સ્થાસ્ત્ર લેવા ગયા.

ગિરિવરોની હારમાળાઓ વડાવી અમે આસરે પાંચસો ફૂટ ઉપર આવ્યા. અમે જોયું તો સરજહાદા મૂંઝી જવાની તૈયારીમાં હતા.

આસપાસનો દેખાવ અતિ રમ્ય લાગતો હતો. આયુ આયુ હુમસ બધે જવાઈ ગયું હતું. ગિરિવરોની હારની હાર ક્ષિતિજ સાથે મળી જતી દેખાતી હતી.

સરજહાદા નીચે ને નીચે જતરવા લાગ્યા. આખરે થોડા થોડા અલેખ થતાં કલિંગરની ચીર જોટલા રહ્યા ત્યારનું ટ્રમ ખૂબ રમ્ય લાગતું હતું. એક ફાળુમાં સરજહાદા અમને મૂકી આપ્યા ગયા. આઠ વાગે અમે જોખન કરી સુઈ ગયા.

સવારના જમાણુ લઈ અમે આયુ ફરવા નીકળ્યા. નખી તળાવને કિનારે આવી જોયું તો તેનું શીતળ અને સ્વચ્છ પાણી શાંત હતું. નાની નાની નૌકાઓ તળાવમાં વિહાર કરી રહી હતી. અમે બધાએ રાત્રે

પૂર્ણિમા હોઈ નૌકાવિહાર કરવાનો વિચાર કર્યો.

ચાર વાગે અમે 'ટોડરૌક' જવા નીકળ્યા. રસ્તે ઉપર ચઢવાનો હતો. મહામુશીળતે અમે બધા ઉપર ચઢી ગયા. એક ખડક છે. તેનો આકાર દેડકા જેવો છે. તેની ટોચ ઉપર શ્રી, ધીરુભાઈ, શ્રી. અમુભાઈ અને હું ચઢી ગયા. ખીજા ભાઈઓ આપી શક્યા નહીં. ત્યાંથી આહુતો ધણો ખરો લાગ દેખાતો હતો. સાત વાગે અમે અમારા મુકામે પાછા આવ્યા.

રાત્રે બેઝન લીધા બાદ અમે નૌકાવિહાર માટે તૈયાર થયા. નખી તળાવે જઈ, અમે ત્રણ નૌકા બાંહે કરી અને વિહાર કરવા લાગ્યા.

અંદર સોણે કળાએ પ્રકારપો હતો. તેનાં રીતજ કિરણો તળાવના જળની નાની લહરી સમયે રમત કરતાં હતાં. અમારી નૌકાએ મંદ ગતિએ આગળ વધતી હતી. આશરે એક કલાકના વિહાર બાદ, અમે પાછા આવ્યા. સંગીતની ધૂન સાથે કરેલો આ નૌકાવિહાર જીવનમાં મિરમરણીય રહેશે.

ખીજે દિવસે અમે દેવવાડનાં પ્રસિદ્ધ દહેરાં ગેવા ગયા. લગભગ બાર વાગે અમે ત્યાં પહોંચ્યા.

એવાં એ દહેરાં જેઈ મનમાં થયું કે આને બનાવનાર સલાશે કેવા હશે. કેવી અદ્ભુત કારીગીરી!

દેરાણી જેઠાણીના ગોખલાઓની કારીગીરી જેઈ આપણે જરૂર છક થઈ જઈએ છીએ. ત્યાંથી બે વાગે અમે મુકામ ઉપર આવ્યા. જમ્યા બાદ આખો વખત આરામ કર્યો.

સવારે અમે ગુરુશિખર ગેવા ગયા. અમે સાકપા વગર હેશિ હેશિ ઉપર ચઢી ગયા. ગુરુશિખર એ આહુતું સૌથી ઊંચામાં ઊંચું શિખર છે. ત્યાંથી આહુતું આહુતું શહેર બરાબર નજરે પડે છે. ત્યાંથી ત્રણ વાગે અમે અચલગદ મયા. અચલગદમાં જીનેનાં સુંદર દહેરાં છે. લોકો તરફથી એમ સંભળ્યું છે કે રાજા અચલસિંહ એક સાથે ત્રણ પાડાને વીધી નાંખતો. તેની યાદમાં તળાવને કઠિ ત્રણ પાડા ઊભા કરવામાં આવ્યા છે. સાત વાગે અમે પાછા ફર્યા.

ખીજે દિવસે સવારે ગૌમુખી ગેવા ગયા. ત્યાં ગાયના મુખમાંથી પાણી નીકળી કુંડમાં પડે છે. આ દ્રશ્ય ધણું સુંદર છે. બપોરનો સમય લગભગ આરામમાં ગાળ્યો. ચાર વાગે થોડેસ્વારી કરી. ત્યારબાદ જમણું કરી સૂઈ ગયા.

ખીજે દિવસે અમે આહુ છોડ્યું. આહુ રોડ રોસને આવ્યા. ત્યાંથી અંબાજીના દર્શને ગયા. લગભગ ચાર વાગે રોસને પાછા આવ્યા, અને ત્યાં લોજમાં જમણું કરી રાતની ગાડી પકડી.

શનિવારની રાત્રે અમે નિશાળમાં પગ મૂક્યો.

અમારી હાઈસ્કૂલથી થોડેક દૂર અરબી સગુદ્ધ ધુધવાટા કરે છે. અને તેને કિનારે વરસોવા નામનું ગામનું વસેલું છે.

જ્યારે ભરતી હોય ત્યારે સાગરનાં મોજાં ચાતાં, ચાતાં આવતાં હોય એવું લાગે છે. અને જ્યારે ઓટ હોય ત્યારે મોજાં જતાં હોય તે જોવાની પણ મગ પડે છે.

જ્યારે વહાણવડીઓ વહાણ લઈ ફરવા નીકળે છે, ત્યારે બહુ મુંદર લાગે છે. માછીમારો જળ લઈ માછલી પકડવા જાય છે, ત્યારે માછીમારોના ઊકરા પણ તેમની સાથે ફરવા જાય છે.

વર્ષાઋતુને દિવસે વરસાદ વરસવાનો હોય અને દરિયાના મોજાં ઊછળતાં હોય તે પણ બહુ મુંદર લાગે છે.

દરિયો ચોમાસામાં ખૂબ પાણીથી ભરપૂર હોય છે. તે દિવસોમાં દરિયો બાજુના ઝૂંપડાંને તુકસાન પહોંચાડે છે.

તોફાની દરિયો કેટલાંય કુંગર જેવાં મોટાં જહાજોને પણ કુમાડી દે છે. ભરતી વખતે લોકો ઉનાળામાં દરિયામાં નહાવા જાય છે. તે પાણીમાં કેટલાક ખૂબ દૂર જાય છે, કેટલાક નજીક નહાય છે. આ રીતે દરિયાની સહેલ કરે છે. અમારી સ્કૂલમાં શ્રી. રઘુનાથ શાસ્ત્રી કરીને એક ઝાંઝર

આપ્યા હતા. તેમણે પાણીમાં નહાવાથી થાક જીતરી જાય છે એમ કહ્યું હતું. દરિયા કાંઈ ખૂબ વસ્તુઓ મળે છે. છીપટા, શંખ અને કેડી જેવી નાની વસ્તુઓ પણ દરિયા કાંડેથી મળી આવે છે. દરિયા કાંઈ ફરવાથી પણ ફાયદાઓ થાય છે.

- ૧ શરીર તંદુરસ્ત રહે છે.
- ૨ ચોખ્ખી હવા મળે છે, તેથી ફેફસાં મજબૂત બને છે.
- ૩ ફરતાં, શંખ છીપટાં જેવી વસ્તુ જોવા મળે છે.
- ૪ કુદરતી હોટ્થ જોવા મળે છે.
- ૫ જાત જાતનાં પક્ષીઓ જોવા મળે છે.
- ૬ સૂતો સૂઈ રેખાય છે.
- ૭ સમી સાંજે ગાળા તરફ જતાં પંખાઓ રેખાય છે.

જૂનમની રાતે કેટલાંય લોકો દરિયા કાંઈ ફરવા જાય છે. ત્યાં બાર વાગ્યા સુધી રહીને પાછા ફરે છે. ત્યાં ખૂબ મગ આવે છે.

ત્યાં કેટલાક ગાનારા, ડીબળીખોર, અમેઝોન, નાનો રેડિયે વગેરે ગમ્મતનાં સાપનો પણ લઈ જાય છે. જૂનમની રાતે પણ લોકો હોડીમાં બેસી ફરવા જાય છે. ચાંદની રાતે પાણી, આડ, હોડી, માણસો વગેરે ચાંદી જેવું લાગે છે.

એ હતા અમારા છવાકાકા. ગામડામાં જન્મેલા, ગામડામાં જ ઉછરેલા અને ગામડામાં જ મરી ગયેલા, તેમણે પોતાનું આખું જીવન ગામડામાં જ તેમજ તેની સેવામાં આપી દીધું હતું. તે દિલ્લના ઉદાર તથા સમા હતા. તેમને બાળકો બહુ વહાવાં હતાં.

રોજ રાત્રે તે આસપાસનાં બાળકોને બોલાવતા અને તેમને વાર્તા કહેતા. છવાકાકા બાળકોની સાથે બાળકો બનીને જ રહેતા. વળી તે બાળકોની સાથે 'સંતાકુકડી' 'ચણ ચણ બગલી' અને બીજી ઘણી રમતો રમતા.

રોજ અધાર ધાવ ને બાળકો કહેતાં, "કાકા, આજે મૂખાની વાર્તા કહો", "કીક લાઈ, મૂખાની વાર્તા કહો." એમ કહીને કાકા મૂખાની વાર્તા કહેતા, અને બાળકોને ખૂબ રાજ કરતા.

વળી નાનાં બાળકો કાકાને ખભે ચડીને મૂંઝ ખેંચતા, તે કોઈ દારી ખેંચતું. કોઈકોઈ વખત કાકા બાળકોને ગળું ગળું આવતું આપતા અને તેમને રાજ રાખતા.

કોઈ રાતે દસ દસ વાગ્યા સુધી, કાકા અમારા બેગા જ રહી જાય, ત્યારે છવીકાકા બહાર આવતાં

ને કહેતાં, "આવકા મોટા થયા તો પણ સ્વભાવ તો બાળક જેવો જ રહેશે. ચાલો ઘરમાં." આમ કોઈ કોઈ વખત કાકા મહેલું મારતાં, પણ કાકાની એ બહુ જ સંભાળ લેતાં.

કાકાને એકાંતવાસ ગમતો. તેઓ જાકિતમાં સમય ગમતો. પછીનો કસોલ તથા કિલકિલાટ, નદીના ઉજળાટ અને કોપલનો ટટુકાર કાકાને બહુ ગમતાં.

એક દિવસ એ ગરીબ પણ દિલના ધની અમારા કાકા આ ફાની દુનિયામાંથી અદખ્ય થઈ ગયા. એક દિવસ સાંજ, મેં બધાને રડતાં જોયાં. મેં રડવાનું કારણ પૂછ્યું; પણ કોઈએ કશું નહીં. છેવટે, હું કાકાના ઓરડામાં ગયો. ત્યાં તેમનું પ્રાણુદીન શબ પડ્યું હતું. હું રિયર નમને આ દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો અને મારી આંખોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં.

કાકાને જામે રમસાનશુભિમાં લઈ ગયા. કાકાને એક ચિતારમાં સુવાડવામાં આવ્યા અને પછી ચિતાર ચળચી. થોડી વારમાં જવાળા આકાર તરફ પહોંચી. કાકાનું શરીર રાખ થવા લાગ્યું. હું અનિમિષ નયને આ દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો. "મૃત્યુ મરી ગયું રે લોલ."

" પૂર્વ અને પશ્ચિમ, સ્વજાતિ અને પરજાતિ એ આત્માને મારે નથી. તે તો સદા વિવસન રહે છે - આ બધા તો માયાના વેશ છે. જોણે વિશ્વબુદ્ધનમાં ધર નાંખ્યું, તેને તો સદા બધું પરિચિત જ છે, તે તો ગ્રેમનો તીર્થયાત્રી છે, તેને વળી પોતાનો દેશ કેવો "

— શામાં શામાં
(તીર્થ સંલિલ. પૃ. ૪૭)

“ધર્મ” નામે નાવિક બેઠો, સત્સિંધુ માલી,
સરદાર, ગાંધી વીર જવાહર, આળીશ કોટી માલી.”

આ નાવ એટલે કંઈ નાનીસુની નાવ નથી. અને
આ સિંધુ ? એને તો નથી આદિ અને નથી અંત.
એ સિંધુ દરેક માણસને સુંદર (મોહક) લાગે છે
જતાં અતિ ભયંકર છે. દરેક માણસ એમાં ડૂબે છે.

આવા મોટા સાગરમાં નાવ ચલાવનાર માણસો
કેટલા કાબેલ હશે ! એનો તો ખ્યાલ માત્ર કરવો એ
પણ અશક્ય છે. આ આળીશ કોટી મનવોમાં, હિંદુ-
સ્તાન દેશરૂપી સિંધુમાં સરદાર અને જવાહર આજે
નાવ હંકારી રહ્યા છે. એમનો વળી એક બીએ
મિત્ર—હુનિયાનો સર્વશ્રેષ્ઠ કપ્તાન નાવ સલાવતી જ
મરણ પામ્યો અને તે કપ્તાન તે આપણા વિશ્વવંશ
ગાંધીજી.

આ હુનિયા રૂપી મહાસાગરમાં, જીજીવતાં હિંસા
અને અસત્ય રૂપી મોત અને ખડકોમાંથી પોતાની
નાવનો માર્ગ કરતાં પ્ર. આપણે પોતાનો પ્રાણ
અર્પી દીધો. આજે બાકી રહેલા એ કમાનો લઈને
પોતાનો માર્ગ કાઢી લે છે જતાં એમને આ માણ-
સની ખોટ તો રહે છે જ.

આ ખડકો અને ખાઈઓ સમા અંધાધૂંધીના
વાતાવરણમાં પહોંતે એ પોતાની નાવ હંકારે જ
ગય છે.

આવા માણસો પાસે પહેલાં નાવ પણ હતી અને
તેમનામાં કામ કરવાની તાકાત પણ હતી. જતાં ત્યારે
એ દરિયામાં એવી મોટી મગરમચ્છો પડી હતી કે
જે નાવને ઘર થતાં જ અટકાવી દેતી હતી અને
કમાનોનો છવ લેતી. પરંતુ આ કમાનો તો એનાથી
પણ જળવાન નીકળ્યા. એમણે એ મગરમચ્છોને માટે
પણ દરિયામાં સ્થાન ન રહેવા દીધું. તેમને પકડી
ખઠાર ફેંક્યા.

ખરેખર ! માણસ ધારે તે કરી શકે છે. એ ધારે
તો કુદરત પર પણ વિજય મેળવી શકે છે અને ગમે
તેવી મુશ્કેલ વસ્તુઓને પણ સરળ બનાવી પોતાનું
કામ કરી શકે છે.

હે પ્રભુ ! તું આવા કપ્તાનોને યુગો યુગ મારેનું
જીવન દાન અર્પે, ખરો એનાથી પણ વધુ શક્તિશાળી
અને આત્મજયવાળા કમાનો આ હુનિયાને આપ.
આ સંસાર સાગર કોઈ જુદા જ સ્વરૂપમાં આવી નહું
નામ ધારણ કરે એવું તું કર, કે જેમાં બધાં જ—
આખાવટક-મગરમચ્છ કે ખડકની બીક વિના
સુખચેતથી જીવન ગાળી શકે.

અમારી ક્રિકેટની કાઈનજ મેચ જોવા હું પબ્લિક સ્ટેડિયમ મેદાન ઉપર ગયો હતો. પરંતુ મારું હૃદય તેના તરફ પ્રેરાયું નહીં. તેથી હું બાલુના ખજામાં જીભા જીભા મારા લલિપ્યના તર્કવિતરકોના ખ્યાલ કરતો હતો. તેવામાં મને બાલુમાંથી કોઈ જોવાવતું હોય તેવો ઝીણો અવાજ આવ્યો. હું એ અવાજની દિશામાં યોડુંક ચાલ્યો, અને જઈને જોઈ તો એક મીંચરેદાર ચર્ધ ગયેલી ચંપલ મને કંઈક કહેવા આવતી હતી. હું ત્યાં જઈને જીભો રહ્યો તો તે બોલી.....

“હો વહાણા પચિક, તું જેમ તારા લલિપ્યના વિચારમાં ડૂબી રહ્યો છો તેમ હું પણ મારી બાલ્યા-વસ્થા વિચારું છું. જો સંભળ.....મારો જન્મ એક સુંદર પચરંગી હરણના આમડામાંથી થયો હતો. મારો જન્મ થતાં જ મારી માતા તરત જ મૃત્યુ પામી. હું તેના વિયોગમાં રહ્યો, તેના શરીર ઉપર વીંટળાઈ પડ્યો હતો, ત્યાં એક ચમારે આવી મારી માતા ઉપરથી મારું શરીર ઉપાડ્યું, અને મને તે પોતાના ઘરે લઈ ગયો. ત્યાં એણે મને સાફ-સુક કરી મનોહારી, રમણીય પચરંગી ચંપલ બનાવી. મારા શરીર ઉપર અનેક સાધનો વડે આકર્ષક લાભ શકી. આ લાભ મદદા પછી એ લાઈ તો બહુ જ આનંદ પામ્યા, પણ મારા શરીરને ઘણું દુઃખ મળ્યું. પછી તો તેણે પાંચીસ વરે અનેક જાતની ક્રિયા મારા ઉપર કરી અને મને એક સુંદર ‘અદ્વિસક’ ચંપલ બનાવી.

ત્યાર પછી તો ચમારે મને એક ગાણીતી કંપનીમાં મોકલી દીધી. ત્યાં મને એક કારીગર ફરી સાફસુક કરી અને ચકચકિત બનાવી દીધી. ત્યાર પછી એક સાથી સુંદર કબાટમાં મને મારા લાંબુઓ સાથે લેવાણુ માટે મૂકી. કબાટમાં લગભગ મારા જોટલી એક પણ સુંદર ચંપલ ન હતી.

લગભગ તમારા દિવાળીના તહેવારો ચાલતા હતા. અનેક રંગ-રંગ ચાલતા હતા, લોકો સારા કપડાં પહેરી ફરતા હતા. આવા વખતમાં અચાનક એક ફરાનેબલ મોટર અમારી સુરોમિત દુકાન આગળ આવી. તેમાંથી રૂપરૂપના અંગાર નેપી, ધૂનમન ચાંદ જેવી એક સ્ત્રી અને તેના પતિ અમારી દુકાનમાં ચંપલ લેવા આવ્યાં. પહેલાં તો તેઓ દુકાનના અંદરના ભાગમાં ગયા. ત્યાંથી ચંપલના અનેક કબાટો જોતાં જોતાં તેઓ મારા કબાટ નજીક આવી પહોંચ્યાં.

ચંદ્રિકા મને જોઈને મારા ઉપર મોહી પડી, અને એણે રૂપ જોઈ હું તેના ઉપર મોહી પડી. આમ અમારા વચ્ચે પ્રેમ બંધાવાથી તેણે મને ખરીલવાનું નક્કી કર્યું.

દુકાનઘરે તો તેના સ્વાર્થની ખાતર મને, પોતાને કાપેલા થતાં પેચાણે લેતી દીધી અને મને મારા લાંબુથી છૂટી કરી માથાના બંધનમાં જકડી, માનવ-જાતના સમુદયમાં મોકલી દીધી.

હું તો હવે તે ચંદ્રિકાની ઘસી બની. હું મારા લાઈ-બહેનોને વિસરી ગઈ. માથાએ મને તેના

આનંદમાં મૂળી હોધી. દરરોજ હું તો તેની મોટરમાં બેસી સહેલગાહ કરવા જતી. કોઈ વખતે મને મુંદર રથળે, તો કોઈ વખતે મંદિરે, તો કોઈ વખત તેની બહેનપણીને ત્યાં પણ જતી. સૌ કોઈ શોધણી આગળ મારા વખાણ કરતાં, અને બીજા અનેક વાતો મારા સંબંધમાં પૂછતા. શોધણી તો મારા વખાણ સાંભળી દૂધીને ફાળકો ચર્ચા જતાં. આમ ને આમ બેએક મહિના ચાલ્યા ગયા, તેણે મારા ઉપર અતીવ પ્રેમ રાખ્યો. તે મને દરરોજ સાંસુક રાખતા. આમને આમ આનંદમાં ને આનંદમાં મારા દિવસો પસાર થતા હતા. “પણ માનવ જાત તે માનવ જાત જ રહી.” તેનામાં લોભવૃત્તિ થઈ. મને તજ બીજા કોઈકે મુંદર ચંપલને ખરીદવા તે આશ્ચર્ય.

બીજા દહાડે મેં જોયું તો તેમણે એક અનુષમ જોડી ખરીદી લીધી હતી. હું તરત સમજાઈ ગઈ કે હવે મારું માન બદલાઈ ગયું; બન્યું પણ તેમજ. એક દહાડે તેણે મને તેની નોકરડીના પંજમાં મૂળી દીધી. તેણે તો મારા રજાસજા હાથ પણ પુરા કરી દીધા. તે મને જમે તેમ વાપરતી. ધૂળમાં રંગદોળતી, અને

રસ્તે ચાલતાં મને પછાડતી. તેણે મને મોઘી આચળ સમજાવી પણ નહીં. થોડા દહાડામાં વરસાદના દિવસો આવ્યા. એક દહાડે તે નોકરડી દરરોજની માફક મને પહેરી કામ માટે બહાર ગઈ. દરરોજની ટેવ કાંઈ એક દિવસમાં જુઠાતી નથી. તે જેમ તેમ ચાલતી હતી તેથી રસ્તા પરના કાદવમાં એનું સરીર મારા ઉપરથી સરકવા લાગ્યું. અને ધમાક કરતી તે પડી. આજુબાજુના માણસો એકાંકી ચર્ચાવાથી મને એક બાજુએ ફેંટી તે ધરે ચાલી ગઈ. આ બનાવ જાન્યાથી મારી રાખી પણ જુદી પડી ગઈ. ખરેખર, હવે તો હું મરવા પડી છું. આ તાપ પણ હવે હું સહન નથી કરી શકતી.

હા, કાઈ જા! મારી માફક હું પણ અનેક સંકટમાં છે. હજી કેટલાંય સંકટો તારે સહન કરવાં પડશે. છેવટે હું પણ માયાવી બંધનમાં જકડાઈ જઈશ.” હું તેના જીવનની દુઃખમય વાતો સાંભળી ખરેખર ધણે દુઃખી થયો. “પ્રભુ! અમારું જીવન આયુ ન કરતો”, એવી પ્રાર્થના કરી લેવ પહોંચ્યો.

પ્રવાસી પરમાત્મના! પરમ સત્પના શોધક!
અનંત પથ પ્રેમમંગલ મહા પરિભ્રમક!
અબીક-હર વિશ્વસાન્તરણીય ધર્મપૂજક!
નમોનમઃ સહસ્વસઃ! નમોનમઃ સહસ્વસઃ!

—કરસનદાસ મણિક

એક હતો કઠિયારો, તેને સાત છોકરા હતા. કઠિયારો રોજ જંગલમાં લાકડાં કાપવા જતો હતો, અને જે પૈસા મળે તે વડે ગુજરાન ચલાવતો હતો. એક દિવસ તેના સાતે છોકરાએ કઠિયારને કહ્યું, “અમે લાકડાં કાપવા આવીએ? તો વંધારે પૈસા મળશે.” કઠિયારાએ હા પાડી અને કહ્યું, “ભલે, તમે પણ ભારી સાથે લાકડાં કાપવા આવો.” પછી છોકરાઓ પણ લાકડાં કાપવા ગયા. પણ તેઓ તો બાપ કાપે તેનાથી એક માર્ગલ દૂર જઈને કાપે. આજ પછી ગઈ હતી પણ છોકરાઓ તો લાકડાં નાખ્યા જ કરે. પછી તેઓ જિંધે રસ્તે ચડી ગયા. ત્યાં તેમને એક મોટો રાક્ષસ મળ્યો. પાસે જ એક ધર હતું. તેમાં છોકરાઓ ધસી ગયા. પણ તસીજ ખરાબ હોવાથી શું થાય? તે તો રાક્ષસનું જ ધર હતું. રાક્ષસની રાણીએ કહ્યું, “તમને ક્યાં સંતાકું?” તેને એક સુકિત સૂત્રી. તેણે બેને મેડા ઉપર સંતાક્યા. બેને આરામપુરથી નીચે સંતાક્યા. બેને અનાજની શુભમાં અને એકને રસોડામાં એમ બધાને સંતાકી લીધા. રાક્ષસ આવ્યો, “માણસ ખાઈ, માણસ ગંધાય,” એમ બોલવા લાગ્યો. તે જઈને આરામપુરથી પર બેઠો. બે જણા પકડાઈ ગયા. પછી તે મેડાપર પોતાના સાત છોકરા માટે ફટકડા લેવા ગયો. ત્યાં બે જણા પકડાઈ ગયા. પછી અનાજની શુભ જોઈ તો બે જણા પકડાઈ ગયા, અને રસોડામાં ગયો, તો એક જણો પકડાઈ ગયો. સાતેને બહાર કાઢ્યા અને કહ્યું, “હું તમને

ખાઈ જઈશ.” તો તેની રાણીએ કહ્યું, “હમણાં નહિ જાતા, એને જરા થીપડપુરી ખવડાવો; પછી તાબતગાબ થાય ત્યારે ખાતો.” રાક્ષસે કહ્યું, “ભલે” પછી છોકરાઓને ખૂબ ખવડાવ્યું. પછી કહે, “હવે ખાઈ” પણ રાણીએ ના પાડી કહ્યું, “તેને રેશમી ગાદલા પર સુવાડો, પછી ખાઓ.” છોકરા ગાદલા પર સૂતા અને કહ્યું, “મારા બાપલલ પણ આવા ગાદલા પર નહિ સૂતા હોય.” હવે રાક્ષસ ઊંચે લઈને આવતો હતો. જે રાક્ષસના સાત છોકરા હતા તે બારીની પાસે સૂતા હતા, અને એની પાસે કઠિયારાના સાત છોકરા સૂતા હતા. કઠિયારાના છોકરાઓએ જિંધે રાક્ષસના છોકરાને પોતાની જગાએ સુવાડ્યા. અને પોતે બારી પાસે સૂતા. રાક્ષસ આવતો હતો ત્યારે પોતે સાતે જણુ બારીમાંથી ફૂટીને બહાર લપાઈ ગયા. અને રત્નપત્રને જાતીનીચી કરીને ભાગી ગયા. રાક્ષસે આવીને જે બારી પાસે સૂતા હતા, તે છોકરાઓને ઊંચે માથે. આમ તેના સાતે છોકરા કપાઈ ગયા. તે પવનધાવકી લઈને જિંધે. પછી નીચે જિંધે. યાક ઉતારવા કાઠ નીચે તે સૂઈ ગયો. છોકરાઓએ તેને ધરે જઈને કહ્યું, “તમારો પર ગદિ છે. તમે મરીમ બની નવવ અને બધું મન આપી દો.” રાણીએ બધું ધન આપી દીધું. તે લઈ છોકરાઓ પોતાના ઘરે ગયા. અને બાપને બધી વાત કહી. બાપ બહુ રાહ ગયો. તેણે કહ્યું, “તમે ખાઈને મોજમજા કરો.”

સાધારણ રીતે વર્ષના ત્રણ ભાગ પાકવામાં આવ્યા છે. શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસું, અને તે ત્રણેય ભાગના સામાન્ય ફરમાન પૃથ્વી જુદાં જુદાં સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ રીતે સૃષ્ટિ સૌદર્ય ત્રણ વખત નોવાનો સહાવો આપણને મળે છે. સાધારણ રીતે શિયાળો આપણા વર્ષનું પ્રથમ પગથિયું કહેવાય છે. કારણ કે દિવાળી એ આપણા વર્ષનો છેલ્લો દિવસ ગણાય છે અને ત્યાર પછી નવા વર્ષે શિયાળો શરૂ થાય છે.

શિયાળામાં, કડકડતી ઠંડી હોય, પવન પછાડે છે હોય, સવારે ઝાકળના ચરથી પૃથ્વી નમી પડતી હોય, ઝાડો પછાડે જોઈને નંદાતાં હોય. સૂર્ય પછાડે નમ્ર ધર્મ મળે હોય છે અને પોતાનાં કિરણો દૂંડા બનાવી દે છે. ખેતરમાં પછાડે વાવવાની તૈયારીઓ ચાલતી હોય છે. માણસો પછાડે કસરત કરે છે અને સરીર સ્વસ્થ બનાવે છે. ઝાડ ઉપરનાં ઝાકળનાં ખિંકુઓ સૂઈના તેજમાં મોતીની માફક ચમકતાં હોય છે. ફર ફર કાવડનો દહકાર પછાડે સ્થાપી પવનમાં, અસ્ખલિત રીતે શાંત ઝરણાંની ગતિએ, આપણા કણુંપટ પર રમતો હોય છે; આકાશમાં વાદળોએનાં ટોળાંઓ શસ રમતાં, પૃથ્વી પર પોતાનાં ભંધાં નીર મલવીને, પીએ મોંએ પાછાં ચાશ્વં જતાં હોય છે. બધા ભોંકામાં રહિત અને ચેતન હોય છે. મોટા મોટા પર્વતોએ પછાડે નરનાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હોય છે. સૂર્ય એ જ સૌદર્યનો આત્મા છે.

શિયાળા પછી ઉનાળો આવે. તે તો સાવ લૂણો, સૂકો, બધે જ સૂકું કરી દે. પવનને પછાડે બનાવી

દે. સરોવરનાં નીર પછાડે છે તળિયે જોડાણમાં આવ્યાં બધાં. પ્રચંડ તાપથી લોહો, પશુ-પક્ષી સર્વ કોઈ ત્રાસી બેઠે છે. તે ખેતરો સૂકવી નાખે છે. પ...ણ આ તાપ જ પેટનો ખાડો પૂરવા અન આવે છે. શિયાળામાં દેહ બાંધાય અને ઉનાળો તેને ટકાવવા તેજ પૂરે છે.

ઉનાળા પછી ચોમાસું પૃથ્વી પર પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવે છે. બસ! આ ઋતુ એ સૌદર્યનો શણગાર છે ખેડૂતોના તારણહાર છે દેલનો આનંદ છે અને લોહોનો પ્રાણ છે. તે તો આનતાં વેંત દોડધામ કરવા મંડી પડે છે. પૃથ્વીને ખૂણે ખૂણે ફરી વળે, ખીણો અને પર્વતોની ટોચો પછાડે ફરી મૂકે. ઝાડે ઝાડે અને ભોંકાનાં ધરધરે ફૂટી વળે. આનતાં વેંત ચેતનહીન પવનમાં પ્રાણ ભરી તેને દોડાવવા માંડે છે. ખાવા ધાતી પૃથ્વીને પોતાની અમૃત જેવી ધારાથી તૃપ્ત કરે છે. પૃથ્વીને લીલી સાડીથી ઢાંકી દે છે. ઝાડે ઝાડે રમવા માંડે અને પોતાના અસ્ખલિત સંગીતથી માનવીને નવાઈ પમાડે છે.

ખરેખર! આ સૌદર્યનો શણગાર છે. તેની વિશુદ્ધિ છે, પ્રાણ અને દેહ એકલા શું કામના? શણગાર બગર સવચ્છ નકામું જ છે. ખરેખર! સૃષ્ટિસૌદર્ય જોવું, માણવું એ જ માનવનો આનંદ છે. જીવન-સૃષ્ટિમાં શિયાળો પ્રાણ પૂરે, ઉનાળો દેહ ટકાવવા અન દે અને ચોમાસું બન્નેની શુદ્ધિ કરે. સત્-ચિત્-આનંદ જેવાં આ ત્રણે મનુષ્યજીવન સરળ અને સદૃશ બનાવે છે.

પૂર્ણિમાની ચાંદની સહિને પોતાના સ્વેત અને રેરેરી પ્રકાશ વડે શોભાવી રહી હતી. બોમ-
તારિકાઓ પ્રકાશી રહી હતી. ચંદ્ર સંપૂર્ણપણે
ખીંચો હતો. વાતાવરણ શાંત હતું.

મધ્યરાત્રિના સુમારે જ્યોતિપુર શહેરથી થોડે
દૂર આવેલા સાગર તીરે એક નાની ઝૂંપડીમાં દીપક
ટપટપી રહ્યો હતો. ઠંડી પુષ્કળ હતી. બાલુના
સુસવાટા ઠંડીને પ્રોત્સાહન આપતા હતા. દીપક
પવનના સુસવાટા સાથે ઝૂંપડીમાં રહ્યો હતો. વિરાટ
રહ્યો પણ પવનદેવ સાથે ટક્કર ગ્રીણી રહ્યો હતા.
સમુદ્રનાં મોજાંઓનો પ્રચંડ નાદ વાતાવરણને વેડું
સ્વરૂપ આપી રહ્યો હતો.

એવામાં એકાએક મેઘરાજ વિગ્રહની યોગણા
કરતા, વાદળનું પ્રચંડ સૈન્ય લઈ અને ધરિત્રી સાથે
યુદ્ધ કરવા બોમરૂપી રણમેદાનમાં ધરી આવ્યા.
અનિશ્ચના સુસવાટા વધ્યા, અને સૃષ્ટિ અધકારમાં
લીન થઈ ગઈ. મેઘની ભયંકર ગર્જના સાથે
મુશળધાર વરસાદ તૂટી પડ્યો.

“મા...” ઝૂંપડીમાંથી નાનાં બાળકોનો ચિત્કાર
સંભળાયો. “જેડા...” માતાએ રડતાં રડતાં કંઠથી
સ્વરે પ્રવુત્તર વાળ્યો. વાતાવરણ ગાંઠ ઊઠ્યું.
વીજળીનો ચમકારો થયો. દીપક જુઝાવાં જુઝાવાં
રહી ગયો.

ઝૂંપડીમાં એક નાની તથા કાંટેલી ગોદડી પર
સાત-આઠ વર્ષનો બાળક સૂતરાવા પડેલો
હતો. યમરાજ તેની સાથે ભયંકર હાસ્ય કરી

રહ્યો હતો. માતા પુત્રના મસ્તક પાસે બેસી તેનું
રક્ષણ કરી રહી હતી. પવનનો સુસવાટો આવ્યો.
બાળક ચીસ પાડી. માતાએ પુત્રને છાતી સરસો
ચાંપ્યો. તેનું હૃદય માતૃપાતસાગથી છડકાઈ ગયું.

ધનચોર વાદળ ચડી આવ્યાં, મુશળધાર વરસાદ
સર થયો. પવનના સુસવાટા કાનને તોડી નાખે
તેવા હતા. બાળક ભય અને પીડાથી દુઃખદ ચિત્કાર
નાખી રહ્યો હતો. સમુદ્રનાં પ્રચંડ મોજાંઓ માથ
રહ્યાં હતાં. મેઘનો ગદગદાર થયો, મોજાંઓ વધુ
બેરેથી ઉછળવાં લાગ્યાં. વાતાવરણ ગાંઠ ઊઠ્યું.
મેઘરાજે ગર્જના કરી. ધોધમાર વરસાદ સર થયો.
વીજળીનાં ઝંખકારા વાતાવરણને ગંભીર બનાવતા
હતા. સમુદ્રનાં મોજાંઓ પ્રચંડ સ્વરે આગળ વધવા
લાગ્યાં. પવનનો ભયાનક સુસવાટો આવ્યો અને
ઝૂંપડીમાંથી દીપક જુઝાઈ ગયો. અને સાથે સાથે
જુલું સાથે અત્યાર સુધી ટક્કર ગ્રીણતાં એ બાળકનો
જીવનદીપ પણ જુઝાઈ ગયો.

“જેડા.....!” ચિત્કાર નાખી માતા પણ
હળી પડી.

સાગરના મોજાંઓએ ઝૂંપડીમાં પ્રવેશ કર્યો
અને ઝૂંપડીને દૂર ફાગવી દીધી. જાણે ચંદ્ર
પણ આ કરુણ દશ્ય જોઈ શોભ પામ્યો હોય તેમ
દુરત વાદળમાં છુપાઈ ગયો. પ્રકૃતિ કંપી બેઠી.
ધરતી ધણધણી બેઠી. મૃત્યુએ માનવસૃષ્ટિ પર
ભયંકર હાસ્ય વેધ્યું અને મેઘે પ્રચંડ ગર્જના કરી
અને સૃષ્ટિ શાંત થઈ ગઈ.

શાંતિ! શાંતિ! ભયંકર શાંતિ!!!

રવિવારનો દિવસ હતો. મારે માટે પછેા આનંદ દાયક કારણ કે અમારે કેનેરીની ગુફાની મુલાકાત લેવાની હતી. મેં 'પણીવાર સાંજનું' હતું કે વર્ષા-ઋતુ પીત્તા પછી ત્યાં અમૂલ્ય પ્રકૃતિ સૌંદર્ય હોય છે. એટલે મારા આનંદનો તો પાર જ ન હતો. નાહી ધોઈ, અગે અંધિરી રેસને આપ્યા, ત્યાં મારે જોઈતી સાધન સામગ્રી અને સાથે લીધી હતી. અમે લગભગ ૭૦ વિદ્યાર્થીઓ હતા. અમે અને પાંચની ગાડીમાં બેઠા. ગાડી માનવગણને મળકાયાં વિના પવનવેગે રેસનો કાપવા લાગી. છેવટે કાંદીયલી વટાવી અમે જોરીવલી આપ્યા. જોરીવલી ઉતરી અમે રીતે જળુ પાંચ પાંચના સમૂહમાં વહેંચાઈ ગયા. અમે હરીફાઈ કરતાં જલસી પગ ઊપાડ્યા લાગ્યા. થોડા વખત દોડી, થોડીવાર ચાલી, ઝાપાટાબેર મારું કાપવા લાગ્યા. અમારી ટોળી બધાંથી છુટી પડી ગઈ. પ્રમથથીજ કુદરતી સૌંદર્ય નિહાળવાનો અનંદ સેવ્ય એટલે અમે સીધા મોટરગાડીને, રસ્તો ઊંચી અમે ચિકડ, જાયાનીઆ લાળવાળો જંગલમાંથી પસાર થતો સાંકડો મારું પસંદ કર્યો. અમારી વાંદરીઆ ટોળીને બીજું શું જોઈએ? નાચતાં કૂદતાં, જેલ કરતાં, અગે થડીમાં જાંચા ટોળાવ પર ચાલતાં, તો થડીકમાં નીચા ટોળાવ પર ચાલતાં, યુવાયેલી, યુવતી નાખે એવી ગાડીમાંથી જરાક જેટલો રસ્તો કરી, આનંદ કરતાં પસાર થઈ જતા હતા. જે સૌંદર્ય માટે આપ્યા હતા તેને શું જૂલી જવાય?

એ પહાડ, જેની વચ્ચે જરા પાંચ, ઉપર લીલા-હમ ઝાડો, નીચે નાનું મેદાન, આલુઆલુ અળખળ

કરતું વહી જતું પાણી હતું, પેટું ઝરણું અને પેલી ખાંચ વચ્ચે મૂર્ધનારામણનો પસાર થવાનો સમય, હલુતો છપા આવકારી રહી હતી. અને તેમાં સંવિતાનાં મૃદુ રસિમ, કેવું સુંદર દૃશ્ય! ધરાઈ ધરાઈને સૌંદર્યને નિહાળતું. તેમાં તરબોળ ચાઈ ગયો, વડીલર આ દુનિયા જૂલી ગયો. જળુ અમરાપુરીમાં ચારી પડ્યો. છતાં અતૃપ્ત રહ્યો. એમાં એવાં અનેક દૃશ્યો જોયાં. અમે લગભગ સાત માર્ગલ મુધી આપ્યા, દોડ્યા. થાક લાગ્યો હતો. છતાં આલુઆલુના દેખાવો જોઈ માફ એકદમ ઊતરી જતો. છેવટે અમે કેનેરીની ગુફાના ગર્ભદાર પહોંચ્યા.

ત્યાં પહોંચ્યા એટલે મૂર્ધ જગવાનો તો કપારતીયે પોતાની પ્રવક્ષણા શરૂ કરી દીધી હતી. વાહળાં અને મૂર્ધ સાથે હરીફાઈ ચાલતી હતી. પછુ હું તેનો તોડ લાવી સાથે નહિ, કે કોણુ છત્યું. કિરણે પૃથ્વી પર પડે કે તરત ત્યાં વાહળાં દોડે અને સત્તાડી દે. અમે ત્યાં જઈ એક વહેતા ઝરામાં પગ મૂક્યા. પાણી એકદમ છીતળ અને નિર્મળ હતું. અંદર જમીન ઉપર પડેલી વસ્તુઓ એકદમ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. ત્યાં થોડો વખત બેસી, પાણી પીધું, લાથ, પગ, મોં ધોયાં અને પછી આ સાથે નાસ્તો લેવા ઊપડ્યા.

હવે શુભ જોવી શરૂ કરી. બધી મળી એકસો આઠ ગુફાઓ છે. ગુફાથી નહિ પણ નૈસર્ગિક સૌંદર્યથી આકર્ષાયો હતો. એટલે ગુફા જોવા કરતાં આલુઆલુના અવુપમ દૃશ્યો જોયાં. પ્રથમ મોડી ગુફા જોઈ. એમાં અમે અમારી સાધન સામગ્રી મૂકી હતી. એમાં કુદતી મોડી મળી છે. એ લગભગ

પૂર્ણિમાની ગાંઠની સૃષ્ટિને ચોતાના શ્વેત અને રૂપેરી પ્રકાશ વડે શોભાવી રહી હતી. બોમ- તારિકાઓ પ્રકાશી રહી હતી. ચંદ્ર સંપૂર્ણપણે ખાંધો હતો. વાતાવરણ સાંત હતું.

મધ્યરાત્રિના સુમારે જ્યોતિષુર શહેરથી થોડે દૂર આવેલા સાગર તીરે એક નાની ઝૂંપડીમાં દીપક ટમટમી રહ્યો હતો. ઠંડી પુષ્કળ હતી. વાનુના સુસવાટા ઠંડીને ગ્રોત્સાદન આપતા હતા. દીપક પવનના સુસવાટા સામે ઝૂંપડી રહ્યો હતો. વિરાટ ટ્રશો પણ પવનદેવ સામે ટક્કર ઝીંકી રહ્યા હતા. સમુદ્રનાં મોજાંઓને પ્રચંડ નાદ વાતાવરણને ઘેરું સ્વરૂપ આપી રહ્યો હતો.

એવામાં એકાએક મેઘરાજ વિજયની ઘોષણા કરતા, વાદળનું પ્રચંડ સંન્ય લઈ અને ધરિત્રી સાથે યુદ્ધ કરવા બોમરૂપી રણમેદાનમાં ધસી આવ્યા. અનિશ્વના સુસવાટા વધ્યા, અને સૃષ્ટિ અંધકારમાં લીન થઈ ગઈ. મેઘની ભયંકર ગર્જના સાથે મુશળધાર વરસાદ તૂટી પડ્યો.

“મા...” ઝૂંપડીમાંથી નાનાં બાળકોનો ચિત્કાર સંભળાયો. “બેટા...” માતાએ રડતાં રડતાં કહેણુ રવે પ્રસુતર વાળો. વાતાવરણ ગાંઠ બેઠું. વીજળીનો અમકાસ થયો. દીપક જુઝાતાં જુઝાતાં રહી ગયો.

ઝૂંપડીમાં એક નાની તથા ફાટરી ગાંઠી પર સાત-આઠ વર્ષનો બાળક મુચુસળ્યા પર પડ્યો હતો. ધમરાજ તેની સામે ભયંકર હાસ્ય કરી

રહ્યો હતો. માતા પુત્રના મસ્તક પાસેં બેસી તેનું રક્ષણ કરી રહી હતી. પવનનો સુસવાટો આવ્યો. બાળકે ચીસ પાડી. માતાએ પુત્રને છાતી સરસો ચાંખો. તેનું હૃદય માતૃવાદસમયથી છલકાઈ ગયું.

ધનધોર વાદળ ચડી આવ્યાં, મુશળધાર વરસાદ શરૂ થયો. પવનના સુસવાટા કાનને તોડી નાખે તેવા હતા. બાળક ભય અને પીડાથી દુઃખદ ચિત્કાર નાખી રહ્યો હતો. સમુદ્રનાં પ્રચંડ મોજાંઓ ગાંઠ રહ્યાં હતાં. મેઘનો ગડગડાટ ધયો. મોજાંઓ વધુ બેરથી ઉછળવાં લાગ્યાં. વાતાવરણ ગાંઠ બેઠું. મેઘરાજે ગર્જના કરી. ધોધમાર વરસાદ શરૂ થયો. વીજળીના અમકારા વાતાવરણને ચંભીર બનાવતા હતા. સમુદ્રનાં મોજાંઓ પ્રચંડ સ્વરે આગળ વધવા લાગ્યાં. પવનનો ભવાનક સુસવાટો આવ્યો અને ઝૂંપડીમાંનો દીપક જુઝાઈ ગયો. અને સાથે સાથે મૃત્યુ સામે અત્યાર સુધી ટક્કર ઝીંકતાં એ બાળકનો છવનદીપ પણ જુઝાઈ ગયો.

“બેટા.....!” ચિત્કાર નાખી માતા પણ ડળી પડી.

સાગરના મોજાંઓએ ઝૂંપડીમાં પ્રવેશ કર્યો અને ઝૂંપડીને દૂર ફાંપી દીધી. જાણે ચંદ્ર પણ આ કરણુ હસ્ય બેઠું હોય પામ્યો હોય તેમ તુરત વાદળમાં છુપાઈ ગયો. પ્રકૃતિ કંપી બીડી! ધરતી ધણધણી બીડી! મૃત્યુએ માનવસૃષ્ટિ પર ભયંકર હાસ્ય વેણું અને મેઘે પ્રચંડ ગર્જના કરી અને સૃષ્ટિ સાંત થઈ ગઈ.

શાંતિ! શાંતિ!! ભયંકર શાંતિ!!!

રવિવારનો દિવસ હતો. મારે માટે ધણી આનંદ
દાયક કારણ કે અમારે કેનેરીની ગુફાની મુલાકાત
લેવાની હતી. મેં ધણીવાર સાંભળ્યું હતું કે વર્ષા-
ઋતુ પીત્તા પછી ત્યાં અત્યંત પ્રતિ સૌંદર્ય હોય છે.
એટલે મારા આનંદનો તો પાર જ ન હતો. નાહી
ધોઈ, અને અંધેરી રેશનો આપ્યા, ત્યાંને માટે
એઈની સાધન સામગ્રી અમે સાથે લીધી હતી. અમે
લગભગ ૭૦ વિદ્યાર્થીઓ હતા. અમે ૭૦ પાંચની
ઝાડીમાં બેઠા. ઝાડી માનવગણને ગણુકામાં વિના
પવનપેજે રેશનો કાપવા લાગી, છેવટે ફાંદીવશી
વડાની અમે ભોરીવશી આપ્યા. ભોરીવશી ઉતરી અમે
મીતર જમ્મુ પાંચ પાંચના સમૂહમાં વહેંચાઈ ગયા.
અમે ફરીફાઈ કરતાં જલદી પગ કાપાડવા લાગ્યા.
ચોડા વખત દોડી, થોડીવાર ચાલી, અપાઠાબેર અગર
કાપવા લાગ્યા. અમારી ટોળા અધાંધી છુટી પડી ગઈ.
પ્રથમથીજ કુદરતી સૌંદર્ય નિહાળવાનો અનહત સોખ
એટલે અમે સીધા ગોટરઝાડીનો, રસ્તો છોડી અમે
વિકટ, ઊંચાનીચા ઢાળવાળો જંગલમાંથી પસાર
થોડા સાંકડા માર્ગ પસંદ કર્યો. અમારી વાંદરીઆ
ટોળાને બીજું શું જોઈએ? નાયતાં ફૂટતાં, જેલ
કરતાં, અમે ધડીમાં ઊંચા ઢોળાવ પર ચાલતાં, તો
ધડીકમાં નીચા ઢોળાવ પર ચાલતાં, ગુંચાવેલી,
ગૂંચવી નાખે એવી ઝાડીમાંથી જરાક જોટલો રસ્તો
કરી, આનંદ કરતાં પસાર થઈ જતા હતા. જે
સૌંદર્ય માટે આપ્યા હતા તેને શું જૂલી જવાય?

મે પદાડ, એની વચ્ચે જરા ખાંચ, ઉપર લીલાં-
બમ ઝાડો, નીચે તારું મેદાન, આલુઆલુ ખળખળ

કરતું પહી જતું પાણી હતું, પેટું ઝરણું અને પેલી
ખાંચ વચ્ચે સૂર્યનારાયણનો પસાર થવાનો સમય,
હવુંતો હજી આવકારી રહી હતી. અને તેમાં
સવિતાનાં મૃદુ રરિમ, કેવું સુંદર દ્રશ્ય! ધરાઈ
ધરાઈને સૌંદર્યને નિહાળ્યું. તેમાં તરણોળ મઈ ગયો,
ધડીશર આ દુનિયા ભૂલી ગયો. જાણે અમરગુરીમાં
આવી પડ્યો. છતાં અનુપ્ત રહ્યો. એવાં એવાં
અનેક દ્રશ્યો જોયાં. અમે લગભગ સાત માઈલ મુવી
ચાલ્યા, દોડ્યા. થાક લાગ્યો હતો. છતાં આલુઆલુના
દેખાવો જોઈ થાક એકદમ ઊતરી જતો. છેવટે અમે
કેનેરીની ગુફાના મર્જિદારે પહોંચ્યા.

ત્યાં પહોંચ્યા એટલે સૂર્ય ભગવાને તો કપારનીથે
પોતાની પ્રસિદ્ધિ શરૂ કરી લીધી હતી. વાદળો અને
સૂર્ય સાથે ફરીફાઈ ચાલતી હતી. પણ હું તેનો તોડ
લાવી ચડ્યો નહિ, કે કોણુ અત્યું. કિરણો પૃથ્વી પર
પડે કે તરત ત્યાં વાદળો દોડે અને સંતાડી દે. અમે
ત્યાં જઈ એક વહેતા મરામાં પગ મૂક્યા. પાણી
એકદમ શીતળ અને નિર્મળ હતું. અંદર જમીન
ઉપર પડેલી વસ્તુઓ એકદમ રમણ દેખાતી હતી.
ત્યાં થોડો વખત બેસી, પાણી પીધું, હાથ, પગ, મોં
પોષાં અને પછી આ સાથે નારતો લેવા ઊપડ્યા.

હવે ગુફા જોવી શરૂ કરી. બધી મળી એકસો
આઠ ગુફાઓ છે. ગુફાથી નહિ પણ નૈસર્ગિક
સૌંદર્યથી આકર્ષિતો હતો, એટલે ગુફા જોવા કરતાં
આલુઆલુના અનુપમ દ્રશ્યો જોયાં. પ્રથમ મોટી
ગુફા જોઈ. એમાં અમે અમારી સાધન સામગ્રી મૂકી
હતી. એમાં જુદાની મોટી મર્તિ છે. એ લગભગ

રૂપ ફૂટ લાંબી હશે. અમને એ જોઈને શિશ્યપણાનો ખ્યાલ આવ્યો. થોડી ચુક્રાઓ કુશર-ટેકરી ઉપર છે એટલે અમે ટેકરી ઉપર ચઢ્યા. ત્યાંથી આજુ-બાજુની ટેકરીઓ, ઝાડ, બોરીવધીનાં ધરો, ઝાડનાં રંગને મળી જાય છે ત્યારે નદીના પાણી જેવો ભાસ થાય છે. પેલું મેદાન કેવું સુંદર જણાય છે!

અગર સુધી આ ટેકરીની આસપાસ દરેકો જોયાં. હવે જમી પરવારી અમે ખીજી ટેકરી ઉપર જવા લાગ્યા. આ ટેકરી જોઈ અને લલચાઈને એનાથી ઉંચી ટેકરી ઉપર સાહસ કરવાનું મન થયું. ટેકરી ઉપર ચઢતા રસ્તો વિકટ હતો. અથા માટે ઝાડના વેલાની સહાયથી જ ઉપર ચઢીને, સાહસ કરીને જોવાનું તો બહુ મન થાય. પણ શું કરીએ? હજી અને મન વચ્ચે બેલચાલ થઈ આખરે મારી સૌદર્ય પિપાસાએ, લાલસાએ મનને છત અપાવી. અમે સાહસ ખેડી ઉપર ચઢ્યા.

શી અદ્ભુત સૃષ્ટિ! ઉપર આવ્યાં દરેકો હોઈ ચક્રે ના, આ સૃષ્ટિ નહિ પણ સ્વર્ગ હતું! ધરીભર એમ જ લાગ્યું. 'ખરેખર, આ જગ્યા સૌદર્યથી ભરપૂર છે. એક જસ પાંચવાળી ટેકરી પાસે તળાવ છે. આ ટેકરીઓ જાણે નીલમના ઢગ અને સરોવર જાણે નાનું સદાસાગર, એવું પાણી રૂપાની જેમ અમળી ઊઠે! અણે! સર્પનાં કિરણો પડે ત્યારે સોના જેવું તેજ લાગે. પેલું દર દર પાનકડું 'ગામડું' મુકુન્દ કેટલો સુંદર દેખાવાં નાના નાના ઉઘાનોથી બનેલું આ રચણ પેલા નિલમના ઢગલાનું પ્રતિબિંબ છે. ખરેખર, રમણભાઈએ આમલકાની કલ્પના એમાંથી જ કરી હતી. આજ કુદરતની લીલા છે, મને તો ઈશ્વરનાં દર્શન થયાં હોય એટલો આનંદ થયો! હું એ અનુપમ દરવનું વર્ણન કરી શકતો નથી. એ તો અનુભવે જ છૂટે. હું તો કુદરતમાં મગ્ન થઈ ગયો. આ સ્વર્ગ નહિ પણ સાક્ષાત્ વૈકુંઠ છે! આજ પ્રજાનંદ! આજ જીવનનંદ ને!

ગોહસેને

મધવાએ માગીયો દેહ
લોક કલ્યાણને માટે
મુનિએ જ દમીનીએ
જેના વજ્ર હરણું પાપ

ગોહસે! યદિ તે માન્યાં
વિનાશાર્થે, ન બાણ્યે
ધરો દીધો હતો દેહ
મિથ્યાચારી, હરણું રે તે

શ્રી દુર્ગેશ શુક્લ

કૃતસંહાર કાળ જ્યાં
માનવી દેહ ધારતા
હાડકાં નિજ અર્પિયા,
પૃથ્વીનું પલવારમાં,

હોત હાડ, અધર્મના
સરિસત તુજ હસ્તમાં
આણું જેણે સદા શુભ
વિશ્વમાનસ ઉજળવલ.

મધ્યાહ્નનો સમય હતો. ધોમ ધખી રહ્યો હતો. શહેરની બહાર દર એક રૂંપડામાં એક નિર્દોષ માનવીનો દેહ ધખધખી રહ્યો હતો. સાંજ ચતાં તો તે ઠંડો પડી ગયો. એક અભાગણી સ્ત્રીનો ચર્ચ અસ્ત થઈ ગયો. તેના કપાળ પરનું સિંદૂર ખરી ગયું. બે નિર્દોષ બાળકોનો એક આચરો ગયો. તે નિરાશાર બન્યાં. પિતા વગરનાં થયાં. પણ નિર્દોષ બાળકો તો સમગ્રતા વચ્ચે એક બીજાની સાથે જીવેલાં હતાં.

માતાને શેતી બેઈ, બાળકો પણ રોવા લાગ્યાં. થોડા વખત પછી, તેઓ પણ જરા થંભ્યાં. તે સ્ત્રીએ પણ પોતાના નાચતા મૃતદેહ પરથી મસ્તક ઢાંચી બાળકોને મુગડાવ્યા. પછી મૃતદેહ વિશે વિચાર કરવા લાગી.

તેની પાસે થયને બાળવાને પૈસા ન હતા. તેને હાલનાર કાઈ સહાય કરનાર ન હતું. તેને રખડું મૂકી સહાય એમ ન હતું. શહેરના સુધરેલા ધનિક માનવીને તેનાથી હુર્મત અને શેગચાળો લાગવાના ભયે તેને ચિંતાતુર બનાવી મૂકી.

આખરે દિલ પર પચ્છર મૂકી તેને ધસડતી લોકોથી છુપાતી તે આગળ જવા લાગી. દર ગટરના બૂંગળામાં પોતાના નાચતા શબને મૂકી, તેની સાથે જવા માટે, માથું ભટકાવવા લાગી. પણ તેનાં નાનાં બાળકોનાં લાલિએ તેને અટકાવી.

તે ઘેર આવી સારે બાળકો અજ મારે શેતાં દનાં. પાણી આપી તેને શાંત રાખ્યાં. તે રોજ

મહેનત-મજૂરી કરી, જેમ તેમ બાળકોનું ભરણ-પોષણ કરતી. આખરે એ પણ આ કાળી દુનિયાનો ત્યાગ કરી ગાલી મઈ. નાનો ભયનો અને મોટો બાણિયો માર્ગના રખડતા સિખારી બની ગયા. બૂબે મરવા લાગ્યા. અને જણા એક જગ્યાએ પેટદર્મ પર ચૂતા.

એક દિવસ ત્રણે બાણિયાની રાહ ભેવા લાગ્યો. આજે તે ઘણો દુ:ખી લાગતો હતો. મોટા ભાઈને આવતો બેઈ, તે ઠંડો પડ્યો. મોટા ભાઈ આવીને તેને બેરી પડ્યો. અને બોલ્યો, “આ શું? તને તાવ છે?” ભણ બોલ્યો, “હા, હવે મને લાગે છે કે હું આ ધનિકોની સૃષ્ટિમાં વધુ છવી રાહું” એમ નથી.” લાણીએ બોલ્યો, “સાઈ, એમ નહીં બોલ.” હું હમણું જવા લઈ આવું છું.” બગાએ કહ્યું, “ના, લાણી, તને આ શહેરમાં એક ડોક્ટર દવા આપશે નહીં. એના કરતાં, મને તારી પાસે મરવા દે.” “ના, ભાઈ, હું બર્ક છું,” કહી ભણ દવા લેવા ગયો. પણ દવામાં પાણી રેવામાં ચકચૂર અનેકા ડોક્ટરોએ તેને કાઢી મૂક્યો.

તે પાછો આવ્યો. જુએ છે તો ભાઈ જમીન ઉપર પડેલો હતો. તેણે બૂમ મારી. ભણ બોલ્યો, “મજાશ મા. હું તને મર્યા વગર જઈશ નહીં” પણ તરત જ તેની આંખ મીંચાઈ મઈ. ભાઈનું ચર્ચ લઈ, તે આગળ વળ્યો. તેને ચર્ચ કે હવે ધનિકોના આંગણું નથી ભેવાં. લાત નથી ખાતી. મારે હું પણ લાઈ સાથે જ જઈ.

સમૂહ જીવન : (Corporate Life) ની ભાવના ખૂબ વિદ્યાર્થીઓમાં હોતી નથી. કેટલાક, જિનમજતાવડ સ્વભાવના, એકાંતપ્રિય કે કુટુંબ-પ્રેમી હોય છે. નાના નાના ક્ષણો અને એકબીજા સાથે નહિ બોલવાના કિસ્સાઓ વારંવાર અને મોટા પ્રમાણમાં ધ્યાન પર આવે છે. એક બીજાને મદદરૂપ થવાની ભાવના પણ સર્વસ્વાત્માં મોટા જ વિદ્યાર્થીઓમાં હોય છે.

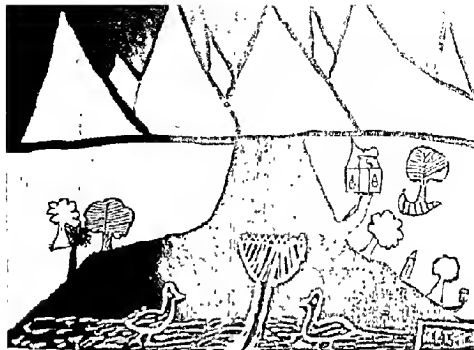
ઉપાય : આ પરિસ્થિતિ ટાળવા વિવિધ ઉપાયો યોજવા પડે છે. વાલીઓ શાળાને સંપૂર્ણ સહકાર સતત આપવા રહે, વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકોની સહાયથી તેમની સમૂહ ભાવના પ્રજ્વળિત કરવાનું પ્રયત્ન કરતાં રહીને, અને શિક્ષકો બાલમાનસનો અભ્યાસ, આજ્ઞા પ્રત્યે પ્રેમ તથા ધીરજ અને શાન્તિ ધરાવતા રહે, તો જ વિદ્યાર્થીઓની ઉપર જણાવેલી ટેવો ઉભાવીને સારી ટેવો પાડવા તરફ તેમને દોરવાનું,

જરૂરી પણ મુશ્કેલ કાર્ય, સંજ્ઞાથી પાર પાડી શકાય.

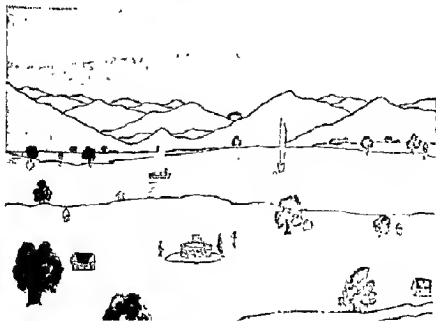
ઉજળી બાબુ : ઉપરના મુદ્દાઓ પ્રશ્નો જાણવવામાં ઉપરિચિત થયા જ રહે છે અને એમનો યોગ્ય રીતે ઉકેલ પણ કરવામાં આવે છે. શિક્ષણ ઉપરાંત કેટકેટલા મુદ્દાઓને લઈને જાણવવા-વાળી સંસ્થાને દરરોજ સામનો કરવાનો હોય છે. તેના આ લેખ પર સહેજ દૃષ્ટિપાત કરતાં ખ્યાલ આવશે. જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ ધર અને શેરીમાંથી સાથે આવેલી નમળાઈઓ અને ઝૂટિઓમાંથી નહાર આવે છે, ત્યારે સમૂહજીવનની એકતા અને સ્થિતિ-ત્વક શક્તિનું સુંદર દર્શન કરાવે છે. એમની આ ઉજળી બાબુને ઉત્તેજ સ્વતંત્ર લેખ માગી લે છે. અન્યત્ર છપેલા વાર્ષિક અહેવાલમાં જણાવેલી જે અનેક પ્રતિષ્ઠા શાળામાં યોજા શકાય છે, તેમાં વિદ્યાર્થીઓનો સહકાર અને ફાળો કીમતી છે; અને તે માટે તેઓ હાર્દિક અભિનંદનને પાત્ર છે.

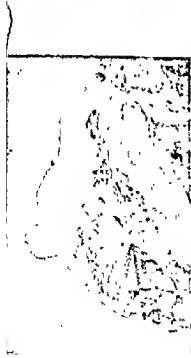
એકવાર એક બાહ્ય સાધકને મેં પૂછ્યું, “આપ શુદ્ધ કેમ થતા નથી? ગાઈસ્લ ધર્મમાં આપને કોઈ જાતનો વધો છે?” તેમણે કહ્યું, “મારા ઘરમાં જે સાધકો (બાળકો) આવે, તે બધાને ઇશ્વર તરફ પ્રયાણ કરવા પ્રતિદિન શેરી શકું, એવી મારી સાધના નથી. મારા ઘરમાં જન્મતાં બાળકોને, જે હું કોઈ મહાન ધ્યેય તરફ જવામાં સહાયકૂત જાની ન શકું, તો મારું ઘર તેમને માટે એક કમરગર બહુાય. જે તીર્થયાત્રી મારે ઘેર આવે, તેને પરમ લક્ષ્ય તીર્થે લઈ જવાને બહાને સોઢ, આદર અને સ્વાર્થશુદ્ધિકાર, મારી પેલાની આજીવિકા અને અન્નધનની ઇચ્છાથી જે તેને એના લક્ષ્યથી બાક કરું, તો તે ધર માત્ર કાશગાર તો શું, પરંતુ એવાં અધમ સ્થાન બને. તેનું પ્રાપ્તિત હજારો નામનપથી માળાતિલકથી ચઢી શકે નહિ. તેથી જ હું પ્રજાતીર્થના માત્રાણને માટે શુદ્ધસાધન રૂપી ધર્મશાળા ખોલતો નથી.”

—આચાર્ય દ્વિતિયોદન સેન

— 15 M 1 — 1 F — 1000, Sid 1

the "Gora Muki", Mount Abu.
—By Lalikumar H. Patel, Std. V.

The Sun Set From Mount Abu.
—By Naranraj H. Varani, Std. V.

ed Summits: Mount Abu.
—By Pravinchandra A. Sanasta, Std. V.

Pratapsinh — Mahabaleshwar.
—By Pravinchandra N. Shiroli, Std. IV.

वसं प्रतिदिनं अनेघानि पुष्पाणि पदयामः तथापि तेषां दर्शनेन अस्माकं नेत्राणि न कृप्यन्ति । कुमुदानि अपि अहरहः निरनव्यस्वरूपान् प्रदर्शयितुं नच्यथा भावनया विश्वयन्ति । समस्तं दिनं स्वप्नधुरमौस्मैः अनिर्घं सुरभितं कुर्वन्ति, चर्मैः शुक्लं मन्त्रालापं कुर्वन्ति पतङ्गैः च प्रेमवार्तां वितन्वन्ति । एषां वरोपासस्य कार्यं विधाय विस्मृत्वा यमं विलीयन्ति ।

वसति कोऽपि जगति यः एतेषां सुकुमारकुमुदानां प्रेमसन्देशं शृणोति । एकः धर्मराः स्वगुणारेण उतरत्यति बह्वं अस्मि पक्षिः सौन्दर्यप्रेमी, पुष्पाणां प्रेमसन्देशं श्रोता इति ।

वसतः येन हेतुना उर्ध्वाः जतं कुर्वन्ति । तेषां वारेः आदानस्य उद्देश्यं पुष्पाणां फलानां च जन्मदानं एव वासति । सुमनानि कस्य हेतोः दिष्टा दृश्यन्ते-प्रकृत्याः सौन्दर्यवर्धनाय जनान् च स्नेहोद्गासयोः आदेशं श्रेणां च दत्तुं केवलं अल्पकालं सुगन्धिना संकुता आगच्छ मदयन्ति । समस्तं यशुमण्डलं ससोरमणं पूरयित्वा उपदिशन्ति यः भक्तः अपि अस्मान् अनुकृत्य अन्यजनानां अन्याप्यार्थं स्वजीवनदानं दीयतां इति ।

परमात्मना सर्वं सहेतुकं विरचितम् । पुष्पाणि अपि सर्वेषां चैतानि प्रसादनार्थं प्रकाशितानि तेन प्रमुखा । तथापि केचन सुस्मविचारशक्तिरहिताः पुष्पप्रेमसन्देशानभिज्ञाः

भारविज्ञाः सौन्दर्यविच्छेदकाः मोहान् सुगन्धलोभात् च एषान् शोडयित्वा स्तुतयः प्रदर्शयन्ति । किञ्चित् कष्टं च नास्ति आत्राय एततः विधिपण्डितः । यदाह पुष्पं तद्वत्त्वं अपि स्वपरिमलेन पूरयति पुष्पाकाशं न तु परिमलराशौ स्तान् गुणान् परित्यजति । किञ्चित् मदता कुमुदस्य ।

सुमनानि सुगन्धिनाणि । देवजनानां शिरासु तेषां स्थापनं भवति । विद्वज्जनपक्षरेषु एतेषां एव उपयोगः विधिपते । तत्र अपि स्वरोमया पुष्पमालाधारकस्य एव शोभायां क्षमिर्द्धि कुर्वन्ति । एषां सर्वाणु अवस्थासु स्वस्वागेन परीक्षारस्य भावनया च सुमनानि देवमस्तके स्थानं प्राप्नुयन्ति ।

एतेभ्यः सुकुमार कुमुदेभ्यः अस्माभिः किञ्चित् शिक्षणीयं । एतेषां माधवेन अस्माभिः आत्मनः हृदयानां गृहता करणीया येन वयं स्वदेशवान्धवानां दुस्तदर्शनेन हिन्दुधर्म । सुगन्धिप्रदानं परीक्षारस्य त्यागस्य च भावं सूचयति । पुष्पस्य विधासः प्रकुत्तायाः यावज्जीवनं प्रसन्नतायाः च सन्देशं ददाति । कुमुदस्य लयेन जलनः क्षणमगुस्त्र प्रस्तुतति । सुमनानां धान्दोलनं सर्वेषां सर्वार्थं अभिवादनं स्थापतं च शिक्षयति । पुष्पाणां रागाः नवीनत्वं दिव्यतां पराकर्षणधारिण्याः शक्त्याः विज्ञापनं च प्रेरयन्ति । एवं इमानि निरर्थकानि न सन्ति किन्तु परमेशिनः महामहिम्ना जनानां चेताधि चरुकरविभु कुजेताणि दिव्यमन्देशानां याहकानि सन्ति इति ।

। तडागः ।

द्वयं गुरु

सप्त श्रेणी

मम ग्रामात् बहिः तडागः अस्ति । वर्षस्य सर्वेषु
दिनेषु तस्मिन् आपः प्रसन्नगभीरं वर्तते । सर्पाः ऐश्वर्यः
तज्जलं पिबन्ति दृष्टाः भवन्ति च । तडागसमीपं द्वौ
वटवृक्षौ रतः । वृक्षः तपोः छास्योः तडागजलं शीतं
भवति । यद्वः पक्षिणः तपोः कोटरोदरेषु आश्रयन्ति ।
तत्र पाशाः । विभ्रान्तिमुखं लभन्ते ।

वद्वः स्वेकाः प्रतिदिनं प्रत्युपसि स्नानं आचरन्ति ।
यत्र मानुः विभ्रति तदा तज्जलं उष्णं भवति ।
तडागसमीपं वद्वः क्षेत्राणि सन्ति । कृषकाः तज्जलं तेषां
क्षेत्रेषु तपन्ति तस्यै च वृत्तन्ति ।

अहं प्रतिदिनं नानोदये तडागं गच्छामि स्नानं च
संघ्यामले बह्वं मम सखाभिः सह तत्र गच्छामि ।
हिमांशुः किरणैः तज्जलं, अमृतमिव मधुरं करोति ।
कविचित् रूपसः धेनुः अजाः वृषभान् च जलं
पादयितुमागच्छन्ति । श्रियः जलं नेतुं बलापि क्षालयितुं
न आयान्ति । कदाचित् तत्र भेकः, कर्मसदृशदं
कुर्वन्ति । कदापि भृशः तत्र मन्त्रं मन्त्रं गृह्णाति ।
किंतु अस्माकं तडागः खुर्तिं विन्दति वा न गणयति ।

एतन् अस्माकं तडागः सर्वेषां प्राणिनां मुख्या भवति ।

परमार्थ करो

माधवजी रामजी उकर

विनित धेनी

इतवार करो तुम हमसे। हम भी हैं तुम जैसे।
मिट्टीकी है यह फंचन काया ओक दिन मिट्टी बनेगी।
मनुष्य मनुष्यमें फेर नहीं है सबका ओक सहारा।
इतवार.....

कोई किसीका नहीं जगतमें। परमार्थ करना सीखो जगतमें।
जीवन है ओक लुप्त सपना, रणमें देखा मृगजलसीं।
इतवार.....

काम, मोक्ष सब छोड घलोरे रामको अपना करलो।
दुनियाका है यह सोनेरी सपना मोक्ष के लिये परमार्थ करो।
इतवार.....

मनुष्यके जीवनमें सच्चे मित्रकी जितनी आवश्यकता है, उतनी और कोअरी चीजकी नहीं। जीवनमें कोअरी अंश नहीं दीजा कि जिसे अेक भी मित्र न हो।

सच्चे मित्रके बिना मनुष्यका जीवन बेकाफी और निरस बन जाता है। सच्चे मित्रको हम अपना हाथ सुना सकते हैं। और अपनी दुःख गरी कहानियाँ यी सुना सकते हैं। मित्रके विवाय हम दूसरे किसीके हमारी दुःखगरी कहानियाँ नहीं सुना सकते। अपने पहचान पालेयो भी नहीं सुना सकते।

मित्र बनानेके पहले मित्रकी कसौटी करना चाहिये, अगर हम कसौटी न करें और मित्र बनालें तो संभव है, कि हम घुरे मित्र बनालें और घुरे मित्र बनानेसे दगपरा किमती जीवन पावमास हो जाता है। यदि हमें अच्छा मित्र मिले तो हमारा जीवन सुखमय बन जाता है।

सच्ची मित्रता बास्पावसामें होनेकी संभावना ज्यादा होती है। अब हम अेक पाठशाला छोडकर दूसरी पाठशालामें जाते हैं, तब हमें बहुतसे मित्र मिलते हैं, कोअरी

घुरे और कोअरी सच्चे। हमें सचको मित्र न बनाग चाहिये। उनमेंसे कच्चे मित्रकी पसंदगी करनी चाहिये।

सच्ची मित्रतामें सार्वभरि नहीं होनी चाहिये, यदि हो तो वह सचा मित्र नहीं कह्यता है। समान लीख और स्वभाव, सच्ची मित्रता के लिये आवश्यक है। सच्चे मित्रकी कसौटी संकट समय पर होती है जब हम पैसादार होते हैं, तब सच मित्र आते हैं। सिनेमा, नाटक और दासतोंमें खुलीके साथ अपना हाथ बँटाते हैं, और जब अपनी स्थिति गरीब हो जाती है तभी कोअरी अपनी परिवार में हाथ नहीं बँटाते। ऐसे मित्र सच्चे मित्र नहीं हैं, लेकिन अपने सभसे बडे़ सचु हैं।

मित्रता और पहचानमें बहुत बडा़ फरक है। कअरी लोग पहचानके मित्रता मानते हैं लेकिन यह बडी़ भूल है। पहचान को हम मित्रता नहीं कह सकते।

मित्र बनानेसे आदमीकी पहचान होती है। "A Man is known by the company he keeps." जियीलिये हमेसा अपनेसे अच्छे से मित्रता रखनी चाहिये और ऐसे मित्र रखनेसे जीवन निराला बन जाता है।

हमें देखकर दुःख होता है कि आज हमारे देशमें बहुत कम पढ़े-लिखे आदमी हैं। स्वतंत्र भारतमें सबसे पहले हमारा यह फर्ज है कि हम हिन्दूके हरेक नागरिकको शिक्षित करें।

पंद्रह अगस्तके पहले हम कह सकते थे कि आज हमारा देश सुलभ है जिसलिसे क्या करें? हमारे पास कुछ भी सत्ता नहीं है जिसलिसे देशकी पढाईके बारेमें हम लाचार हैं। मगर आज ऐसी बातें नहीं नज़र आती।

पंद्रह अगस्तको देश आजाद हुआ। अब हमारे पास सब तरहकी सत्ता है। आज हम चाहे वह करनेके लिये शक्तिमान हैं। सबसे पहले हमारा यह फर्ज है कि हमें देशको संपूर्ण शिक्षित करना चाहिये। आज हमारे देशमें सिर्फ़ सौमें १५-१६ पढ़े-लिखे आदमी हैं। सोरे देशको पढ़ाना आसान बात नहीं है। लेकिन हम चाहेंतो आसानीसे बिन कठिनायियोंको भी पार कर सकते हैं।

अपने देशको सुचारु बनाना हरेक हिन्दूका फर्ज है। देशको धनधान्यसे पूर्ण करनेके पहले देशबंदुओंको शिक्षण पानेके बाद हरेक राष्ट्र महान हो सकता है। देशको शिक्षित करनेके बारेमें मेरे यह खयालगत हैं।

सबसे पहले हमारे देशके शिक्षण-मंत्रियोंके देशके छोटे-छोटे प्रांतके शिक्षण-मंत्रियोंकी और शिक्षण-निष्ठाओंकी एक रागा गुलानी चाहिये कि देशमें आगजन्तको अक्षरज्ञान

कैसे दिया जाय और जिन्होंने अक्षरज्ञान प्राप्त किया है उनके पाससे जिस बातमें कैसे मदद ली जाय।

हरेक स्कूल या लड़की जो स्नातक होनेवाले हो उसको कमसे कम ३० निश्चर व्यक्तियोंको अक्षरज्ञान देना चाहिये। अधिक पढ़े-लिखे सज्जनोंको देशमें मोदारा समयमें जिस पुण्य कार्यके पिछे खीताना चाहिये।

बम्बई शहरमें निश्चरता निवारणका बंदा जिक्र किया जाता है किसी तरह सोरे देशमें बंदा जिक्र किया जाय। प्रान्तिक मंत्रियोंको यह भी बताना चाहिये कि वे अपने प्रान्तोंमें जकर बंदा केनेका काम यद्ये बड़े शहर और देशमें नज़र आये। मध्यस्थ सरकारकी ओरसे उन्हें प्रान्तीय मिलनी चाहिये। हरेक प्रान्तीय सरकार अपने प्रान्तकी कमिटियोंके लिये एक मीलभी बनाई। जिस मीलका साथ नका प्रान्तकी कमिटियोंमें बाँट दिया जाय।

जिस तरह करनेसे कमिटियोंके पास पैसाभी ठीक ठीक होगा। जिस तरहकी कमिटि बड़े शहरमें एक और पांच-छ देहातोंके बीचमें एक होनी चाहिये। जिस बंदेके धनसेसे विचारियोंको पाठ्य-पुस्तक, पेन्सिल आदि चीजें देनी चाहियें। गढ़ानेवाले भाइयोंका खर्च कमिटि ही दे।

मेरे खयालके मुताबिक भारत-भरमें जिस तरह शिक्षण दिया जाय सो सोढे ही सालमें आधीवर्तका अक्षरज्ञान प्रमाण कमसे-कम ५० प्रतिशत हो जायगा। पढाईके लिये एक साथ साथ करना चाहिये।

हिन्दी साहित्यकी उन्नतिमें गुजरातियोंका हिस्सा

श्री. कृष्णकान्त गोपाळजी देसाई
बी. बेससी.; बी. ए.; पी. एच. डी.

भाषाविज्ञान पर दृष्टि डालनेसे यह प्रतीत होता है कि गुजराती भाषा हिन्दीकी निकटतरी बहिन है। संस्कृतसे प्राकृत भाषाओंकी उत्पत्ति हुई। प्राकृत भाषाओंमें एक शौरसेनी प्राकृत थी जो पश्चिमी हिंद में बोली जाती थी। शौरसेनी प्राकृतसे शौरसेनी अपभ्रंशका उद्भव हुआ। श्रावर्णियोंने अपभ्रंशोंके तीन साहित्यिक रूप माने हैं, यथा नागर, प्राच्य और उपनागर। इनमें नागर अपभ्रंश मुख्य थी, जो गुजरातके उत्तर भागमें बोली जाती थी। सम्भव है कि गुजरातके नागर प्राकृतोंके साथ उसके मानका संबंध हो। नागर अपभ्रंशके व्याकरणके लेखक दैवचंद्रके मतानुसार अपभ्रंशका आधार शौरसेनी प्राकृत था। इसी शौरसेनी नागर अपभ्रंशसे गुजराती और राजस्थानी भाषाओंकी उत्पत्ति हुई है, और शौरसेनीके इसी अपभ्रंशसे हिन्दीके ब्रज, अवधी, खड़ीबोली आदि भी उत्पन्न हुए हैं। इस प्रकार गुजराती हिन्दीकी निकटतरी बहिन है, और इससे दोनोंके स्वभावमें बहुत साम्य है।

हिन्दी साहित्यमें भक्तिकालमें तुलसी, सुरदास, मीराबाई, कबीर इत्यादि भगवद्गीताओंकी रचना से हिन्दूमें फैली हुई थी, और उनकी रचनाएँ गुजरातमें भी बहुत प्रिय हैं। गुजरातके पुराने साहित्य पर उनकी गहरी छाप है। मीराबाईके कई पद तो गुजराती और हिन्दी दोनोंमें मिलत-जुलत एकते हैं। दोनोंके इतने निकटके सम्बन्धसे पुराने समयसे गुजरातियोंके हिन्दी परावी बनी है और गुजरातियोंने हिन्दीकी उन्नतिमें पहलेसे

अगीतक हाथ बैठाया है। हिन्दीके कवि और लेखकोंमें गुजरातियोंका स्थान पहलेसे आदरणीय रहा है।

हिन्दीसाहित्यके अपभ्रंशकालमें गुजरातके सोलंकी राजा विद्वराज जयसिंह और कुमारपालके यहाँ सम्मानित जैन आचार्य हेमचंद्रने एक बड़ा भारी व्याकरण ग्रन्थ “सिद्ध हेमचंद्र शब्दानुशासन” की रचना की, जिसमें संस्कृत, प्राकृत और अपभ्रंश, तीनोंका समावेश किया। अपने व्याकरणके उदाहरणोंके लिये उन्होंने एक “द्वयाध्व काव्य” की भी रचना की है, जिसके अन्तर्गत “कुमारपालचरित” नामक एक काव्य भी है। इसी जैन आचार्य सोमप्रभसूरिने संवत् १२४१ में “कुमारपाल प्रतियोग” नामक गद्यग्रन्थ में काव्य शिक्षा जिसमें समय समय पर हेमचंद्र द्वारा कुमारपालको अनेक प्रकारके उपदेश दिये जातेकी कथाएँ लिखी हैं।

भक्तिकालमें वैष्णव सम्प्रदायके प्रचारसे मजजापाके कवियोंके काव्य गुजरातके घरघरमें गूँजते रहे और अगीतक वैष्णव भक्तियोंमें प्रतिदिन पाये जाते हैं। गुजरातमें स्वामी मध्वाचार्यजी (संवत् १२५४-१३३३) ने अपना द्वैतादारी वैष्णव सम्प्रदाय चलाया और बहुतसे लोग इसकी ओर झुकनेसे मजजापाधामें कृष्णभक्तिके अनेक सरस पद रचे गये।

संवत् १६०२ में दादू दयाल नामके आद्वैतवादी अह-मदावादमें जन्म हुआ जिन्होंने “दादूध” चलाया। यह

दादू दयाल सिद्धांत दृष्टिसे कबीर मार्गके अनुयायी थे। दादूदयाल १४ वर्ष अमेरमें रहे। वहाँसे माखाड, बीकानेर आदि स्थानोंमें घूमते घूमते संवत् १६१६ से जयपुरके पास नरानामें आकर रह गये। अन्तमें वहाँसे तीनचार कोस पर भरनेकी पहाड़ीमें उन्होंने २६१० में शरीर छोड़ा। दादूकी बानी कवीरकी साखासे मिलते जुलते दोहोंमें है, कहीं कहीं गानेके पद भी हैं। उनकी भाषा पच्छिमी हिन्दी है। उन्होंने कुछ पद गुजराती, राजस्थानी और वंजारीमें भी कहे हैं।

रीतिकालमें हिन्दीसाहित्यमें ग्धारसके साव्यकी समार हुई। उसमें भी गुजराती कवियोंने अपना हाथ बँटाया। गजन नामक एक गुजराती शास्त्रण कथाओंमें बने थे। उन्होंने संवत् २०८६ से “कमरुदीनखौं हुलास” नामक ग्धारसका एक ग्रंथ बनाया जिसमें भावभेद, रसभेदके साथ पदकवुका विस्तृत वर्णन किया है। यह ग्रंथ एक अमीर की कृपा पानेके लिये लिखा गया है, इससे अनुवर्णनके अतर्गत उसमें शमीरी शैली और आरामके बहुतसे यामान गिनाए गये हैं। दलपतिराय और वंशीनर जो अहमदाबादके रहनेवाले थे उन्होंने संवत् १०९२ में महाराजा जगतसिंहके नाम पर “अलंकार रत्नकर” नामक ग्रंथ बनाया। इस ग्रंथकी विशेषता है कि इसमें वाक्यकार्त्तिका स्वरूप समस्तानेका प्रयत्न किया गया है।

रीतिकालके पश्चात् आधुनिक कालका आरम्भ हुआ। व्रजभाषाके स्थान पर खड़ीबोली साहित्यमें अधिक प्रचलित होने लगी। साहित्य पथमें दी रीतिवत न रहा किन्तु गद्यमें भी रचना होने लगी। अत्रेज राखके प्रभावसे अत्रेजी भाषाका प्रचार होने लगा। इस समय खड़ी बोलीके गद्य विकासमें मल्लाला नामक आम्रेके रहनेवाले एक गुजराती भाषणका स्थान प्रमुख प्रवैताओंमें

है। इनका जन्म सं. १८२० में और मृत्यु १८८२ में हुई। सं. १८६० में फलकनोके फोर्ट विलियम कालेजके अध्यापक जौन गिल कादृष्टके आदेशसे इन्होंने खड़ी बोली गद्यमें “प्रेमसागर” लिखा जिसमें भाषावत दशमस्कंधकी कथा वर्णन की गई है। इन्होंने ऊर्दू खड़ीबोली और व्रजभाषा तीनोंमें गद्यकी पुस्तकें लिखीं। व्रजभाषामें लिखी हुई कथाओं और कथानियोंके ऊर्दू और हिन्दी गद्यमें लिखनेके लिये इनके कहा गया था जिसके अनुसार इन्होंने “सिंहासनयत्ती”, “वीराल-पत्नी”, “शकुन्तला नाटक”, “भाषागल”, और “प्रेमसागर” लिखे। इनके अतिरिक्त सं. १८६९ में उन्होंने “राजनीति” के नामसे “हितोपदेश” की कथानियं व्रजभाषा गद्यमें लिखीं। “माधव विलास” और “सुभा विलास” नामक व्रजभाषा पराके संग्रह भी इन्होंने प्रकाशित किये थे। इनकी “दालचन्दिका” नामकी “विहारी सतसई” की टीका भी प्रसिद्ध है। इन्होंने आम्रेमें “संस्कृतप्रेष” नामका एक प्रेस भी खोला था जिसमें छपी पुस्तकोंकी संख्या बहुत बढर करते थे।

भारतेन्दु हरिश्चंद्रने हिन्दीके उदयनके लिये अनेके प्रयास किये। उन्होंने साव्यकी उन्नतिके लिये “कविज्ञानविनीतभा” आदि कई समाज स्थापित किये थे। इनमें बुरदुरके कवि अपनी समसापूर्तिनी भेजा करते थे। सौराष्ट्र के सिहोरनिवासी गोविन्द गिहामाई उनमेंसे एक थे। गोविन्द गिहामाईका जन्म सं. १९०५ में हुआ। इन्होंने व्रजभाषामें बहुत नपुंर रचनाएँ की हैं। इनके पास व्रजभाषाके ग्रंथोंका अच्छा संग्रह भी था। इनके मुख्य ग्रंथ ये हैं—नीतिविनोद, ग्धारसरौजिनी, पदकवु, पावस पयोनिधि, समसापूर्तिग्रदीप, वक्तीविनोद, श्रेयचन्द्रिका आरम्भपयोरी, प्रवीणगागर, राधासुखयोडसी आदि।

साहित्यके उत्थानके साथसाथ धार्मिक उत्थान भी आरम्भ हुआ। इस्लामी और ईसाई मतके प्रचारको रोकनेके लिये गुजरातमें स्वामी दयानंद सरस्वती वैदिक एकेश्वरवाद लेकर खड़े हुए। खंडन मंडनके लिये हिन्दु मरमें एक सामान्य भाषाकी आवश्यकता थी। स्वामीजीने हिन्दीभाषाको "आर्यभाषा" घोषित करके अपने आर्य-समानकी भाषाका स्थान दिया। इनके मुख्य ग्रंथ सत्यार्थप्रकाश, वेदांगप्रकाश, संस्कारविधि, ऋग्वेदादिभाष्य भूमिका तथा वेदोंके भाष्य हैं। आर्यसमाजियोंके कारण हिन्दी भाषाकी चर्चा पंजाबमें आरम्भ हुई। इस प्रकार स्वामीजी हिन्दीको राष्ट्रभाषाका स्थान देनेवाले सर्वप्रथम थे। यहाँ मह जलेश्वरीय है कि गुजरातीभाषाके अर्वाचीन-युगके आधुनिकता की नगदाशंकरीने भी हिंदीको राष्ट्रभाषा घोषित की थी।

वर्तमान समयमें तो गुजराती साहित्यका भी प्रभाव हिन्दी साहित्य पर पड़ा है। महात्मा गांधीजीने हिन्दीको मात्र राष्ट्रभाषा ही नहीं मानी है किन्तु इसी राष्ट्रभाषाके प्रचारको अपने रचनात्मक कार्यक्रमका एक अंग माना है। उनके एवं गुजराती ग्रंथोंका हिन्दीमें अनुवाद हुआ है और इन्होंने स्वयं भी हिन्दीमें बहुतसे लेख लिखे हैं। उनके प्रभावसे हिन्दी साहित्यकारोंको एक नया निचार-पारा प्राप्त हुई और गांधीवादी साहित्य एक खजाना माना गया है।

गुजराती साहित्यकारोंकी रचनाओंका हिन्दीमें अनुवाद बढ़ता जा रहा है। अभी तक श्री, कर्हयालाल मुन्शी,

श्री, रमणलाल देसाई, श्री, भूमकेतु इत्यादि बहुतसे लेखकोंकी अनेक कृतियाँ अनुदित हो चुकी हैं। हम बतायें तो स्वयं हिन्दीके अच्छे उपन्यासकार हैं। गुजरातीमें "श्रीभा" और "गगना नीर" जगदी हिन्दी कृतियोंके अनुवाद हैं। उन्होंने गुजरातीके अन्य लेखकोंकी कृतियोंका भी हिन्दीमें अनुवाद किया है। आजकल गुजरातमें हिन्दी साहित्यका प्रचार बढ़ रहा है और अनेक गुजराती युवक हिन्दीमें छोटी बड़ी रचनाएँ करते हैं। राष्ट्रभाषा प्रचारमें गुजरातका स्थान अग्र रहा है।

इस प्रकार हम देखते हैं कि हिन्दीके उत्थानमें गुजरातीजीने पुराने समयसे अच्छा सहारा दिया है। उनकी सेवासे हिन्दी साहित्यकार सुपरिचित हैं, अतः उन्होंने श्री, कर्हयालाल मुन्शीको एक बार हिन्दीकी सर्वोच्च साहित्यसंस्था, हिन्दी साहित्य सम्मेलनके अध्यक्ष बनाकर गुजरातका सम्मान किया है। यह सौभाग्य अभी तक हिन्दी अतिरिक्त भाषाभाषियोंमें किसीको प्राप्त नहीं हुआ है।

यद्यपि गुजराती साहित्य सम्मेलनमें श्री, कर्हयालाल मुन्शीने प्रस्ताव रखा था कि सांभसिक शासनमें हिन्दीकी शिक्षाका स्थान भाषाके तौर पर आवश्यक होना चाहिये और कलेजोंके अध्ययनमें शिक्षाका माध्यम हिन्दी हो होना चाहिये जिससे आन्तरप्रान्तीय ब्यवहार सरलतासे हो सके। देशमें आन्तरप्रान्तीय संगठन तथा भारतीय ऐका के लिये यह परावश्यक भी है।

या नगरीच्या सीमेपाशीं
जुनेच हें तर चित्र सव्यारे,
कोण रंगवी ! मला न ठाऊक
कोण रंगवी नूच पहा रे १

शोणुनी जीवन-तेल जपांचे
नगरीचे या दीप झळकती,
अहानावर उगी जपांचे
शहरींची या उध संस्कृती रे २

जीण झोंपल्या त्या गर्भाच्या
नगराच्या वध सीमे धरती,
आतप - मादत - लहरी संगे
शरणागत ज्या जळती पडती ३

व्याणि दरिद्री शोणित ज्यांचे
अक्षय्य रचिते नव धनराशी,
त्या गर्भाच्या जीण झोंपल्या
येथे उग्या या सीमे पाशीं ४

मरणोन्मुख निज जीवन ज्योती
जाळीत येथे दीप पकळ,
भवास त्याच्या मंद प्रकाशीं
वधुनी येथील मेघ सोहळा ५

कचऱ्याची ही पेटी येथे
चिवडीत वसली सान बाळकें,

गन्ध ! जन्तु ! ये खुल्या कल्याणा
येथ मृत्यु ही मंद पर्वा ये ६

पहा भूतांसम येथ चालती
मजुरांची ही शरीरं काळीं,
जगण्यासाठीं जळतां जिवन
मात्र त्यांची उरे काजळी ७

उम दर्प ये तुला ! कश्माचा
हेंच एकलें येथे भौषध,
सतत-मृत्युच्या विसरापाला
घोर वेदना जहरी दाहक ८

थांब थांब हे फ्याड तुर्क
जगदुनी रसिका वधू नकोना,
अंधारी या लपते लजा
त्याच मुलांच्या मातेची ना ! ९

एकच सारं चळं घरातिल
निद्रित रोगी बाळा हांकीं,
एकच येथ जीवन भर तें
वख, नसे ती पोथ नवारी १०

या नगरीच्या सीमे पाशीं
मेसुर असलें चित्र सव्यारे,
कोण रंगवी मला न ठाऊक
कोण रंगवी नूच पहा रे ११

Dignity of Labour.

—By Shri R. C. Painter.

Our Junior Cadet Unit.

—By Atul M. Parekh, Std. VII.

Gardening — Our Hobby.

—By Shri R. C. Painter.

Lunch Hour at an Oting-

—By Pravinchandra K. Shroff, Std. IV.

"Self-help, the best help".

—By Pravinchandra K. Shroff, Std. IV.

Our Cadet-gunnery.

—By Chandulal H. Bhat, Std. VII.

Ready to ride on the bikes.

—By Pravinchandra K. Shroff, Std. IV.

It was a night of ebbing Shishir.

The full face of the moon was smiling over the Earth,
Shedding its wan and languid lustre over plains and seas,
And a ring of shy light was demarcating the province of the moon.
The waves of cotton clouds were surging up and high,
Assuming illusory forms and shapes and shadows.

I returned from noisy, crowdy, hungry, mundane Bombay
To my solitary, creative corner at my school,
And went to the tennis-court to witness the riches of the skies,
But the vault was a pauper, containing only five twinkling stars.
It was vast vastness in the upper depths of creation,
Unfolding its pinions of black and blue feathers
On trackless spaces and eternal times.
Reminding man that he is nothing and nothing and nothing.

How much I am perplexed by the neighbouring gusts,
The atmospheric gloom and shifting trails of clouds!
The Silvery Fairy was above, on her race course, forlorn and remote,
And still remote was the Sun, the author of moonshine, winds and clouds,
The life-giving radiance, vital, transparent and divine.

Remotest is enthroned the princely Spirit of Man,
Nearest is felt the decree of that Divine Law,
But the neighbouring sorrows and burning vapours of passion,
Cloud man's vision and urge him to wild-goose chase.
The phantoms look eternal and the eternal, evanescent,
Though the clouds exist, for the sun exists
And what is sorrow but the dust rising after the chariot-wheel of the Spirit!

IF I WERE THE PRIME MINISTER OF INDIA

HARSHAD HARILAL SHUKLA,
Std. VII.

How pleasant it is to think of myself as the Prime Minister of India. Thoughts crowd into my mind; feelings swell into my breast; but I must pause a little before I can set down what I would do if I were a Premier.

The first thing I would do as the Premier would be to forget that I was a Premier and to think of myself as one of the rank and file of my countrymen. There would be no vain thoughts in my mind. My mind and heart should be fired with thoughts and feelings of national service. I would be a Premier to serve my people and not to rule over them as a tyrant or a dictator. I would partly advise and partly follow my countrymen.

I would not be the Premier of a nation of sheep. I would first direct my attention to their education and enlightenment. It should be my continuous care and constant endeavour to uplift my countrymen to our ancient level of culture and competency. I would be the Premier of intelligent and thoughtful people and not of a nation of blind, ignorant, dumb-driven cattle.

My idea of a national government is democratic. In the same way, my ideal of national premiership is broad-based

upon the principles of democracy. I would be the embodiment of the ambitions of my people. I would not use my people as an instrument for the realisation of my own private and personal ambitions.

I would keep the direct relation with my people. I would try to solve their difficulties. I would do my best to improve the present, low, living standard of my people. I would nationalize all big industries. I would try to satisfy the lower class of people. I would be a socialist to the core of my bone.

Finally, I would look upon my Premiership, not as an end. This end should be the service of my countrymen. I would continue as the Premier as long as my countrymen want me to serve them. I would vacate the place of honour as soon as I hear the smallest whisper of discontent from them. I would consider my Premiership as a free gift of my countrymen who have a right to take it away from me at their will.

In short, during my regime, I would endeavour day and night to see that in the comity of great nations, India obtains its honoured place and status. I pray to the Almighty God to inspire and help me.

Mahatma Gandhi, India's Bapu was not merely a national figure but was an international one. He was not merely a hero but a martyr, a saint, an incarnation of God.

God took a fancy for human form and Gandhi was born in 1869 at Porbandar, in Kathiawar. He belonged to a respectable Bania family. His father Karamchand Gandhi was the Dewan of Porbandar and afterwards of Rajkot. After passing the Matriculation Examination, he went to England in 1888, and afterwards, was called to the Bar. After practising as a lawyer for some time, he went to Africa where he found the Indians in a deplorable condition. There he established the National Indian Congress. Then he came to India and entered the public life here from 1915. He started several struggles against the British Government. His numerous fasts for the sins of others stirred the conscience of millions of people.

Mahatma Gandhi was a great messenger of Hindu-Muslim unity. Throughout his life, he worked and struggled for it. Four months ago, he went on a fast to bring about the communal harmony in Calcutta and then, came the memorable fast of Delhi which he commenced on 16th January, 1948. Within twelve days, he was brutally murdered by a thoughtless assassin, named Godse.

Gandhi's interests were many, varied—religion, politics, social reforms, economic progress etc. He was the architect of

India's independence. He taught us the lessons of fearlessness and self-respect. He made us proud of India. Harijan uplift, prohibition, simplicity in social life, uplift of women are some of the social reforms which we owe to him. Love for swadeshi goods and Khaddar was nurtured in our minds by him. His works have been promoted in such vast fields that our imagination is too stunted to measure them and our words are too feeble to narrate them.

Gandhiji was a great philosopher, a saint, a seer who lived in a world far behind his views. He believed in Truth of thought, word and deed. To him Truth was God. He spread the gospel of "Ahimsa." He hated sin but did not hate the sinner. He believed in self-mortification for the faults of others. He preached the doctrine that right is might, fearlessness, tolerance for all religions, dignity of labour, love for all, were some of his other principles. Politics was raised by him to a moral level. He taught us the philosophy of fast, prayer and passive resistance.

His habits were symbolic of the poverty of India. He put on Khaddar cloth which hardly covered his body. He seldom took cooked food. He always travelled in Third Class. He got up in the early hours of the morning and said his prayers. Even at the age of 79, he worked for 18 hours a day. Really miraculous!

He was a great friend of the poor, and the depressed, and served them as

Christ did. He had a frail body but a stout soul. Material wealth he had nil but his spiritual wealth was unbounded. He was both a realist and an idealist. At the age of 79, he was pure and innocent like a child. Serene though he was, yet he was a master of jokes. He laughed through life, he smiled in death. He was the prince of peace, the apostle of Ahimsa, the devotee of Truth, the saviour of Harijans, the messenger of Hindu-Muslim unity, the friend of the poor and lonely, the father of India. He was the sun that warmed and brightened our lives. He has been the greatest Indian, since

Gautama Buddha and the greatest man since Jesus Christ.

By his death India has lost her soul and the world has lost a great prophet. His death is a loss to civilisation, to progress and to stable peace.

In every age, Christ is born and is crucified; so it has happened again. Gandhiji is dead. Long live Gandhiji. Though his body is no more with us, the divine flame of his soul will always shed its light. If we follow his preachings, that will be his most fitting memorial.

Benares is to the East, Mecca to the West; but explore your own heart, for there are both Rama and Allah.

—Kabir

We must all hang together or assuredly we shall all hang separately.

—B. Franklin

He who would bring the heavens here, Must descend himself into clay.
And the burden of earthly nature bear, And tread the dolorous way.

—Shri Arvind

Once I got a holiday. I went for a walk to a sea-shore. I am very fond of walking in the moon-light. It was full-moon night. Every body likes it and tries to get a chance to walk on such a night.

When the glorious moon came over the sky, tiny stars became pale. She moved in the sky majestically like a queen. Some times she was serious and some times she was playful like a sweet, beautiful girl.

When clouds came near her, she played a game of hide and seek. It was really a pleasure to watch the pranks of the moon with the various clouds.

There were many other boys. They were also enjoying a game. I joined with them. I was satisfied with playing a game with them. I was a little tired. I wanted fresh air. In the meantime, the soothing gentle wind began to blow.

The leaves and the fruits of trees were shining in the silvery light. The leaves were waving like the clothes of a dancer. The rocks, the trees, the standing crops in the field, the river-water gently flowing by and the vast expanse of sand on the bank bathed under the silvery rays of the moon. In the front and behind, above and below, there was nothing but silver. The moon has some magic in

her rays with which she transfigures the whole world into one silvery fairy-land. Every object in Nature smiles and dances under her glory.

I sat down on the bank and began to enjoy myself the beauty of nature. I have no words to express what immense delight I derived from the sight of such an inspiring scene.

Should she not have been made of tons of powder, creams and snow? Is there anything so magic and divine that gives her such sweetness and beauty? I wish the scientists of the world should march to the moon, rob her of her divine toilets and supply these to the modern women of fashion so that they may look more natural and less artificial!

I saw a boat. It was far from me. I gazed at it. The gentle breeze playing on the tiny sails of the little boats added to the beauty of the atmosphere; the jolly boat-man merrily hummed a tune or sang a song.

It was late enough to go home. Therefore, hurriedly I returned home. Even now, these scenes appear before my inward eye.

How nature takes pity on us! What a pretty sight it was! Really, it was enchanting.

ROME WAS NOT BUILT IN A DAY

JASHWANT KARSANDAS MEHTA,

Std. VII.

"Any one, who attempts a task of any magnitude may be beset by two temptations, namely, impatience and discouragement." He starts with hope and enthusiasm but finding that the task he has set for himself, will take much longer time than he thought, he becomes impatient to get it finished. When he realizes that he will be overcome, he becomes discouraged, relaxes his efforts or abandons the work. A check to impatience or a word of cheer to discouragement, has made this proverb: "Rome was not built in a Day."

We now see the city of Rome in all its splendour but we should not think that the city has been built up with the help of an Aladin's Lamp. The city of Rome with its magnificent buildings, public parks and squares was not the work of a single day. Rome was at first only a small village, having only a few ordinary huts. Long years of patient labour and hard toil on the part of the people, their perseverance and strong determination made Rome the greatest power in the world and helped her to attain the height of glory and prosperity. It was not the work of days and months but of years.

Nothing great or valuable is possible in this world within a short space of time. No one can reach the summit of a mountain by a single leap. The climbing must be done slowly and cautiously and considerable effort is required to do so. "A building cannot rise suddenly from its

foundation to the roof. It must be constructed step by step. First the foundation, then the plinth, then the walls and finally the roof."

"Calm deliberation and patient perseverance are needed to carry the work through. Over and above these essential qualities, good time and steady applications are also indispensable. Armed with these qualities, any man can hope to achieve success in any enterprise, however, great and difficult it might be."

Without the qualities mentioned above, a man cannot hope to get through any difficult task or any great object successfully. If a person sets about anything without a definite and carefully considered plan, he will have to turn back after having proceeded a little way. He will meet with difficulties which he never contemplated and will have no other alternative but to begin fresh. Haste and impatience also put a spoke in one's success. These two things make diligence, perseverance and close attention impossible and without these, there can be no hope of success. Want of perseverance is another obstacle in the path of success. Path of success is not strewn with roses. One who is not endowed with these qualities will receive a set-back as soon as failure overtakes him. He will lose all his energy and give up his task in despair.

The truth of this proverb is amply illustrated in the History of English people. Their early accounts show that they were

a race of savages. By dint of patience and perseverance, they slowly acquired civilisation and began to extend their possessions bit by bit. They came to India as petty traders and by virtue of their qualities, gradually established their sway over the whole of such a large country as India. In the same slow manner, their dominions extended till at last at the present day, we find that the Sun never sets on the British Empire. So extensive

are her possessions.

This proverb teaches us that the first requisite for success in an enterprise is patience. The proverb is an eye-opener and source of encouragement to us. The example of Rome should fill us with vigour and energy even though we meet with failure. It should take us onward till we succeed in achieving the great object which is our goal.

"No man can safely appear in public, but he who loves seclusion.

No man can safely be a superior but he who loves to live in subjection.

No man can rejoice securely but he who hath the testimony of a good conscience within."

—Thomas A. Campis.

The world that we must seek is a world in which the creative spirit is alive, in which life is an adventure full of joy and hope, based rather upon the impulse to construct than upon the desire to retain what we possess or to seize what is possessed by others. It must be a world in which affection has free play, in which love has been purged of the instinct for domination, in which cruelty and envy have been dispelled by happiness and unfettered development of all the instincts that build up life and fill it with mental delights. Such a world is possible, it waits only for men to wish to create it.

—Russel.

AN ACCOUNT OF A CRICKET. MATCH

MAHENDRA RAMBHAI PATEL,

Std. VII.

Cricket is a very interesting game. It is the national game of the English people.

The word 'The Cricket Eleven' indicates that there are eleven players in every team. The captain of the team leads the team. A large stretch of perfectly flat, a little hard and smooth ground and also a nice pitch in the middle of it is required. The stumps are pitched at a distance of 22 yards from each other. Two balls are kept on it. Two umpires are kept to give the proper judgment.

This year I had a chance to witness the match played between India and the West Indies in Bombay at the Brabourne Stadium where all big matches are being played for the last few years.

Exactly at 10-45 a.m. one umpire and captains of both the teams came out on the field. The umpire tossed in the presence of the two captains. The Indian Team lost the toss. The captain of the tourists' team elected to bat. Lala Amarnath led the Indian team to the field. He placed every man on every side of the field to protect the strokes of the West Indies.

The match between the rival teams started. They were playing cautiously. Our bowlers were bowling very smartly. They were turning in the ball to make them out. The Indian players tried to dislodge the players but they found the batting impregnable. After two hours, the first batsman scored a century and

soon he was out. Weeks also scored a century. The Indian bowlers were flogged by the West Indies. Only 6 wickets were down after making 629 runs. I was very much pleased to see the batting of Weeks. He hit 20 or 25 boundaries of four. Now the Indian team came in.

K.C. and Mankad opened the first innings, of India. They were playing very carefully. From the tourists team, Ferguson and Gomez were bowling very smartly. They were turning the ball in to make our players out. In no time, bowlers succeeded. To my utter disappointment, our whole team was out after making a paltry score of 273 runs; none of our batsmen was able to make up for the lost ground. Our first-rate players were unable to make the runs and we were routed out, our tail being unable to withstand the fast bowling of Ferguson. Our team was made to follow on.

One and a half days were left. Our players found hard to pass such a long time to save our team from an innings' defeat. But to our great surprise, our first rate-players turned up the tide. R. S. Modi and Hazare made a great second wicket partnership and each of them scored a century. The West Indies bowlers were flogged by the Indian players. Only 3 wickets were lost after making 336 runs. Thus Indian Eleven was saved from an innings' defeat. The result was a draw. We were glad to see it. How can I forget it? Really, cricket is a game of chance. It is more sensational than any other game.

IF THERE WERE NO WRITING

BALVANT VASANJI NAIK.
(A Post Student).

The art of writing has become a part and parcel of life. It is the very foundation on which the magnificent structure of our civilization is built.

If writing had not been invented, our life would have been quite different from what it is to-day. Let us imagine the days when our ancestors did not know how to read and write. The life was highly primitive. They were mainly concerned with food and nothing else. It was difficult for them to send messages, except by some crude gestures and cries. An offer for friendship would be taken as a challenge for war and the news of birth might be understood as the news of death. If the art of writing had not been invented, we would have been even to-day in the same state, primitive and backward.

In the absence of writing, there would be no letters, no news for our relatives living in distant parts of the world. There would be no post and telegraph offices. Obviously, we would have been separated from our relatives and friends. Hence, we would not have known or travelled in any part of the world.

It is possible that we would have been passing the hunting stage. We would have tilled the ground and grown the food, vegetables, fruits, etc. and prepared cloth required for us. Perhaps, dancing, music, painting, sculpture would have enriched our life. But thus far and no further. Without the art of writing, a

vast field of progress would have remained unexplored for us. There would have been no books, magazines, newspapers, schools, colleges, offices, etc. Our bodies would have got enough food but our minds would have starved and without mental progress, is it possible to make any progress?

If it had not been invented, our trade would have been confined to villages only. There would have been no trade with foreign countries. How can there be banks? Accounts have been written and cheques drawn with the knowledge of writing only.

All inventions are due to the experiences of others which are stored in the books. Our modern trams, buses, steamers, aeroplanes, engines, radio, film, machines and medicine owe their existence to the art of writing. Even an atom-bomb owes to the mighty minds of Science.

I think, words are the poor vehicles to convey our thoughts while writing hardly becomes difficult to understand. Thus the art of writing is the fountain-spring of our present civilisation, and without it, there would be chaos and disorder everywhere.

At last, if there would have been no writing, there would be no civilized or barbarous man. All people would be on the same level.

To-day India is free. But we have to work hard for our free India. We must put in the best efforts to reach our goal.

There are many poor people in our free India. There should be no class—high or low. All should be given the same respect in free India.

In free India, every man should be well-fed, well-clothed and well-housed.

Education must be free and compulsory. Every village should have its own school, library and hospital.

There should be only one common language and that is Hindi. A big province having different languages should have its education in Hindi.

Free India has different castes and creeds. But we should do away with communalism and try to live in peace and harmony with one and all.

There should be compulsory military training in every school and college.

More or less, the refugee-problem is solved but we should give them all kinds of help.

Untouchability should have no place in free India. It must be abolished.

Our Bapu is not present in flesh and blood but his high ideals such as non-communalism, untouchability, nonviolence, truth and love for mankind should be followed.

Liquor and other drinks which have ruined many families should be prohibited. Let it be so managed that the rich or the poor, the farmer or the factory-goer may not take fancy to it.

Woman should not be the slave of man. They should be given equal rights like man.

India is free but freedom has brought heavy burdens and responsibilities. So we should try to protect this freedom.

There is only one way and that is:

"Their's not to reason why
Their's but to do and die."

That should be our motto. If we can solve all the problems, we shall be able to satisfy all the nations of the world which are watching the march of events in free India.

"THE LIFE OF REFUGEES IN CAMPS"

LAXMICHAND R. ASHRANI,
Std. V.

During this short period of a year and a half, India has experienced many difficulties. India is divided into two parts, Pakistan and Indian Union. During these changes, we cannot imagine how many people have suffered, and become homeless. I shall give you some idea about Sindhis, who have come to Bombay from Sindh. They suffered a lot from communal riots there. Many lost their lives, properties and chastity in Sind. And now, at present, they are called "Refugees" or "Sharanarthi" living in camps. Alas, what a dreadful fate! Those Sindhis, who were living in comfortable houses in Sindh, are living to-day in camps, in broken barracks, and there, in one barrack, ten families stay together. How can they live in one barrack? But they ought to live; what else can they do? What else can be done?

In the camps, there is no electricity, and secondly, they suffer from rain in the monsoon season; they do not get proper ration also. But the greatest difficulty is to those who are businessmen because

they have to come in a city for business daily from distant places like Kalyan and Thana. However, they go to the city. In the city, many other businessmen quarrel with them, because they sell the articles, at low rates. They do not wish to have much profit, as others wish.

The Sindhi refugees who are in Bombay are very clever, diligent and faithful in their work. In difficulties, they do not lose their hope and courage. They only require shelter. Other things they can do themselves. Many people are criticising them. But they are in the wrong. Everyone should help them and give them courage as their lot is pitiable.

After all, Sindhis or other refugees are our blood and flesh. They must be provided for all their necessities of life. Our attitude towards them must be most helpful. Let us leave no stone unturned to make them once again what they were in their motherland and still more prosperous, in every respect.

FUTURE PROSPECTS OF FARMING

JAWAHIRLAL V. PATEL,

Std. VI.

I spent my last vacation in one of our villages. There I met a friendly peasant who explained to me how farming can be improved.

He said, "I have got 4 acres of land as many of us have, but they are not all in one block, one strip here and another there, with others' land in between. I earn about Rs. 200/- every year. Out of these, I have to pay Rs. 30/- to the Government as tax, and Rs. 50/- to the money-lender from whom I borrowed it. This leaves with me Rs. 120/- to spend on myself, my wife, three children, a cow, two bullocks and a farm. Hence, you can imagine why our men are weak and why our cows give less milk.

A peasant in Canada cultivates 140 acres while our peasant here cultivates only 3 to 4 acres of land. In our country, about 80 per cent of the population still depends upon farming for their maintenance.

My grandfather had 64 acres of land. As time rolled on, the lands were divided and at last, I have only 4 acres. Every partner wanted his share of land even from one single farm of an average size, thus cutting the field into useless patches.

All this means a waste of man power and cattle power. I am left idle with nothing to do for four months in a year. Since lands are divided into strips, I cannot use bullocks as they should be, and it becomes too expensive to put fencing or buy tractors. When water is available, our neighbours do not allow us to dig canals through their fields.

A peasant of vitality and zeal should have at least 20 acres of land. This can only be done either by mutual co-operation or by legislature. If the land is taken away from others, they must either work in factories or cultivate 150 millions of acres of land lying uncultivated.

Thus, you will find that I will earn eight times more than before, out of the land under my possession, five times more than what I had before. I can dispose of unnecessary things left to me by my parents, and buy good manure or new implements, of cultivation.

We are now free. I am therefore sure that our Government will wake up early. What should we do? But still we have five big jobs to do. They are as under—

(1) **Fixing the size of the farms:** Divide the land in such a way that each field will not be smaller than 20 acres, and the cultivable land which is lying waste should be so used, that it will yield more and more.

(2) **Irrigation canals:** We should build more irrigation canals.

(3) **Afforestation and Manuring:** Look after our forests and use them as fuel and save cowdungs as manure.

(4) **Seeds and Machinery:** Peasants should be taught to use improved varieties of seeds and modern implements.

(5) **Cattle:** Reduce the number of starved cattle and feed them well.

Thus alone, India can produce corn in abundance and be, in near future, an exporting country in the matter of food

grains. This will save our crores of rupees which we have to pay to-day to other countries of the world.

MY VOYAGE

PRAVINKANT CHHOTALAL CHANDARANA

Std. VII.

Vehicles of modern age have conquered time and space. Motor cars have conquered the land, steamships have conquered the sea and aeroplanes have conquered the air.

Last month, I had an unique opportunity of travelling by a steamer from Mombasa to Bombay.

The Indian ocean in the month of March remains as calm as a lake. The clouds are found scattered here and there across the blue firmament. The sun gives its scorching heat throughout the day but at night the moon's cool and silvery light makes the waters of the ocean look like a vast expanse of silver ore.

On the first day, I was very busy exploring the steamer. The passenger steamers differ from the cargo steamers in many ways. I saw huge complicated machines which drive the steamer. I saw an instrument by which they measure the distance covered; a compass which indicates direction and an instrument which indicates longitude and latitude or the position of the steamer at sea. These indicators and machines are amazing and give us an idea of the advancement in science.

Besides the crew, the steamer carries more than a thousand passengers. Passengers are given all facilities. Passengers are at complete leisure, all the time. So it becomes very hard to while away the time. So the passengers are supplied with many kinds of indoor games such as badminton, table tennis, etc. Passengers are found at the games. Besides there are a cinema theatre, a radio, and a library which provides English and Gujarati books. The passengers are found making 'maja' all the time. These enjoyments keep even the idle busy. There are also different messrooms for vegetarians and non-vegetarians.

It is very pleasant to sit on the deck when the wind is blowing, to have a sight of the setting sun, to hear the sound of the small waves breaking against the sides of the steamer. Away from the anxieties, away from the worries, away from the noise of the towns, in a cool and calm atmosphere all these cheer our minds. One should never miss the experience.

The big ocean liners of modern age seem like moving houses with all kinds of comforts and conveniences.

It is indeed a pleasure to travel in a good steamer.

Once I had a walk with a pleasant party of boys. We were tired after the day's work at our school; we were too tired for any kind of serious work and yet, we did not like to sit at home cooped in our rooms. We desired to get out into the open and feel the fresh air beating on us. On such occasions, what we really want is an enjoyable evening walk.

I remembered with pleasure several evening-walks, I had in the company of my friends. Some days back, the weather had been particularly hot, and after the day's work, my brother and I were dead tired. It was not the work that had exhausted us. It was the scorching heat of the summer sun. Hot winds had blown throughout the day. Everything around us seemed to radiate heat. We were sitting languidly in our room when my friend, Kokil came and hailed us, "Let us go for an evening walk."

That idea appealed to me. We immediately started on our walk. We left behind us, the city with its broad roads and long rows of buildings. We longed to go out into the open, to get out of the crowded streets and buildings. The houses became fewer. The trees and the green plants began to appear with refreshing frequency and then the field stretched into a glorious expanse.

The breezes blew with fresh coolness and fragrance wafted out of the waving corn in the fields. The breezes refreshed us. The smell seemed to feel us with some kind of new life. Our spirits were elated. Kokil is a good, entertaining and romantic talker. He began to narrate several amusing anecdotes of his experiences in the city life; he talked about romantic players and their stories too, and we joined in the conversation with great zeal. In this way, the walk in the healthy air along with the romantic stories defatigued our bodies as well as our minds.

By and by, we crossed a small brook which murmured by, carrying a constant supply of water to the parched fields. We walked along its banks. The water was flowing very slowly, with a fine music like tinkle-tinkle; one could hear soft and delightful music. It was all so very enjoyable.

The sun had gone down and darkness had set in, when we retreated our steps in the direction of our homes. We felt tired now, but it was the kind of tiredness which asked for food and sleep. We reached home and had a hearty meal and a dreamless sound sleep. Next morning, when I woke up, I felt so fresh and vigorous that I wondered what exactly the matter was! Then I remembered the previous day's refreshing evening walk.

“ચલો વીણીએ શંખ, છીપલાં રંગ રંગનાં સાઈ.”
કહી ઉમેશે દરિયાકાંઠે દૂર દાઢ દીધ કયાંઈ
તટ રેતી પર પમલાં નાનાં રહ્યાં દાડી ઉલ્લાસે,
શંખ છીપલાં રંગમેરંગી સાર્યાં ઝાળીમાં હોંધો.
કહે આવી, હો, રૂમાલમાં ઘો બાંધી, કાલ સવારે,
સાઈ, આપણે આંગણ રચવી રંગાળી છે મારે.”
રૂમાલમાં લીધાં મેં બાંધી છીપ શંખલાં સાથે,
ચળક ચળકતાં, વિવિધ રંગી કેં આંખ દખતાં થાકે.

બીજી સવારે રમવાં ઊતર્યાં રાંધાકરણાં ન્યાં કુંજાં,
ઉમેશે આવી કહે, “સાઈ, કયાં છીપશંખલાં મારાં?”
ખોલી પોટકી, પડી તજર ન્યાં, મુખ પર છવાઈ ઝલાત,
“અરે, બહુ આ તો છે ફિફાં, અમક કોડી ક્યાં આની?”

ઉદ્ગારે એના આ મારું ચિત્ત વિચારે તણાતું,
હસે બંધને પડતાં એતું તેજ શું આમ હજાતું?
તથી પૂર્વ ચળકાટ, તાજગી, કુંજાં, રંગ મઝાનાં,
સાગરતટ જે મસક મસકતાં મ્લાન રીસતાં શાનાં!

મેં કહ્યું, “વાત જે કુદરત આ કહી જાય કાનમાં એવી,
પડે બંધને તેની શોભા, પ્રસા ઊઠતી કેવી!
પશુ, પંખી, માનવને કાળે પિંજર રથો ન કેઈ.
ચુકત રહીને ભલે ચુલવતાં વિદ્ય આંગણ સાઈ.”

“બહુ સાઈ, સાગરકાંઠે જઈ મૂડી આવશું આને?”
મેં કહ્યું, “ભલે, મુજને શો વાંધો, જે તારું મન માને.”

તે સાંજે દરિયાખોળે જઈ શંખ છીપલાં મેઢ્યાં,
છીપાવતમાં ફરી હપના આંધુ રેલ મઠેઢ્યાં.

મુક્તિ માતા આબ્યાં આજે, દિંદ તણા ખારણીએ,
પૂજતા પૂજતા પૂછે દિંદી, “આબ્યા યા કારણીએ.

સુખ દેવા કે દુઃખ દેવા,
ભાઈ સાથે જીવ ખેલવવા ?”

“કામ નથી એટા એ માટુ”, એવાં માતા મીડું,
અંગેએના શોષણથી તવ મુખડું રિકડું દીડું,

દોડીને આવી છું આજે,
પુત્રના રક્ષણને કાળે.

ભરતશૂભિના પડિયા ભાગો, ગમે નદિ એ મુજને,
બાઈબાઈનું શોષિત દેખી, થાવ નદિ કંઈ તુજને ?

બાળકો ભારતના કેવા ?
બન્યાં શું દાનવના જેવા.”

‘છોડું કછોડું થાએ’ તે સમજીને કોષ ન કરજો,
ભરતભોમમાં આજે માતા, અખૂટ સંપત ભરજો.

શાન્તિ, સંપ અને સુખથી,
બચાવે રક્ત તણી જૂખથી.

જાણી તે અન્ય પીરેથી રોએ માનો અંક,
‘સત્ય અને અદિ’સાના પથે પ્રથે’ છે સૌ રંક.

માતા, દુઃખ દરી લેજો,
સુખદિ સૌને હું દેજો.

બાવબર્ષો સત્કાર કડું છું. પ્રયાણ પાછું ન કરજો,
સૌને તારી ગ્રાહમહીં લઇ, પ્રજાવ તારો કરજો.

રહીને અનંતકાળ સુધી
હરી તે સૌની હુબુદિ.

(શિષ્યચરિત્ર)

રખે બૂલી બતો ગતચમચનો રનેહસ્મરણો,
અને બૂલી બતો શિશુવચતણાં બાળસ્મરણો.
સખે, બન્ને બ્યારે મુખદુઃખ હતા યાદ કરતા
સરી બતાં કેવા ધરતનયને આંસુ ઉરનાં !
કદા સાથે બેસી ગભરુ દિલની વાત કરતા,
સાથે સાથે ધૂમી ઉપવનમહીં મોજ કરતા.
દરી કુંજે કુંજે શિશુલવનવું કાવ્ય કરતા,
પ્રતિ રાતે કેવા નવલવનનાં સ્વપ્ન રચતાં !
હુલી આશા હૈયે દિન લવનના બચ સરખાં,
વહી બતાં બાણે મુખ-સરિતનાં નીર હસતાં !
હુયે કેવી રીતે કુદરતતણા અંતરમહીં
મુલોચન ને આશા અમ ઉલયના બાંધુ મનની.
સખે, કેવી ધારે, કુદરત ઉરે અશય રમતી,
રહું કદપી એ તો ઉલય ઉરનું ઈંદ્ર ચહતી.
જારે કેવા મારા ઉરકમળમાં પ્રજા બિહતાં
અને સાથે મારા ત્રુટિત મનના તાર વહતાં.
જખોલા યાને રે તુજ નલકના બાંધુ જનથી
મળ્યેઃ એને ભાઈ મુખદુઃખ મહીં, બોલ ઉરથી
ઉપા ક્યારે પાછી જત દિનવાણી મિત્ર, બિગરે ?
અને ક્યારે કૂણાં ઉલય ઉરમાં રનેહ અરે ?

અકિતઓના જીવનમાં હેતુસવના મંગલ દિવસો અનેક આવે છે. શુભમ પ્રજા માટે આઝાદીનું પ્રભાવ ઊગે એવો દિવસ તો અદ્વિતીય અને અદ્ભુતજ ગણાય.

આ રીતે, ૧૯૪૭ ના વર્ષમાં ૧૫ મી ઑગસ્ટના દિવસે, હિંદમાં જ નહિ પણ દુનિયાના ઇતિહાસમાં એક મહત્વનું પ્રકરણ ઊભું છે. વિજ્ઞાની રાનકે, આશુઓની મિજબાનીઓ અને ઠાંકમાં તેમજ શણગારથી મૂંઝવું પાતાવરણ બને હિંદમાં બે ચાર દિવસ રહ્યું, પણ ૧૫ મી ઑગસ્ટ પહેલાંના, આપણા કૃત્યો અને પછીના નવસર્જન માટે દરેક આત્મસંશોધન કરવું પડશે, તો જ આવી રહેલી આઝાદીની સાચીકતા છે. જનસમાજ સંવત્સરીને દિને, ગત વર્ષના દેષોને પશ્ચાત્તાપ કરી, નવા વર્ષના સદાયરણ માટે જે પ્રતિક્રમણ કરે છે એવું પ્રતિક્રમણ કરવાનો દિવસ ૧૫ મી ઑગસ્ટ ગણાય.

રાષ્ટ્રની આઝાદી માટે, ટાંક પણ પક્ષ એકધારે લાગે હોય તો તે ઠગિસ છે, એવો હાયમાં લીધેલી મશાલ ૧૦ વર્ષથી નીચે મૂકી નથી. એ મશાલમાં તેમ બોલુ' વધુ થવાને કારણે એનો પ્રકાશ ઝાંખો-તેજસ્વી રશો હશે પણ એ મશાલ આઝાદી માટે સમગ્રી હતી, એમાં શંકાને સ્થાન નથી. ઠગિસ તે કંઈ હિંદુ કે કોઈ કેળી સંસ્થા નથી પરંતુ તે સમગ્ર દેશના હિંદીઓની સંસ્થા છે, તેમાં પણ શંકાને સ્થાન નથી, અને તેની જ સતત અને તનતોડ લડતથી જ આઝાદી પ્રાપ્ત થઈ છે તેમાં પણ શંકાને સ્થાન નથી. તે ઠગિસના દેરનાર, મળાંદશક અને પિતા, સત્ય અને અહિંસાના ઉપાસક મહાત્મા ગાંધીજી હતા.

ઇતિહાસનાં પાનાં કહે છે કે રામન તેમજ મોમન પ્રજા પાસેથી આઝાદી મેળવતાં, ઇંગ્લંડને સદીઓ સુધી યુદ્ધ કરવું પડ્યું હતું. ઇંગ્લંડની યુવાનીઓની છૂટકા નાવલેન્ડે તેમજ અમેરિકાએ વર્ષો સુધી વિમરો કર્યા હતા આ દિશાએ, ભારતની આઝાદી મણી જતી આવી ગણાય...એટલું જ નહિ પરંતુ આટલી શાંતિથી અને બ્યવસ્થિત રીતે, સત્તાનો હાથબદ્ધો તો દુનિયાના ઇતિહાસમાં જોવા મળે એમ નથી. દરેક આઝાદીનું આમમન રક્તપાતથી ખરકારેલું હોય છે. આપણે પગ પૂછ્યો મહાત્મા ગાંધીજીના કે જેના સત્ય અને અહિંસાના વિલ્લાસ સત્યથી પ્રતિપક્ષીનો પરાજય કરી, રોશનીના અગકાટ વચ્ચે ખાબર ન પડે એ રીતે પરાપર મધરાતે યુવાનીની નમોશીમથી નીકળી આઝાદીના પ્રકાશમાં આપણે આવી ગયા છીએ.

પરંતુ પૂ. બાપુજીને હિંદને ફક્ત આગ્રહ દેશ બતાવવાનો વિચાર નહોતો. બાપુને તો હિંદ દેશ એવો રચવાનો વિચાર હતો કે જ્યાં શરીરમાં શરીર માણસને પણ માથ કે આ શરો દેશ છે, જેના સર્જન માટે દરેક વ્યક્તિનો સક્રિય ભાગ હોય—જે ભૂમિમાં જોડાનીય જાતિના બોદ ન હોય, જેમાં અસ્પૃશ્યતાને સ્થાન ન હોય, જે ભારતવર્ષમાં મચાક, ઘર, તાડી, જેવાં પીણાં ન હોય, જે આવી ભૂમિમાં સીને પણ પુરુષ જેટલા જ હોયો મળતા હોય, જેમાં સર્જનશક્તિ જીવંત હોય જીવન આસા અને આનંદથી ભરેલા સાદસ સસુ હોય, જ્યાં આપણામાં કંઈક નવું કરવાની ઇચ્છા જાગે નહીં કે જે હોય તેને વળગીને ખેસી રહેવાના અથવા ખીનનું બૂંટવી લેવાની જ્યાં જીવિ ન હોય, જ્યાં સુખ અને સમાનતાના પ્રગલ્ભી ફૂટતા અને ઈર્ષ્યા રહી જ નહીં હોય, અને પ્રાણને જાગડનારી પ્રવૃત્તિઓના વિકાસથી જીવન અંતરઆનંદથી ભરકાઈ જતું હોય—પણ હિંદ આવી આદર્શ અને પવિત્ર ભૂમિ અને તે પહેલાં તો તે હિંદના પ્રાણ, રાજકીયતા, અને સુગુરુષ ગાંધીજીનું એકાએક તા. ૩૦ મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૮ને રોજ સર્જના પ્રાણના સમાધે, એક મરાઠા હિંદુના હાથે ખૂન થયું.

પ્રમુદ્ધિસ્તો વધ કરનાર પણ તેના જ શિષ્યો હતા. સોફ્ટીસને ઝેર આપનાર પણ તેના જ માણસો હતા. શું મહાત્માએનું મૃત્યુ આવી રીતે જ નિર્માણ થયું હતું ?

તે હસુષિસ્ત, સોફ્ટીસ અને કુદના અવતાર રૂપી ગાંધીજી હવે આપણી વચ્ચે નથી. તે અંક, તારા, અને ધ્રુવોને રડતાં મૂંઝી દૂરદૂર ચાલ્યા ગયા—પણ તે પ્રકાશ તો આપણને મળ્યા જ કરશે તેનું સ્વયં અને અહિંસાનું અમેષ રાજ આપણી પાસે જ છે તે સત્યથી આપણે આપણા દેશને તેમના વિચાર પ્રગલ્ભી, પવિત્ર અને આદર્શ બનાવવો જોઈએ અને એશિયાની બીજી કચ્છામેલી પ્રગલ્ભી આ અમેષ શક્તિથી, આગ્રહ કરવાનું કામ પણ હિંદે જ કરવું જોઈએ. આપણે સૌ આસા રૂપીએ કે હિંદ એશિયાને સાચી દોરવણી આપશે અને એશિયાની સૌ પ્રગલ્ભી સર્જન સાધી, દુનિયાની બીજી પ્રગલ્ભીમાં સમાનતા અને મેળો મેળવે અને અખિલ દુનિયા એક કુટુંબ થઈને રહે.

“उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्।” ની પૂ. બાપુની વિશ્વખુલ્લની આસા પૂરી પડે, એ સુગુરુષ બાપુને અમારા પ્રેરિ પ્રેરિ વદન હો !

*

*

*

*

શિવસ્તે પંચાન :

શિવસ્તે પંચાનઃ, સવપથ પડી કેડી નમણી,
વધો આજે, હાયા મનહર હળી બોમવડની.

—શ્રી. દુર્ગેશભાઈ શુક્લ.

ધી લીધું ! લીધું !

હિમેશ મુખલાલ પરખાણી
ધોરણ બીચુ.

તમે સૌ ચકલાકાકા તથા ચકલીકાકાને જોળખતા જ હસો. એક વખત ચકલાકાકા પેટીએથી ઘરે આવ્યા, પાંચડી કાઢીને ખીરી ઉપર ટાંપી અને લહેરથી આરામખુરશી ઉપર બેઠા. ચકલાકાકા કાંઈ કહેવા જતા હતા ત્યાં ચકલી કાકી વચ્ચે બેઠી બેઠી, “અરે સાંભળો છે કે ! ઘરમાં ધી ખૂટી પડ્યું છે. તમે નહિ લાવો ત્યાં સુધી હું રસોઈ નહીં કરું.” કાકા બોલ્યા, “હે, હજી સુધી તે રસોઈ નથી કરી !” કાકીએ જવાબ આપ્યો, “તમે ધી લાવો નહીં અને હું રસોઈ કેવી રીતે કરું ?”

કાકા પાંચડી પહેરી, બૂખ્યા પેટે પાઝ બજારમાં ઉપડ્યા. મજામાં રૂપિયા લેવાનું જૂલ્યા નહોતા, કાગડાલાઈ ધીવાળાની દુકાને ગયા અને પૂછ્યું, “ધીના ઠબાનો ભાવ શો ?” દુકાનદાર કાગડા-લાઈએ જવાબ આપ્યો, “સાઠ રૂપિયા.”

“સાઠ રૂપિયા ? અ-ધ-મ-ધ-મ”, ચકલાલાઈ બોલ્યા, “ભણ, એ તો વધુ કહેવાય, “એક પાઈ પણ એટલી નહિ,” કલગભાઈ બોલ્યા ચકલા કાકાએ ખૂબ આમદ કર્યો પણ કાગડાલાઈ એકતા એ ન ગયા. ખૂબ વાર કર્યું એટલે કાગડાલાઈએ ખિનમુને પાસે પડેલી લાકડી લઈને ચકલાકાકાના ગાલ પર ત્રેસી ચોટી દોધી અને કાકા ત્યાંથી બીજી પૂછડીએ તાક તે વહેલું આવ્યો ઘર. ઘર દેખી જરા ધીમા પડ્યા. પછી તે ચોતાને ઘેર ગયા અને આરામખુરશી પર આરામ કરવા બેઠા. બેઠાને અચાજ સંભળીને ચકલીકાકી રસોડામાંથી બહાર આવ્યા અને કાકાને, “શું થયું ?” એમ પૂછવા લાગ્યા. કાકાએ બધી વિગત કહી સંજાળાવી. કાકા જરા આરામ કરી પાઝ ધી લેવા નીકળ્યા ત્યાં એક ખાથી ટેબીલી જતી હતી. કાકાએ બૂમ મારી તે બીજી રખાવી, ગીરગમ સુધીજ ભાડું તકરી કરાવી કાકા અંદર બેઠા અને ઉપડ્યા. ગીરગમમાં પોપટરામ ધીવાળાની દુકાન આવ્યા ટેબીલી બીજી રખાવી અને ફેંકે ભીતમાં. કાકાને જેઈ પોપટરામ ધીવાળા તો ખુશી ખુશી યઈ ગયા કારણકે કાકા તેમના જોળખીતા હતા. “આવો, આવો, ચકલાકા, કેમ કઈ બધું દિવસે પધાર્યા ?” પોપટરામ બોલ્યા કાકાએ પૂછ્યું, “કાંઈ સારું ધી બી છે કે નહિ ?” પોપટરામ બોલ્યા, “અરે આ ફેરે તો સરસ ધી આવ્યું છે. તમારે માટે મેં સારામાં સારા ઘીનો ડબ્બો રાજી મૂક્યો છે.” કાકાએ કહ્યું, “કંઈ જાપનું ધી છે ?” “હાથી જાપ, શુદ્ધમાં શુદ્ધ ધી”, પોપટરામ બોલ્યા, “કેમ આવ્યું ?” ચકલાકાકાએ બાવ પૂછ્યો. “પચાસ રૂપિયાનો એક ડબ્બો,” પોપટરામ બોલ્યા. “પચાસ રૂપિયાનો આ દાથી જાવ ઘીનો ડબ્બો !” ચકલાકાકાએ આશ્ચર્ય બતાવ્યું. “કેમ કઈ બધું મેલું લાગે છે ?” પોપટરામ બોલ્યા “અરે તારે ના.